

Honnan hová?

TANULMÁNYOK
A VERSENYKÉPESSÉGRŐL

Stratégiai kutatások – Magyarország 2015

Sorozatszerkesztők: Ágh Attila, Tamás Pál, Vértes András

9

Honnan hová?

TANULMÁNYOK A VERSENYKÉPESSÉGRŐL

Szerkesztette

VISZT ERZSÉBET

MTA-MEH PROJEKT

MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓINTÉZET

Jelen kötet a Miniszterelnöki Hivatal – Magyar Tudományos Akadémia
Stratégiai Kutatások 2005 megállapodás keretében került finanszírozásra

© Adler Judit, Borsi Balázs, Losoncz Miklós, Papanek Gábor, Petz Raymund,
Tompá Tamás, Visz Erzsébet, 2006

© Visz Erzsébet editor, 2006

ISBN 978-963-8302-28-1
ISSN 1788-0270

Felelős kiadó: az MTA Szociológiai Kutatóintézet igazgatója
A nyomdai munkálatokat az AbiPrint Bt. végezte
Felelős vezető: Abinéri Ottó ügyvezető
A fedélterv Gábor Péter munkája
Megjelent 23,96 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Viszt Erzsébet: Versenyképesség – nemzetközi kitekintésben</i>	7
<i>Petz Raymund: Vállalatvezetői jövőképek 2015-ig</i>	28
<i>Petz Raymund – Viszt Erzsébet: A magyar gazdaság fejlődésének alternatívái</i>	83
<i>Adler Judit: A munkaerő-kereslet strukturális változásai 2015-ig</i>	98
<i>Borsi Balázs – Papanek Gábor – Tompa Tamás: A munkaerőpiac, a kutatás-fejlesztés és innováció, valamint az intézményi környezet mint a versenyképesség tényezői</i>	150
<i>Losoncz Miklós: A magyar versenyképesség forrásai nemzetközi összehasonlításban</i>	209
<i>Viszt Erzsébet: Globális kihívások – regionális válaszok</i>	244

Viszt Erzsébet

VERSENYKÉPESSÉG – NEMZETKÖZI KITEKINTÉSBEN

A versenyképesség hosszabb ideje a közgazdasági gondolkodás középpontjában áll. A nagyszámú publikáció mellett a téma felértékelődése abban is kifejezésre jut, hogy mind több országban (így pl. az Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Írország) állítanak össze versenyképességi jelentéseket és alakítanak versenyképességi tanácsot. A cél a gazdasági döntéshozók és a gazdasági szereplők orientálása, a versenyképesség mint szempont és követelmény érvényre juttatása a legkülönbözőbb döntésekben, makrogazdasági, azon belül horizontális politikákban.

A versenyképességet az Európai Unió is kiemelt prioritásként kezeli és 1994 óta rendszeresen versenyképességi jelentés készül, a legutóbbit 2006-ban publikálták. 2003 tavaszán hozták létre a Versenyképességi Tanácsot, amelynek feladata az, hogy játsszon aktív szerepet az Európai Bizottság által kidolgozandó integrált stratégia keretei között és a horizontális és szektorális kérdések rendszeres áttekintésében. Versenyképességi Tanács Magyarországon is létrejött, azonban 2006 előtt nem készült az amerikaihoz, a brithez, az írhez és az európai közösségihez hasonló felépítésű és mélységű versenyképességi jelentés.

A magyar *Versenyképességi Évkönyv 2006*¹ hiánypótlónak tekinthető, amennyiben nagyszámú olyan tényezőről ad áttekintést, amely közvetlenül vagy közvetve érinti egy ország versenyképességét. A tájékoztatás mellett fontos célja az Évkönyvnek az is, hogy meghatározza Magyarországot, azon belül a magyar gazdaság versenyképességét egyrészt időbeli összehasonlításban, pontosabban a 2000 utáni időszakban (esetenként azt megelőzően is), másrészt földrajzi összevetésben, azaz a versenytársakhoz képest. A kétféle összehasonlítást az indokolja, hogy a versenyképesség egyrészt dinamikus fogalom, azaz időben változik, másrészt relatív, azaz egy ország, régió vagy vállalat versenyképessége nem önmagában, hanem másokhoz, konkrétan a versenytársakhoz képest értelmezhető.

Az Évkönyv nemzetközi összehasonlításaiban elsősorban a Magyarországhoz hasonló gazdasági fejlettségi szinttel, adottságokkal, gazdasági szerkezettel, fejlődéstörténeti örökséggel rendelkező országok szerepelnek, amelyek Magyarország versenytársai is. Ahol csak mód volt rá, szerepeltettük az összehasonlításokban a 2004. május 1-je óta EU-tag kelet-közép-európai EU-országokat, kiemelten a visegrádi négyet és a balti államokat, az EU-tagság várományosait, Bulgáriát és Romániát, helyenként Horvátországot, valamint három olyan fejlett európai országot – Ausztriát, Finnországot és Írországot – amelyek példája sok szempontból iránymutató számunkra is. Néhány nem-európai országot – Izrael,

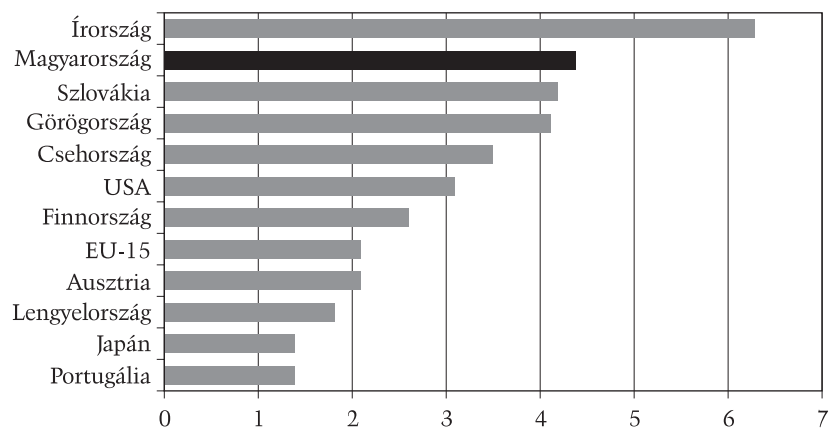
Japán, az Egyesült Államok – pedig a globalizációs folyamatokban játszott fontosságuk miatt vontunk be az összehasonlító vizsgálatba. Az EU, vagy OECD-átlagok – nem teljes körű – szerepeltetése a fejlett országok mögötti lemaradás bemutatását szolgálja, egyben orientálást nyújt a felzárkózást illetően.

A versenyképes gazdasági működés fenntartható növekedést eredményez, amelynek alapvető tényezői közül az Évkönyv a munkaerő kínálatot, a termelékenységet, az árakat és költségeket, valamint a piaci feltételeket és a külföldi befektetéseket emeli ki. A felzárkózáshoz azonban az is elengedhetetlen, hogy a gazdaságpolitika a versenyképesség különböző, és esetenként gyorsan változó feltételeinek minél jobb hatásfokú érvényesülését hosszabb távon is támogassa. Ebben az összefüggésben tárgyalja az Évkönyv az adózást és a gazdasági szabályozást, az infrastruktúra fejlettségét, ezen belül részletesen az információs és kommunikációs technológia terjedését és színvonalát, az innovációt, valamint az oktatást.

A gazdaság fenntartható növekedése

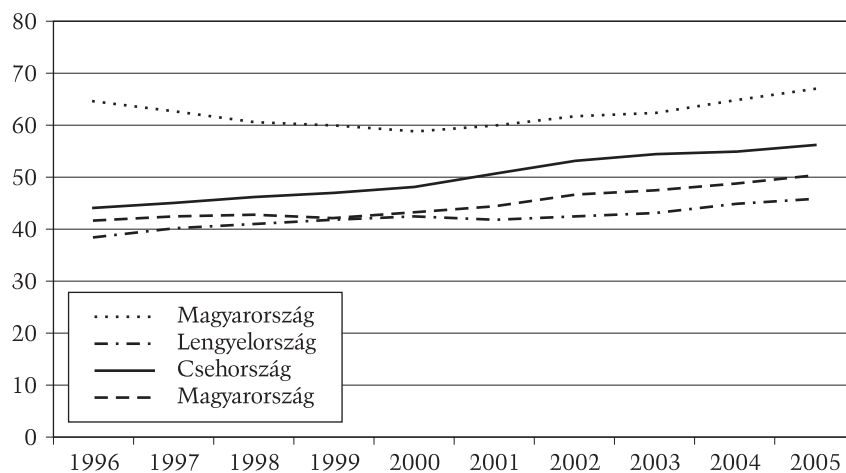
Magyarország az elmúlt évtizedben jelentős eredményeket ért el a gazdasági növekedés dinamikájában. A gazdasági fejlettség szintje a leggyorsabban nőtt a négy visegrádi ország között, ugyanakkor az élet minőséget jellemző mutatók nem javultak és a környezet állapotával kapcsolatos jellemzők is ellentmondásosak maradtak. A rendszerváltást követően a gazdaság fejlődésének dinamikája igen gyors volt a visegrádi országokban. 1999–2005-ben Magyarország GDP-je 4,1%-kal, az EU-15-öké 2,2%-kal nőtt. A gazdasági növekedés üteme a makro-gazdasági egyensúly helyreállítása miatt 2006-ban és várhatóan 2007-ben is lassul Magyarországon.

1. ábra. A GDP éves átlagos növekedése, 1999–2005 (százalék)

Forrás: OECD Factbook

2. ábra. Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson, 1996–2005 (EU-15=100), (százalék)

Forrás: Eurostat

A viszonylag gyors gazdasági felzárkózást jól szemlélteti, hogy Magyarország egy főre jutó GDP-je 1999-ben 47, 2005-ben pedig 56%-a volt az EU-15 országokénak.

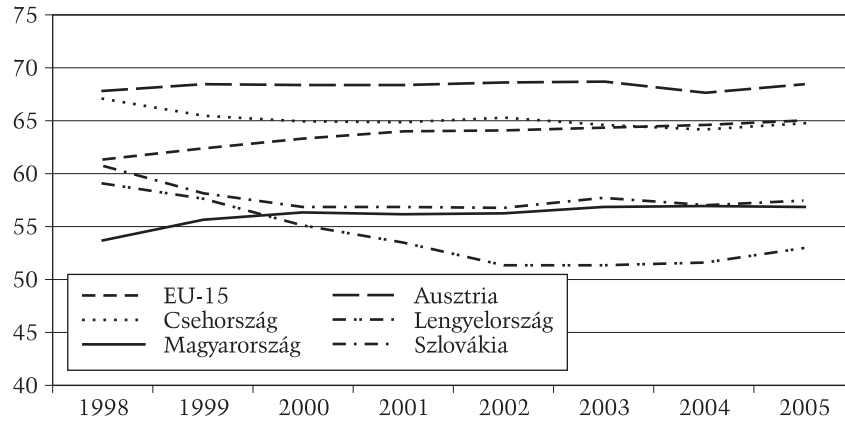
A magyar gazdaság differenciáltan fejlődik. A számottevő külföldi tőkebeáramlás nyomán, korszerű, exportorientált, esetenként innovatív szektorok és ide beszállító erős hazai nagy- és középvállalkozások jöttek létre. A csúcstechnológiai export volumenéhez képest az értékláncoknak még csak kis hányada van jelen a gazdaságban annak ellenére, hogy az ezekben a szektorokban foglalkoztatottak aránya eléri az EU átlagát. A kis- és középvállalati szektor tömegesen nem erősödött meg, lényeges erőforrásuk még mindig a szürke gazdaság. Nem csökkentek a regionális különbségek. Ugyanakkor ezek kisebbek, mint több igen fejlett európai országban, ahol egy-egy, nem feltétlenül a fővárosok körüli, innovatív régió szédületes tempóban fejlődik.

A versenyképesség alapvető tényezői

Az elmúlt évtizedben – hasonlóan a fejlett országok többségéhez – a népesség mind Magyarországon, mind a vizsgált összes kelet-közép-európai országban csökkent. (Néhány országban, kiemelten Írországból és az USA-ban a bevándorlás miatt növekszik a népesség.) A régióban a születések száma alacsony, a halandóság magas és lényegében nincs bevándorlási nyereség.

A népesség fogyása eddig nem okozott feszültséget a magyar munkaerőpiacon, hiszen a *foglalkoztatás* is alacsony szintű maradt. Az alacsony legális foglalkoztatási szint mellett ugyanakkor jelentős mértékű az illegális foglalkoztatás is.

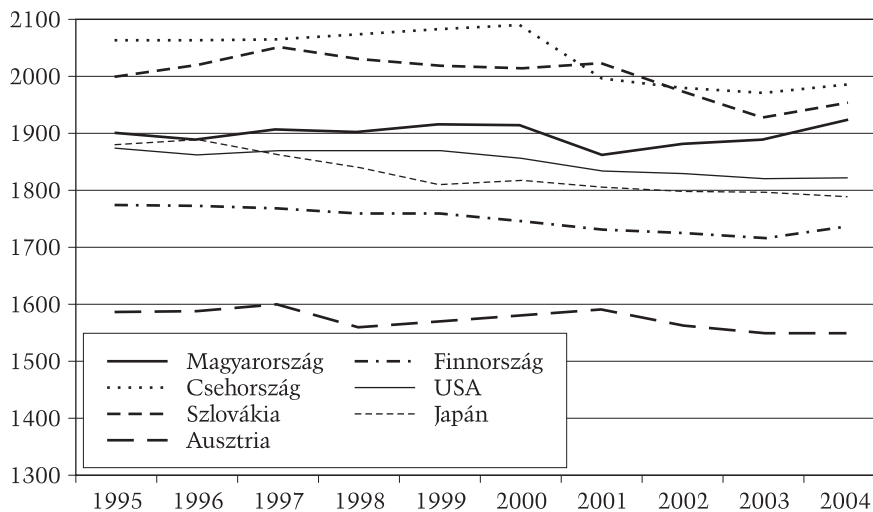
3. ábra. A foglalkoztatottak arányának alakulása a munkaképes korú népességben belül, 1998–2005 (százalék)

Forrás: Eurostat

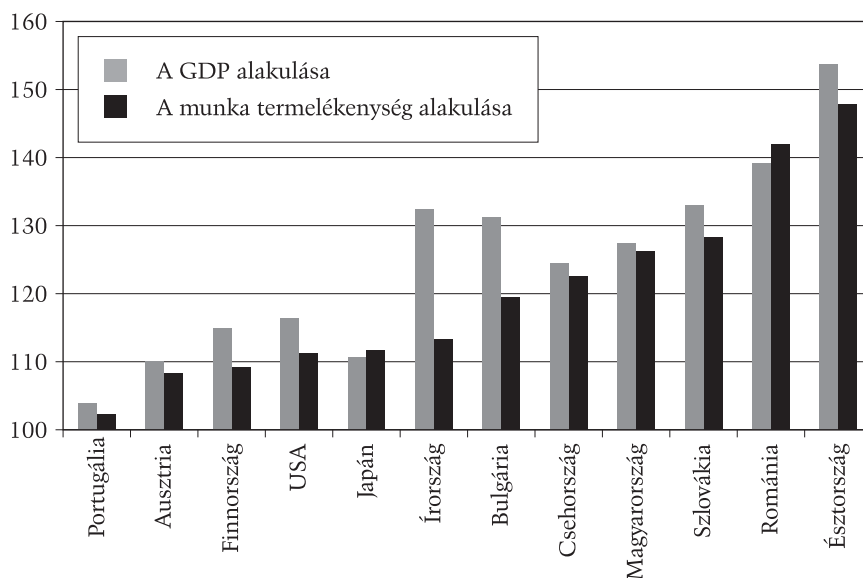
Hazánkban és a többi visegrádi országban is az átlagosan ledolgozott *munka-órák* száma igen magas, mert a részmunkaidős foglalkoztatás nem jelentős, sok a túlóra, és viszonylag rövid a fizetett szabadság. A fejlett országokban az átlagosan ledolgozott munkaórák trendszerűen csökkennek, míg Magyarországon és a többi visegrádi országban inkább az ingadozás jellemző. Ez azt jelzi, hogy a munkáltatók elsősorban nem a létszámot változtatják, hanem túlmunkaidő be- illetve kiiktatásával oldják meg a munkaerőigény változását. Nemcsak azért,

4. ábra. Munkaórák száma, 1995–2004 (fő/év)

Forrás: OECD Economic Outlook, 2006

5. ábra. A GDP és a munkatermelékenység (egy foglalkoztatottra jutó GDP) alakulása, 2000–2006 (2000=100), (százalék)

Forrás: European Commission, AMECO adatbázis

mert megtakarítják a munkaerő-elbocsátással, illetve -felvétellel járó költségeket, hanem, mert így meg tudják tartani a számukra fontos munkaerőt. A munkaerőpiac viszonylag rugalmas.

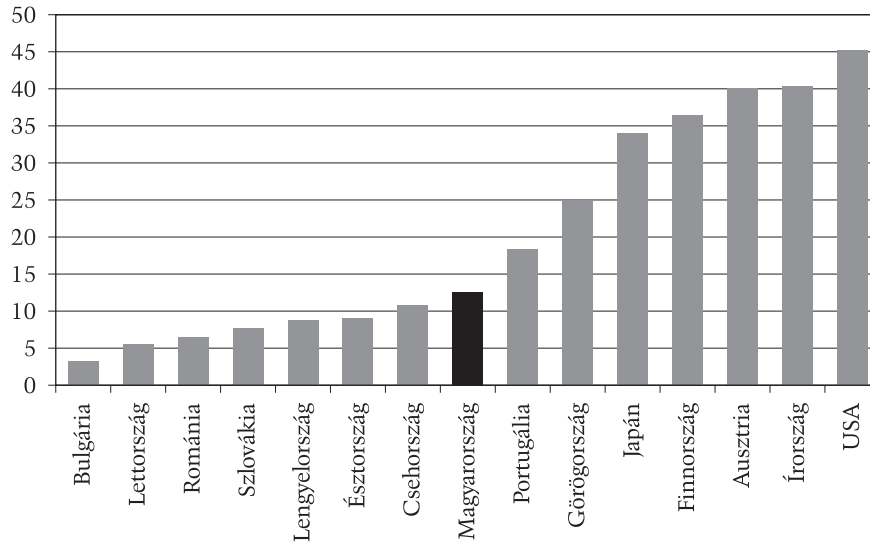
A *termelékenységnek* a régió új tagországaiban döntő szerepe volt a gazdasági növekedésben, míg több EU-15 országban és az Egyesült Államokban igen fontos szerepet játszik a növekedésben a foglalkoztatottság bővülése.

A termelékenység növekedése továbbra is fontos forrása lesz a gazdasági növekedésnek, különös tekintettel arra, hogy a termelékenységi lemaradás egyes ágazatokban, különösen a közszolgáltatások körében, a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban, egyes vegyipari ágazatokban igen jelentős.

A forint euróval szembeni felértékelődését is figyelembe véve, az egységnyi *munkaerőköltségek* (ULC) 2000 és 2005 között Magyarországon jobban nőttek, mint a régió más országaiban, a versenyképesség ennek alapján 2001-ben és 2002-ben jelentősen, 2003–2005-ben kisebb mértékben romlott. Mindennek ellenére költségoldalról Magyarország és a régió többi országa továbbra is jelentős versenyelőnyt élvez az EU-15 országokkal szemben.

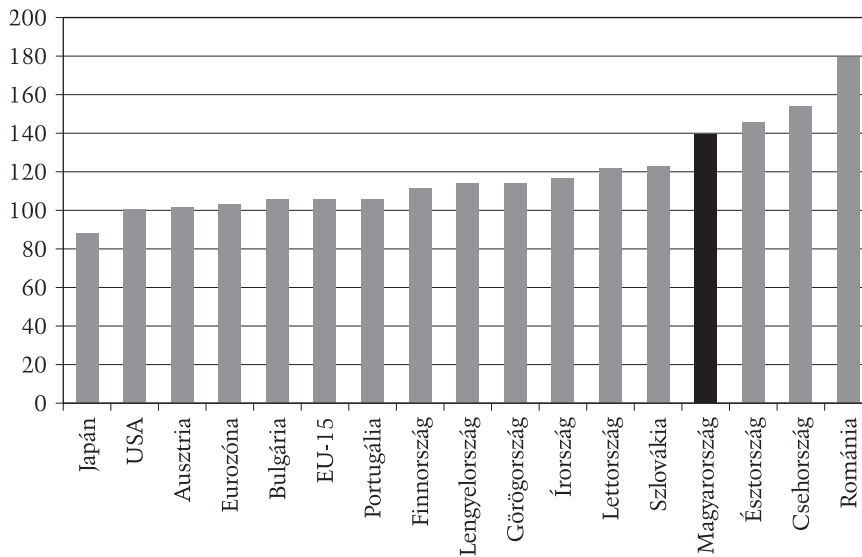
Az egy foglalkoztatottra jutó munkaerőköltség Magyarországon 2005-ben 12,6 ezer euró volt, ami a legmagasabb a kelet-közép-európai EU-tagországok között, miközben jelentősen alacsonyabb, mint az EU-15 átlaga. Az elemzési körbe bevont országok közül ez csak Romániában, Csehországban és Észtországban emelkedett nagyobb mértékben az utóbbi öt évben, mint Magyarországon.

6. ábra. Egy foglalkoztatottra jutó munkaerőköltségek, 2005 (ezer EUR)

Forrás: European Commission, AMECO adatbázis

7. ábra. Egy foglalkoztatottra jutó munkaerőköltségek alakulása*, 1999–2005 (1999=100), (százalék)

Forrás: European Commission, AMECO adatbázis

* Reálérték-változás

A kiemelkedő dinamika Romániában és Észtországban az alacsony induló értékre vezethető vissza.

Magyarország munkaerőköltség alapú versenyképessége 2000-ig jól alakult, de az ezredfordulót követően jelentősen romlott. A fajlagos munkaköltségek Magyarországon 64,5%-kal emelkedtek 1995 és 2005 között, amely mögött – elsősorban 2001 után – a béreknek a munkatermelékenységénél sokkal gyorsabb növekedése állt.

A feldolgozóipari munkaóra vetített munkaerőköltségek alapján Magyarország Csehországgal egy szinten helyezkedik el, hátrányban van viszont Lengyelországgal, vagy Szlovákiával szemben.

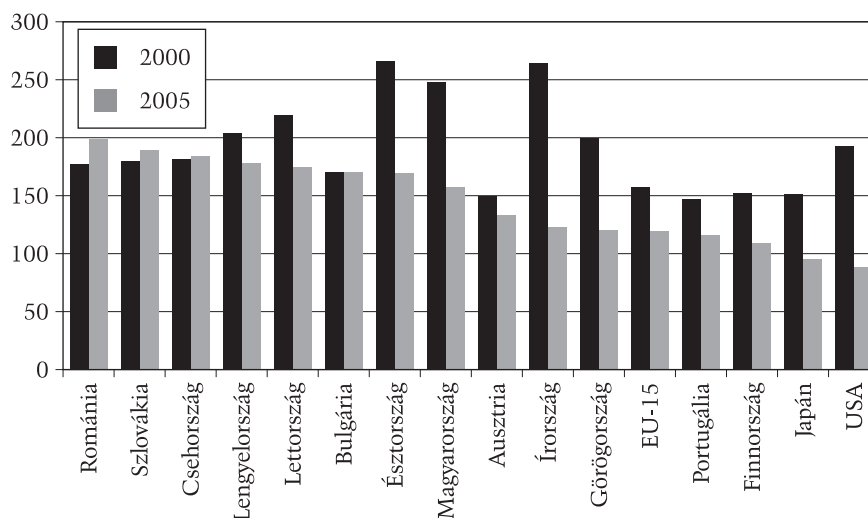
Míg a munkaerő a drágulás ellenére is viszonylag olcsó, nem mondható ez el olyan költségelemekre, mint az *irodabérleti díjak*, vagy az *energia- és telekommunikációs költségek*. Magyarországon egy irodahelyiség egy négyzetméterre vonatkozó átlagos éves bérleti díja a fővárosban magasabb, mint Csehország, Lengyelország és Szlovákia fővárosaiban, bár jóval elmarad pl. az ír szinttől. Az ipari elektromos áram ára Magyarországon megegyezik a szlovákkal, jóval magasabb azonban a cseh, illetve lengyel árnál. A piac – közösségi jogszabályok által előírt – további liberalizációjával az új EU-tagállamok közötti különbségek várhatóan mérséklődnek. Az ipari gázár a visegrádi országok közül Magyarországon a legmagasabb. A mobilhívások Magyarországon többre kerülnek, mint a kelet-közép-európai országokban és az EU-15-öknél.

A piacgazdaságba való átmenet befejeződése és az 1995. évi pénzügyi stabilizációs program végrehajtása után a magyar gazdaság *exportképessége* ugrásszerűen javult. Az 1990-es évezed második felében a magyar exportdinamika a vizsgált országok élcsoportjában volt, Észtország és Írország előzte csak meg. A 2000 utáni időszakban a magyar kivitel növekedési üteme tartósan meghaladta az EU-15 országokét, de elmaradt az ábrán szereplő új tagállamok dinamikája mögött. 2005-ben Magyarországon 10%-kal, továbbra is gyorsan, bár csökkenő ütemben nőtt a kivitel, jóval meghaladva a behozatal bővülését.

Az 1990-es években és a 2000 után végbement gyors szerkezeti korszerűsödés eredményeként Magyarország világexportban elfoglalt részesedése a feldolgozóiparban lényegesen jobban javult, mint a mezőgazdaságban. A feldolgozóiparon belül sokkal erőteljesebb volt az előretörés a szakképzett munka- és technológia-intenzív ágazatokban (irodagép- és számítástechnikai berendezések gyártása, közúti járműgyártás), mint a nemzetközi szerkezet-átalakulási folyamatokban lemaradó textiliparban és élelmiszeriparban. A nemzetközi szolgáltatás-exporton belül Magyarország részesedése a kereskedelmi szolgáltatások körében emelkedett a legerőteljesebben. Ide tartoznak a szoftverfejlesztés, a pénzügyi-, számviteli és egyéb üzleti szolgáltatások és a kutatás-fejlesztés is. A szállítási exportban bekövetkezett nemzetközi pozíciójavulás a Magyarország központi fekvéséből adódó előnyök kiaknázására, azon belül a logisztikai bázisok terjedésére vezethető vissza.

A külföldi működő tőke vonzásában a rendszerváltás óta Magyarország az egyik legeredményesebb ország. Az egy főre jutó *külföldi működő tőke* állománya Magyarországon 2004-ben megközelítette a 6000 dollárt, ami Észtország után a

8. ábra. Az áruk és szolgáltatások exportjának alakulása, 2000/1995 és 2005/2000 (százalék)

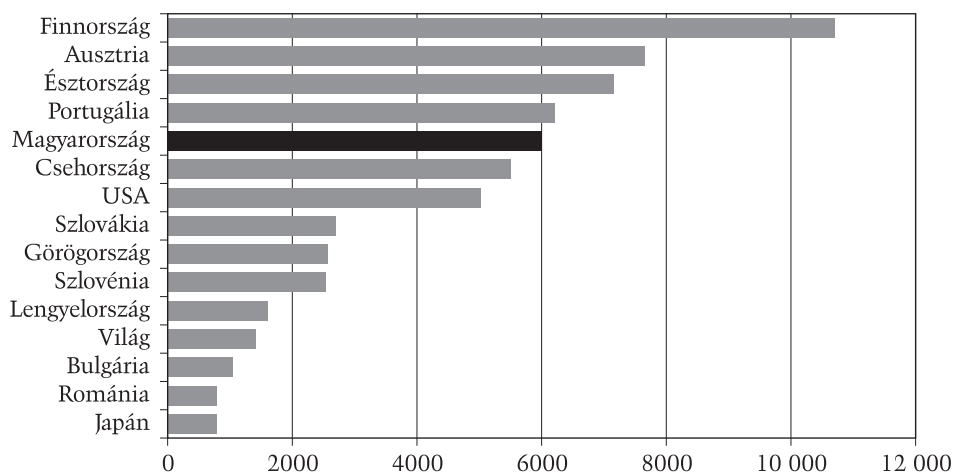

Forrás: European Commission, AMECO adatbázis

második legmagasabb érték az EU új tagállamai között. A magyar adat alig marad el a portugáltól, jóval nagyobb viszont a görögénél.

2000 és 2004 között Magyarország aránya a világ működő tőke import állományában 0,4%-ról 0,68%-a nőtt. Magyarország relatív súlya nagyobb a közvet-

9. ábra. Az egy főre jutó külföldi működő tőke állomány, 2004 (USD)

Forrás: UNCTAD World Investment Report

len tőkebefektetésekben, mint a világexportban. A Magyarországon befektetett külföldi működő tőke állománya, illetve ami ezzel egyenértékű, a világ működő tőke import állományában elfoglalt részesedés az osztrák, a portugál és a lengyel értékhez áll közel, meghaladja a finn adatot. Mindez Magyarország figyelemre-méltó versenyképességére utal a működő tőke bevonásában.

Gazdaságpolitika

Adózás és gazdasági szabályozás

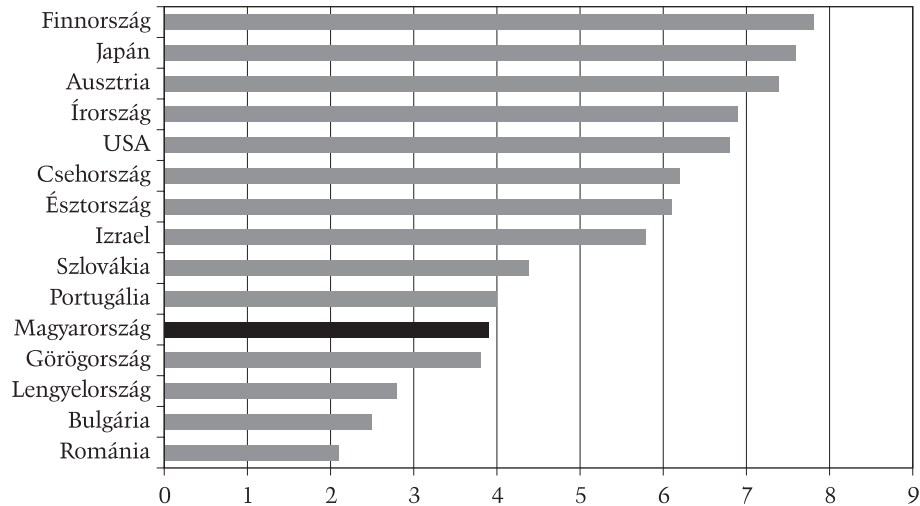
Magyarország növekedésben, jövedelmekben, termelékenységben, exportban, működő tőke vonzásban megtestesülő versenyképessége nagymértékben függ azoktól a korábbi döntésektől, gazdaságpolitikai intézkedésektől, amelyek az adókra és szabályozásra, az infrastruktúrára, az innovációra, azon belül az információs és kommunikációs technológia elterjedésére és az oktatásra, képzésre irányultak. Az államháztartási egyensúly javítása érdekében megfogalmazott markáns intézkedések a versenyképesség alakulására is jelentősen hatnak majd.

Az *adózási környezet* Magyarország versenyképességét ellentmondásosan befolyásolta. A nyereségadó szintje (16%) nemzetközi összevetésben alacsony, viszont a bért terhelő adóké (személyi jövedelemadók, társadalombiztosítás, munkaadókat és munkavállalókat terhelő egyéb adók) kiemelkedően magas. Az áfa 20%-os mértéke 2006. január 1-jétől több európai országgal megegyezik, de még mindig kissé magasnak mondható. A GDP 39%-a körüli adókoncentráció az EU-25 országainak átlagával közel egyező, de a visegrádi országok között ez a legmagasabb adóterhelést jelenti.

Az uniós jogharmonizáció és a versenyt erősíteni kívánó Lisszaboni Stratégia ellenére Magyarországon az *üzleti környezet* szabályozási feltételei és egyes (részben állami tulajdonú) vállalatok sokszor korlátozzák a versenyt. Ennek nem mond ellent, hogy Magyarországon a piaci verseny intenzitása erősebb, mint más közép-kelet európai országokban és az utóbbi két évben még javult is ennek megítélése. A fejlett gazdaságoktól való lemaradás azonban így is nyilvánvaló.

Az IMD felmérése szerint Magyarországon nagyjából az EU-15 átlagának felel meg az üzletvitel bonyolultsága (szabályozottsága). A felmérés szerint Magyarországon sokkal jobb a helyzet, mint bármelyik régióbeli országban, viszont sokkal rosszabb, mint a kiemelkedően fejlődő Írországon, Finnországon, vagy az Egyesült Államokban. A vállalatok kezét a foglalkoztatás tekintetében kevésbé kötik a szabályok, mint más régióbeli országokban. Elég erőteljes a külföldi működő tőke befektetések ösztönzése, de még erősebb Észtországban, Szlovákiában és Csehországban. A fejlett országok közül e téren is Írország emelkedik ki. Magyarországon a fekete gazdaság jelentősen korlátozza a gazdaság fejlődését, lényegesen jobb helyzetet tükröz az IMD felmérés Észtország és Csehország esetében, ellentétben Lengyelországgal, Bulgáriával és Romániával, ahol még rosszabb a helyzet.

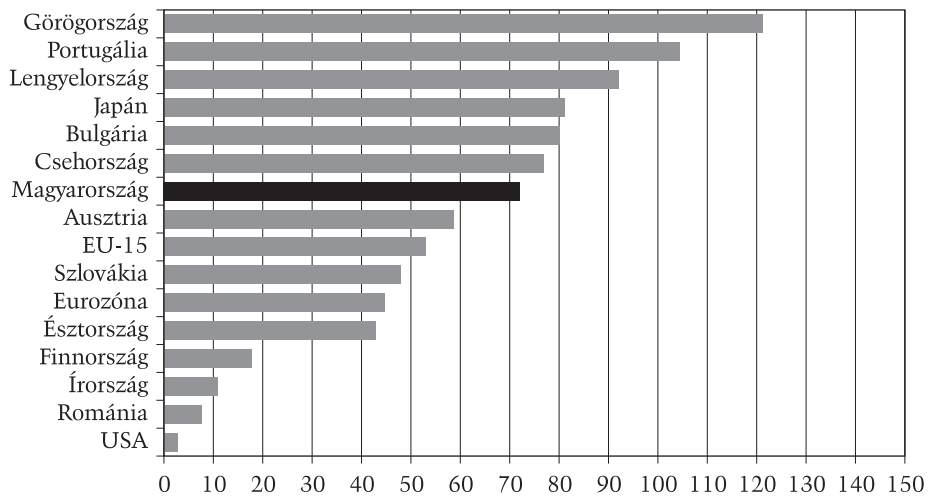
10. ábra. Illegális (fekete és szürke) gazdaság, 2006

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook, 2006

1 = erőteljesen korlátozza a gazdaság fejlődését, 10 = nem korlátozza azt

11. ábra. A vállalkozás indításához szükséges napok száma, 2006

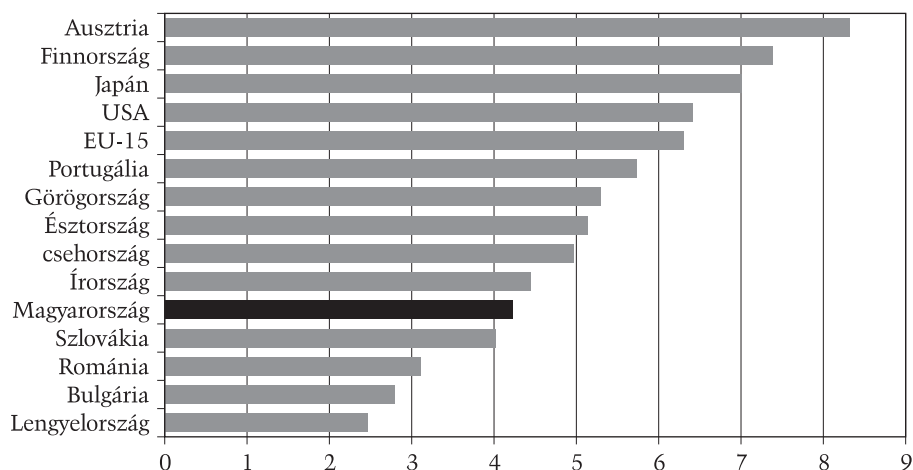
Forrás: World Bank, Doing Business in 2006

A vállalatindításhoz szükséges napok száma Magyarországon 72, 19 nappal több, mint az EU-15-ben. A régió belül sokkal gyorsabban lehet vállalkozást alapítani Szlovákiában és Romániában, az észtek is gyorsabbak, nem beszélve olyan fejlett országokról, mint Finnország, Írország, vagy az Egyesült Államok.

Az infrastruktúra fejlesztése

A költségvetésből finanszírozott *infrastrukturális beruházások* aránya tekintetében Magyarország a középmezőny alján található. A városi és városközi alsórendű utak leromlott állapotúak, a vasúti személyszállítás rossz minőségű, az utazósebesség a múlt század elejét idézi, a pályaudvarok állapota kevés kivételtől eltekintve katasztrofális. Az infrastruktúra ágazatainak egy része (a vasút, a légi közlekedés, a városi és városközi buszközlekedés stb.) jelentős veszteséget termel, s finanszírozásuk jelenleg az állami költségvetést terheli. Az IMD felmérése szerint a mennyiségi jellemzők alapján a hazai közlekedési infrastruktúra jónak mondható, de a közlekedési hálózat minőségi mutatói gyengék. A hazai energetikai rendszerről viszont az IMD felmérése szerint meglepően jók a vélemények.

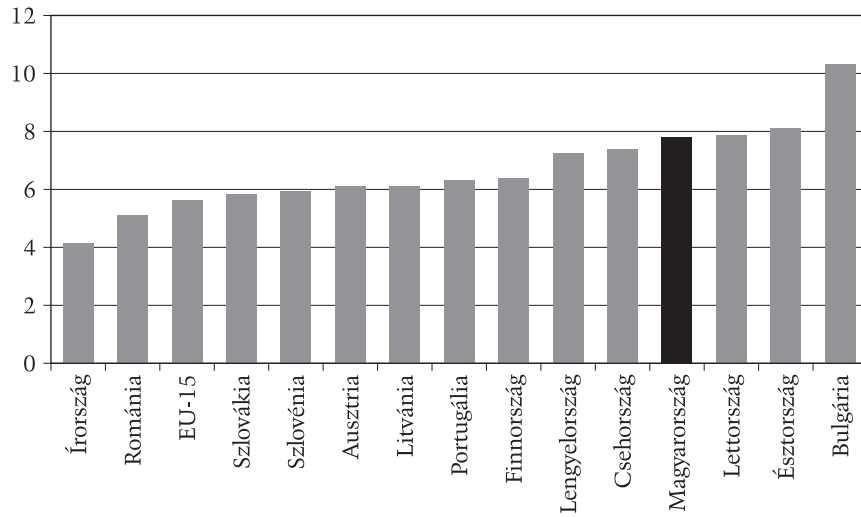
12. ábra. Az infrastruktúra karbantartásának és fejlesztésének hatékonysága, 2006

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook, 2006
1 = nem hatékony, 10 = hatékony

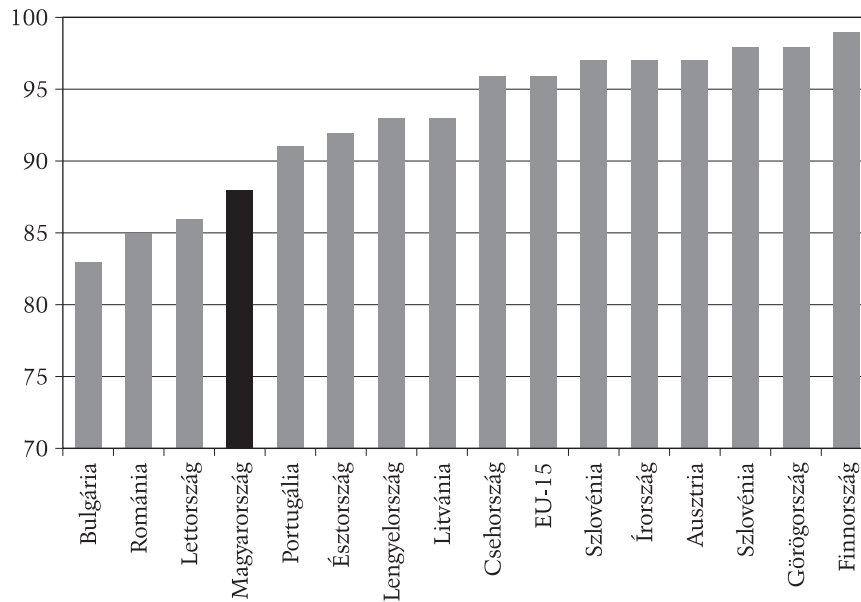
Az *információs és kommunikációs technológiára fordított kiadások* igen magasak. 2005-ben Magyarország GDP-arányos 7,8%-os értéke az élmezőnybe tartozik: megelőzzük Szlovákiát, Csehországot, Szlovéniát és Lengyelországot, csak Litvánia, Észtország és Bulgária van előttünk. Bulgária magas GDP-arányos IKT költsége külön említést érdemel a tudatos (főleg felsőoktatási) fejlesztési törekvések miatt. Magyarországon 2005-ben egy főre vetítve 680 eurót fordítottak információs és kommunikációs technológiákra, mintegy egyharmadát, mint Ausztriában, illetve Finnországban, de többet, mint a legtöbb 2004-ben csatlakozott ország. A kelet-közép-európai piacokon az IKT költségek dinamikája hasonló.

13. ábra. Az IKT-ra fordított összkidadások a GDP arányában, 2005 (százalék)

Forrás: Eurostat

14. ábra. A személyi számítógéppel rendelkező vállalkozások* (PC penetráció), 2005 (százalék)

Forrás: Eurostat

*A mutató a legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozásokra vonatkozik. Bulgária, Románia: 2004.

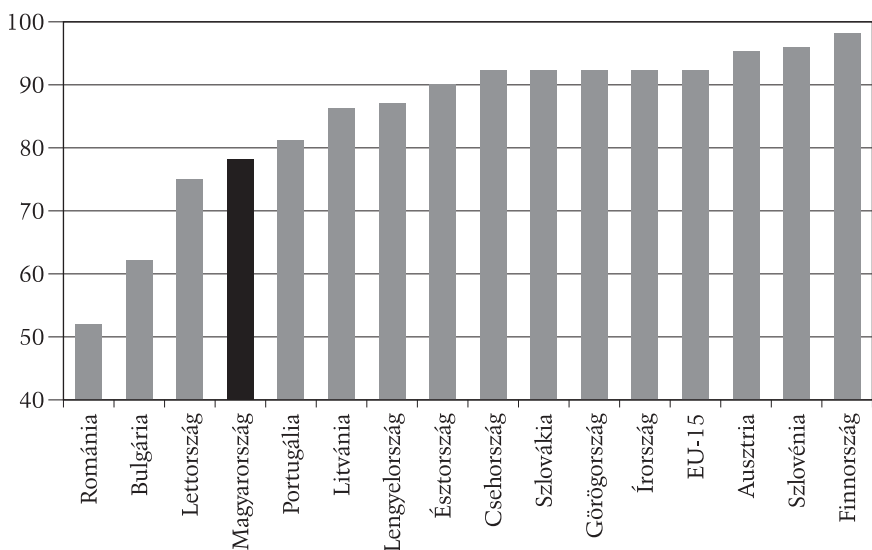
A személyi számítógépek (PC-k) eladásának növekedési üteme a kelet-közép európai országokban dinamikusan nő, bár alacsony szintről. Magyarországon 2002–2005 között évről évre kétszer akkora mértékben nőtt a PC eladások száma, mint az Európai Unióban.

Az Európai Unióban alapvető versenyképességi feltételnek számít a személyi számítógépek használata. A nagyvállalatok kivétel nélkül használják PC-t, a középvállalatok körében is szinte 100%-os használati arányok jellemzők. A 2005-ös adatok hazánk lemaradását mutatják régióbeli versenytársainkhoz képest, hiszen nálunk 88, Csehországban, Szlovákiában és Szlovéniában is 95% feletti penetráció jellemző. Az északi tagállamok előnye a PC penetráció esetében is fennáll.

2005-ben Magyarországon a 10 fő feletti vállalatoknak csak 78%-a rendelkezett Internet hozzáféréssel, ezzel sajnos az ország a lemaradók táborába tartozik, a szélessávú hozzáférés arányai kedvezőbbek. 2005 végén az EU-15 országokban is csak a vállalkozások 65%-ának volt honlapja. A cseh és szlovák vállalkozások ebben kiemelkedők, Magyarország jóval mögöttük jár. Az internetes értékesítésben és megrendelésben sokszoros különbségek figyelhetők meg a régi és az új tagállamok között. Hazánk vállalkozásai különösen rosszul szerepelnek: a magyar vállalkozásoknak csak 4%-a értékesít, 5%-a rendel online, míg Szlovéniában és Csehországban az arányok három-négyszeresek.

A valamilyen szinten megvalósított e-kormányzati szolgáltatásoknak 50%-a intézhető el teljes egészében elektronikus úton, ami nem sokkal marad el az

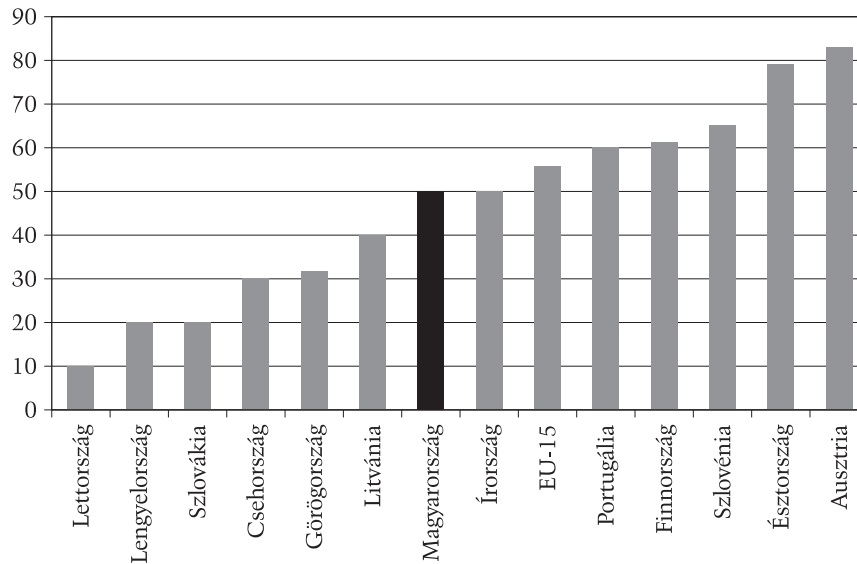
15. ábra. Az internet-kapcsolattal rendelkező vállalkozások* aránya (internet penetráció), 2005 (százalék)

Forrás: Eurostat

*A mutató a legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozásokra vonatkozik. Bulgária, Románia: 2004.

16. ábra. A teljes mértékben online módon intézhető e-kormányzati szolgáltatások aránya, 2006 (százalék)

Forrás: Eurostat

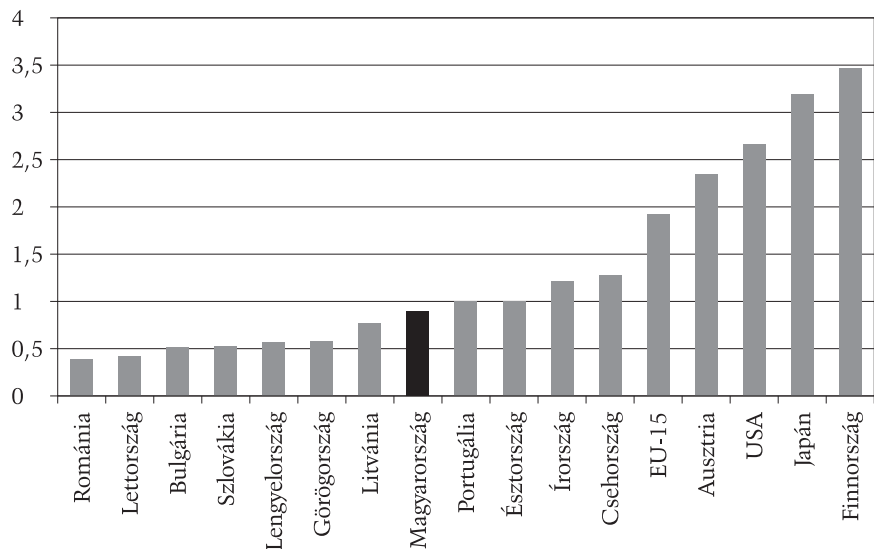
EU-15 országok 56%-os átlagától. A közhivatalokkal interneten keresztül kapcsolatba lépők aránya 2005-ben Magyarországon meghaladta a 15%-ot, ami kedvező. Ez azzal függ össze, hogy a kormányzat gyakran kötelezővé teszi a vállalkozások számára az elektronikus ügyintézt. A Cap Gemini tanácsadó cég nemzetközi összehasonlítása szerint hazánkban a valamilyen szinten megvalósított e-kormányzati szolgáltatásoknak 50%-a intézhető el teljes egészében elektronikus úton, ami nem sokkal marad el az EU-15 országok 56%-os átlagától. Észtországban a 20 szolgáltatás 63%-a érhető el teljes mértékben online módon és ezzel az értékkel a legfejlettebb országok között foglal helyet.

Az európai kormányok igen eltérő mértékben fordítanak figyelmet politikájukban az IKT technológiák fejlesztésére, alkalmazásának kiterjesztésére. Magyarország a WEF felmérése szerint a középmezőny végére szorult, a régióban csak Bulgáriát előzi meg.

Innováció

A régióban a K+F ráfordítások elmúlt évtizedbeli trendje nem kedvező. Közben pl. Finnország tartósan a GDP 3%-a fölé emelte K+F kiadásait, Magyarország 1% körül stagnál, Romániában, vagy Szlovákiában azonban ez csak 0,5% körül van. Az innováció esetleges, a tudomány-ipar kapcsolatok gyengék. Az állami K+F

17. ábra. A K+F ráfordítások a GDP arányában*, 2004 (százalék)

Forrás: Eurostat

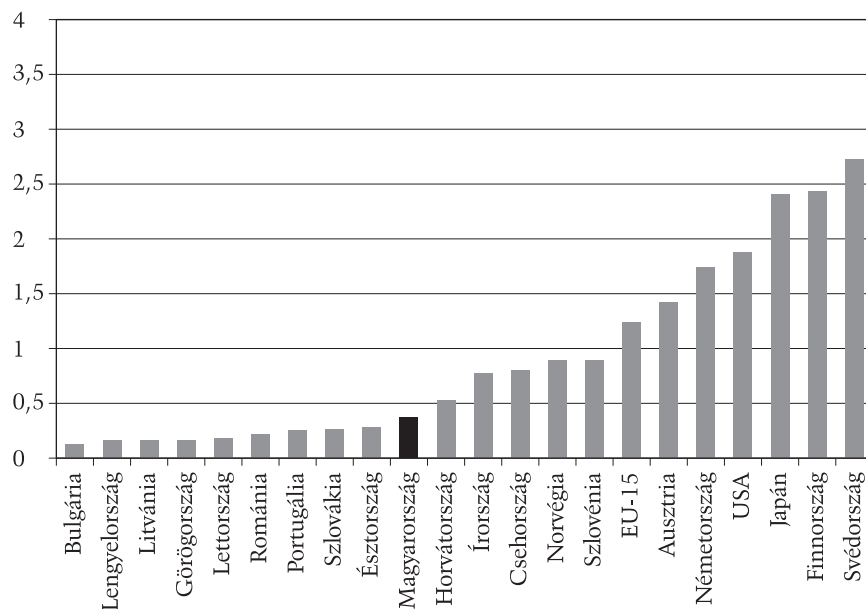
*Szlovénia, Japán: 2003, Ausztria, Finnország: 2005

költésben túl magas az alapkutatások hányada, a vállalati K+F súlya pedig rendkívül alacsony. A tudásalapú gazdaság fontos területein, a kutatás-fejlesztésben és az innovációs tevékenységben mind mennyiségileg, mind minőségileg jelentős előrelépésre, sőt áttörésre van szükség. A GDP arányos K+F növelését össze kellene kapcsolni a tudásipar hatékonyságát javító intézményi reformokkal.

A vállalati K+F ráfordításokban Magyarországot messze megelőzik a szlovének, csehek, sőt a horvátok is. A KKV-szektor elmaradása a K+F költségben is jelentős, s az innovatív KKV-k aránya is alacsony (15%). A vállalati K+F kiadások főként a külföldi vállalatoknál koncentrálnak. Nyugat- és Közép-Magyarország néhány szektorától eltekintve nem nagyon jöttek létre regionálisan koncentrált, helyi sajátosságokra és szolgáltatásokra épülő, a fejlett országokban jellemző klaszterek sem.

A külföldi többségi tulajdonú cégek részesedése az üzleti szektor kutatás-fejlesztéséből Magyarországon az egyik legmagasabb a világon. A külföldi működő tőke azonban sok esetben szinte enklávéban termel és szolgáltat. Talán Nyugat- és Közép-Magyarország autóiparától eltekintve nem nagyon jöttek létre regionálisan koncentrált, helyi sajátosságokra és szolgáltatásokra épülő, a fejlett országokban jellemző ún. klaszterek. A feldolgozóiparban a külföldi működőtőke részfeladatokra szakosodott egységeket hozott létre, az értékláncoknak általában csak rövid szakaszai vannak jelen.

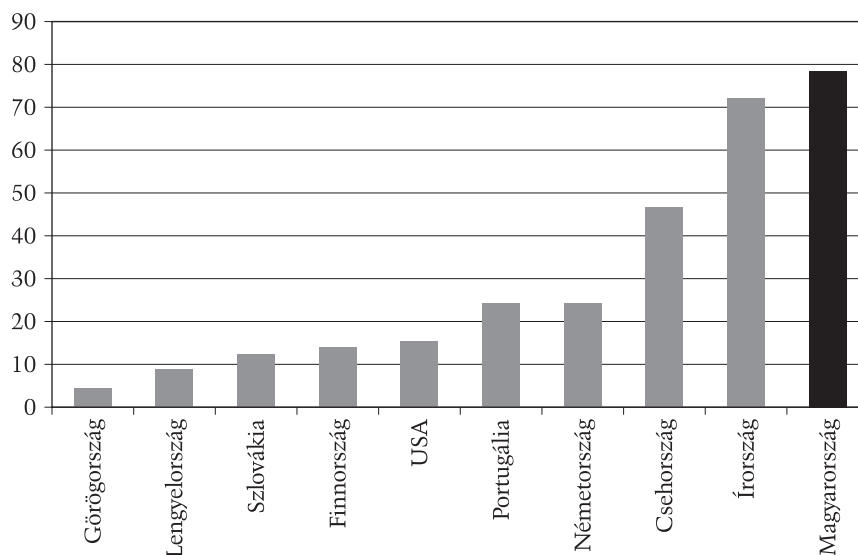
18. ábra. A vállalati K+F ráfordítások a GDP arányában*, 2004 (százalék)

Forrás: Eurostat

*Portugália, Észtország, Szlovénia, Japán: 2003, Ausztria: 2002, Finnország: 2005

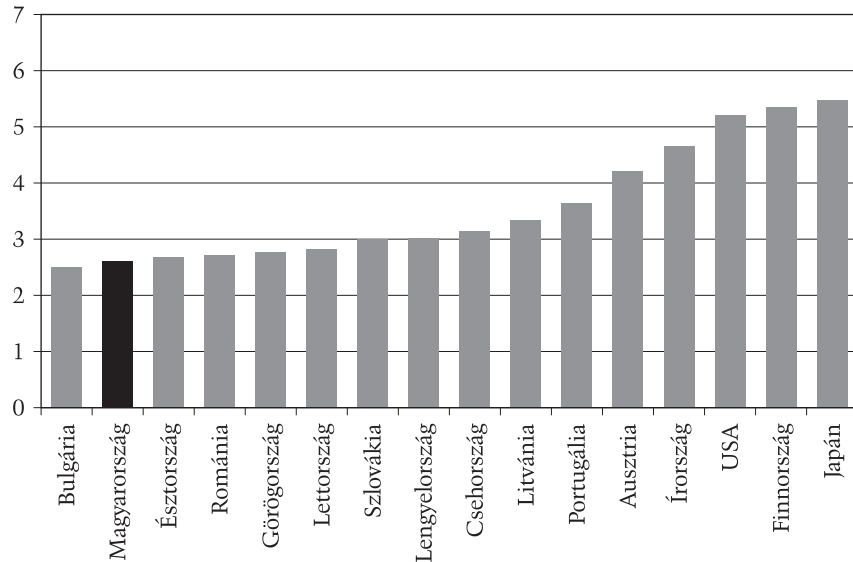
19. ábra. A külföldi tulajdonú vállalatok részesedése a vállalati K+F ráfordításokból*, 2003 (százalék)

Forrás: OECD MSTI adatbázis

*Magyarország: 1998, Görögország: 1999, Finnország: 2001, Egyesült Államok: 2002

20. ábra. A klaszterek fejlettsége, 2004

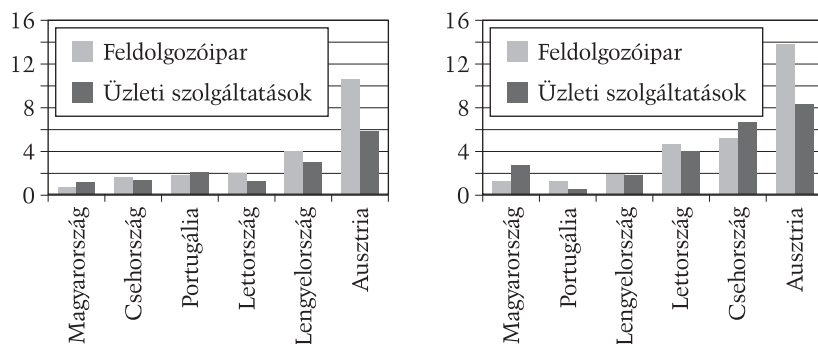
Forrás: WEF The Global Information Technology Report 2005–2006
1 = a klaszterek a gazdaságban fejletlenek, 7 = fejlettek

Magyarország keveset fektet be az új tudásba, az innovációs milió gyenge, a hálózatosodás éppen csak megindult. Nem túl meglepő ezért, hogy a hazai feldolgozóiparban az új termékek aránya európai összevetésben alacsony.

A szabadalmi függőségi ráta jól mutatja a kelet-közép-európai gazdaságok külföldi technológiáktól való függőségét. Magyarországon csaknem százszor annyi külföldi eredetű szabadalmi bejegyzés iránti kérelmet adnak be, mint hazait.

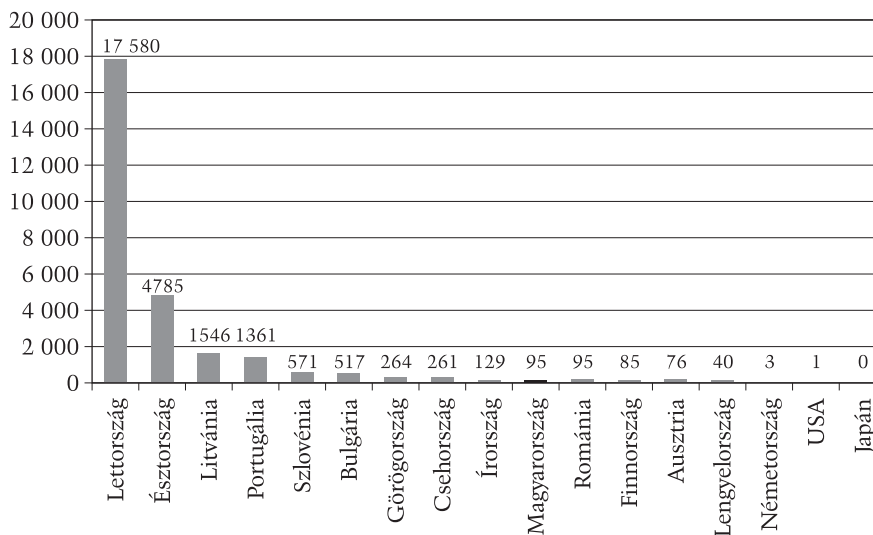
A külföldi technológiáktól való függés a felzárkózó (és különösen a kisebb) gazdaságokban természetes, mint ahogy a felgyorsult műszaki fejlődés miatt a

21. ábra. Az új termékek aránya az összes árbevételből, 2003 (százalék)

Forrás: Eurostat CIS-Light felmérés

22. ábra. Szabadalmi függőségi ráta*, 2002

Forrás: World Development Indicators 2006

*nem rezidensek / rezidensek szabadalmi kérelmeinek száma

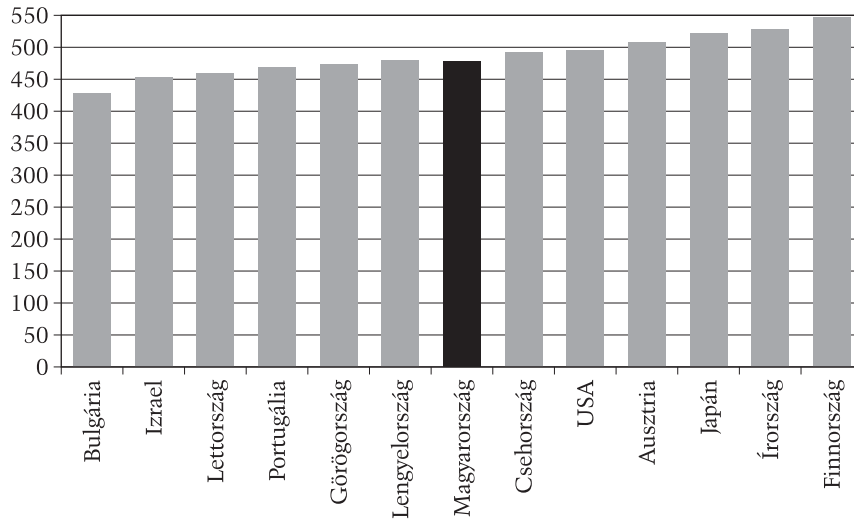
függőség lassú csökkenése is. A hazai esetben azonban az is igaz, hogy a rendszerváltás óta a rezidenseknek megadott szabadalmak abszolút száma is jelentősen csökkent.

Oktatás és képzés

A tudást nem eléggé fejlesztjük és nem jól használjuk. A közoktatás minősége romlik, tartósan 20%-ban funkcionális analfabéták hagyják el az iskolarendszert. Közben egy tanárra fele annyi diák jut, mind az EU átlaga. A nemzetközileg elismert és egyre gyakrabban hivatkozott PISA teszt alapján az oktatás teljesítménye nagyon gyenge. A 15 éves diákok szövegértési készsége tekintetében Magyarország más kelet-közép-európai országokkal együtt legfeljebb a középmezőnybe tartozik, a matematikai készségek terén a korábbi mérhető előny sajnos lemorzsolódott. Ugyanakkor a diákok tudományos tájékozottsága jónak mondható, jobbnak, mint az Egyesült Államokban és több fejlett EU-országban.

A felsőoktatás mennyiségi bővülése minőségromlással és súlyos szerkezeti torzulással járt (sok a bölcsész, jogász, közgazdász; kevés a mérnök, a természettudományos végzettségű és a kettős képzettségű). 1990 óta megközelítően négyszeresére emelkedett a felsőoktatásban részt vevők száma, ugyanakkor az oktatói állomány csupán 30%-kal nőtt. A felsőoktatás tömegszerűvé vált, elit jellege néhány képzés kivételével megszűnt. Mindezek mellett is kedvező, hogy Magyarországon – az IMD felmérése szerint – a munkaerőpiacon a vállalko-

23. ábra. A 15 évesek szövegértési készsége, 2003

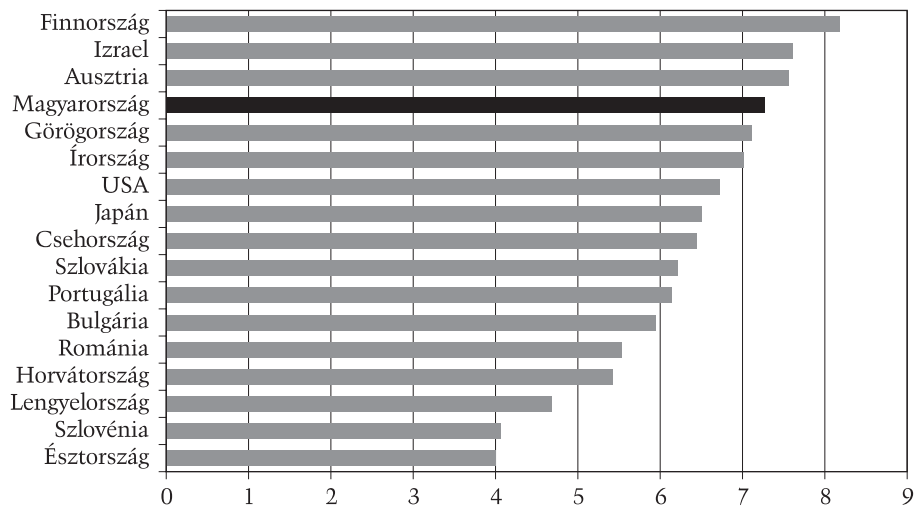

Forrás: OECD PISA database, 2004

zások találnak kiváló műszaki szakembereket. Ebben sokkal jobbak vagyunk, mint a térség más országai, például Lengyelország, vagy Románia.

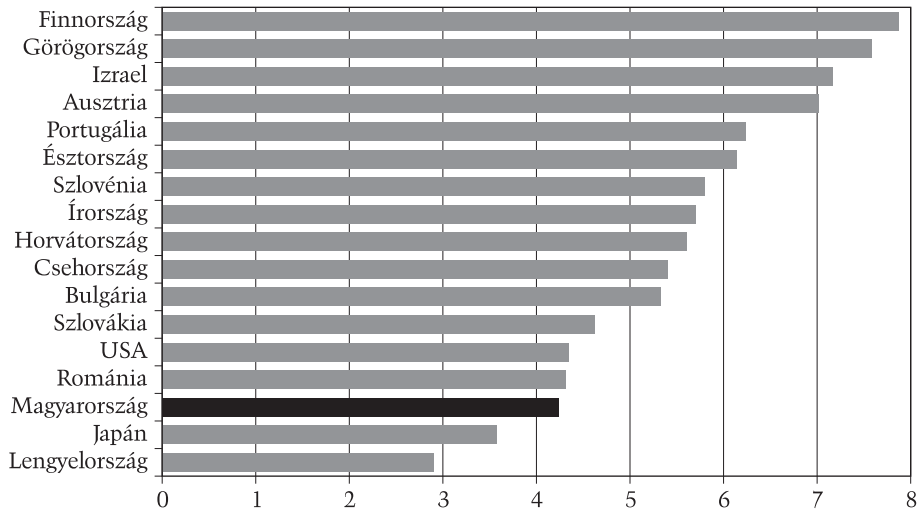
Magyarországon igen alacsony az idegen nyelvet, különösen a több nyelvet beszélők száma. Angolul is kevesen tudnak, mindez hátráltatja az emberek és a vállalkozások nemzetközi kapcsolatainak a bővülését.

24. ábra. Kiváló műszaki szakemberek jelenléte a munkaerőpiacon, 2006

Forrás: IMD World Competitiveness Report, 2006

25. ábra. A nyelvtudás értékelése, 2006

Forrás: IMD World Competitiveness Report, 2006

Összefoglalás

A vállalkozásoknak, az önkormányzatoknak és az állami szolgáltatásoknak egyre erősebb versenyben kell helytállniuk Európában és a világban. Napjainkra a fejlett gazdaságok számára a hagyományos termelési tényezők költségversenyével szemben egyre inkább az emberi tőke, az innováció, a tudás fejlesztése és hasznosítása válik a versenyelőny megszerzésének kulcsává. A világ egyszerűen globalizálódik és polarizálódik. A felzárkózó országokat az azokra jellemző alacsonyabb költség szint nagy mennyiségben előállított „szokványos, szokásos” termékek piacán növekvő versenyelőnyhöz juttatja. Ugyanakkor a fejlett gazdaságok mára kifinomult „tudásgyárakkal” rendelkeznek. Az ezekből folyamatosan kiáramló új elképzelések adott feltételek mellett értékesíthetők és olyan új termékekben, szolgáltatásokban, technológiákban öltönek testet, amelyek piaci megítélésében a költségtényező csak másodlagos szereppel bír. Az így megszerzett versenyelőny nagyságrendi megtakarításokat eredményez. Így válik a tudás és ennek piacósított formája, az innováció, a fejlett gazdaságok exportjának kulcstényezőjévé.

A *Versenyképességi Évkönyv 2006* is tanúsítja, hogy Magyarország nemzetközi összehasonlításban versenyképes gazdaság, de keveset költ kutatás-fejlesztésre és innovációra, különösen a vállalati ráfordítások maradtak el a versenytársaitól. A külföldi tőke által meghatározott ipari, pénzügyi, kereskedelmi szektor hatékony, jól alkalmazkodik a globális piaci kényszerekhez, ám egyelőre nem támaszkodik eléggé hazai tudásra (a hazai klaszterek fejletlenek, a vállalati-kutatóhely együttműködések ritkák.) Az üzleti környezet kevésbé innováció barát.

Igy összességében nem meglepő, hogy az új tudás hasznosulása (az új termékek aránya, a szabadalmak száma) messze elmarad a nemzetközi átlagtól. Mindez élesen exponálja azt, hogy az emberi tőkét nem eléggé fejlesztjük, és nem használjuk jól ki. Az állami szolgáltatások jószerevével nem versenyképesek, a mikro- és kisvállalkozások többsége nem piacképes.

Az információtechnológiát intenzíven használó vállalkozások és állami szolgáltatások szaporodása javítja az üzleti környezetet, mert hatékonyabb működéshez, megalapozottabb döntéshozatalhoz vezet. A felgyorsult kommunikáció és reakcióképesség növeli a működés hatékonyságát, átláthatóbbá, jobban tervezhetővé teszi az üzleti és igazgatási folyamatokat, javítja az ügyfelekkel való együttműködést, fontos eszköze a piacra jutásnak, a piacok bővítésének. Az információkkal jobban alátámasztott döntéshozatalhoz ismerni kell a nemzetközi piacokat, azok változásait, maga az innováció is csak akkor lehet eredményes, ha valós piaci lehetőségekre épül. Az Évkönyv rávilágít arra is, hogy miközben az információtechnológia és telekommunikáció eszközeivel, s az azokból fakadó versenyelőnyökkel a nemzetközi és a vezető hazai nagyvállalatok többsége rendelkezik, igen erős deficitet tapasztalhatunk a hazai kis- és középvállalatok és bizonyos esetekben a közigazgatási szervezetek körében is.

*

A Magyarországról nyert kép egyszerre figyelmeztető és biztató. Az elkövetkező évek nagy kérdése, hogy az állam mennyiben képes biztosítani a sikeres versenyhez szükséges közjavakat, és hogy a gazdaságpolitika – mélyen gyökerező voluntarista tradícióitól megszabadulva, önmagát korlátozva – képes-e a piaci erők mind erőteljesebb érvényesülését elősegíteni.

Jegyzet

- 1 *A Versenyképességi Évkönyv 2006* című kiadványt a GKI Gazdaságkutató Zrt. készítette és adta ki 2006 őszén. Az Évkönyv szerzői: Adler Judit, Bíró Péter, Borsi Balázs, Kis Gergely, Losonczi Miklós, Lőrincz Vilmos, Molnár László, Némethné Pál Katalin, Udvardi Attila, Viszt Erzsébet. A kiadvány elkészítését a Microsoft Magyarország Kft. támogatta.

Petz Raymund

VÁLLALATVEZETŐI JÖVŐKÉPEK 2015-IG¹

A 2015-ig tartó évek hazánk életében – többféle értelemben is – „hosszú” időszak lesz. E periódusban – amellet, hogy több vállalati tervezési periódust, több konjunktúra- és választási ciklust, több európai uniós pénzügyi tervezési időszakot ível át – valósul meg a II. Nemzeti Fejlesztési Terv, s hazánk várhatóan ekkor lép be az eurót a nemzeti valutájukkal felcserélő és ezáltal egy szorosabb pénzügyi-gazdasági integrációban működő országok sorába. E korszak tehát meglehetősen „izgalmasnak” ígérkezik, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt. Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy a magyar társadalom milyen kilátásokkal és elképzelésekkel vág neki ennek az időszaknak. Ezen belül kiemelten fontos, hogy a gazdálkodó szférát mozgató, szervező réteg hogyan vélekedik a hosszabb távú jövőről, hiszen az ide tartozó emberek (legalábbis jó részük) nem csak passzív elszennedői lesznek a bekövetkező változásoknak és fejlődésnek, hanem ennek aktív alakítói is. A jelen elemzés kiinduló ötlete éppen ez a felismerés.

A GKI Gazdaságkutató Zrt. 2006-ban a magyar gazdálkodói szférában tevékenykedő cégvezetők, menedzserek és vezető munkatársak hosszabb távú, a következő évtizedre vonatkozó várakozásainak, kilátásainak és szándékainak – egyszerűen jövőképeinek – feltérképezésére vállalati, vállalkozói felmérést szervezett. Ezzel a módszerrel mintegy alulnézetből szereztünk tapasztalatokat, hiszen megfigyelési egységeink konkrét üzleti szervezetek voltak. Az általunk alkalmazott mikro szemléletű adatfelvétel semmi mással nem pótolható adatokat és információkat szolgáltatott, hiszen azt tudtuk meg általa, hogy mit is gondolnak a jövőről a „mindennapok hősei”, a gazdálkodó szervezetek működtetéséért felelős vezetők. E módszer segítségével a gazdasági makró mutatókkal leírható fejlődési pályák mögé lehet nézni. S mindamellet az is kiderül, hogy a vizsgálatba bevont csoport tagjai is „emberből vannak”, véleményeik, várakozásaik olykor nem mentesek a logikai inkonzisztenciáktól sem, mégis a jövőről való gondolkodáshoz fontos adalékokkal, jelzésekkel járulnak hozzá.

A megkérdezés során három fő kérdéskör vizsgálatára került sor:

- a vállalkozások saját várható helyzetére, fejlődésére vonatkozó kilátások, a tervezett modernizációs és piaci intézkedések, valamint a növekedést veszélyeztető tényezők,
- a világ gazdasági fejlődés jellege, az egyes régióknak a tízes évek közepére várt versenyképességi lehetőségei,²

- a magyar gazdaság és társadalom fejlődési lehetőségei – ezek vizsgálata során a cégvezetőknek módjuk volt pozitív (mi lesz?) és normatív (minek kéne lennie?) jellegű vélekedéseiket és várakozásaikat is megfogalmazni.

A tízéves időtáv a válaszadóknak lehetőséget és alkalmat ad a napi jelenségektől és problémáktól, a konjunktúra-ciklus jelenlegi és közel jövőbeni alakulásától való eltekintésre, a hosszabb távon, trendszerűen érvényesülő folyamatok számbavételére, az ezekről való gondolkodásra.³ Napjainkban meglehetősen divatosá váltak a vállalatvezetők megkérdezésén alapuló empirikus kutatási módszerek. Ezek általában azonban rövid vagy legfeljebb középtávú (egy-két éves) kilátások felmérésére szorítkoznak. A jelen megkérdezés ebben a tekintetben tehát valóságos unikum⁴, amit a felmérés résztvevőitől kapott visszajelzések is igazoltak.

A felmérés során postai, önkitöltős kérdőívvel 7500 vállalkozást kerestünk meg. A megcélzott alapsokaság a 10 fő felett foglalkoztató⁵, működő, jogi személyiségű vállalkozások csoportja volt. Ebből a kiinduló sokaságból került kiválasztásra végül – a nemzetgazdasági ágak szerinti rétegezés mellett – a véletlen minta. (Nem szerepelnek a vizsgált szektorok között a pénzügyi szolgáltatások, mivel ennek a gazdálkodói körnek a gazdálkodása meglehetősen sajátos, illetve a közigazgatás, a kötelező társadalombiztosítás, az egészségügy és szociális ellátás, valamint az oktatás, mivel az ezeken a területeken megvalósuló teljesítmények nagy részét nem a jogi személyiségű gazdálkodó szervezetek realizálják.) A felmérés folyamán a kitűzött határidőre 714 db értékelhető kérdőív érkezett vissza. A válaszadási arány tehát csaknem 10%, ami a hasonló felmérések gyakorlatában jónak mondható. A felmérésben résztvevő cégek – a foglalkoztatott létszám alapján – a gazdálkodói szféra mintegy 12%-át fedik le, ami megfelelő kereteket biztosít vizsgálatainkhoz.

A visszaérkezett kérdőívek értékelésekor kiderült, hogy a válaszokat csaknem minden esetben a megkérdezett cégek vezető pozícióiban lévő munkatársai adták. Az esetek jó részében az első számú vezető (kisebb cégeknél a vezető és tulajdonos), de sok esetben például a termelési igazgató, pénzügyi igazgató, főkönyvelő stb. válaszolt.

A bemutatásra kerülő felmérési eredmények értékelésekor célszerű figyelembe venni, hogy rendszerint azoknak a vállalkozásoknak a vezetői, tulajdonosai, vezető munkatársai tudtak időt és figyelmet szakítani a kérdőívek kitöltésére, amelyek gazdálkodási helyzete nem válságos. A válaszadók között így döntő többségben vannak az életképes, viszonylag stabil helyzetű gazdálkodó szervezetek, azaz elsősorban a gazdaság előrevivőinek, a növekedés hordozóinak kilátásai, törekvései és véleményei ismerhetők meg.

A minta szerkezetének, különböző szempontok szerinti megoszlásának vizsgálatából – munkánk szempontjából – levonható legfontosabb összefoglaló következtetés az, hogy a válasz-minta többé-kevésbé adekvát módon reprezentálja a hazai gazdálkodói szférát, s ebből adódóan alkalmas kereteket nyújt témánk tanulmányozásához. A minta nem tartalmaz jelentős, az elemzést lehetetlenné tévő torzításokat, s a kétségtelenül meglévő aránytalanságok megfelelő elemzési technikák alkalmazásával kezelhetők, hatásuk jelentősen csökkenthető.

I. A vállalatok, vállalkozások piaci kilátásai és szándékai

1. A várható piaci helyzetre vonatkozó várakozások

A válaszadó cégvezetők többsége (59%-a) határozottan derűlátó az általa vezetett vállalkozás hosszabb távú kilátásait illetően. Várhatóan romló piaci pozícióra csak a válaszadók alig több mint negyede számít. A fennmaradó 15% lényegében a mai piaci helyzet fennmaradását valószínűsíti. Hogyan lehet értékelni ezeket az arányokat? S egyáltalán, levonható-e bármifajta következtetés ezek alapján? A vállalati, vállalkozói felmérések gyakorlatában akkor beszélhetünk általában vett derűlátásról, ha az optimista cégek aránya szignifikánsan meghaladja a pesszimistákét, s akkor borúlátásról, ha ez éppen fordítva történik. A felmérés adatai arra utalnak, hogy **a magyar cégeknek a következő évtizedre szóló várakozásai és kilátásai összességében meglehetősen derűlátóak.**

A korábbi vállalati felmérések során szerzett általános tapasztalat szerint **a külföldi többségű vállalatok kilátásai az átlagosnál sokkal kedvezőbbek.** Ez a jelenség a jelen megkérdezés során is igazolódott: e cégek 70%-a számít javuló piaci helyzetre, s csak 14%-uk romlóra. A belföldi magáncégek a mintaátlagnak megfelelő várakozásokat fogalmaztak meg. Az állami többségi tulajdonban lévő vállalatok között is többségben vannak a derűlátóak (43%), de egyharmaduk borúlátó. Ez utóbbi cégcsoportnál a gazdálkodás kiszámíthatóságát rontó tényező, hogy a tulajdonosi-szervezeti bizonytalanság (ezen belül is leginkább a privatizáció lehetősége) sokkal nagyobb arányban fordul elő, mint a másik két csoport esetében. Az átlagosnál pesszimistább jövőkép kialakulásához ez a tényező is hozzájárul.

A cégméret és a következő évtizedre vonatkozó kilátások közötti kapcsolatot bemutató empirikus regresszió-függvény alakja csaknem lineáris összefüggést jelez. A válaszadó vállalatok között **a foglalkoztatott létszám növekedésével párhuzamosan egyre optimistábbak a jövőre vonatkozó kilátások.** A nagyobb vállalatméret tehát nagyobb önbizalmat is ad, s kedvezőbb háttérrel biztosít a vállalati tervezéshez.

A csak a hazai piacon megjelenő cégek átlagos jövőképe valamivel kevésbé optimista, mint az exportban is érdekelt vállalkozásoké. Ez utóbbi cégcsoporton belül leginkább azok a gazdálkodó szervezetek a derűlátóak, amelyek mind a belföldi, mind a külpiacokon erőteljesen vannak jelen.⁶ Ez az eredmény arra utal, hogy **a több lábon álló, diverzifikált értékesítésű vállalatok látják maguk előtt a legnagyobb piaci növekedési lehetőségeket.** A piaci érdekelttség és az értékesítési orientáció dimenziója nem kapcsolódik mechanikusan össze, azaz nem igaz az, hogy a legoptimistábbak a mindkét piacon jelen lévő nagyvállalatok, s a legpesszimistábbak a csak hazai piacon megjelenő kisvállalkozások. A felmérés eredményei által rajzolt kép ennél lényegesen összetettebb és árnyaltabb.

A nemzetgazdasági ágazatok közül nem igazán emelhető ki egy sem pozitív irányban. A mezőgazdasági cégek kilátásai az átlagosnál kevésbé derűlátóak ugyan, de körükben is az optimisták vannak többségben. A szállítás, raktározás, posta és távközlés területén működő gazdálkodó szervezetek körében viszont a

1. táblázat. Várhatóan hogyan alakul az Önök cégének piaci helyzete 2015-ig a jelenlegihez képest? (egyenleg*)

A leginkább derülátó szektorok		A leginkább borúlátó szektorok	
Szektor	Egyenleg	Szektor	Egyenleg
Vegyipar	48	Textil- és ruházati ipar	-20
Jármű- és üzemanyag-kereskedelem	38	Posta, távközlés	-16
Erdőgazdálkodás	38	Szállítás	-3
Számítástechnika	35	Vegyes gazdálkodás	0
Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások	31	Növénytermesztés	1
Állattenyésztés	30		
Gépipar	29		
Kohászat, fémfeldolgozás	28		

* Az egyenleg a pozitív és negatív választ adók arányának súlyozott átlaga, értéke 100 és -100 között változhat.

hosszabb távú kilátásait illetően a borúlátóak vannak többségben. A leginkább optimista és pesszimista szektorokat az 1. táblázat mutatja be.

A legoptimistább szektorok között napjainkban is gyorsan növekvőket (például vegyipar, gépipar, számítástechnika) ugyanúgy találhatunk, mint válságazatnak számítókat (állattenyésztés). A legpesszimistábbak között is megtalálható ugyanez a kettősség (textil- és ruházati ipar – posta, távközlés). A mai, s a közeljövőben várható növekedési lehetőségek, illetve a hosszú távú piaci kilátások – a kapott válaszok szerint – csak lazán kapcsolódnak egymáshoz. Ez tulajdonképpen igazolja a kutatás kiinduló hipotézisét, miszerint a válaszadó cégvezetők a hosszabb távú jövőkép megfogalmazásakor eltekintettek a napi gondoktól, a konjunktúra-ciklus alakulásától stb. Hazánk tervezési-statisztikai régióit tekintve az átlagosnál valamivel derülátóbbak a dél-dunántúli, a központi és az észak-magyarországi régió vállalkozásai. Viszonylag alacsony szintű derülátásukkal az alföldi régiók emelkednek ki.

2. Kockázati tényezők, veszélyforrások

A felmérés résztvevői a cégük fejlődését veszélyeztető kockázatok közül elsősorban a környezeti tényezőktől tartanak: a kereslet csökkenésétől, új versenytársak megjelenésétől, a magas és növekvő energiaáraktól. A vállalatok belső adottságai közül a legfontosabb kockázati tényező az alacsony felhalmozási képességből adódó, a piaci verseny kihívásaihoz képest **elégtelen beruházási**

szint. A fizikai és az informatikai infrastruktúra fejletlensége gyakorlatilag nem okoz gondokat.

A válaszadó cégvezetők a következő évtizedben **leginkább a termékeik és szolgáltatásaik iránti belpiaci kereslet csökkenésétől tartanak** (2. táblázat), 55%-uk szerint ez reális és küszöbön álló veszély. Értelemszerűen az export-érdekltség növekedésével e tényező jelentősége is csökken. E faktor említési aránya a cégméret növekedésével párhuzamosan is nő. A külföldi többségű cégek megfelelő említési gyakorisága a mintaátlagnál jóval kisebb – ezek a vállalatok általában exportra (is) termelnek. Az átlagosnál kevésbé érzik jelentősnek továbbá ezt a problémát az energiaszektor, a közszolgáltatások valamint a vegyipar és a gépipar területén tevékenykedő vállalatok, nyilván más-más okokból. Az előbbi két szektor olyan jóságokat állít elő, amelyek iránt viszonylag stabil és alig helyettesíthető a kereslet. A vegyipar és gépipar pedig két olyan ágazat, amelyeknek termékei nemzetközi összehasonlításban is versenyképesek.

2. táblázat. Melyeket tekinti a fő veszélyeknek az Önök cége fejlődése szempontjából? (említési gyakoriság, százalék)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
A piaci kereslet csökkenése a magyar piacon	59	46	36	64	61	63	100	65	40	55
A piaci kereslet csökkenése a külpiacon	25	27	3	2	12	21	0	4	5	18
Új, EU-n belüli versenytársak megjelenése	48	43	23	38	54	55	50	27	35	44
Új, EU-n kívüli versenytársak megjelenése	27	40	0	17	31	5	0	8	15	26
A beruházások elégtelensége	33	22	39	45	23	40	17	22	40	28
Innovációs lemaradás	9	14	7	12	11	13	33	22	10	12
A munkaerő gyenge minősége	10	14	0	29	11	5	0	12	15	12
Munkaerőhiány	2	6	0	12	2	0	0	10	15	4
Magas energiaárak	31	26	61	26	19	40	17	22	30	28
Fejletlen fizikai infrastruktúra	3	3	3	2	6	3	0	6	0	4
Fejletlen informatikai infrastruktúra	1	1	3	0	4	0	0	2	0	2

1. mezőgazdaság, 2. feldolgozóipar, 3. energetika, 4. építőipar, 5. kereskedelem, 6. szállítás, 7. posta és távközlés, 8. üzleti szolgáltatások, 9. közszolgáltatások, 10. minta összesen

A külpiaci kereslet csökkenését, mint veszélyforrást a kérdezettek a fenténél jóval kisebb, 18%-os arányban említették. Triviális, hogy ez a tényező csak az

exportban is érdekelt cégeknek okoz gondokat és inkább a nagyvállalatoknak, mint a kisebbeknek, s inkább a külföldi tulajdonban lévőknek, mint az államiaknak. A szolgáltatások, az építőipar és a távközlés területén a külpiazi kereslet csökkenésének lehetősége egyáltalán nem okoz gondot a menedzsereknek, annál inkább a mezőgazdaságban, a szállításban, és az erősen export-érdekelt iparágakban (élelmiszeripar, textil- és ruházati ipar, kohászat és fémfeldolgozás, gépipar).

Az Európai Unió belüli versenytársak feltűnésétől jóval nagyobb arányban tartanak a válaszadó cégvezetők (pontosan 44%-uk), mint az EU-n kívüli konkurensoktól (26%), mindkét csoport vonatkozásában a termelő szektorok és a kereskedelem területén tapasztalható a legnagyobb említési gyakoriság (3. táblázat). Ezekben a szektorokban éleződött leginkább a verseny az elmúlt időszakban, s ez várhatóan a jövőben is jellemző marad.

3. táblázat. Az EU-n belüli és kívüli versenytársaknak a következő évtizedben való megjelenésétől leginkább tartó szektorok (említési gyakoriság, százalék)

EU-n belüli konkurenciától		EU-n kívüli konkurenciától	
Szektor	Egyenleg	Szektor	Egyenleg
Élelmiszeripar	73	Vegyipar	54
Fa-, papír- és bútorigar	68	Textil- és ruházati ipar	50
Jármű- és üzemanyag-kereskedelem	62	Gépipar	44
Nagykereskedelem	62	Vegyes gazdálkodás	40
Szállítás	55	Nagykereskedelem	38
Állattenyésztés	53	Kohászat, fémfeldolgozás	32
Növénytermesztés	53	Élelmiszeripar	31
Posta, távközlés	50	Kiskereskedelem	31

Azok a cégek, amelyek piaci helyzetük romlását vetítik előre 2015-re, jóval nagyobb arányban tartanak a kereslet csökkenésétől (elsősorban a magyar piacon), s az EU-n belüli versenytársak feltűnésétől, mint azok, amelyek javuló üzleti pozíciót remélnek. E két csoport ugyanakkor egyformán tart a beruházási és az innovációs problémáktól, sőt, a javuló pozícióra számítók kissé gyakrabban említették ezt a félelmet. A piaci helyzet várható javulására, illetve romlására számító cégek között tehát a különbség leginkább abban van, hogy ez utóbbiak a várhatóan erősödő versenyt és a gyengülő keresletet okolják helyzetük rosszabbra fordulásáért, semmint saját erőfeszítéseik gyengeségét, míg az előbbieknél kissé önkritikusabbak.

A rendkívül bizonytalan energiapiaci helyzet (politikai feszültség, természeti katasztrófák, ellátási zavarok) korában egyáltalán nem meglepő, hogy a vállalatok valamivel több, mint negyede komoly veszélyforrásnak, versenyképességét jelentősen befolyásoló tényezőnek tekinti a magas energiaárakat.

E tényező említési gyakorisága a vállalati méret növekedésével párhuzamosan nő. A tulajdonosi szektorok közül különösen az állami vállalatok körében nagy ez az aggodalom (44%). A magas energiaárak a magyar gazdaság ágazatai közül az átlagnál lényegesen jobban érintik az energiaszektor, az építőanyaggyártást, a szállítást, a vegyipart, a mezőgazdaságot és az élelmiszeripart, valamint az idegenforgalmat.

A munkaerőhiány 4%-os említési gyakorisággal nem nevezhető komoly gondnak. Ez leginkább a külföldi többségű és az 1000 fő felett foglalkoztató óriásvállalatok számára okoz problémát, a tevékenységi területek közül pedig leginkább a köz-, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások, valamint az építőipar területén. Ezekre a területeken már ma is az átlagnál jóval nagyobb gondokat okoz ez a tényező, ezért a vállalati prognózisok megfogalmazásához nem kellett különösebb jóstehetség. A régiók közül elsősorban a központi és a nyugat-dunántúli területen említették ezt a tényezőt az átlagnál jóval gyakrabban.

Némileg más a helyzet a munkaerő gyenge minőségével, ezt már a válaszadók 12%-a értékelte kockázati tényezőként. Mint azt később látni fogjuk, a vállalatok elégedetlenek az oktatás, a szakképzés teljesítményével. E tekintetben nem túl nagyok a vizsgált vállalatcsoportok közötti különbségek. Az építőipari és az idegenforgalomban érdekelt cégvezetők 29%-a úgy gondolja, hogy ez az előttünk álló időszakban a tevékenység bővítésének egyik komoly korlátozó tényezője lesz, s a mintaátlagnál jóval nagyobb a probléma említési gyakorisága az építőanyagipar, a kohászat és fémfeldolgozás valamint az erdőgazdálkodás területén is. A régiók közül Észak-Magyarországon és Dél-Alföldön okoz ez az átlagnál jóval több gondot.

A fejletlen fizikai infrastruktúra a következő évtizedben alig-alig okoz gondokat – a vállalatok tehát mintegy „hozzászoktak” ehhez a helyzethez. A mintaátlagon jóval felül csak az élelmiszeripari és az idegenforgalmi cégek említették e tényezőt viszonylag magas arányban (13 és 25%). A felmérés résztvevői valószínűleg abban bíznak, hogy a 2015-ig terjedő időszakban az infrastrukturális fejlesztések nyomán jelentősen javulnak hazánk adottságai. Az informatikai infrastruktúra fejletlensége (mint veszélyforrás) gyakorlatilag kimutathatatlan említési gyakoriságú.

A beruházások elégtelensége a megkérdezettek 28%-ának okoz gondokat. E téren a kis- és a nagyvállalatok is nagyobb gondokat jeleztek, mint a középvállalatok. A kisvállalati szféra hagyományosan a leginkább alultőkésített része a magyar gazdaságnak, így e vélekedés érthető is. A nagyvállalati szférában viszont az egyre nemzetköziesedő verseny egyre jelentősebb fejlesztéseket kényszerít ki – ennek pedig jelentős a finanszírozási igénye. A nemzetgazdasági ágak közül az **építőipari** cégek jelezték a legnagyobb arányban (45%), hogy a fejlesztések elmaradása tartós versenyhátrányba sodorhatja őket. Ebben az ágazatban igen erős a verseny, ami az árakat lefelé szorítja, ami nyilván behatárolja az ágazati termelők beruházási lehetőségeit. Nem sokkal marad el ettől az aránytól a kohászat, fémfeldolgozás (44%), a szállítás, a közszolgáltatás (40-40%) és az energiaszektor sem (39%). Az ezekbe a körökbe tartozó tevékenységek jó része meglehetősen tőkeigényes, tehát a versenyképesség fenntartása viszonylag magas beruházási

színvonal mellett lehetséges. Az állattenyésztésből is magas arányban (41%) érkezett hasonló jelzés – ez az ágazat hosszú évek óta küzd az alacsony beruházási szint következményeivel, ráadásul hazánk uniós csatlakozása újabb jelentős feladat elé állította az itt tevékenykedőket.

A magyar gazdálkodó szféra válaszadó reprezentánsai **saját innovációs tevékenységükkel, illetve képességeikkel többé-kevésbé elégedettek**. Ez derül ki abból az adatból, hogy az innovációs lemaradást csak minden nyolcadik vállalkozás tekinti veszélyforrásnak. Némileg más a helyzet a szolgáltatások területén. Ennek az ágazatnak csaknem minden szektorában a mintaátlagnál jóval magasabb arányban (azt kétszeresen-háromszorosan meghaladóan) említették ezt a tényezőt. **A termelő szektorok tehát lényegesen jobb innovációs potenciállal rendelkeznek, mint a szolgáltatók**. A nyugat- és a dél-dunántúli régiókban működő cégek közül az átlagosnál jóval kisebb arányban említették ezt a tényezőt.

3. Fejlesztési törekvések

A felmérésben résztvevő menedzserek az elkövetkező évtizedre elsősorban a modernizációs törekvések fontosságát emelték ki, de nagy jelentőséget tulajdonítottak a piaci munka javításának is.

A **piaci kapcsolatok, a marketing fejlesztése meglehetősen általános törekvés** a válaszadók körében. Még az átlagosnál is intenzívebb ez a törekvés a kereskedelemben, a posta és távközlésben, s bizonyos feldolgozóipari ágazatokban (élelmiszeripar, könnyűipar, vegyipar). Van néhány vállalatcsoport, ahol viszont nem túl erős ennek az eszköznek a várható használata; ilyen az állami tulajdonban lévő, az energetikai és a szállító cégek csoportja. A fenti eredmények összecsengenek az e témában korábban zajlott kutatások megállapításaival. „A vállalkozások önértékelése szerint a piaci munka az a terület, amelyben a legnagyobb

4. táblázat. Melyek a legfontosabb fejlesztendő területek a következő évtizedben az Önök cégének versenyképessége szempontjából? (említési gyakoriság, százalék)

A kapacitások mennyiségi fejlesztése	20
A kapacitások színvonalának fejlesztése	55
A piaci kapcsolatok, a marketing fejlesztése	55
Az informális kapcsolatok fejlesztése	17
A termékek, szolgáltatások megújítása	33
A jelenlegi profil alapvető átalakítása	8
A fizikai infrastruktúra fejlesztése	10
Az informatikai rendszer fejlesztése	12
A humán erőforrások fejlesztése	12
A környezetvédelem erősítése	9

a magyar cégek hátránya a nemzetközi versenyben, s a cégek többsége éppen a piaci munka javításától várja leginkább a versenyképesség fejlődését.”⁷

Az informális (személyes, nem hivatalos, „uram-bátyám”) **kapcsolatok ápolására irányuló törekvés a fenténél jóval gyengébb.** Mindazonáltal jelen van és lesz is a magyar gazdálkodási gyakorlatban: minden hatodik cég arról számolt be, hogy ezektől a kapcsolatoktól piaci helyzetének javulását reméli. E törekvés jóval inkább a kisvállalkozásokra jellemző, mint a nagyokra. Az ágazatok közül az építőiparban, az üzleti szolgáltatások és a posta, távközlés területén a legnagyobb e tényező említési gyakorisága. Ez az eredmény megerősíti azt a köztudatban élő képet, miszerint az építőiparban és az üzleti szolgáltatások területén a megrendelések elsősorban fehér asztal mellett, baráti beszélgetések során dőlnek el.

A kapacitások fejlesztésével kapcsolatban a műszaki színvonal emelése lényegesen fontosabbnak bizonyult, mint a bővítés. Ez lényegében minden vizsgált vállalatcsoportra igaz megállapítás. A műszaki színvonal emelése az átlagosnál is jóval nagyobb szerepet kap a válaszadók vélekedése szerint az építőanyag-iparban (a megfelelő említési gyakoriság 78%), a kohászat, fémfeldolgozásban (74%), a szállításban (71%), a gépiparban (70%), az ingatlan-szektorban (70%) és a növénytermesztésben (68%). E szektorokban nyilván más és más e törekvések elsődleges hajtóereje, de intenzitásuk az adatok alapján hasonló. A nagyobb cégekre e törekvés inkább jellemző, mint a kisebbekre, az állami tulajdonban lévőkre jellemzőbb, mint a külföldi tulajdonban lévőkre. (Nyilván az eltérő bázis okán.) Az exportban érdekelt cégek gyakrabban említették ezt a tervezett intézkedést, mint a csak hazai piacon megjelenők.

A kapacitások mennyiségi fejlesztése az elkövetkező évtizedben leginkább a kommunális szolgáltatások, a turizmus, a vegyipar, a kohászat-fémfeldolgozás és a szállítás területén várható.

A termékek és szolgáltatások megújítása (azaz az innováció) minden harmadik magyar cég terve között szerepel. E téren élen járnak a külföldi cégek, az ágazatok közül pedig messze kiemelkedik a távközlés, aholis csaknem minden cég termék-innovációra készül. Az átlagosnál intenzívebbek az erre irányuló törekvések a kereskedelem, az ingatlanügyletek, a számítástechnika, valamint a vegyipar és a könnyűipar területén.

Környezetvédelmi célú fejlesztéseket legmagasabb arányban – nem meglepő módon – a legnagyobb szennyező ágazatok irányoznak elő: az állattenyésztés, az energetika, az építőanyag-ipar és a kommunális szolgáltatók.

4. Az euró bevezetésének várható vállalati hatásai

Egy gazdasági monetáris uniótól általában a makrogazdasági stabilitás erősítését, a gazdasági növekedés ösztönzését és a mikroökonómiai hatékonyság fokozását várják. A GMU legfőbb előnye, hogy segíti az egységes piac által teremtett lehetőségek kihasználását. A statikus hatékonysági előnyök becslések szerint a GDP néhány százalékára rúgnak. Hasonlóak az előnyök dinamikus vetületben – azaz a több év alatt kibontakozó közvetlen és közvetett hatásokat figyelem-

be véve is. A Gazdasági és Monetáris Unió előnye elsősorban mikrogazdasági szinten jelentkezik, azaz az üzleti szféra és a háztartások profitálnak belőle a legnagyobb mértékben. A Gazdasági és Monetáris Unióba való belépés legfőbb előnye az, hogy a közös valuta, az euró bevezetésével megszűnnek az átváltási vagy konverziós költségek. Ez ráadásul nem egyszeri, hanem folyamatos megtakarítást eredményez. Az euró bevezetése teljes mértékben kiküszöböli az árfolyam-bizonytalanságot és az árfolyamkockázatot. Az árfolyam-bizonytalanság és -kockázat eltűnése nagyobb biztonságot teremt a kereskedelemben és a beruházások tervezésében. Végül a közös valuta használata a tranzakciós költségeket is mérsékli. Az MNB munkatársainak számításai szerint a konverziós költségek megszűnése Magyarország számára a GDP szintjében egyszeri 0,18-0,30 százalékpontos emelkedést eredményezne.

Hazánk GMU-hoz való csatlakozásának lehetséges hatásait illetően még jókora bizonytalansággal találkozunk a válaszadók körében. Erre utal, hogy e téma különféle vonatkozásait illetően a megkérdezettek bő harmada-fele vagy nem is válaszolt az ezt firtató kérdésekre vagy úgy nyilatkozott, hogy ezt még nem lehet tudni. A tájékozatlanságból eredő bizonytalanság a vállalati méret növekedésével párhuzamosan általában csökken. A nagyobb vállalatoknak több az erőforrásuk az információk, az ismeretek megszerzésére, általában több piacon érdekeltek, mint a kisebb cégek. Mindez kielégítően magyarázza a fent vázolt jelenséget. Hasonló összefüggés fedezhető fel az export-orientáció és az euró bevezetésének hatásaival kapcsolatos vélemények között: az exportnak az összes árbevételen belüli arányának növekedésével párhuzamosan csökken a bizonytalan cégvezetők aránya.

Mindemellett az is igaz, hogy a leginkább bizonytalanok a várható hatások megítélésében a belföldi magáncégek menedzserei, míg a leginkább határozottak a külföldi többségi tulajdonban levő vállalkozások vezetői. A mintaátlagnál szignifikánsan nagyobb a bizonytalanság e kérdést illetően a mezőgazdaságban és az építőiparban.

Az euró bevezetésétől a gazdálkodás kiszámíthatóbbá válását reméli a véleményt nyilvánító cégvezetők 52%-a, 27%-uk ettől nem vár érdemi hatást, míg 21%-uk a kiszámíthatatlanság növekedésétől tart (5. táblázat). **A magyar vállalatvezetői réteg tehát koránt sincs egységes véleményen a forint euróval való felváltásának hatásaival a gazdálkodás kiszámíthatóságára.** Mindez fokozottan igaz az árbevétel és a jövedelmezőség alakulására várhatóan gyakorolt hatást illetően – ezekben a kérdésekben még a fenténél is jóval nagyobb a polarizáció. Csaknem minden vizsgált vállalatcsoportban a kiszámíthatóság növekedését várók vannak jelentős többségben. Az euró-övezethez való csatlakozás hatására inkább a kiszámíthatatlanság erősödik – így vélekedik a közszolgáltató cégek többsége csakúgy, mint azon cégek többsége is, akik a magyar gazdaság relatív fejlettségének az EU átlagától való lemaradását valószínűsítik 2015-re. A felmérésben résztvevő vállalatvezetők mintegy 4%-a tehát csupa kedvezőtlen dolgot vízionál a következő évtizedre: leszakadó magyar gazdaságot és kaotikussá váló gazdálkodási viszonyokat. Feltűnő a közszolgáltató cégek negatív véleménye, ami feltehetően azért alakult ki, mert a jövő az ő számukra még az átlagosnál is bizonytalanabb (a reformok, az esetleges privatizáció éppen ezt a szektort érintené a leginkább).

5. táblázat. Az euró bevezetésének az árbevételre kifejtett hatását a leginkább derülátóan és borúlátóan megítélő szektorok (egyenleg)

A leginkább optimisták		A leginkább pesszimisták	
Szektor	Egyenleg	Szektor	Egyenleg
Építőanyag-ipar	39	Turizmus	-50
Erdőgazdálkodás	33	Közszolgáltatások	-27
Vegyipar	26	Állattenyésztés	-25
Kiskereskedelem	21	Nagykerkedelem	-18
Élelmiszeripar	18	Szállítás	-16
Számítástechnika	17	Kohászat, fémfeldolgozás	-14
Jármű- és üzemanyag-kereskedelem	15	Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás	-13
		Építőipar	-11

Az egyenleg a pozitív és negatív választ adók arányának súlyozott átlaga, értéke 100 és -100 között változhat.

A megszerzhető árbevétel nagyságára az euró bevezetése pozitív hatással lesz – így vélekedik minden negyedik cégvezető, míg 23%-uk éppen ellenkezőleg, azaz úgy gondolja, hogy a kifejtett hatás negatív lesz.

A vállalati jövedelmezőség alakulására az euró bevezetése pozitív hatással lesz – így vélekedik a válaszadók 18%-a. Minden harmadik éppen ellenkezőleg, úgy gondolja, hogy a kifejtett hatás negatív lesz (6. táblázat).

6. táblázat. Az euró bevezetésének a jövedelmezőségre kifejtett hatását a leginkább derülátóan és borúlátóan megítélő szektorok (egyenleg)

A leginkább optimisták		A leginkább pesszimisták	
Szektor	Egyenleg	Szektor	Egyenleg
Erdőgazdálkodás	50	Turizmus	-67
Építőanyag-ipar	33	Állattenyésztés	-41
Ingtatlanügyletek	29	Építőipar	-29
Számítástechnika	25	Szállítás	-28
Vegyipar	18	Posta, távközlés	-20
Jármű- és üzemanyag-kereskedelem	15	Fa-, papír-, bútór- és nyomdaipar	-18
Kommunális szolgáltatások	13	Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások	-17
		Nagykerkedelem	-16
		Közszolgáltatások	-16

Az egyenleg a pozitív és negatív választ adók arányának súlyozott átlaga, értéke 100 és -100 között változhat.

Mindhárom tényező várható alakulása esetében kimutatható a vállalatméret szerinti lejtő. Azaz a cégméret növekedésével egyre nagyobb a különbség az optimista és a pesszimista cégvezetők aránya között. A gazdálkodás kiszámíthatósága és a jövedelmezőség esetében pedig az export-orientáció szerinti lejtő érvényesül: az export-arány növekedésével párhuzamosan nő az optimista és a pesszimista cégvezetők aránya közötti különbség. Az árbevételre kifejtett hatás esetében azonban a helyzet már nem egyértelmű.

A vállalkozás 2015-ig várható piaci helyzetének megítélésében derűlátó cégek az euró bevezetésének következményeit is általában jóval kedvezőbben ítélik meg, mint a saját helyzetük romlásától tartók, akik között az euró negatív következményeit valószínűsítők vannak határozott többségben.

II. Világgazdasági jövőképek

A világgazdaság fejlődési irányzatai nyilván nem hagyják érintetlenül a magyar vállalati szektort sem. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a nemzetközi gazdaság várható fejlődési irányzatai hogyan érintik a magyar vállalati szféra mozgásterét, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásának lehetőségeit.

1. A globalizáció gazdasági jelentősége, kihívásai

A globalizálódás vagy globalizáció arra a világszerte erősödő gazdasági integrációs folyamatra utal, amelynek hajtóerői a következők:

- a nemzetközi kereskedelem és a tőke mozgások liberalizációja;
- a technológiai fejlődés felgyorsulása és az információs társadalom kialakulása;
- a dereguláció (szélesebb értelemben az állam gazdasági szerepvállalásának mérséklődése).

Ez a három tényező egymást erősíti. A műszaki-technológiai fejlődés ösztönzi a nemzetközi kereskedelem bővülését, a világkereskedelem pedig előmozdítja a műszaki fejlesztési eredmények elterjesztését. A dereguláció ösztönzi az új technológiák kidolgozását, és hozzájárul a kereskedelem előtti korlátok lebontásához. Végül: a műszaki fejlődés azt is lehetővé teszi, hogy az üzleti szféra és az egyén könnyebben függetleníthesse magát a nemzeti szintű szabályoktól. A globalizáció kiemelkedő fontosságú eleme a tőke mozgások világméretű liberalizálása, aminek nyomán gyors ütemben nőnek a külföldi működőtőke-befektetések.

A kilencvenes évtizedben az információk, az áruk, a szolgáltatások és a tőke áramlása előtti akadályok lebontásából, a világgazdaság ezzel is összefüggésbe hozható növekedéséből a világ országainak tekintélyes hányada profitált. Ugyanakkor a globális integráció szelektív folyamat.

A Világbank szerint az utóbbi 20 évben 24, összesen 3 milliárd lakossal rendelkező fejlődő országban (Kínát, Argentínát, Brazíliát, Indiát és a Fülöp-szigeteket beleértve) számottevő mértékben emelkedett a külkereskedelem aránya a GDP-ben. Az 1990-es években az egy főre jutó GDP éves átlagban 5%-kal bővült ezekben az országokban, miközben a szegénységi ráta (a szegények aránya a lakosságban) csökkent. Ezzel párhuzamosan további 2 milliárd ember él a kevésbé globalizált országokban (Pakisztán, Afrika nagy része, általában az iszlám országok stb.), ahol a külkereskedelem aránya a GDP-ben csökkent, miközben a gazdaság stagnált, a szegények aránya pedig nőtt a népességben. Az egy főre jutó GDP éves átlagban 1%-kal mérséklődött a kilencvenes években. Ráadásul a nyersanyagárak esése is ezeket a monokultúrás országokat érintette a legkedvezőtlenebbul⁸. Ezzel együtt azzal lehet számolni, hogy a **globalizáció egyre újabb régiókra és országokra terjed ki**, hatása fokozatosan jelentkezik Kelet-Európában, Dél-Ázsiában, sőt még Afrikában is.

A világgazdasági növekedés hajtóerői között mind nagyobb jelentőségre tesz szert a kutatás-fejlesztés és a K+F eredményeit alkalmazó innováció. A K+F-kiadások a GDP 3%-ára rúgnak az USA-ban, 2%-ára az EU átlagában. A GDP-arányos K+F-kiadások tekintetében nem várható az EU felzárkózása az USA-hoz 2015-ig, de a kiadások növekedni fognak. A K+F sikerei nagy hibahatárok mellett jelezhetők előre, különösen a műszaki-technológiai áttöréshez vezető K+F-eredményeké. Bizonyos azonban, hogy a korábban elért K+F-eredmények további hasznosítása és újabb területekre történő kiterjesztése lesz a meghatározó trend.

Az 1990-es évtizedben a világgazdasági növekedés hordozója – különösen az USA-ban, továbbá az USA keresletére épülve néhány távol-keleti, latin-amerikai és közép-európai országban – a TMT-szektor (technológia, média, telekommunikáció) volt. Ez a növekedéshordozó szerep a kialakult felesleges kapacitások, túlkínálat és ettől elválaszthatatlanul a TMT-részvények piacán kialakult pénzügyi buborék kidurranása nyomán meggyengült. A 2015-ig tartó időszakban a TMT-szektor világméretű konszolidációja, az eddigi műszaki fejlesztési eredmények más ágazatokba (kiemelten például az egészségügybe és az oktatásba) történő áttérése várható, az 1990-es évek második felére jellemzőnél jóval alacsonyabb, de ismét fokozódó növekedési ütemek mellett. A TMT „eredmények” más ágazatokba történő dinamikus áttérése széleskörűen fokozni fogja a technológiák korszerűsítését, megújítását.

Egyelőre nem azonosíthatók az 1990-es évekhez hasonlítható dinamikájú, műszaki szempontból korszerű növekedéshordozó ágazatok. A jelenleg **legperspektivikusabbnak tartott biotechnológia és egészségügyi szektor** (gyógyszeripar, orvosi műszergyártás stb.) dinamikája jóval alacsonyabb, mint a TMT-szektoré volt az 1990-es években. Az egészségügyi szektor fejlődésének legfőbb hajtóereje a népesség fokozatos elöregedése a fejlett és a közepesen fejlett országokban, amelynek következményei hosszú távon jelentkeznek. A K+F-en belüli növekvő súly mellett ez abban is kifejezésre jut, hogy a 2015-ig terjedő időszakban is várható az egészséggel kapcsolatos tevékenységi körökben (betegek és öregek ápolása, megelőzés stb.) foglalkoztatottak arányának növekedése.

A fogyasztási cikkek (fogyasztási iparcikkek és tartós fogyasztási cikkek) **körében világméreteken számottevő túlkínálat van.** Az értékesítési feltételeket és az árakat az alacsony költségszintű fejlődő országok, azok közül is elsősorban Kína és India határozzák meg. Az alacsony bérköltségek és a munkatermelékenység folyamatos javulása miatt a prognózisidőszakban is az árcsökkenés folytatódása várható, ami a fogyasztási cikket előállító ágazatok fejlett országokból történő további kitelepülését ösztönzi. Az alacsony költségszintű országok exportjának felfutása a fogyasztási cikkek körében nem csekély mértékben járul hozzá a magas kőolajárak által táplált inflációs nyomás mérsékléséhez, miközben a fejlett országokban erősíti a protekcionista nyomást.

Az **agrárgazdaság** aránya a világ GDP-jében 3%, a világelexportban kevesebb, mint 10%. A mezőgazdaság a világgazdaság legnagyobb mértékben szabályozott szektora (vámok, szubvenciók), ahol a legerősebb a protekcionizmus. A Világbank számításai szerint a piacra való belépés akadályainak lebontása tíz év alatt mintegy 300 milliárd dollárral emelné a jövedelmeket világméreteken. Egyelőre nem prognosztizálható, hogy a GATT/WTO égisze alatt folyó multilaterális kereskedelmi tárgyalásokon mikor jön létre kompromisszum a globális tehercsökkentés, az állami támogatások visszaszorítása mértékének tekintetében. Ettől függetlenül is valószínű, hogy az agrártermelés korszerűsödése a fejlődő világban lassan előrehalad és ez növekvő kínálatot fog eredményezni.

Ami a **nemzetközi pénz- és tőkepiacokat** illeti, a **külföldi működőtőke-befektetések** 2001-ben kezdődött csökkenése 2004-ben megállt, 2005-ben 5%-os bővülés várható. A 2006 és 2015 közötti időszakra éves átlagban 6-8%-os növekedés prognosztizálható. Ennek legfőbb hajtóereje a fejlett országokból bizonyos vállalati tevékenységek és funkciók alacsonyabb költségszintű országokba történő kihelyezése. Másik hajtóerejét a megelégnélő vállalati fúziók és vállalatátvételek képezik.

A **nemzetközi részvénybefektetési** trendeket az amerikai piac határozza meg. Ide jut a világ tőzsdei kapitalizációjának több mint a fele. Miután a vállalatok mind az USA-ban, mint Európában javították jövedelmezőségüket, a részvények értékelése (P/E, azaz árfolyam/egy részvényre jutó nyereség alapon) közel került a hosszú távú átlaghoz. A részvénytőkepiacok értékelése a világgazdasági növekedés várható ütemével is összhangban van. A részvényárfolyamok erőteljesebb növekedésének az USA-ban határt szab a közeljövőben várhatóan tovább emelkedő kamatlábszínvonal. A kamatlábak az Európai Unióban is nőni fognak. A vezető tőzsdeindexek az USA-ban a 2005. évi stagnálás után 2006 és 2015 között éves átlagban várhatóan 5-6%-kal, azaz a nominális GDP dinamikájához közelálló ütemben fognak emelkedni. A részvénytőkepiac hozzájárulása a világgazdasági növekedéshez kisebb mértékű lesz, mint a kilencvenes évtized második felében. Ennél valamivel alacsonyabb, éves átlagban 3-4%-os dinamika prognosztizálható az Európai Unióban.

2. A globalizáció hatásai a magyar vállalati szférára

A külföldi vállalatok betelepődése nyomán különféle módon alakul az egyes hazai vállalati szegmensek versenyhelyezete. Igen sok olyan – elsősorban kis és közepes méretű – hazai vállalkozás van, amely az általa előállított árukat, illetve főként a nyújtott szolgáltatásokat a belső piacon értékesíti, miközben ezek az áruk, illetve szolgáltatások (például fodrászat stb.) nem versenyeznek sem az importtal, sem pedig a külföldi részesedésű vállalatok kínálatával. E cégek piaci pozícióit, versenyhelyezetét nem, vagy igen csekély mértékben, akkor is legfeljebb közvetetten érinti a globalizáció. A független kisvállalkozások többségének a fő problémája inkább az, hogy egy-két megrendelőjük van, árbevételük – ezen keresztül működésük is – ezekről a megrendelőktől függ, ami nagy fokú kiszolgáltatottságot jelent.

Paradox módon nem, vagy nem feltétlenül hátrányosan érintik a hazai vállalati szférát a Magyarországra betelepült, az EU-csatlakozás előtt rendszerint vámszabad területen működő, szinte kizárólag exportra termelő külföldi nagyvállalatok (IBM, Flextronics stb.). Ezek a vállalatok például **nem versenyeznek a hazai árupiacokon**, mert egyáltalán nem, illetve legfeljebb kis mértékben értékesítenek belföldön. Ilyen külföldi vállalatokra jut egyébként a magyar kivitel több, mint a fele.

Ugyanakkor ezek a cégek **versenytársként lépnek fel a hazai munkaerőpiacon**. Eddig nemzetközi versenyképességük veszélyeztetése nélkül voltak képesek magasabb munkabért fizetni, mint a hazai cégek. (A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a külföldi részesedésű vállalatok 50 százalékkal magasabb bért fizetnek, mint a kizárólag hazai tulajdonban lévők.) Hosszabb távon azonban a külföldi részesedésű nagyvállalatok bérpolitikája maga után vonhatja a bérek emelését a hazai cégeknél is.

Az exportra termelő és a belföldi piacon is értékesítő külföldi nagyvállalatok kiterjedt **alvállalkozói és beszállítói kapcsolatokat** tartanak fenn a helyi vállalkozásokkal. Mind az alvállalkozói, mind a beszállítói kapcsolatok esetében a hazai cégek rendszeres, az ad hoc üzleteken túlmutató kapcsolatot alakítanak ki a külföldi nagyvállalatokkal. Amíg az alvállalkozás áruk értékesítésére és különféle szolgáltatások nyújtására szorítkozik, addig a beszállítás az egyszerű és/vagy egyszerű alvállalkozáson túlmutató jegyekkel is rendelkezik, amennyiben a beszállító a megrendelő specifikációinak eleget tevő termékeket gyárt vagy szolgáltatásokat nyújt.

A magyar alvállalkozókkal és beszállítókkal való együttműködésben leginkább azok a tengerentúli vállalatok érdekeltek, amelyek a magyarországi telephelyeiken előállított termékeket az Európai Unióban kívánják értékesíteni. Ezek az áruk ugyanis csak akkor exportálhatók az Európai Megállapodással összhangban vámmentesen az EU-ba, ha azok eleget tesznek a hazai hozzáadottérték-tartalomra vonatkozó minimális követelményeknek. Ezért olyan fontos például a Suzuki Magyarország Rt.-nek a hazai beszállítói hányad növelése. Más oldalról viszont az amerikai autóipari vállalatok éppen ezért az EU-ba beépült német leányvállalataikon (Opel) keresztül hoztak létre termelő és összeszerelő telephelyeket Magyarországon.

A belföldi piacon is értékesítő külföldi nagyvállalatok megfelelő erőforrásokkal rendelkeznek ahhoz, hogy árcsökkentés formáját öltő árháborút folytassanak. Az árháborúk azonban ritkán irányulnak a kisebb méretű belföldi versenytársak ellen, az árháborúkat sokkal inkább egymással vívják a külföldi nagyvállalatok.

A külföldi nagyvállalatok kisebb belföldi cégekkel szembeni fölénye inkább a piaci verseny ún. nem ár jellegű tényezőiben domborodik ki. Ilyen a **reklámhirdetés, a kutatás-fejlesztés, a termék-innováció, a védjegyek és márkanevek használata, a marketing-kutatás magasabb színvonala** stb. Nem kell árat csökkenteni ahhoz, hogy egy külföldi részesedésű nagyvállalat például költséges reklámhadjárattal növelje forgalmát a kisebb hazai versenytársak rovására.

A tapasztalatok alapján a külföldi részesedésű nagyvállalatok a szervezeti alkuerejükkel összefüggő tényezőket is bevetnek nyereségük növelése érdekében. Ilyen például a **kis és közepes méretű alvállalkozóikra és beszállítóikra gyakorolt nyomás**. Ez irányulhat például a fizetési feltételek egyoldalú meghatározására. Két- vagy három-hónapos fizetési határidő kikötése, ami sok külföldi kézben lévő magyarországi kereskedelmi vállalatnál bevett gyakorlat, a megrendelő forgóeszköz-szükségleteit csökkenti, miközben súlyos likviditási gondokat okozhat a kis és közepes méretű alvállalkozóknak.

Ugyanígy, a just in time production (éppen időben termelés) rendszerek esetében a készletezés nem tűnik el, hanem a jellemzően összeszerelő tevékenységet folytató nagyvállalatoktól áttevődik azok kis és közepes méretű beszállítóhoz. Természetesen a készletezés költségeit is a beszállítók finanszírozzák. **Egyes kereskedelmi vállalatok a különféle akciókat teljesen vagy részben alvállalkozóikkal és/vagy beszállítóikkal fizettetik meg.** Az ún. polcpénz azt a külön díjat jelenti, amit az alvállalkozók vagy beszállítók azért fizetnek, hogy áruikat az értékesítés szempontjából kedvezőbb, szembetűnő helyre tegyék.

A beszállítókra gyakorolt nyomás különösen erős az **ármegállapítás** esetében. Az egyenlőtlen alkuerő miatt a nagyvállalatok rendszerint képesek kis és közepes méretű beszállítóikra kényszeríteni az akaratukat. Néhány évvel ezelőtt az egyik amerikai autógyár egységesen 10 százalékos árcsökkentésre kérte beszállítóit. A beszállítói státusz előnyei (nagy volumenű stabil piac, minimális fizetési kockázat, műszaki fejlesztési és szervezési eredmények átvétele stb.) meghaladták a 10 százalékos árcsökkentésből adódó hátrányokat, ezért a beszállítók túlnyomó hányada eleget tett az árcsökkentésre vonatkozó kérésnek.

A külföldi nagyvállalatok előszeretettel határozzák meg az árképzéssel kapcsolatos elvárásaikat a beszállítóiknak. Az árképzésben külön tételként szerepeltek a nyereséget a beszállítók termékei árának a százalékában. A beszállítók termékeinek a profittartalmához természetesen jogilag semmi közük nincs a megrendelőknak. Az egyik beszállító nagyobb, a másik kisebb nyereséggel dolgozik, az ár, illetve a kapcsolódó feltételek képezik a versenyképesség fő tényezőit. A helyzet akkor válik súlyossá, amikor a nagyvállalat racionalizálásra szorítja a beszállítókat, mert ebben az esetben a racionalizálás eredményeként lecsökkent átvételi árra vetítik a beszállítói ár százalékában meghatározott nyereséget. Ugyanakkor a hosszú távon biztosított felvevőpiac, a külföldi vállalat által nyújtott műszaki, menedzsment stb. segítség és a nagyobb értékesítési volumen

ellensúlyozhatja az alacsonyabb árakkal, illetve nyereségtartalommal kapcsolatos hátrányokat.

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a globalizációt mint folyamatot állami gazdaságpolitikai eszközökkel legfeljebb szűk tartományban lehet befolyásolni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kormány teljesen tehetetlen a globalizáció összes következményével szemben. Így például **a versenyjog következetes alkalmazása gátolhatja a külföldi nagyvállalatokat erőfölényük kiaknázásában.** A külföldi nagyvállalatok szervezeti alkuerejét ellensúlyozhatják a gazdasági kamarák, ágazati és szakmai szövetségek, különösen akkor, ha fejlesztik az együttműködést az Európai Unióban működő testvérszervezeteikkel.

Meglepőnek tűnik, de igaz az, hogy az EU-csatlakozás további lehetőségeket teremtett a globalizáció árnyoldalainak a semlegesítésében. **A közösségi importvédelmi intézkedések (antidömping eljárások stb.) a romboló hatású olcsó importtal szemben, a közösségi versenyjog az erőfölény kihasználásával szemben biztosít hatékony védelmet.**

3. Magyarország tőkeabszorpciók képességének és vonzerejének várható alakulása a nemzetközi működőtőke áramlásokban

Magyarországon a zöldmezős beruházási lehetőségek részben bel-, részben világgazdasági hatásokkal összefüggésben beszűkültek. A belgazdasági feltételeket illetően figyelmet érdemel, hogy a privatizáció befejezése nyomán **a magánosítás többé már nem a külföldi működőtőke-import hajtóereje,** azaz a jövőben néhány esettől eltekintve nem indokolt tömeges privatizációval kapcsolatos külföldi működőtőke-befektetésekkel számolni. Adott feltételek között egyre kevesebb a zöldmezős beruházási lehetőség is Magyarországon. Ez azzal kapcsolatos, hogy az 1990-es években tapasztalt dinamikus felfutást követően a telítettség jelei látszanak elsősorban a rövidebb megtérülési projektek körében. A viszonylag rövid idő alatt, 3–5 éven belül megtérülő beruházási lehetőségek elfogytak. Az új zöldmezős beruházások esetében minimálisan 8–10 éves megtérülési idővel lehet számolni, a jellemző azonban a 10–12 év. Ez elriasztja a gyors megtérülésben, majd az elért nyereség és a beruházott tőke kivonásában érdekelt rövid távú vagy egyenesen spekulatív befektetőket. Mindebből az is következik, hogy **az új beruházásokkal szemben felértékelődik a Magyarországon megtermelt nyereség újrabefektetése.**

Ami a külső feltételeket illeti, az utóbbi időben világméretben kiéleződött a verseny a külföldi működőtőke-befektetések ösztönzése terén. Sok szakértő véleménye szerint a külföldi működőtőke-befektetésekért folyó verseny globális keretek között zajlik. Némi leegyszerűsítéssel ez konkrétan azt jelenti, hogy **Magyarország mint potenciális célpont a világ összes országával versenyez a külföldi beruházókért.**

A jelenleg legelfogadottabb elméleti megközelítések szerint a külföldi működőtőke-befektetésről való döntés kétféle lépésből áll. Az első lépésben a külföldi vállalat a globális stratégiájába illeszkedő külföldi működőtőke-befektetés

nagyságáról dönt. Ennek a különböző országok-régiók között való allokációjáról a második lépésben hoz döntést, s csak ezt befolyásolják a termelés relatív költségeinek eltérései⁹. Az empirikus felmérések tapasztalatai is arra utalnak, hogy **a külföldi befektetők először azt döntenek el, hogy melyik régióban kívánnak befektetni, s ezután következik a megfelelő ország kiválasztása.**

Egy másik megközelítésben abból lehet kiindulni, hogy mi a külföldi vállalat célja és motivációja. A külföldi szakirodalom egy lehetséges megközelítésben a következő csoportokba sorolja a külföldi működőtőke-befektetők motivációit¹⁰:

- *Helyi erőforrások felhasználása:* A külföldi befektetők a termelési tényezők (nyersanyagok, munkaerő, technológia, speciális ismeretek) nemzetközi költségeinek kihasználása révén kívánják versenyképességüket javítani. Ezeknek a beruházásoknak fő jellegzetessége az erős exportorientáció, azaz a termelési tényezők költségeihez kapcsolódó előnyök kiaknázása az exporton keresztül történik.
- *Piaci orientáció:* A beruházás célja a fogadó országnak és közvetlen környezetének ellátása a termelt termékkel. Ezt a következő tényezők indokolhatják: 1. a főbb szállítók és vevők követése; 2. szállítási és egyéb termelési költségek megtakarítása; 3. erősödő verseny, a piacról való kiszorulás veszélye; 4. az értékesíteni kívánt termékek helyi igényekhez való igazítása.; 5. a fogadó ország diszkriminatív kereskedelempolitikájának kikerülése (magas vámok, az import adminisztratív korlátozása, a helyi termelés szubvencionálása stb.).
- *Hatékonyágnövelés:* Meglévő piacorientált vagy helyi erőforrásokra támaszkodó beruházások racionalizálása, versenyképességének fokozása újabb befektetések segítségével.
- *Stratégiai előnyök érvényesítése:* Külföldi vállalatok felvásárlása a versenyképesség javítása érdekében. A kisebb cégek a felvásárlással piacot is vesznek, ezáltal kockázataikat mérséklék.

A valóságban a motivációk ennél sokkal sokrétűbbek és összetettebbek. A Magyarországra települt külföldi vállalatok e kategóriák valamelyikébe, vagy azok valamilyen kombinációjába besorolhatók. Magyarország csak azon befektetések esetében versenyez globálisan, amelyek célja hatékonyságnövelés, vagy valamilyen helyi erőforrás (például a nemzetközi összehasonlításban képzettségéhez képest alacsony költségű munkaerő) kiaknázása erős exportorientációval.

A potenciális külföldi befektetők motivációihoz szorosan kapcsolódik annak az iparágnak a jellege, amelyben a potenciális külföldi befektető működik. A specializáció és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás alapján a következő nagy csoportok képezhetők¹¹:

- *A helyi piacra orientált iparágak, ágazatok, alágazatok esetében a vállalatok adott országban elfoglalt versenyhelyzete független más országokban elfoglalt versenyhelyzetétől. A komparatív előnyök fő forrását az egyes nemzeti piacok jellegzetességeihez való alkalmazkodás, a differenciáció képezi (pl.*

nagyszámú fogyasztási cikket előállító ágazat: élelmiszer, szappan, cigaretta stb. esetében). A globális és a helyi piacra orientált iparágak a skála két elméletileg lehetséges szélső pontját alkotják, köztük sok átmeneti képződmény található.

- A *globális generalista* cégek az egész világpiacot látják el széles termékkínálattal. Globálisan integrált termelési rendszerekkel rendelkeznek, hogy termelési tevékenységüket világméretben tudják racionalizálni. Az elektronikai iparban ilyen vállalat a Philips, a Matsushita, a Sanyo és a Sony. E cégek audio- vagy videotermekek egész rendszerét állítják elő és értékesítik a világ majdnem minden fontos piacán közvetlen kivitel vagy direkt beruházás formájában.
- A *globális specialisták* viszonylag kis cégek, amelyek egy bizonyos piaci szegmensre koncentrálnak, szűk termékkínálattal, de ezt a szegmenst világméretben lefedik. A legtöbb dél-koreai cég ebbe a kategóriába tartozik.
- A *nemzeti vagy regionális generalisták* széles termékkínálattal rendelkeznek, fő piaci tevékenységük azonban vagy nemzeti, vagy regionális piacokra szorítkozik.
- A *nemzeti vagy regionális specialisták* diverzifikáltságának mértéke mind a termékkínálat, mind az értékesítési piacok alapján korlátozott.

A Porter által definiált vállalattípusok mindegyike jelen van a magyar gazdaságban. A globális generalistákra és a globális specialistákra az a legjellemzőbb, hogy a termelési folyamat, illetve tágabb értelemben a vállalati értéklánc valamelyik elemét telepítették Magyarországra.

A külföldi működőtőke-importért folyó világméretű verseny a globális iparágakba történő befektetésekre vonatkozik, azok közül is elsősorban azokra, amelyek a helyi erőforrások felhasználása révén hatékonyságnövelést és/vagy költségcsökkentést kívánnak elérni. Még a globális iparágak esetében sem lehet azonban teljes mértékben eltekinteni a földrajzi tényezőktől, azaz alkatrészek és részegységek esetében a további feldolgozás, végső fogyasztási cikkek esetében a felvevőpiac földrajzi közelségétől.

Ha a felvevőpiacok közelségének is van jelentősége a külföldi működőtőke-befektetők számára, akkor Magyarország nem a világ mindegyik országával versenyez a külföldi befektetésekért, csak egy meghatározott nagyrégió országaival. Dél-Korea vagy Hongkong ebben az esetben nyilván nem versenytárs.

Figyelmet érdemel, hogy az energiahordozók világpiaci árának magas szintje és növekedése, ami nagyszámú jel szerint tartós irányzatnak ígérkezik, felértékeli a felvevőpiacokhoz való közelséget. Ez erősíti Magyarországot mint exportbázis vonzerejét az EU-ban terjeszkedni kívánó külföldi vállalatok számára.

A felvevőpiacokhoz való közelségnek ott is nagy jelentősége van, ahol a termelést rugalmasan kell alakítani a kereslethez. A Kínából történő szállítás például egy hónapot vesz igénybe, míg Közép- és Kelet-Európából teherautón egy-két nap alatt eljuttatható az áru a nyugat-európai felvevőpiacokra¹².

A külföldi befektetők motivációi elválaszthatatlanok a vállalati finanszírozás jellegzetességeitől. Az angolszász világban a finanszírozás legfontosabb forrása

a tőkepiac (részvény- és kötvénykibocsátás). Ez természetesen fejlett tőkepiac meglétét feltételezi. A német vállalatok ezzel szemben a hitelfelvétel útján történő vállalati finanszírozást részesítik előnyben. Ez viszont a bankrendszer fejlettségét, átláthatóságát, hatékony működését teszi szükségessé.

Ez a különbség az angol és a német bankszektor eszközoldalának eltéréseiben is tükröződik. Egy angolszász vállalat ezért egy ország fejletlen részvénytőkepiaca miatt akkor is úgy dönt, hogy nem fektet be, ha máskülönben sok egyéb tényező a befektetést kedvező perspektívába helyezné. Egy német céget ugyanakkor a részvénytőkepiac fejlettsége a célországban nem érinti közvetlenül, de előnyösnek tartja, ha az otthon megszokott banki szolgáltatásokat élvezheti a fogadó országban is¹³.

A fejlett piacgazdaságokban történő külföldi működőtőke-befektetések vagy olyan területekre irányulnak, ahol Magyarország nem versenyképes, nem jöhet szóba befektetési célországgként (például pénzügyi szolgáltatások stb.), vagy tipikusan piacszerző beruházásokról van szó. Ha elfogadjuk azt, hogy az 1990-es évek végétől a külföldi működőtőke-befektetések súlypontja a zöldmezős beruházásokról az átvételes beruházásokra és a vállalati fúziókra tevődött át, akkor érthető a fejlett piacgazdaságok magas, egyes években növekvő aránya a külföldi működőtőke-befektetésekben. Átvételes beruházásokra és fúziókra alkalmas vállalatok ugyanis a fejlett piacgazdaságokban találhatók nagy számban.

A külföldi befektető elsősorban az EU piacát kívánja ellátni, és hatékonyságnövelés és/vagy költségmegtakarítás érdekében keres alacsony költségű országot. A közösségi piacot az EU nyugati, déli és keleti földrajzi perifériájáról lehet megtámadni. Itt találhatók ugyanis olyan, az EU-hoz képest alacsony költségű országok, amelyek alkalmasak megfelelő termelési telephelynek és exportbázisnak. Ebben az esetben Magyarország Spanyolországgal, Portugáliával és Görögországgal, illetve Lengyelországgal, Csehországgal, Szlovéniával és Szlovákiával versenyez a külföldi működőtőke-befektetésért. A közép-európai régió belül is **Lengyelország és Csehország** a legszámtöbb versenytárs. A privatizációs kínálat nemcsak mennyiségi, hanem minőségi előnyöket is biztosít Magyarországnak versenytársainak. A tapasztalatok alapján ugyanis a privatizációs tranzakciók lebonyolítása sokkal gyorsabb, sokkal kevesebb bürokráciával jár, mint egy zöldmezős beruházás engedélyeztetése. Leszűkül a versenyző országok száma abban az esetben, ha a potenciális befektető úgy dönt, hogy a befektetést költséggazdálkodási okokból Közép-Európában kívánja végrehajtani. A közép-európai országok munkaerőköltség-szintje nagyságrendekkel alacsonyabb, mint a dél-európai országoké.

Elvileg Magyarország versenytársai lehetnek **a dél-európai országok és Írország** is. A tapasztalatok alapján ezekben az országokban az általános gazdasági fejlődés, a GDP növekedése, valamint az EU-csatlakozás nyomán a termelési tényezők költségű szintje, azon belül a munkaerőköltségek színvonala számottevően megnőtt. Ezáltal e téren sokat veszítettek versenyképességükből.

Elvileg ugyancsak versenytársak lehetnek **a kelet-európai országok – Románia, Bulgária, a volt jugoszláv köztársaságok – és a szovjet utódállamok**. Kétségtelen tény, hogy ezekben az országokban igen alacsony a termelési tényezők

költségszintje és sok befektetési lehetőség tárható fel. Ugyanakkor a folyamatosan újratermelődő belpolitikai egyensúlyhiányok, a jogbiztonság és a jogérvényesítés hiánya, a nyugati menedzsment, a munkaszervezési, munkavégzési kultúra, a munkaerő szakképzettségének alacsony színvonala, a nyugatihoz nem mérhető életminőség stb. következtében a befektetési lehetőségek kihasználása rendkívül bizonytalan és kockázatos. Mindez persze nem zárja ki azt, hogy bizonyos projektek esetében ne kellene számolni a kelet-európai országok versenyével. A román „komparatív előnyökre” drámai erővel hívta fel a figyelmet néhány évvel ezelőtt a Tiszába ömlött cianvegyület.

A versenyhelyeztetel kapcsolatban külön kell foglalkozni az NSZK-val, azon belül a **volt NDK**-val. A volt NDK-ban még mindig jóval alacsonyabbak a munkabérek, mint a nyugati szövetségi államokban. Az NSZK különleges státust élvez az állami támogatások szempontjából. Noha a közösségi jog általános irányzatként tiltja az állami támogatásokat, a Nizzai EK-Szerződés 87. cikkelye értelmében automatikusan adhatók olyan állami támogatások az NSZK bizonyos, Németország megosztottsága által érintett területei gazdaságának, amelyek a megosztottság által előidézett gazdasági hátrányok kiegyenlítéséhez elengedhetetlenek. Erre a cikkelyre természetesen előbb vagy utóbb vissza fognak térni az Európai Unióban, de jelenleg még hatályban van. Noha a keletnémet bérszínvonal magasabb, mint a magyar, Magyarország nem tud versenyezni azokkal a beruházási támogatásokkal, amelyeket az NSZK keleti tartományaiban adnak. E támogatások ellenére minimális volt a külföldi működőtőke-beáramlás az NSZK keleti tartományaiba. Ennek az volt az oka, hogy a külföldi befektetőket a nyugatnémet vállalatok helyettesítették. A volt NDK elsősorban potenciális nyugatnémet befektetőket vont el a magyar piactól, más nyugat-európai országok és tengerentúli államok vállalatait nem. A volt NDK elszívó hatása az összes többi relációban elhanyagolható volt.

A külföldi működőtőke-áramlások súlypontja a zöldmezős beruházásokról világméretben az átvételes, illetve – kisebb mértékben – a kockázatitőke-befektetésekre helyeződött át¹⁴. Mindezek alapján nő a partnerkeresés jelentősége a következő szempontok alapján:

- meglévő magyar vállalatok számára szakmai társtulajdonos keresése,
- külföldi kockázatitőke-társaságoknak magyar cégek keresése,
- magyar cégeknek külföldi kockázatitőke-társaságok felkutatása.

Magyarországon az 1990-es években létrejött és gyors ütemben fejlődött, illetve fejlődik a **tőkepiac**. A fejlett piacgazdaságokhoz hasonlóan Magyarországon is gyakran kerül sor vállalatátvételekre és fúziókra. E tranzakciók végrehajtásához a megfelelő infrastruktúra és feltételrendszer rendelkezésre áll. A vállalatfelvásárlás első hullámát a privatizáció jelentette Magyarországon. Ennek keretében mintegy 8 milliárd dollár értékű vagyont értékesítettek. Empirikus tapasztalatok alapján mindegyik közép- és kelet-európai országban, köztük Magyarországon is, az állami vállalatok magánkézbe adását követte a privatizáció „második” hulláma. A privatizációban korábban részt vevő cégek továbbadják a megszerzett

vagyont, mert nem bírják a versenyt vagy nem igazolódtak számításaik. Ennek során az eredetileg privatizált tőkehiányos, esetleg rosszul vezetett vállalkozások kerültek, – sőt még most is kerülnek új tulajdonosokhoz. A vállalatfelvásárlások harmadik vonulatában külföldi és magyar befektetői csoportok vásárolnak fel működő cégeket.

Nagyszámú olyan magántulajdonban lévő, hosszú távon életképes vállalat van Magyarországon, amely vagy a csődhelyzet elkerülésére vagy a piaci terjeszkedés érdekében vagy valamilyen más okból tőkebevonásra szorul. Elsősorban az inkubátorházakban, innovációs centrumokban és az ipari parkokban, de máshol is sok olyan, nemrég alakult innovatív vállalat működik, amely érdekelt abban, hogy tőkét vonjon be kockázati tőke-társaságoktól. Empirikus felmérések megerősítik azt, hogy nő a kereslet a kockázati tőke-bevonás iránt. Nyugati kockázati tőke-társaságok olyan kedvező kilátásokkal rendelkező innovatív induló vállalkozásokat keresnek, amelyekbe tőkét érdemes fektetni.

Az átvételes beruházások gazdasági feltételei az új EU-tagországok közül Magyarországon a legkedvezőbbek. E területen Magyarország komparatív előnyökkel rendelkezik versenytársaival szemben.

A szakmai befektető megtalálásához a „külföldi vállalati kínálatot” is fel kell térképezni a következő szempontok alapján:

- Magyarországon működő külföldi nagyvállalatok, amelyek a megtermelt nyereséget vagy annak egy részét itt akarják újra befektetni, és itteni tevékenységük bővítéséhez magyar beszállítókat keresnek;
- külföldi működőtőke-befektetést tervező vállalatok Magyarországon kívül.

A Magyarországon kívüli vállalati szférában a fő célcsoport elsősorban a középvállalati szegmens. A nyugat-európai középvállalati szektor sokkal tőkeerősebb, mint a magyar. Az utóbbi években ez a szféra egyre inkább bekapcsolódott a nemzetközi munkamegosztásba.

A tapasztalatok alapján az átvételes beruházások kevesebb bürokratikus eljárást kívánnak, mint a zöldmezős beruházások. Az átvételes beruházások esetében jószerevével csak a Gazdasági Versenyhivatal engedélyére van szükség. A tulajdonviszonyokban bekövetkezett változások adminisztrálása is viszonylag egyszerű. Ez a körülmény Magyarország komparatív előnyeit mutatja, különösen azokkal a versenytárs országokkal szemben, amelyekben a zöldmezős külföldi közvetlen beruházások dominálnak.

Ami a **kockázati tőkét** illeti, a kockázati és magántőkés befektetési tevékenység ma már több, mint tíz éves múlta tekint vissza Magyarországon. Az új EU-tagországok közül Magyarországon a legaktívabb a kockázati tőke működése mind a befektetők száma, mind a befektetett és a befektetésre váró pénzek szempontjából.

Könnyebb feladat a külföldi kockázati tőke-társaságokat feltérképezni, mint a magyar keresletet azonosítani. Első megközelítésben az ipari kutatóintézetek, egyetemek, főiskolák környezete, az inkubátorházak, innovációs központok, ipari parkok jöhetnek számításba célcsoportként.

Az 1990-es években a magyar befektetés-ösztönzési politika sajátos szervezeti súlyképzést hajtott végre, amennyiben a külföldi nagyvállalatok magyarországi befektetéseit preferálta. Ennek eredményeként a világ legnagyobb vállalatai közül sok rendelkezik már magyarországi érdekeltséggel, a világ legnagyobb 50 vállalata közül már mintegy 40 jelen van Magyarországon. Mivel stratégiai befektetőkről van szó, nem kell attól tartani, hogy egyik napról a másikra kivonulnak, inkább azt célszerű ösztönözni, hogy újabb beruházásaikat is Magyarországon hajtsák végre. A széles körű külföldi nagyvállalati jelenlét miatt nem indokolt azzal számolni, hogy újabb külföldi nagyvállalatok nagy számban fognak Magyarországon befektetni.

A nagyvállalatok csoportjában sajátos szegmens a **kutatás-fejlesztés**. A külföldi nagyvállalatok ugyanis sokkal jobban kötődnek ahhoz az országhoz, ahová kutatás-fejlesztési bázisukat telepítették. Az utóbbi időszakban több külföldi nagyvállalat telepítette, illetve kívánja a közeljövőben Magyarországra telepíteni kutatás-fejlesztési központját. Ennek alapján javasolható célként kitűzni a külföldi nagyvállalatok kutatás-fejlesztési tevékenységének Magyarországra vonzását.

A kreatív, szakképzett és motiválható munkaerőre és az oktatási rendszerre támaszkodva Magyarország **regionális oktatási és képzési alközpont** szerepkört is betölthet. Ebben a minőségben nem kizárólag a kutatás-fejlesztés számára, hanem más területeknek is képezhetők szakemberek a közép- és kelet-európai régió, főként pedig a szomszédos országok által alkotott szubrégió számára.

A nagyvállalatok csoportjában egy másik szegmens lehet a **regionális irányító szerepkör** ellátása. Ez mindenekelőtt a tengerentúli fejlett országok nagyvállalataira, mint célcsoportra vonatkozik. Az utóbbi időben mind több külföldi nagyvállalat tette regionális központjává Magyarországot, azon belül Budapestet, ahonnan közép- és kelet-európai gazdasági műveleteit irányítja. E központból indulhatnak ki a közép- és kelet-európai térségbe irányuló befektetések is. Ennek egyik módja a szerves fejlődés volt, ami azt jelenti, hogy az adott vállalat magyarországi gazdasági tevékenysége elért egy kritikus tömeget. Erre épült, illetve épül a környező országokba irányuló piaci terjeszkedés, amelyet Magyarországról irányítanak.

A regionális központ, regionális irányító szerepkör azt is jelentheti, hogy más, elsősorban Magyarországgal szomszédos országból lehet ide vonzani nagyvállalatokat. E téren Budapest mind erősebb versenytársa Bécsnek. Budapest a bécsi környezettel egyenértékű, de legalábbis közel egyenértékű feltételeket tud nyújtani a külföldi nagyvállalatoknak. Az utóbbi évek korrupciós és összefonódási ügyei, a nemzetközi cégek munkavállalóit sújtó bürokratikus szabályok, a különféle pártközi megállapodások stb. miatt Ausztria hírneve megkopott. Sok multinacionális cég helyezte át térségbeli központját Bécsből Budapestre, esetleg Varsóba vagy Prágába.

A regionális központ szerepkör további funkcióval is bővíthető. Magyarország, azon belül Budapest tűnik a legalkalmasabbnak arra, hogy a közép- és kelet-európai kockázatitőke-befektetések központjává váljon. A régióban itt a legfejlettebb az infrastruktúra ennek a tevékenységnek a folytatásához. Ehhez kapcsolódik a pénzügyi és a közlekedési alközpont szerepkör betöltése.

A nagyvállalati szférára vonatkozó piaci szegmensek nem feledtethetik azonban azt, hogy a fő és legdinamikusabban növekvő külföldi befektetői célcsoportot a közepes méretű vállalatok képezik. E vállalati kör kellő tőkeerővel rendelkezik külföldi működőtőke-befektetésekhez, és szorosan kapcsolódik a Magyarországon már érdekeltségekkel rendelkező külföldi nagyvállalatokhoz.

A külföldön befektető nagy- és közepes méretű vállalatok esetében kiemelkedő jelentősége van az ismeret alapú tőkének (knowledge-based capital). Az ismeret alapú tőke felöleli az immateriális javakat, ezeken túlmenően azonban a vállalat kivívott reputációjának, termékei megbízhatóságának, termelési folyamatai sajátosságainak pénzben nehezen számszerűsíthető értékét is tartalmazza¹⁵. Rendszerint azok a vállalatok vállalkoznak külföldi működőtőke-befektetésre, amelyek más vállalatokhoz képest nagyobb mértékben rendelkeznek ismeret alapú tőkével. Ennek a tőkének a „mozgatása” a termelés helyszínei között kis költséggel jár. Jellemzően adódóan többnyire nagy méretgazdaságosságot igényel, illetve tesz lehetővé. Ezek együtt az ismeret alapú tőkével bővebben rendelkező vállalatokat szinte predesztinálják a nemzetközi terjeszkedésre.

Az ismeret alapú tőke felhalmozása azokban az iparágakban valószínű, ahol

- magas a kutatás-fejlesztési ráfordítások aránya a kibocsátás összes ráfordításán belül;
- nagy arányban foglalkoztatnak tudományos és műszaki dolgozókat;
- igen fontos tényező a termék újdonság jellege és összetettsége;
- a hasonló fogyasztói igényeket kielégítő termékek nagy száma miatt jelentős a termék-differenciáció.

Ez utóbbi hatás miatt az ilyen iparágak arról is felismerhetők, hogy jelentős részben az ő termékeik szerepelnek a reklámokban, azaz a marketingre fordított kiadásaik aránya is jelentős a más iparágak költségszerkezetével való összevetésben (Oszlay, 1999. 28. oldal).

Fontos a vállalatok közötti munkamegosztás, ezzel összefüggésben az **együttműködés** és a verseny. A külföldi működőtőke-befektetésekkel kapcsolatos tapasztalatok szerint a Magyarországon megtelepedett külföldi nagyvállalatokat viszonylag rövid időn belül követik a beszállítóik. Ennek alapján szegmentációs kritérium lehet a Magyarországra betelepedett külföldi nagyvállalatok beszállítói kapcsolatrendszere, az azt alkotó középvállalati szféra. Nagyságrendi összefüggések alapján ebből a szempontból a közúti járműgyártásra célszerű elsősorban figyelmet fordítani. Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartani, hogy e téren sajátos célkonfliktus is jelentkezik, mert a magyar érdek nem a külföldi nagyvállalatok külföldi beszállítóinak Magyarországra történő vonzása, hanem a hazai beszállítók bekapcsolása, integrálása a multi- vagy transznacionális nagyvállalatokhoz.

A külföldi nagyvállalatokat nemcsak a beszállítók, hanem a kiszolgálók is követik. Jól megfigyelhető volt ez a hazai piacon fogyasztási cikket értékesítő külföldi nagyvállalatok esetében. Például a csomagolóipari vállalatok követték a külföldi nagyvállalatokat. Szegmentációs kritérium lehet a külföldi nagyvállalatok kiszolgálása, az e körbe tartozó vállalatokkal mint célcsoporttal. Az említett

célkonfliktus itt is megvan, mivel az ösztönző rendszernek inkább a hazai kiszolgáló vállalatok érdekeit kellene szolgálnia.

A működőtőke-importtal kapcsolatos további tapasztalat az, hogy a hazai piacra termelő külföldi nagyvállalatokat viszonylag rövid időn belül követték a versenytársak. (Az üdítőital-piac egymással versenyző két nagyvállalata a Coca-Cola és a Pepsi-Cola egyaránt jelen van Magyarországon.) Szegmentációs feltétel lehet a Magyarországon működő nagyvállalatok versenytársainak azonosítása. Ez a szegmens azonban meglehetősen korlátozott, döntően ugyanis a fogyasztási cikk-piacra koncentrálódik. Ennek ellenére megfontolandó a Magyarországra betelepült külföldi cégek versenytársainak mint célcsoportnak a megközelítése.

Az elemzett szempontok eltérően érvényesülnek, illetve érvényesíthetők az egyes fő relációkban. Az európai fejlett országok viszonylatában nincs szükség differenciálásra. Ebben a relációban a fenti szempontok (piaci szegmensek és célcsoportok) korlátozás nélkül alkalmazhatók.

Közép- és Kelet-Európa és a fejlődő országok relációja már differenciáltabb megközelítést igényel. Ez mindenekelőtt a fejlődő országokra vonatkozik. Közép- és Kelet-Európával kapcsolatban csak annyit lehet megjegyezni, hogy a fejlődéstörténeti örökség miatt nem lehet számolni a potenciális befektetők között – az orosz kőolaj- és földgázipari vállalatok kivételével – sok olyan tőkeerős nagyvállalattal, mint Nyugat-Európában. Ezért ebben a relációban valószínűleg nagyobb szerepük lesz a közepes méretű vállalatok magyarországi befektetéseinek. A fejlődő viszonylat sok tekintetben hasonlít a tengerentúli fejlett viszonylathoz, ezért a specifikus vonásokat ott tárgyaljuk.

A tengerentúli fejlett és a fejlődő országok esetében a fenti szempontok csak korlátozottan érvényesíthetők. A Magyarországtól való földrajzi távolság következtében a tengerentúli fejlett országok és a fejlődő világ nagy része esetében a potenciális befektetők nem a közepes, hanem a nagyvállalatok köréből kerülhetnek ki. E nagyvállalati körön belül is meghatározóak a globális generalisták és a globális specialisták lehetnek.

Fejlődéstörténeti okok miatt a kockázati tőke kínálata nemzetközi összehasonlításban az Egyesült Államokban a legnagyobb. A kockázati tőke-társaságok képesek a globális fellépésre. Ezáltal ellensúlyozhatják azt, hogy az Egyesült Államok közepes méretű vállalatai a földrajzi távolságból adódóan viszonylag szűk tartományban képesek közvetlen működőtőke-befektetésre Magyarországon. Az Egyesült Államok viszonylatában célszerű kiemelt prioritást adni a kockázati-tőke-bevonásnak.

A tengerentúli fejlett és a fejlődő országok viszonylatában számolni kell a kereskedelempolitikai feltételrendszer bizonyos sajátosságaival is. A páneurópai kumulációs övezetbe nem tartozó országok Magyarországon befektető vállalatai csak abban az esetben exportálhatnak vámmentesen az Európai Unióba árukat, ha a helyi hozzáadott érték-tartalom meghaladja az 50 százalékot, egyes termékek esetében a 60 százalékot. Ez a körülmény a japán és az észak-amerikai befektetőket arra készíti, hogy kiemelkedő mértékben alkalmazzanak helyi beszállítókat. A tengerentúli fejlett és a fejlődő relációban van leginkább lehetőség a beszállítói kapcsolatok erősítésére. Az eddigi tapasztalatok alapján a minimális

helyi hozzáadott érték-tartalom követelményét az amerikai vállalatok úgy kerülték meg, hogy nem az amerikai anyavállalatok, hanem a nyugat-európai leányvállalatok jöttek Magyarországra beruházókként (lásd az Opel esetét).

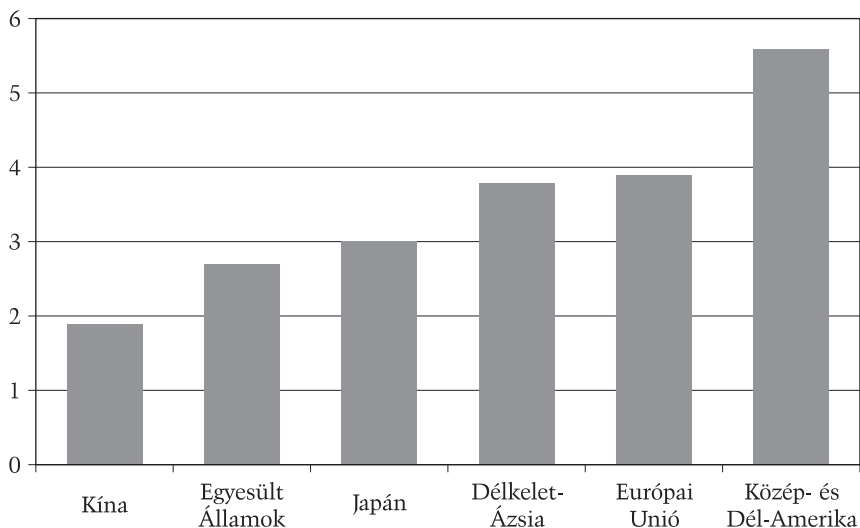
Az egy-egy vállalatra vonatkozó egyedi infrastruktúra-fejlesztéssel kapcsolatos közösségi jogi problémákat hidalják át az **ipari parkok**. Az ipari parkokban közművesített területek várják a hazai és a külföldi befektetőket, az ingatlan-fejlesztés eredményeinek igénybevételére minden olyan vállalat jogosult, amely eleget tesz az ipari park által támasztott követelményeknek. Az ipari parkok különösen a közepes méretű külföldi vállalatok beruházásainak az ösztönzésére alkalmasak. Ez a vállalati kör ugyanis nem szívesen kezdi a külföldi beruházást építkezéssel.

4. Vállalati vélemények a világ régióinak versenyképességéről

A magyarországi vállalatok – mint exportőrök, importőrök, nemzetközi vállalatokkal együttműködők, külföldön befektetők stb. – hosszú távú fejlődése szempontjából lényeges, hogy a világgazdaság egyes régiói milyen fejlődési út előtt állnak, s a kapcsolatokon keresztül hogyan hatnak a magyarországi cégek versenyképességének alakulására.

A felmérésben részt vevő cégvezetők egyáltalán **nem optimisták az Európai Unió versenyképességének alakulását illetően**, hiszen **a 2015-re valószínűsített hat régióból álló rangsorban összességében csak a negyedik-ötödik helyre sorolták**. A Délkelet-Ázsiától való lemaradás nem jelentős, nem szignifikáns.

1. ábra. Az egyes régiók versenyképességi sorrendje 2015-ben a válaszadók szerint (átlagos helyezési szám)

A válaszadók valamivel több mint fele Kínát várja a versenyképességi rangsor elejére, s további egyötödüknél a második helyen „futott be”. Így összességében aligha kérdőjelezhető meg Kína első helye. Az Egyesült Államok és Japán között viszonylag kicsi a különbség, de ez az USA javára dönt. Mint azt fentebb említettük, az EU és Délkelet-Ázsia között sincs számottevő különbség a várható versenyképesség tekintetében. Közép- és Dél-Amerika messze lemaradva követi a többi régiót. Az Európai Unió értékelésének egy másik aspektusát mutatja be az 1. ábra.

Ebből is az tűnik ki, hogy a válaszadók több mint fele a negyedik-ötödik helyre rangsorolja az EU-t a világgazdasági régiók versenyében. A képet tovább sötétíti, hogy az erősen export-orientált cégek vezetői még az átlagnál is kedvezőtlenebbnek látják az unió jövőjét.

III. A magyar gazdaság várható fejlődése

1. A fejlődés pályája

A magyar gazdaságnak a következő évtizedben várható fejlődését illetően a hazai menedzserréteg alapvetően optimista, a válaszadók többsége az egy főre jutó bruttó hazai terméknek az Európai Unió átlagához történő közeledését valószínűsíti – tehát ezek az elmúlt években tapasztalt tendencia folytatódását vetítik előre. A megkérdezettek további negyede az EU átlagos növekedési rátájával azonos ütemű fejlődést tételez fel, s csak minden hatodik cégvezető tart az ettől való elmaradástól. A nemzetgazdaság fejlődési lehetőségeire vonatkozó vállalati prognózisok valamivel optimistábbak, mint a saját cég helyzetére vonatkozó: a romlást várók aránya a magyar gazdaság esetében szignifikánsan alacsonyabb.

7. táblázat. A magyar nemzetgazdaság és a cégek helyzetének várható alakulása 2015-ig a jelenlegihez képest (megoszlás, százalék)

A cég saját piaci helyzete 2015-ig a jelenlegihez képest	A magyar egy főre jutó GDP 2015-ig az EU átlagához			Összesen
	közeledik	a jelenlegi szinten marad	lemarad	
Jelentősen javul	8,5	1,5	0,3	10,4
Kissé javul	32,5	11,9	5,1	49,5
Nem változik	6,3	5,4	2,9	14,6
Kissé csökken	10,0	4,1	3,4	17,5
Jelentősen csökken	3,4	2,0	2,6	8,0
Összesen	60,7	25,0	14,3	100,0

A saját piaci lehetőségeket és a magyar nemzetgazdaság egészének várható fejlődését illető cégvezetői várakozások elég szorosan kapcsolódnak egymáshoz, de az összefüggés e két változó között korántsem determinisztikus.

A magyar gazdaság fejlettségének jövőbeni alakulását illetően a leginkább derűlátóak a nagyvállalatok, a külföldi többségű tulajdonban lévő és a belföldi értékesítésben és az exportban is jelentősen érdekelt vállalkozások. A csak hazai piacra termelő, a mezőgazdasági, az építőipari és az idegenforgalomban érdekelt cégek viszont az átlagosnál pesszimistábbak, de ez utóbbi csoport kivételével ezeknél is a derűlátó jövőképet megfogalmazók vannak többségben. A legoptimistább jelzések e téren a közép-magyarországi és a közép-dunántúli régiókból érkeztek.

2. A várhatóan leggyorsabban fejlődő területek

A felmérés során arra is rákérdeztünk, hogy a válaszadók a magyar gazdaságban mely területeken látják a legnagyobb növekedési lehetőségeket az elkövetkező évtizedben. Ennek eredményeit közli a 8. táblázat.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a válaszadó cégvezetők szerint a 2015-ig terjedő időszakban a leggyorsabb fejlődési lehetőségek harmada termelő ágazatokban, kétharmada viszont a szolgáltató ágazatokban realizálódhat. A rendszerváltás utáni gazdasági növekedés hordozói inkább a termelő szektorok voltak. **A válaszadók a magyar gazdaság előtt a következő évtizedben várható fejlődés szerkezetében eltolódást valószínűsítene a szolgáltató szféra javára.**

8. táblázat. A 2015-ig a legnagyobb növekedési lehetőségeket rejtő szektorok (emléltési gyakoriság, az adott kérdésre választ adók százalékában)

	Az összes válaszadó szerint	Az adott szektorban tevékenykedő cégek vezetői szerint
Turizmus	40	60
Informatika	32	80
Mezőgazdaság, élelmiszeripar	30	21
Építőipar, infrastruktúra-fejlesztés	24	30
Szállítás, raktározás, logisztika	21	38
Energetika	18	20
Kiskereskedelem	10	14
Kutatás, fejlesztés, innováció	10	–
Környezetvédelem	8	18*
Pénzügyi szolgáltatások	6	–
Gyógyszeripar	5	–
Gépipar	5	5

* A kommunális szolgáltatókra vonatkozó adat.

A kapott válaszok alapján elég nagy különbséggel a **turizmus végzett az élen**. Ezen belül sokan említették a gyógy- és wellness-turizmust, mint jelentős növekedési potenciállal bíró területet. Hazánk természeti adottságai ezt a vélekedést mindenképpen megalapozzák, hiszen az elmúlt időszak fejlesztései mellett jelentős tartalékaink is vannak. A turizmus makrotrendjei is a rövidebb távú utazások súlyának növekedését ígérlik, ami az európai vendégkör számára hazánkat egyre vonzóbbá teheti. (A menedzserektől kapott kedvező értékelés részben azzal is összefügghet, hogy ezzel a területtel sokszor és szívesen foglalkozik a sajtó, a média.) A turizmus területén működő vállalkozások vezetőinek 60%-a említette saját szektorát a leggyorsabban növekvő területek között, de a cégek saját piaci helyzetük 2015-re várt változását illetően a mintaátlagnál kevésbé derűlátóak.

Ezt követi az informatika (azaz a számítástechnikai és ehhez kapcsolódó valamint a távközlési szolgáltatások). Mivel ez mind technológiai, mind piaci értelemben manapság és a várhatóan a jövőben is gyorsan fejlődő terület (maradhat), ilyen magas arányú említése nem indokolatlan. Az informatika (s ezen belül a számítástechnika) olyan terület, ahol a válaszadó menedzserek mind az ágazat egészét, mind a saját vállalkozás várható piaci helyzetét illetően kiemelkedően optimisták.

A harmadikként befutó agrárium esetében némileg más a helyzet. A honi élelmiszeripar gyorsan korszerűsödő terület volt az elmúlt időszakban, de a mezőgazdasági termelés – számos kiváltó ok miatt – inkább válságterületnek számított. A hazánk uniós csatlakozása után megugró támogatások javítottak e terület bizonyos szegmenseinek jövedelmezőségén. A következő évtizedben a támogatások növekedése várható, ami nyilván tovább javít az ágazat helyzetén. Mindemellett hazánk hagyományos termékei a mezőgazdaságból származnak, s ez egyfajta empátiát okoz e szektorral kapcsolatban (hungarikumok). A válaszadók jelentős számban említették a biogazdálkodást és a bioenergia-termelést, mint perspektivikus területeket. Az agrárcégek saját várható piaci kilátásaikat illetően csak nagyon enyhén – a mintaátlagnál jóval kevésbé – derűlátóak, s ugyanez igaz a szektor egészének növekedési lehetőségeit illetően. A turizmussal és az informatikával ellentétben (ahol a cégvezetők saját szektorukat kiemelkedően fejlődőképessé tartják) a mezőgazdasági és élelmiszeripari cégek menedzserei nem különösebben derűlátóak ágazatuk fejlődési kilátásait illetően.

Az építőipar az elmúlt évekhez hasonlóan az elkövetkező időszakban is várhatóan dinamikus fejlődik (persze kisebb megtorpanások, visszaesések lehetségesek). Ez az ágazat hazánk uniós csatlakozásának egyik legnagyobb nyertese lehet. A közlekedési, vízügyi, hulladékkezelési és vezetékes infrastruktúra fejlesztése az elkövetkező évtizedben napirenden lévő feladat, s az erre irányuló projektek jó részéhez uniós támogatások is járulhatnak. Az építőipari termelők – hasonlóan az informatikai cégekhez – saját cégük piaci és saját ágazatuk fejlődési lehetőségeit illetően is szignifikánsan optimistábbak a mintaátlagnál.

A logisztikai szektor fejlődése az uniós csatlakozás óta felgyorsult, e területen egyértelműen nőtt a teljesítmény. A válaszadók ennek a tendenciának az elkövetkező időszakban való folytatódására számítanak. Ezt hazánk földrajzi helyzete mindenképp lehetővé teszi, ugyanakkor az is várható, hogy e téren a nem-

zetközi verseny várhatóan erősödni fog – hazánk fő versenytársai Szlovákia és Dél-Lengyelország lehet. A szállító, szállítványozó cégek vezetői ágazatuk előtt nagy fejlődési lehetőségeket látnak, miközben a saját vállalkozás 2015-ben várható piaci helyzetét illetően a pesszimisták vannak többségben az optimistákkal szemben.

Az energetikai szektor gyors fejlődése – a magas és növekvő energiaárak korában – szinte magától értetődő. Ennek az ágazatnak a jelentős fejlődésére számító válaszadók négyötöde az alternatív energiafajták (köztük a bioenergia) érzékelhető térnyerésére számít. E várakozások mögött nyilván ott munkálnak a fosszilis energiahordozó-készletek korlátossága miatti aggodalmak is. Az energiaszektor cégeinek vezetői saját cégük és ágazatuk várható kilátásait illetően is valamivel optimistábbak a mintaátlagnál. E menedzserek is – csaknem kizárólag – az alternatív energiaforrások terén várnak gyors fejlődést.

A kiskereskedelmet minden tizedik válaszadó tartja hosszabb távon is gyorsan növekvő területnek. E megítélésnek alapot adhat a kiskereskedelem elmúlt időszakban megfigyelhető gyors fejlődése, nagyon is kétséges azonban, hogy ez a fejlődési ütem tízéves távlatban is fennmaradhat – e vélekedés meglehetősen „konzervatívnak” tűnik.

A kutatás-fejlesztés és az innováció is minden tizedik cégvezető szerint jelent a következő évtizedben gyorsan fejlődő területet. Magas ez az arány vagy alacsony? A lisszaboni stratégia célkitűzéseit figyelembe véve inkább alacsonynak mondható. Mindenesetre a külföldi többségű cégek a mintaátlag csaknem kétszeresét elérő arányban említették ezt a területet.

A környezetvédelem kilátásai a 2015-ig terjedő időszakban várhatóan igen jók lesznek, az ilyen célú projekteket az EU is jelentős mértékben támogatja. E területet leginkább az állami vállalatok tartják jelentős növekedési potenciállal rendelkezőnek (a megfelelő említési gyakoriság 15%), míg a külföldi tulajdonban lévők alig említették (3%).

A bankszektor is bekerült a „Top 12”-be, azaz ezt a területet is gyorsan növekvő szegmensnek tartják. A válaszadók egy része azonban – a hozzáfűzött megjegyzések tanúsága szerint – ezt egyáltalán nem tartják kedvező fejleménynek. A kapott válaszok alapján a kereskedelmi bankoknak még sokat kell tenniük azért, hogy visszaszerezzék – elsősorban a kisebb – cégek vezetőinek bizalmát.

A gyógyszeripar a magyar gazdaság egyik perspektivikus szektora, s a kutatási és fejlesztési eredmények ebben az iparágban viszonylag hamar beépülnek a termékekbe. Ebből a szempontból tehát kedvező, hogy számos válaszadó szerint ez az iparág is jó kilátásokkal bír.

A gépipar a rendszerváltás utáni magyar gazdaságtörténet egyik sikerágazata, minden huszadik cégvezető szerint a következő évtizedben is az marad.

Mindezek mellett nem hallgatható el az sem, hogy a válaszadók mintegy 1%-a meglehetősen borúlátóan, elkeseredve úgy nyilatkozott, hogy nincsenek fejlődőképes területek, hazánk a külföldi tőkének teljes mértékben kiszolgáltatott.

3. A fejlődés akadályai

A versenyképesség javulásával kapcsolatban a válaszadók a hazai viszonyokat jelölik meg mint fő akadályt, a nemzetközi környezet korlátozó szerepét kevésbé erősnek értékelik a következő évtizedben (9. táblázat). Mindazonáltal ez utóbbi tényezők szerepe sem lebecsülendő, hiszen mind a nemzetközi gazdasági környezet, mind a globalizáció negatív hatásait minden negyedik cég fontosnak tartja. A nemzetközi verseny erősödése, a felgyorsuló tőkeallokáció, az energia-helyzet bizonytalanságai számos cégnek okoz a jövőben (is) fejtörést.

A nemzetközi politikai helyzet alacsony arányú említése részben abból is fakadhat, hogy a nemzetközi gazdasági helyzet és a globalizáció sok tekintetben erőteljesen kapcsolódik a politikai folyamatokhoz. A nemzetközi politikai viszonyok negatív hatását legnagyobb arányban azok a cégek valószínűsítik, amelyek a magyar gazdaságnak az EU átlagától való lemaradásától tartanak. A külföldről érkező impulzusok szerepét a kisvállalkozások jóval erősebbnek gondolják, mint a nagyobbak. Az 1000 fő felett foglalkoztató óriásvállalatok szinte egyáltalán nem említették ezeket a tényezőket.

A magyar politikai környezet, a túlzott állami bürokrácia visszafogó hatásait külön-külön is három cégből kettő¹⁶, a korrupció negatív hatását pedig minden harmadik vállalkozás vezetője említette. **A következő évtizedben a magyar gazdaság és társadalom fejlődésének útjában álló legfontosabb akadályok a válaszadó menedzserek szerint a politikai szféra és az államigazgatás túlburjánzása és diszfunkcionális működése, valamint a jogbiztonság alacsony szintje**

9. táblázat. Mely tényezők akadályozzák
Magyarország versenyképességének javulását 2015-ig?
(említési gyakoriság, százalék)

A magyar politikai környezet	65
A túlzott állami bürokrácia	65
A korrupció	35
Az EU-források nem hatékony felhasználása	27
A fizikai infrastruktúra fejletlensége	27
A nemzetközi gazdasági környezet	26
A globalizáció	25
A vállalatok gyenge innovációs készsége	21
Nem kielégítő fejlesztési stratégiák	20
Az önkormányzatok működése	17
A képzett munkaerő elérhetősége	16
A jogi szabályozás hiányosságai	12
Az informatikai infrastruktúra fejletlensége	9
A nemzetközi politikai környezet	6

(s ezen belül is kiemelten a korrupció). Az előbbi két tényező esetében csaknem egységes a vizsgált vállalatcsoportok vélekedése, míg a korrupciót leginkább a kisvállalkozások, az építőipari és az üzleti szolgáltató cégek körében említették kiemelkedően magas arányban – talán nem véletlenül.

A fejlesztéspolitikai stratégiák milyensége és az EU-ból érkező források felhasználásával kapcsolatos aggodalmak is elég széles körben elterjedtek a magyar gazdálkodó szférában: a vállalatok 27%-a aggódik az EU-források nem hatékony felhasználása felől, különösen a nagy cégek és az észak-magyarországiak (valószínűleg összefüggésben a túlzott bürokráciával, a korrupcióval és a politika túlzott befolyásával). A következő évtized fejlesztési forrásainak nem kellő tervezettsége, a stratégiai jövőkép hiányosságai közel a vállalkozások 20%-a számára jelentenek már most is problémát (a nagyobb vállalatok jelölték be ezt is nagyobb arányban), elsősorban azoknak a vállalatoknak és ágazatoknak, amelyek közvetlenül érintettek a fejlesztésekben mint pl. az építőipari, a szállító és a közszolgáltató vállalatok.

Az Állami Számvevőszék 2004. évi tevékenységéről szóló jelentésében az e területet érintő következő megállapításokkal találkozhatunk. „Az ellenőrzések eddigi tapasztalatai alátámasztották, hogy az előcsatlakozási programok hozzásegítették Magyarországot ahhoz, hogy folyamatosan kiépüljön az EU-támogatások felhasználására vonatkozó szabályozási és intézményrendszer. ...Hátráltatták a hatékony „tanulási” folyamatot a magyar államháztartás szervezeti és intézményi rendszerének gyakori változásai, a feladatok és hatáskörök módosításai.”¹⁷ „A kohéziós és strukturális alapokból származó források felhasználására szolgáló intézményrendszer teljes kifejlesztésében és gördülékenységében vannak elmaradások, a regionális és ágazati irányítás közötti harmónia még nem alakult ki.”¹⁸

Az innovációs képesség, az informatikai fejlesztések és a képzett munkaerő elérhetősége olyan faktorok, amelyek közvetlenül is érintik a vállalatokat, de csak minden ötödik-hatodik vállalat jelezte, hogy ezekben is előre kell lépni. A többiek valószínűleg bíznak abban, hogy pozitív folyamatok indulnak be ezek nem lesznek akadályai a vállalkozások versenyképességének.

A 10. táblázat azt mutatja be, hogy a megkérdezett menedzserek miként vélekednek a különböző tényezők korlátozó szerepéről a saját cégük, illetve a nemzetgazdaság egészének fejlődése szempontjából. Az első három tényezőnek a vá-

10. táblázat. A vállalatok és Magyarország versenyképességének javulását leginkább gátló tényezők (emléltési gyakoriság, százalék)

	A nemzetgazdaság fejlődését illetően	A vállalatok saját fejlődését illetően
A fizikai infrastruktúra fejletlensége	27	4
Az informatikai infrastruktúra fejletlensége	9	2
A vállalatok gyenge innovációs készsége	21	12
A képzett munkaerő elérhetősége, munkaerőhiány	16	16

laszadók jóval kisebb jelentőséget tulajdonítanak a saját cégük versenyképessége szempontjából, mint az ország egészének szempontjából. (Ezek esetében netán érvényesül a média hatása? Ezek ugyanis – különösen az első és a harmadik – az általános és a szaksajtóban is „slágertémák”.) Más a helyzet a képzett munkaerő elérhetősége esetében: a kapott válaszok tanúsága szerint ez a korlátozó tényező a következő évtizedben mind vállalati, mind nemzetgazdasági szinten jelentőssé válik, s a mainál jóval erősebb migrációs folyamatokat indíthat be.

IV. A várható fejlődés jellemzői a vállalati vélemények tükrében

A vállalkozások a megkérdezés során véleményt alkottak több olyan, a magyar gazdaság hosszú távú fejlődési pályáját befolyásoló folyamatról mint a politika várható befolyása, a külföldi működő tőke alakulása, az innovációs környezet változásai, a foglalkoztatás, a jövedelmi viszonyok, a területi különbségek, a társadalmi kohézió és szolidaritás, a környezetkárosítás és -szennyezés. Az alábbiakban összevetjük a válaszadók normatív és pozitív várakozásait, s mindezeket elhelyezzük a más forrásokból rendelkezésre álló ismeretek és információk háttere előtt.

A fejlesztendő területek összesített sorrendjében a szakképzés vezet, ez a válaszadók igen magas, 80%-a számára a leginkább fontos fejlesztési irány. S bár az általános képzés helyezése ennél rosszabb, a humán tőke fejlesztése a felmérés szerint mindenképpen előtérben áll. **A reformokat** (közigazgatási, egészségügyi, regionális) is előre sorolhatjuk. S bár kevesebben, de így is sokan, a válaszadók fele minősítette a **K+F és az informatikai fejlesztéseket** nagyon fontosnak.

1. Az állam (-igazgatás) és a politika szerepe és hatásai a gazdaságban

A politika szerepe a mai Magyarországon igen jelentős – a közélet meglehetősen túlpolitizált. A belpolitikai vitákban erőteljes törésvonalak alakultak ki, a szakmai kérdések is gyakran politikai színezetet kapnak. A társadalmi elégedetlenség az utóbbi időkben látványos formákat öltött: tüntetések, zavargások játszódtak le. A magyar parlamenti demokrácia 1990 óta tartó történetében még soha nem került sor idő előtti választásokra. A kormány- és ellenzéki pártok viszonya általában igen rossz, az ún. kétharmados többséget igénylő törvényekben illetve döntésekben szinte soha nincs megállapodás. Hazánk ugyanakkor az utóbbi időszakban mindig alacsony kockázati besorolást kapott a Political Capital Institute által kidolgozott politikai kockázati index alapján. Megfigyelhető továbbá a társadalom apolitikusságának növekedése (a legutóbbi külföldi elemzésekben éppen emiatt értékelődött kissé le a magyar demokrácia). A politikai elitbe vetett

bizalom folyamatosan csökken – mégpedig nem csak az átlagemberek, hanem a gazdasági vezetők szintjén is.

A politikai intézményekbe vetett bizalom a rendszerváltás után némi ciklikusságot mutat. Választások közeledtével általában növekedett e bizalom szintje, majd az új kormányok tevékenységét látva egyfajta kijózanodás következett be. Különösen gyorsan és látványosan játszódott le ez a kijózanodási folyamat 2006-ban. Az elmúlt időszakban a pártoktól független intézmények, így az Alkotmánybíróság és a köztársasági elnök presztízse is megkopott, az állampolgárok ezeket az intézményeket is egyre inkább a pártpolitika eszközeként tekintik. Ennek ellenére még mindig jelentős a bizalmi többlet ez utóbbiak javára.

Ahogy a fentiekben láttuk, a felmérésben részt vevő cégvezetők kétharmada a magyar politikai környezetet a következő évtizedben Magyarország versenyképességének javulása útjában lévő akadállyal tekinti. Ebben a megítélésben vélhetően nem csak a belpolitikai, gazdaságpolitikai problémáktól és anomáliáktól való félelem motiválja a cégvezetőket, hanem abban sem feltétlenül biztosak, hogy a magyar politikai elit hatékonyan képes képviselni hazánk érdekeit elsősorban az Európai Unió belüli döntéshozatal terén.

A válaszadók között enyhe többségben vannak azok, akik a 2015-ig terjedő időszakban a politika által a gazdaságra gyakorolt hatás növekedését valószínűsítik (31%) azokkal szemben, akik ennek csökkenésére számítanak (29%). A politika hatásának csökkenésére elsősorban a nagyvállalatok, az exportban, illetve a távközlésben érdekelt cégek számítanak.

Érezhető összefüggés van a politika gazdaságra kifejtett hatásának várható változása és a magyar nemzetgazdaság fejlődési lehetőségeinek megítélése között. Azon cégvezetők között, akik a magyar gazdaság fejlettségének az EU átlagához való közeledését valószínűsítik, a politika befolyásának növekedésére illetve csökkenésére számító aránya 25 és 38%. Ugyanezek az arányok a hazánk lemaradásától tartók között 52 és 10%. A kapott válaszoknak ez a metszete is arra utal, hogy **a magyar cégvezetők nem számítanak a politikai szféra teljesítményének javulására, sőt, ezt a jövőt illetően komoly rizikófaktornak tekintik.**

Különösen érdekes ezek után az a kérdés, hogy valójában mekkora a politika hatása a magyar gazdaságra. A GKI Zrt. évenkénti rendszerességű felmérései során sok éve méri, hogy a válaszadók mekkora hányadának korlátozza saját cégük gazdálkodási tevékenységét az állam magatartásának kiszámíthatatlansága. Az idősorban némi ciklikusság is kimutatható, a hosszú távú átlag 29%. Tehát a cégek kevesebb mint harmadának okoz fejfájást az állam magatartása, míg 71%-uk működését egyáltalán nem érinti ez. A 29% és 66% közötti különbséget nem magyarázza teljes mértékben az sem, hogy a válaszadók a 2015-ig terjedő időszakban inkább a politika által a gazdaságra gyakorolt hatás erősödésére számítanak. A túlpolitizáltság (és vélhetően a választási kampány miatt felfokozott politikai légkör) a cégvezetőkre is hatással volt. Hiszen saját személyes tapasztalataikat is „félretették”, mikor a politika súlyával kapcsolatos megítéléseiket megfogalmazták.

A politikai és a gazdálkodási szféra kapcsolatában a közelmúltban az alábbi tényezők játszottak jelentős szerepet.¹⁹

- A gazdasági jellegű törvényalkotás és –változás sebessége felgyorsult. Elsősorban az uniós jogharmonizáció miatt szinte futószalagon változtak a törvények. („A parlament valójában törvénygyár volt” – fogalmazta meg ezt a folyamatot egy képviselő.)
- Növekedett a rendeleteknek a törvények számához viszonyított aránya. (Rendeleteket a kormány intézményei a parlament kontrollja nélkül alkothatnak.)
- Ugyancsak növekedett az ún. pszeudó-jogalkotás előfordulási gyakorisága, amikor arra feljogosított közigazgatási szervek jogszabálynak nem minősülő dokumentumokat bocsátanak ki (irányelv, tájékoztató stb.), melyek bár normatív erővel nem rendelkeznek, de sokszor jogokat és kötelezettségeket állapítanak meg.
- A gazdasági szabályozók (adónevek, adókulcsok stb.) is viszonylag gyakran változtak – nem kis bosszúságot okozva ezzel elsősorban a kisebb cégeknek. Ezeknek ugyanis nyilván kevesebb erőforrás áll rendelkezésre a változások nyomán követésére.
- A közigazgatásban tapasztalható párhuzamosságok a 2002-ben kezdődő kormányzati ciklusban inkább növekedtek, a minisztériumokéval átfedő hatáskörű biztosi és meghatalmazotti kinevezések gyakoribbá válásával. Ezek az átfedések redundanciákat, ütköző intézkedéseket jelentenek, amik egyértelműen csökkentik a kormányzás hatékonyságát és csökkentik a kiszámíthatóságot, az átláthatóságot is. A bejelentett államigazgatási reformlépések hatása egyelőre nem egyértelmű.

Hazánkban egyáltalán nem új, de továbbra is jelentős probléma a korrupció jelenléte. Mint fentebb jeleztük, a felmérés során minden harmadik válaszadó menedzser ezt a tényezőt a következő évtizedben várható fejlődés egyik legfontosabb rizikófaktorának tartja. Amint az a Transparency International 2004-es jelentéséből kiderül, hazánk az uniós rangsorban nem áll nagyon rosszul, hiszen hét másik tagországnál is kedvezőbb helyzetben van e téren. Ennek ellenére **a korrupció nyugodtan nevezhető hazánk gazdasági-társadalmi fejlődése egyik legfontosabb akadályának.** A korrupció három fő fajtája: az állami, az üzleti és a magánéleti. Az állami korrupció egyes (például a privatizációs) szabályok, eljárások kialakításánál teremt a társadalom érdekeivel ellentétes megoldásokat. Az adminisztratív korrupció az előírások „rugalmas” értelmezésére épít és így juttat bizonyos csoportokat jogosulatlan előnyhöz. A közbeszerzési megvesztegetés az állami, önkormányzati megrendeléseknél juttathat tisztességtelen előnyöket. A Gallup egy 2000-es felmérése szerint a budapesti vállalkozók fele szerint az állami megrendelések, közbeszerzések esetében tapasztalható korrupció. Az üzleti engedélyek megszerzése esetében ez az arány 35%-os, míg a környezetvédelmi szabályok teljesítésénél 25%-os.

A közigazgatás reformja örökzöld téma, a rendszerváltás óta újra és újra napirendre kerül valamilyen formában, de eddig inkább csak erőtlen módon, olykor a fűnyírólélynak megfelelő változtatások történtek a magyar közigazgatásban. S amint azt fentebb említettük, a párhuzamosságok száma is többször növeke-

dett. **A közigazgatás reformját – hazánk versenyképességének javulása szempontjából – a válaszadók több mint kétharmada nagyon fontosnak, s több mint negyede fontosnak tartja.** Még az átlagosnál is jóval nagyobb arányban tartják e törekvést fontosnak a kisvállalkozások, az építőipari, a kereskedelmi, a szállító és a közszolgáltató cégek. Feltűnően hangsúlyos ez a megítélés az egészségügyben és az oktatásban is. Mindez jól jelzi, hogy a vállalatok nap mint nap szembesülnek a közigazgatás bürokráciájával, lassúságával, alacsony hatékonyságával, a nyújtott szolgáltatások gyenge minőségével.

Az **EU a decentralizáció útját követeli meg a tagállamoktól**, melynek teljesítéséhez szükség van a közigazgatás reformjára. A közigazgatási reform lényege a döntéseknek makro-politikai, kormányzati szintről térségi és települési szintre vitele. Az intézményrendszer középső és alsó szintjének autonómiája a döntéseknek az érintettekhez való közelhözásával egyszerre javítja a politikai rendszer demokratizmusát és hatékonyságát.

Az önkormányzatok jelenlegi működése számos kritikát, anomáliát vet fel, melyet valamilyen formában a társadalom minden rétege érzékel. A magyar vállalatok, vállalkozások vezetői az alábbi problémákat érzékelik a helyi önkormányzati működéssel kapcsolatban, illetve az alábbi igényeket támasztják az önkormányzatokkal szemben:

- **A bürokrácia csökkentése** a vállalkozások működésének megkönnyítésére, mely vonatkozik az önkormányzati folyamatokra és az eljárásrendre is. Az egyes projektek adminisztratív előkészítése aránytalanul hosszú időt és energiát emészt fel.
- **Beruházás ösztönzés**, melynek keretében az önkormányzat támogatást és adókedvezményt nyújthat a munkahelyet teremtő cégeknek. Emellett hatékony ösztönző lehet a zöldmezős beruházások támogatása, valamint területek kijelölése ipari parkok számára, ahol a vállalkozások kedvezményes bérleti díj fejében működhetnek. Az önkormányzati garanciarendszer kiépítése a megfelelő üzleti tervvel rendelkező és hitelképes vállalkozások részére fokozza a tervezhetőséget, átláthatóságot.
- **A helyi cégeket célszerű bevonni a fejlesztésekbe.** A hosszú távú stratégiai terveket a helyi vállalatok igényeinek figyelembevételével alakítanak ki, a cégek számára is világos célok mentén folya a várostervezés, a városmarketing.
- Az önkormányzatnak **nagyobb hangsúlyt kellene fektetnie a tulajdonosi pozícióra.** A legtöbb település vonzóbbá és biztonságosabbá tehető pl. kerítésépítéssel, térfigyelő kamerák telepítésével, közvilágítás biztosításával, a közterületek rendszeres takarításával, valamint az infrastruktúra rendszerben tartásával.

A felmérési eredmények tanúsága szerint csaknem minden ötödik cégvezető az önkormányzatok működését a magyar gazdaság fejlődésének, versenyképessége javulásának egyik legfontosabb korlátjaként nevezte meg.

A válaszadó cégvezetők szerint az elkövetkező évtizedben az **állam szerepét** illetően határozottan a csökkenés „nyert” a növekedéssel szemben (43-25% arányban). E vélekedés kialakulásában az ez irányú folyamatoknak a közelmúltban tapasztalt alakulása is szerepet játszhatott, részben az európai fejlődés irányának figyelembe vétele is hathatott. A politikai befolyás és az állam szerepének várható változására adott válaszok összehasonlítása arra enged következtetni, hogy nagyobb esélyt látnak a vállalatok arra, hogy az állam, mint arra, hogy a politika szerepe csökkenjen. Érdekes, hogy az állam szerepének csökkenésére inkább a nagyobb vállalatok számítanak, s inkább azok a cégek, amelyek Magyarországnak az EU-hoz való gyors felzárkózását remélik. **Az állam gazdasági szerepének csökkenését a vállalkozások jó része a felzárkózás egyik feltételének is tekinti.**

2. Az egészségügy

Az egészségügy és a szociális ellátás terén **az EU tagállamai eltérő helyzetük ellenére lényegében azonos nehézségekkel néznek szembe, ha nem is egyforma mértékben.** Ezek a születésszám csökkenése, valamint az időskorú népesség arányának emelkedése. Az új, jellemzően drága diagnosztikai technikák, műtétek és gyógyszerek iránti fokozódó igény és az egészségügyi költségek növekedése miatti feszültség Európa-, sőt világszerte megfigyelhető. A lakosság egészségi állapota, szociális helyzete, az egészségügy problémái erőteljes hatást gyakorolnak a társadalom életére, ugyanakkor az egészségügyi szolgáltatások a gazdasági élet egyik legjelentősebb szektorát alkotják, melynek többek között számottevő munkaerőpiaci vonatkozása van. Az 1997-ben megkötött Amszterdami Szerződés arra kötelezi a tagállamokat, hogy az egészség védelmének magas szintjét bármely közösségi politika kidolgozása és végrehajtása során tartsák szem előtt.

Az Európai Bizottság 2004-ben közleményt jelentetett meg a koordináció ú. nyílt módszerének az egészségügyi ellátásra és a hosszú távú gondozásra való kiterjesztéséről. Ennek folyamánaként megkezdte munkáját az egészségügyi szolgáltatásokkal és az orvosi ellátással foglalkozó Magas Szintű Munkacsoport (High Level Group on health services and medical care). Az európai szintű együttműködés fontos, önmagában azonban a tagállamok saját erőfeszítése nélkül nem elegendő a siker eléréséhez.

Az újonnan csatlakozott tagállamok népességének születéskor várható élettartama többnyire szignifikánsan alacsonyabb, mint az uniós átlag, a szív- és érrendszeri, illetve a daganatos betegségek előfordulása gyakoribb, mint az EU15 országaiban, s a kockázati tényezők (dohányzás, alkoholfogyasztás, táplálkozás, fizikai aktivitás) tekintetében is rosszabbul állnak. Az egészségügyre átlagosan a GDP kb. 5,8%-át fordítják, jóval kevesebbet, mint az EU15-ök (8,6%). A rossz egészségi állapot és az egészségügy finanszírozási problémái együttesen a fejlődés egyik legfőbb akadályát jelenthetik.²⁰

A jövőbeli teendőket és egészségügyi prioritásokat döntően befolyásolja a tagállamok saját befektetéseinek, illetve reformjainak támogatása, valamint az

európai szintű kooperáció az egészségügyi rendszerek együttműködésének elősegítésére. A jelenlegi, egészségügyet körülvevő környezet **Magyarországon is lépéskényszert jelent**. A legfontosabb külső tényezők az alábbiak:

- Az idősek aránya a kedvezőtlen demográfiai folyamatok következtében folyamatosan emelkedik, növekvő terhet róva az államháztartásra.
- Az államháztartás növekvő deficitje miatt elkerülhetetlenné válik a hiányt mérséklő lépések meghozatala.
- Az egészségügy az NFT II. kiemelt célterületeként jelentős EU-s fejlesztési forrásokra számíthat.
- Az egyre drágább technológiák alkalmazása szétfeszíti a pénzügyi korlátokat.
- A rohamosan fejlődő információtechnológia új lehetőségeket nyit az egészségügy számára is.
- Az egészségügy szereplői körében általános az elégedetlenség.

Az egészségügy területén szükséges változások céljai:

- A hatékonyság növelése, kedvezőbb eredmények elérése a források változtatásával mellett.
- A méltányosság fokozása egyenlő, a szükségletnek megfelelő hozzáférés biztosításával.
- A finanszírozhatóság biztosítása, ennek érdekében kemény költségvetési korlát bevezetése az egészségügy minden területén.

Az egészségügyi rendszer jelenleg az alábbi fő problémákkal szembesül:

- Az ellátás nem költséghatékony.
- Pazarló a struktúra.
- Torzak az érdekeltségi viszonyok.
- A mai struktúrában hiány van a humán erőforrásból.
- Jelentős a nem eredményes technológiák aránya.

Az egészségügyi reform a jelenleginél igazságosabb hozzáférést biztosító, korszerű szerkezetben működő, ellenőrizhető és a betegek számára is elfogadható minőségű, fenntartható fejlődést biztosító és finanszírozható egészségügyi szolgáltató-rendszer kialakítását követeli meg.

Felmérésünk eredményei is megerősítik, hogy **az egészségügy reformja szükséges és megkerülhetetlen lépés a magyar egészségügyben**. A reform szinte minden vállalatvezető számára nagyon fontos, vagy legalább fontos kérdés. Mindössze 5%-uk vélte úgy, hogy nincs szükség reformértékű változásokra a szektorban. S bár van némi eltérés a válaszadók arányában aszerint, hogy milyen arányban tartják nagyon fontosnak, vagy fontosnak ezt, a válaszokat sem a tulajdonos, sem az ágazat jellege nem befolyásolta szignifikánsan. Legmarkánsabb eltérés a vállalati méret szerint jelentkezik, talán mert a nagyobb vállalatok

válaszadói jobban összekapcsolják az egészségügy reformját azzal, hogy e nélkül nehezen képzelhető el a vállalati munkaerőköltségek jelentős részét kitevő és így a versenyképességet nem kis mértékben alakító tb-járulék csökkentése. Az ezer főnél több alkalmazottat foglalkoztató cégek vezetőinek mindegyike reformpárti, míg a foglalkoztatott létszám csökkenésével párhuzamosan csökken a reformpártiak aránya. Az egészségügyi és szociális szférában, az oktatásban, valamint a szállításban működő vállalatok és vállalkozások vezetőinek mindegyike égetően fontosnak tartja az egészségügyi reformot.

3. Az oktatás

Az oktatás területét illető két európai uniós paradigma az ún. nyitott koordináció módszere és az egész életen át tartó tanulás.

- Az ún. nyitott koordináció módszerének bevezetése révén a gyakorlatban teremtdőtek meg a közös gondolkodás és cselekvés számára azok a szakmapolitikai keretek, amelyek révén lehetővé vált a tagországok közötti koordináció és együttműködés az oktatás és képzés olyan területein is, amelyek korábban szigorúan tagállami kompetenciába tartoztak.
- Az egész életen át tartó tanulás koncepciója az alapja a tudásalapú társadalom kiépítésének, melynek kulcsa az oktatási és képzési rendszerek korszerűsítése. Az Európai Unióban a „Oktatás és képzés 2010 – EU oktatási munkaprogram” jelöli ki a képzés szerepét és helyét az unió életében.²¹ E program az óvodai neveléstől a tanárképzésen át az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásáig 13 olyan átfogó célt fogalmaz meg, amelyeket a tagállamok saját adottságaikhoz, szükségleteikhez alkalmazkodva valósítanak meg. Az EU a felsőoktatás terén a lisszaboni stratégia megvalósításának egyik legfontosabb eszközeként az Európai Felsőoktatási Térség megteremtését jelölte meg. Ez – a remények szerint – várhatóan növelni fogja az európai felsőoktatás kompatibilitását, átjárhatóságát, hosszabb távon pedig a vonzerejét.

A bolognai nyilatkozatban a következő részcélokat fogalmazták meg:²²

- a diplomák átlátható és összehasonlítható rendjének kialakítását,
- az egymásra épülő, kétciklusú felsőoktatási rendszer bevezetését,
- a hallgatói mobilitást elősegítő kredit-rendszer kialakítását,
- a hallgatói és kutatói mobilitás útjában álló (adminisztratív) akadályok leépítését,
- azonos kritériumokon és módszereken alapuló oktatási minőségbiztosítás létrehozását és bevezetését,
- az európai felsőoktatási intézmények együttműködésének elősegítését, különösen a képzési és kutatási programok területén.

A modern gazdaságokban, így hazánkban is több, egymással párhuzamos folyamat bontakozik ki a munkaerőpiacon:

- A technológia változásával kapcsolatosan a munkaerő képzettsége iránti igények egyre emelkednek. Míg bizonyos szakmák végzéséhez korábban elegendő volt a középfokú végzettség, mára azonban ezek sok esetben felsőfokú végzettséget követelnek.
- Az előbbivel hasonló képzettség-növekedést jelent az, ha egy adott területen szerzett szakképzettség jobban eladhatóvá válik, ha azt a munkavállaló más területeken szerzett jártasságokkal egészíti ki (nyelvtudás, számítógépes ismeretek stb.).
- A technológiai fejlődés egy másik következménye, hogy a korábban a munkaerő autonómiáját követelő és garantáló szakmunkát egyszerű rutinfeladatokra bontják le és ezeket betanított állománnyal végeztetik.
- A hazai oktatás a változó igényekre látszólag rugalmasan reagált (a rendszer-váltást követő 15 éves időszakban ugyanis jelentősen átalakult), de valójában csak késve és sokszor inadekvát módon képes reagálni a munkaerő-piaci folyamatokra. Az elmúlt évtized legfontosabb változásai az alábbiak voltak:
 - Az iskolázottság, a képzettség színvonala folyamatosan növekedett.
 - A szakmunkásképzés vesztett szerepéből, sorra szűntek meg az ilyen képzést nyújtó intézmények, tanműhelyek stb. A gyakorlati képzés ez utóbbiból is következően vesztett jelentőségéből.
 - Elterjedtek az érettségi utáni féléves, éves, másfél éves szaktanfolyamok.
 - A képzés mellett egyre inkább teret nyert az átképzés.
 - A felsőoktatás tömegesedett, az egymás utáni években egyre nőtt az ilyen iskolákba felvettettek, illetve a diplomát szerzők aránya egy-egy korosztályon belül.
 - A felsőoktatás korábbi szerkezete megváltozott, gomba módra szaporodtak a kevésbé költséges képzést nyújtó szakok és karok – elsősorban a jogi és a közgazdasági szakirányokban.

A felsőoktatás expanziójából fakadó túlképzés számos egyéni és társadalmi deficit okozója. Ezek – a teljesség igénye nélkül – az alábbiak:

- A felsőfokú végzettséggel rendelkezők kiszorítják a munkaerőpiacról a csak érettséggel rendelkezőket, még olyan munkakörök esetében is, ahol a középfokú végzettség tökéletesen elegendő.
- A felsőfokú végzettség megszerzése, mint a társadalmi mobilitás egyetlen igazi hajtóereje leértékeli az alacsonyabb végzettségek, a fizikai munkakörök presztízsét. Ez már középtávon is jelentős gondok forrása lesz, a szakmunkások hiánya több ágazatban (építőipar, feldolgozóipar) a fejlődés gátja lesz vagy migrációs folyamatokat indít be.
- Megnő a diplomás pályakezdő munkanélküliek száma. Az a fiatal, aki diplomát szerez, vélhetően nem hobbiból, pusztán az ismeretek megszerzésé-

nek örömet keresve tanul, hanem a végzés után el is szeretne helyezkedni. Ha nem talál végzettségének megfelelő állást, vagy tartósan állástalan lesz, vagy alacsonyabb végzettséget igénylő munkakörbe megy el dolgozni. Mindkét variáció frusztrációt és elégedetlenséget okoz az egyén számára.

„Ahhoz, hogy az oktatási ráfordítások a legnagyobb hatékonyságúak legyenek – olyan struktúrájú (vertikális és horizontális szerkezetű) oktatásra van szükség, amely az adott gazdasági fejlettségi szintnek megfelelő szakképzettségi szerkezetű munkaerőt biztosít”²³. Az előrejelzések szerint 2010-re minden negyedik, 2015-re minden harmadik munkavállaló Magyarországon diplomás lesz. Hazánk 2010-ben Németország és Hollandia, 2015-ben pedig az Egyesült Királyság és Svédország diplomás ellátottságával azonos szintre kerül. Ugyanakkor gazdasági fejlettségünket tekintve még ekkor is jelentősen le leszünk maradva ezektől az országoktól.

A színvonalas szakmunkásképzés feltételei továbbra sem adóttak, ezért gazdasági szempontból racionális lenne a képzési struktúra átalakítása, azonban ez az iskolafenntartók, az érintett népesség és a pedagógusok többségének ellenérdekeltsége miatt nehezen keresztülvihető folyamat. A szakképzés tartalmi alapját képező Országos Képzési Jegyzék megújítása folyamatban van. Az alapszakmák száma jelentősen csökken, a képzés modulrendszerűvé válik, többféle elágazási lehetőséggel. A strukturális változásokkal párhuzamosan folyik a szakmák, foglalkozások oktatásának tartalmi megújítása, a technológiai-műszaki változásoknak megfelelő korszerűsítése. Az átalakítás hatásai csak évek múlva lesznek érzékelhetőek a munkaerőpiacon.

A GKI vállalkozó felméréseinek eredményei azt mutatják, hogy **a munkaadók évek óta elsősorban a szakképzett munkaerőt keresik, míg a szakképzetlenek esetében a folyamatos leépítések jellemzők**. Ez a tendencia várhatóan a közeljövőben is folytatódni fog. A gazdálkodó szféra szakemberigénye azonban – a gazdasági szerkezet folytonos változásával összefüggésben – várhatóan folyamatosan változni fog. A humán tőke fejlesztése, az emberi tudásba fektetett beruházás jellemzően hosszú távú folyamat, míg a szakemberek iránti igények viszonylag gyorsan változnak. Ebből ered az oktatás és a gazdaság koordinálásának alapvető nehézsége.

A felmérésben résztvevő vállalkozások összességében fontosnak tekintik az oktatás minden szinten való fejlesztését, de **a legnagyobb arányban a szakképzés fejlesztésének fontosságát hangsúlyozzák**. Ezt jóval leszakadva követi a sorrendben a felsőszintű oktatás, a középszintű oktatás és leghátul az alsószintű oktatás. Meglepő ez a vélekedés, hiszen tudjuk, alapvető problémák vannak az alapszintű oktatásban is, s ezek továbbgyűrűznek a felsőbb szintekre.

Hogy a vállalatok kisebb része tulajdonít ennek jelentőséget, ennek a magyarázata az lehet, hogy a vállalatok már a magasabban képzett munkaerővel kerülnek szembe, közvetlen tapasztalataik csak erről a szegmensről vannak.

A középfokú oktatás fejlesztését szinte minden vállalati kategóriában nagyobb fontosságúnak tekintik a cégek, mint alapfokúét. Az átlagosnál jóval lényegesebbnek tekintik ezt a szintet a közszolgáltató intézmények és a kisebb

(ezer fő alatti) vállalatok. Ami a szakképzést illeti, itt markánsak a hangsúlykülönbségek: a szakmunkások szerepe jelentős az iparban, az energiaszektorban, az építőiparban, kereskedelemben, míg a növénytermesztés, állattenyésztés ennek jóval kisebb jelentőséget tulajdonít. Ami a felsőfokú képzést illeti, itt is a közszolgáltatók tartják az átlagosnál jóval fontosabbnak a képzés színvonalának javítását.

4. A foglalkoztatás

Az Európai Unió lemaradása az USA-tól az egy főre jutó GDP-ben kifejezve a 70-es évek óta mintegy 30 százalék és az unió felzárkózási azóta sem indult el. A lemaradás kb. kétharmad részben az alacsonyabb munkaerő-inputtal – a foglalkoztatással és a kevesebb egy fő által ledolgozott munkaórával – egyharmad részben pedig az alacsonyabb egy munkaóra jutó termelékenységű szinttel magyarázható. 1997 és 2004 között közel 13 millió új munkahely jött létre az unióban, de ennek döntő része 2001 előtt, s ez ellensúlyozta a ledolgozott munkaórák számának csökkenését. 2001–2004-ben azonban a gazdasági növekedés visszaesése miatt a munkahelyteremtés is nagyon lelassult. Ami a termelékenységet illeti, 1995 után az EU pozíciója nagymértékben romlott az USA-hoz képest és 2006-ban (az EU-Bizottság előrejelzése szerint) a 70-es évekhez hasonlóan az USA szintjének 88% körül volt (Commission Staff Working Document, 2005). A termelékenységű szint (egy főre eső GDP) visszaesésének magyarázata a **beruházások alacsony szintjében, az alacsony képzettségi igényű és termelékenységű munkahelyek létrejöttében** rejlik, amely szorosan összefügg az **alacsony K+F kiadásokkal, a magas termelékenységű ágazatok nem kielégítő növekedésével, az ICT szektor és a tudásalapú technológiák előállításának és abszorpciójának gyengeségeivel**. Ugyanakkor a kutatások azt is alátámasztják, hogy önmagában az ICT alkalmazásával önmagában a vállalatok nem képesek jobb teljesítményt elérni, ha az nem párosul szervezeti változásokkal, beruházásokkal – és főleg – az alkalmazottak képzésével. Ezek a kiegészítő beruházások azonban sokkal költségesebbek, mint maga az ICT alkalmazása. Ezért irányul az unióban igen nagy figyelem a **képzésre**, beleértve az általános, a szak- és az élethosszig tartó képzést is.

Az Európai Unió munkaerő potenciálját igen alacsony szinten használja ki. A legtöbb uniós országban magas, 30% körüli az inaktív népesség aránya, szemben az USA-val, ahol ez 25%.

Az unió foglalkoztatási szintje a képzettséget vizsgálva erős eltéréseket mutat. Az **alacsony képzettségű emberek aktív részvétele a munkaerőpiacon sokkal gyengébb**, mint akár a közép-, akár a magasabb szinten képzetteké. Különösen igaz ez az új tagállamokra, Csehországra, Észtországra, Lengyelországra, Litvániára, Magyarországra, Szlovákiára, valamint az EU-15 déli országaira. Ezzel szemben az északi országokban, vagy Luxemburgban és Nagy-Britanniában nincs ekkora különbség képzettség szerint.

Magyarországon a foglalkoztatást egyidejűleg jellemzi az **alacsony aktivitási és foglalkoztatási és a nem túl magas munkanélküliségi ráta**. A 15–64 éves népesség foglalkoztatási rátája 2005 végén 56,9% volt, az uniós tagországok között az egyik legalacsonyabb (a 15–74 éveseké 50,5%), s évek óta stagnál. **A legnagyobb lemaradás a foglalkoztatásban az alapfokú végzettségű, középkorú férfiakat jellemzi, akik közül csak minden második volt legálisan foglalkoztatott 2005-ben.** A magyar nők foglalkoztatási rátája ugyan a nyugat- és az észak-európai országokra jellemzőnél alacsonyabb, viszont a nők közül a teljes munkaidőben dolgozók aránya uniós szinten is kiemelkedően magas, kevés nő (és kevés férfi) dolgozik részmunkaidőben. Azok a középfokú végzettségűek, akik általános gimnáziumot végeztek, szintén nincsenek jó helyzetben a munkaerőpiacon. Tízből négynek nincs legális foglalkoztatója, s a fiatal korosztályban még sokkal rosszabb a kép. Legjobb a felsőfokú végzettségük helyzete a foglalkoztatottsági mutató alapján, ez a népesség egészében is és a fiatal korcsoportban is 70% fölött van.

Magyarországon, a munkanélküliek év végi száma 2001 óta folyamatosan nő. Nagyon rossz hír, hogy a fiatalok (15–24 évesek) körében a munkanélküliség 19,4% volt 2005 végén és a tendencia romló. A csak alapfokú végzettséggel rendelkező fiatalok munkanélküliségi rátája 31,1%, nagyon magas, míg a csak alapfokú végzettséggel rendelkező teljes népességé ennél jóval alacsonyabb, 14,3%. **A képzetlen fiatalok munkaerőpiacra való belépése kemény korlátokba ütközik**, de a magas ráta azzal is összefügg, hogy a fiatal korosztály motiváltabb és esélyesebb is a munkanélküliként való regisztrálásra, mint az idősebbek. Az életkor szerinti különbségek ugyanígy megvannak a magasabb iskolai végzettségűeknél is, csak kisebb mértékben (12. táblázat).

Pozitív jelenség, hogy **nőtt a munkanélkülieken belül azoknak az aránya, akik aktívan keresnek állást**, hirdetnek, ill. hirdetésekre válaszolnak. A munkanélkülieknek több mint a fele azért keres állást, mert korábbi munkahelyét elvesz-

12. táblázat. A 15–74 éves népesség gazdasági aktivitása a legmagasabb iskolai végzettség szerint 2005-ben (megoszlás, százalék)

Legmagasabb iskolai végzettség	15–24 évesek		15–74 évesek	
	Foglalkoztatási arány	Munkanélküliségi ráta	Foglalkoztatási arány	Munkanélküliségi ráta
Alapfok	7,2	31,1	21,2	14,3
Középfok, felsőfokú képzésre nem készít fel	57,9	18,4	68,1	8,1
Középfok, felsőfokú képzésre felkészít	26,2	16,2	57,8	5,9
Felsőfok	70,2	13,1	76,7	2,7
Összesen	21,8	19,4	50,5	7,2

Forrás: Munkaerőpiaci helyzetkép 2005. KSH, 2006

tette. Ezek az emberek szembesülnek azzal, hogy más munkát, munkakört is el kell fogadniuk. Nem jó jel, hogy **a 25–64 éveseknek mindössze 3,9%-a vett részt képzésben**, s ezen belül a munkanélkülieknek csak 3,1%-a, így a döntő többség vonatkozásában a továbbképzés nem segít a munkaerő piaci alkalmazkodásban.

A munkaerőpiac rugalmatlanságát jelzi, hogy nagyon magas, 45% volt 2005-ben a több mint egy éve munkát keresők aránya a munkanélkülieken belül, viszont alacsony, 3% alatti azok aránya, akik 90 napon belül új állást találnak, s itt is hátrányban vannak a nők.

Az **inaktív** aránya a 15–74 éves népességben nemzetközi összehasonlításban igen magas. Döntő többségük, **89%-uk** – a KSH felmérése szerint – **nem is kíván dolgozni**. Közülük nagyobb a nők aránya (60,6%) mint a férfiaké, de – hozzá kell tenni – hogy a nemek közötti különbség a foglalkoztatásban EU-összehasonlításban nem magas. Megdöbbentő viszont, hogy 26,9%-uk – több mint 800 ezren – olyan 15–24 éves fiatal, akik nem a tanulás miatt maradnak ki a foglalkoztatásból, és nem is azért, mert gyermekgondozási ellátásban részesülnek, hanem mert nem szeretnének dolgozni, vagy egyszerűen nem találnak munkát.

A legtöbb ember a magánszférából válik munkanélkülivé. A közszféra létszáma stabilabbnak tűnik, nagyobb létszámcsökkenés nem a közigazgatásban, inkább az egészségügyben és az oktatásban tapasztalható. A rendszerváltás óta érvényesül az a trend, hogy **csökken a fizikai dolgozók száma, míg nő a szellemieké**. Lassan, de folyamatosan **csökken az ipar és mezőgazdaság, s nő a szolgáltatások létszáma**, de az egyes szolgáltató ágakon belül eléggé differenciált a helyzet: 2005-ben a legjobban a már közel 600 ezer embert foglalkoztató kereskedelemben nőtt a létszám.

A GKI Zrt. középtávú előrejelzése szerint a 2006–2010 közötti időszakban a munkaerőpiac helyzete a munkaerőforrások oldaláról a gazdasági növekedés számára megfelelő, a foglalkoztatási színvonal szempontjából továbbra is problematikus lesz. A munkaerő-kereslet alakulását a 2004–2005-ös megtorpanás után enyhe emelkedés, majd – a költségvetés által finanszírozott állások számának csökkenése miatt – stagnálás jellemzi. Várható, hogy a következő éveket enyhe mennyiségi munkaerő **túlkínálat** jellemzi, a viszonylag gyors gazdasági növekedés a termelékenység várható emelkedése miatt továbbra is korlátozott munkaerőkereslettel jár. A munkaerőkínálat bővüléséhez a nyugdíjkorhatár fokozatos emelkedése is hozzájárul. A belépő ifjúsági korosztályok létszáma csökken, képzettségi színvonaluk viszont erőteljesen nő, ami javítja a fiatalok elhelyezkedési esélyeit, de továbbra is magas lesz körükben a munkanélküliség. A tartósan inaktív munkavállalási korú népesség visszavezetése a munkaerőpiacra továbbra is nehéz lesz, jelentős felnőttképzési, átképzési befektetések és az érintett réteg megfelelő motiválása nélkül nem is képzelhető el. A munkaerőpiac kínálati oldalán ugyanakkor számos hiányszakmában nő a szakmunkás, vagy középfokú szakképzettségű munkaerő kibocsátás. Erre a munkaerő-piaci képzés kapacitása mennyiségileg lehetőséget ad, de az eddiginél jobban össze kell hangolni a szakképzést a munkaerőpiaci kereslettel regionális szinten is. A munkaerőpiaci egyensúly megteremtéséhez kis mértékben hozzájárul az országon belül erősödő mobilitás és a külföldi szakképzett munkavállalók számának folyamatos emel-

kedése is, de azzal is számolni kell, hogy az unión belül folyamatosan feloldják a migrációval szembeni korlátokat és a magyar munkaerőpiac el is veszít szakképzett munkavállalókat.

A gazdaság foglalkoztatottakkal szembeni **minőségi igénye** folyamatosan erősödik, s mind összetételében, mind jellegében változik. Növekednek a nyelvi, a számítástechnikai, informatikai és kommunikációs ismeretek iránti igények. Ezek – az oktatás mellett – csak bővülő munkáltatói képzéssel elégíthetők ki. Erre azonban inkább a nagyobb méretű foglalkoztatók vállalkoznak, a kisebb cégek továbbra is versenyképességi hátrányban maradnak a munkaerőpiacon.

A magyar **foglalkoztatáspolitikai** stratégiai célja középtávon – összhangban az EU iránymutatásával – a teljes foglalkoztatáshoz való közelítés, a munka minőségének javítása és a produktivitás növelése, a társadalmi kohézió és befogadás erősítése. Az e célok megvalósulását szolgáló intézkedéseket a Nemzeti Foglalkoztatási Akcióterv foglalja össze, pénzügyi forrását a Munkaerő-piaci Alap, a Strukturális Alapok, a Kohéziós Alap és egyéb források biztosítják. Ezeknek a forrásoknak a felhasználása a következő évtizedben érezhető hatással lesz a munkahelyteremtésre.

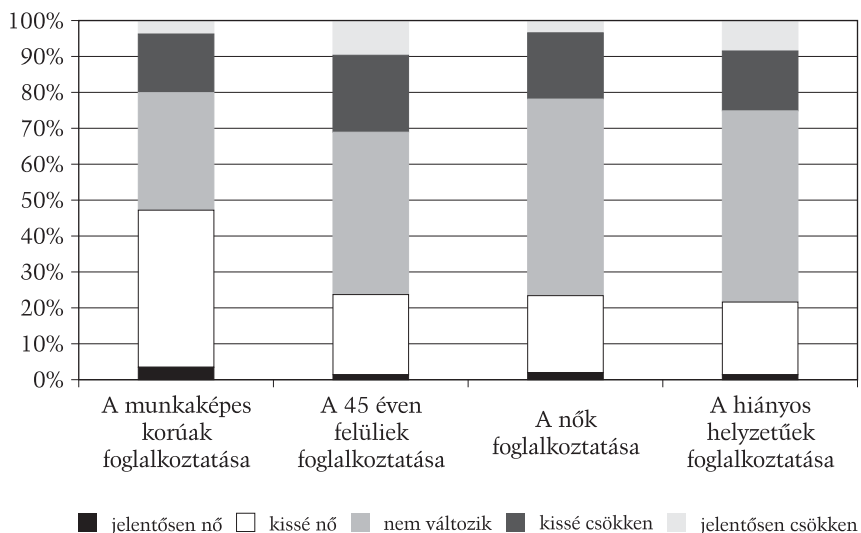
Az európai uniós tagság a képzettség javítását és a foglalkoztatást előmozdító jelentős támogatások nyújtásával segít a munkaerő-piaci feszültségek feloldásában. A programok végrehajtásának következtében képzettebb és jobban alkalmazkodó munkavállalási korú népesség áll majd a gazdaság rendelkezésére. A programok hatékonysága azonban kérdéses lesz akkor, ha a képzések nem kellően megtervezettek és nem alkalmazkodnak a vállalkozói szféra keresletének alakulásához.

Az oktatási rendszer kibocsátása és a munkaerőpiac közötti feszültség a jövőben csak akkor oldható, ha a szereplők az eddiginél szorosabban és eredményesebben együttműködnek egymással.

A munkaerő-kínálat mennyisége és minősége csak ritkán képezi majd akadályát a gazdasági fejlődésnek. Munkaerő-oldalról a gazdasági növekedés magasabb növekedési üteme is elérhető lenne, alapvetően intenzív jellegű fejlődést feltételezve. A megfelelő képzettségű munkaerő biztosítása azonban a foglalkoztatóktól is jelentős aktivitást és rugalmasságot igényel.

Az alacsony szintű **foglalkoztatás** Magyarországon az ország fejlettségi szintjét, felzárkózását gátló tényező, ennek regionális különbségei pedig a régiók konvergenciájának állítanak korlátot. A nagyon rugalmatlan munkaerőpiac, az alacsony mobilitás, a fekete gazdaság jelentős súlya, az alacsony képzettségi szint, a legális foglalkoztatást nem ösztönző támogatások mind okolhatók ezért. Éppen emiatt igen lényeges megtudni, mit gondolnak a vállalkozások erről, van-e esély arra, hogy a foglalkoztatás is növekedési pályára kerüljön. A felmérésben külön is rákérdeztünk arra, hogy egyes nehezebben foglalkoztatható rétegeknél milyenek a foglalkoztatás esélyei. A vállalkozások válaszai szerint a mérleg a pozitív oldalra billen, vagyis **több cég vélekedik úgy, hogy a foglalkoztatás kissé nőni fog, mint ahányan a csökkenést**, vagy a változatlan állapotot tételezik fel. A foglalkoztatás növekedését váró cégekre jellemző, hogy legalább 250 főt foglalkoztatnak, vagyis elsősorban a közép- és nagyvállalatok létszámfelvevő képessége

2. ábra. Várhatóan hogyan alakul az alábbi csoportok foglalkoztatása 2015-ig a jelenlegihez képest (megoszlás, százalék)

javul. Sokkal kevesebb cég vár növekedést a kisebb vállalatok körében, s a válaszok közel fele szerint nem fog megváltozni alapvetően a foglalkoztatás jelenlegi képe. Kifejezett csökkenésre számítanak a posta és a távközlés ágazat vállalatai, valamint azok, amelyeknek várhatóan romlik a helyzete, vagy amelyek szerint a magyar gazdaság nem zárkózik fel.

Az idősebbek, a **45 év feletti korosztályban** a foglalkoztatási esélyek a válaszadók szerint összességében romlanak, irántuk a vállalkozások kisebb részében nő, nagyobb részében pedig csökken a kereslet. Az építőipar, a kereskedelem, a szállítás, valamint a posta és távközlés cégei vélik elsősorban úgy, hogy ebben a korcsoportban csökken a foglalkoztatás. Nem látnak esélyt összességében a cégek a **nők** foglalkoztatásának növelésére sem. A **hátrányos helyzetűek** foglalkoztatásának a jobbítására – a felmérés eredményei szerint – alig van esély (2. ábra). A posta, távközlésnél drasztikus, a közszolgáltatásoknál mérsékelt csökkentést várnak a vállalkozások. Növekedésre a nagy, főleg külföldi cégek számítanak, amit feltehetően a várható javuló esélyeikre alapoznak.

5. Kutatás-fejlesztés, innováció

A tudományos-műszaki haladás a világgazdaság számos szektorában igen gyors és széles körben gyorsul. A fejlődési gócpontokban az elméleti kutatók, gyártmány- és technológiafejlesztők, menedzserek hatékony együttműködésben dolgoznak az új és új termék- és technológiai ötletek megvalósításán. A nukleáris, az info-kommunikációs ipar, a biotechnológia új és új piaci lehetőségeket kínál.

A sikeres innovációk terjedése nemcsak a legfejlettebbek körében, az USA-ban, Japánban, az EU-ban, valamint a távol-keleti kis tigriseknél, hanem Kínában és Indiában is lendületes. A korszerű technika egyes hagyományos ágazatokban (az élelmiszer- vagy a textiliparban) is robbanásszerű ütemben terjed.

A multinacionális cégek tulajdonában álló magyar vállalatok általában követik a nemzetközi trendeket. Folyamatosan átveszik a fejlett technikai eljárásokat többek között az autóiparban, a nehézszerkezetgyártásban, az elektromos iparban, az elektronikai alkatrész gyártásban, az élelmiszeripar egy részében. Az e szférákban megvalósult innovációk világpiaci versenyképességét az ígéretes export-tendenciák tanúsítják. Egy-egy szektorban, pl. a világítóeszköz-gyártásban, a közúti járműalkatrész-gyártásban az élvonalbeli K+F tevékenység az eredmények azonnali alkalmazásával párosul. Néhány további területen, például a híradástechnikai fogyasztási cikk-gyártás, vagy a közúti járműgyártás néhány további cégénél, egyes műanyagipari gépkocsialkatrész-gyártóknál az anya-vállalatok (külföldi) fejlesztési eredményeinek adaptációja nemcsak sikeres, hanem esetenként növekvő **hazai fejlesztést is indukál**. Több rés-piacon, például az orvosi műszergyártás néhány ágában, a szoftver-iparban a hazai kkv-k is élvonalbeli teljesítményt nyújtanak. A vállalati stratégiák – valamint a következő évek bővülő saját és EU-s fejlesztési forrásai – a pozíciók megőrzését, esetenként javulását is valószínűsítik. Ugyancsak innovatív és sikeres maradhat intenzív saját kutatásokkal rendelkező gyógyszeriparunk.

Ugyanakkor a külföldi tőkéhez nem kapcsolódó vállalatok jelentős részénél az innováció lényegesen ritkább, mint versenytársaiknál. **A kkv szektorban ritka a kutatás, még ritkább a kutatási eredmények vásárlása.** A K+F ráfordítások színvonala az EU átlag fele-harmada. A tudomány és ipar kapcsolatai ritkák, vagy hiányzanak, a regionális együttműködés erősödésének, a klaszterre fejlődésnek alig van jele. A GKI Zrt. felmérései szerint e téren a vállalati szándékok a jövőbeli változásoknak még előjelét sem mutatják. Amint ezt például az elektronikai (e-business, e-government) alkalmazások lassú terjedése tanúsítja, különösen kedvezőtlen a helyzet egyes agrár-szektorokban, illetve a nagy állami szolgáltató szférákban, az oktatásban, egészségügyben és államigazgatásban. Nő a technológiai lemaradás, gyengül a versenyképesség több hagyományos szektorunkban, így az élelmiszeripar több ágában is. Az éles verseny a következő években bizonyára **innovációra fogja kényszeríteni e szféra egyes cégeit**. Viszonylag széles körben azonban a lemaradás további növekedését lehet előre jelezni.

A magyar vállalkozásoknak a kutatás-fejlesztésben és az innovációban való lemaradása a közismert. A nemzetközi összehasonlítás az unió innovációs score-board-ja és a magyar felmérések szerint is igen kedvezőtlen képet rajzol. A GKI felmérése arra mutat rá, hogy **az innovációs tevékenység szükségességét a cégek annál inkább érzik, minél közelebb vannak a nemzetközi piacokhoz.** Ennek megfelelően szignifikáns különbségek mutatkoznak a válaszok között aszerint, hogy a kérdezettek csak hazai, vagy külföldi piacra is értékesítik-e termékeiket, szolgáltatásaikat.

További különbségek adódnak ágazatok szerint is: a feldolgozóipar élesebben, a szolgáltatások és a mezőgazdaság kevésbé tekinti a K+F-t és az innovációt

nagyon fontos versenyképességi feltételnek. Különbség van aszerint is, hogy a vállalatok saját helyzetük lényeges javulását várják, vagy stagnálással, romlással néznek-e szembe; az előbbiek nagyobb arányban jelölték meg a „nagyon fontos” választ. Ők vagy nem képesek innovációra, vagy nem ebben látják – esetleg nem ismerték fel –, hogy a felfelé kapaszkodás enélkül nehezen fog menni. A K+F és az innováció a feldolgozóiparban és a posta és távközlés ágazatban különösen nagy hangsúlyt kapott, bár nem minden iparág vélekedik egyformán: a lemaradó ágazatok válasza saját helyzetüket tükrözik: rajtuk a K+F, vagy az innováció sem segít, vagy arra nem képesek erőforrásaik szűkössége, vagy a lehetőségek nem kellő ismerete miatt. Feltűnő, hogy a lemaradó régiókban is sokkal kevesebb a „nagyon fontos” választ adók aránya, mint a fejlettekben és kisebb ennek súlya a mezőgazdasági vállalkozásokban is.

6. A közlekedési infrastruktúra

A rendszerváltozást követő gazdasági szerkezetváltás a közlekedésre drámai hatással volt. A gazdaság szállítási igényessége jelentősen csökkent, átalakultak a közlekedés viszonylatai. Az ágazat belső struktúrája is lényegesen átrendeződött, jelentősen megnőtt az igény a közlekedés kiegészítő szolgáltatásai, a logisztika, a kombinált fuvarozás, raktározás iránt. A megváltozott igényekkel elmaradott közlekedési infrastruktúra néz szembe.

A magyar gyorsforgalmi úthálózat a fajlagos mutatók alapján – 1000 km-re, illetve 10000 lakosra vetítve – alig több mint harmada az EU-15 átlagának. Az országos közúthálózat egyes szerkezeti elemei is hiányosak, a folyami hidaknak a száma a szükségesnél kisebb. A magyar vasúti fővonalak hossza 3500 km. A vasúti fővonalhálózaton mindössze 85 km vonalszakasz alkalmas 160 km/óra sebességű közlekedésre. A dunai kikötők sűrűsége kevesebb, mint harmada a Duna tőlünk nyugatra eső részéhez viszonyítva. Egyetlen nemzetközi repülőtérünk van.

A szállítási igényesség mind a személy, mind az áruszállításban csökkent, ami többirányú kedvező változás eredménye:

- Korszerűsödött a magyar gazdaság struktúrája, teret vesztek az anyagigényes termelőágazatok, amelyek nagy volumenű tömegárak szállítását igényelték.
- Növekedett a magasabb hozzáadott értékű, de kevésbé szállítás-igényes ágazatok termelése.
- Változott a gazdaság méretstruktúrája. Csökkent a sok telephelyes nagyvállalatok száma, csökkentek a termelés és felhasználás helye közötti távolságok.

Vannak azonban a szállítási igényesség növelése irányába ható tényezők is:

- a globalizálódás fokozódása,
- a külkereskedelemnek a gazdasági növekedést jóval meghaladó fejlődése.

A növekedés irányába és ellenében ható tényezőket összevetve, **az elkövetkező tíz évben a szállítási igények összességében várhatóan a GDP-nél alacsonyabb ütemben fognak növekedni.**

A közlekedés tulajdoni szerkezetét tekintve a rendszerváltás után kétpólusúvá vált. A vasút mind az áru-, mind a személyszállítás vonatkozásában 100%-os állami tulajdonban maradt, bár a működtetés és az infrastruktúra szétválasztása napirenden van. A közúti árufuvarozás teljes egészében privatizált, a piaci feltételek kialakultak, a piaci szereplők száma igen nagy, és éles verseny van elsősorban a külföldi és a hazai fuvarozók között. A közúti személyszállítás azonban állami tulajdonban maradt és hatósági (önkormányzati) árakon dolgozik. A helyi közlekedés döntően önkormányzati tulajdonként működik. A piaci körülmények között végzett szállítási tevékenységek terén éles verseny bontakozott ki. Az állami kézben maradt vasút és a közúti, valamint helyi személyszállítás összességében súlyos gazdálkodási gondokkal küzd.

A dinamikusan fejlődő technológiák, a méretgazdaságosság és a termelés oldalán jelentkező hasonló gondolkodásmód összességében a szétszórt telephelyek központosítását, ellátási, logisztikai központok létrehozását indukálja. Magyarország – elsősorban kedvező földrajzi helyzete okán – az egyik jelölt a közép-kelet-európai térség ellátási központja szerepére, ám ebben a törekvésben hátráltató tényező lehet a közép-európai közlekedési folyosókhöz nem illeszkedő, és egyenlőre igencsak hiányos gyorsforgalmi úthálózat.

A közlekedés fejlődésében a 2010-ig tartó szakaszt a múltból örökölt adottságok (elsősorban az infrastruktúra: vasúti, közúti infrastruktúra elmaradottsága) és a gazdasági átrendeződésekből fakadó új igények ellentmondása fogja dominálni.

Folytatódik a vasút lassú térvesztése mind személy-, mind áruszállításban. Nem fogjuk tudni megőrizni az Európához képest kedvező közlekedési munkamegosztásunkat (a vasúti szállítás dominanciáját), mert ez nem a vasút versenyképességéből táplálkozik, hanem a közúti infrastruktúra elmaradottságából. A közúti szállítás és a légi közlekedés szerepe fokozatosan növekszik. A diszkont légitársaságok megváltoztatták a légi utazás jellegét azzal, hogy széles kispénzű tömegek számára is elérhetővé tették.

A helyi közlekedés infrastruktúrájának fejlesztése a bővülő regionális forrásoknak köszönhetően mérsékli a helyi tömegközlekedés csökkenő trendjét és részben átvállalja az egyéni közlekedés jelenlegi szerepét.

2011–2015 között a múlt örökségeként említett jelenlegi feltételrendszer nagymértékben megváltozik és helyébe új determinációk lépnek. Nagy előrelépés várható a vasúti és közúti műszaki infrastruktúra megújításában. Lehetővé válik az európai gyorsforgalmi úthálózathoz való csatlakozásunk, tranzitforgalmunk jelentősen bővül, kiépülnek a különböző szállítási módok szerves egymásra épülését biztosító infrastruktúrák. Felfejlődnek a szállítás alaptevékenységét kiegészítő logisztikai és egyéb tevékenységek.

Az európai bérekhez való felzárkózásunk következtében a lakosság teherviselő képessége lehetővé teszi az állam fokozatos kivonulását a személyszállítás finanszírozásából, nő a piacivá váló terület vállalatainak akkumulációs képes-

sége. A közlekedésen belüli verseny élesedik, ami részben a közlekedési módok közötti vetélkedést jelenti és a munkamegosztáson belüli átrendeződést, részben pedig a hazai és nemzetközi fuvarozók versenyét. A közlekedési módok közötti erőssorrendet az adott infrastruktúra (vasúti pálya, közútfejlesztés, légikikötők) fejlesztési üteme döntően befolyásolja. Az áruszállításban a közúti áruszállítás fokozatos térnyerése folytatódik. A légi személyszállítás súlyának további növekedése mellett komolyabb súllyal jelenik meg a légi áruszállítás is. A távolsági személyszállítás terén új versenytársként jelennek meg a városokat összekötő gyorsvasutak. A vízi szállítás jelentősége a Duna hajózhatóságának kiterjesztésével némileg emelkedik, és nő a vízi turizmus jelentősége is, mint a szabadidő eltöltés alternatív formája.

A közlekedés fejlődési irányainak meghatározását és az ehhez szükséges tennivalókat a törvényi szinten elfogadott hosszú távú (2003–2013) közlekedés fejlesztési koncepció foglalja össze és emeli állami akarat szintjére. Ennek fő prioritásai az alábbiak:

- A hiányzó infrastruktúra kiépítése összhangban az unió Transz Európai Közlekedési hálózatfejlesztési célkitűzéseivel.
- A vasúti reform, a személyszállítási közszolgáltatás és a szabályozott verseny megvalósítása.
- Környezetkímélő közlekedési rendszer megteremtése.

A közlekedési infrastruktúra három ágazatának fejlesztését a vállalkozások eltérően ítélik meg. **A fontossági sorrend: közút, vasút és légi közlekedés.**

A válaszok különbözősége gazdasági ágazatok szerint tűnik ki a legjobban: az ipar számára egyértelműen a közúti szállítás fejlesztése a fő prioritás, míg a mezőgazdaság és az építőipar cégei hasonlóan fontosnak ítélik a vasúti szállítását is. A „nem nagyon fontos” válaszokat valószínűleg nem a vasúti szállítással való elégedettség szülte, inkább az, hogy a cégek nagyobb része inkább közúton bonyolítja szállításait.

7. Az informatikai infrastruktúra

A magyar üzleti szektor ICT adaptációja nagyjából megfelel a többi közép-kelet európai ország jellemzőinek, de elmarad az EU-s átlagtól és távol esik a listavezető országok (Finnország, Dánia, Svédország) fejlettségétől. Mélyebben vizsgálva az ICT használatot megállapíthatjuk, hogy az alap infrastruktúra tekintetében (számítógép, internetcsatlakozás, mobiltelefon) a magyarországi cégek is közel vannak az európai vállalatokhoz: ma már csak a mikrovállalatok közt található nagyobb számban olyan cég, amelyik nem használ számítógépet és az internet-penetráció is folyamatosan emelkedik. Külön örvendetes, hogy a szélessávú internet-penetráció európai összehasonlításban is igen magas mind a vállalatok, mind a lakosság körében. Nagyobb lemaradás tapasztalható ugyanakkor a hazai vállalatoknál az informatika üzleti folyamatokban való használatában.

Még mindig nagyon sok cég nem működtet saját honlapot, azaz nagyon sokan nem érzik még az interneten való megjelenés versenyképességet növelő hatását. Az elektronikus kereskedelemben résztvevő cégek aránya ugyan folyamatosan emelkedik, de nemzetközi összehasonlításban még mindig igen alacsony. Magyarországon is érvényesül az a nemzetközi jelenség, hogy jóval több cég végzi beszerzéseit az interneten keresztül, mint amennyi online módon értékesít.

A hazai cégeknél még mindig jellemzően a pénzügyi, számviteli tevékenységeket támogatja valamilyen informatikai megoldás, de az 5 fő feletti vállalatok 55-60%-ánál, még ezen a területen is hiányzik az IT. A cégek negyede használ informatikát készletgazdálkodásában, logisztikai tevékenységében, illetve értékesítési folyamataiban. Ennél is kevesebb (20%) azon cégek aránya, amelyek a termelési, szolgáltatási területet támogatják informatikai alkalmazásokkal. Ez azért problematikus, mert nemzetközi tapasztalatok szerint azon vállalkozások profitálnak legtöbbit az ICT használatából, amelyek az értéktelítő folyamatokba integrálják az informatikát. A legfejlettebb informatikai megoldásokat jellemzően a nagyvállalatok használják. A közepes és kis cégek körében nagyon kevesen használnak például integrált vállalatirányítási rendszert, adatbányászati eszközöket vagy adattárházat, és kevesen vannak, akik a közeljövőben ilyen rendszereket implementálni szeretnének.

Az információs társadalom kihívásait a magyarországi vállalatok sem kerülhetik el, ezt a kérdőíves felmérésre válaszadók is így gondolják. A válaszadók fele nagyon fontosnak, 45%-a pedig fontosnak tartja az informatikai infrastruktúra fejlesztését. A legnagyobb (ezer főnél többet foglalkoztató) vállalatoknál nagyobb arányban szerepelnek a különös fontosságot hangsúlyozó válaszok, mint ahogy a jelentős exporttevékenységet folytató cégeknél is egyértelmű **az informatikai és távközlési fejlesztések** fontossága. A többi méretkategóriában – mint ahogy ágazati és regionális metszetben is – vegyesek a válaszok, hasonlóan a vállalatok információs technológiával való ellátottságához és az ezzel kapcsolatos igényekhez.

V. Összefoglalás

A felmérés során szerzett információk mindenek előtt arra utalnak, hogy a magyar cégeknek a következő évtizedre szóló várakozásai és kilátásai összességében meglehetősen derűlátóak. Az optimista menedzserek aránya szignifikánsan meghaladta a pesszimistákét. A külföldi többségű vállalatok kilátásai még az átlagosnál is sokkal kedvezőbbek. A cégméret és a következő évtizedre vonatkozó kilátások összefüggenek: a nagyobb méret (a több foglalkoztatott) nagyobb önbizalmat ad, s kedvezőbb hátteret biztosít a vállalati tervezéshez. A kapott válaszok szerint a leginkább optimista jövőképpel a több lábbon álló, diverzifikált (több relációban megvalósuló) értékesítésű vállalatok rendelkeznek, míg a csak hazai piacon megjelenő vállalkozások kilátásai átlag alattiak.

A felmérés résztvevői a cégük fejlődését veszélyeztető kockázatok közül elsősorban az üzleti környezettől tartanak: a kereslet csökkenésétől, új verseny-

társak megjelenésétől (az Európai Unió belüli versenytársak feltűnésétől jóval nagyobb arányban tartanak a válaszadó cégvezetők, mint az EU-n kívüli konkurenséktől), valamint a magas és növekvő energiaáraktól. A vállalatok belső adottságai közül a legfontosabb kockázati tényező az alacsony felhalmozási képességből adódó, a piaci verseny kihívásaihoz képest elégtelen beruházási potenciál. A fizikai és az informatikai infrastruktúra fejletlensége gyakorlatilag nem okoz gondokat.

A válaszadó menedzserek az elkövetkező évtizedre elsősorban a modernizációs törekvések fontosságát emelték ki, de fontosnak ítélték a piaci munka hatékonyságának javítását is. Innovációs célokat minden harmadik cég tűzött ki maga elé.

A cégvezetők egyáltalán nem optimisták az Európai Unió versenyképességének alakulását illetően, hiszen a 2015-re valószínűsített hat régióból álló rangsorban összességében csak a negyedik-ötödik helyre sorolták. (Lényegében holtversenyben Délkelet-Ázsiával.)

A magyar gazdaságnak a következő évtizedben várható fejlődését illetően a hazai menedzserréteg alapvetően optimista, a válaszadók többsége az egy főre jutó bruttó hazai terméknek az Európai Unió átlagához történő közeledését valószínűsíti – azaz az elmúlt években tapasztalt tendencia folytatódását vetítik előre. Csak minden hatodik cégvezető tart az EU-átlagától való elmaradástól. A nemzetgazdaság fejlődési lehetőségeire vonatkozó vállalati prognózisok valamivel optimistábbak, mint a saját cég helyzetére vonatkozók: a romlást várók aránya a magyar gazdaságot illetően szignifikánsan alacsonyabb. (A saját piaci lehetőségeket és a magyar nemzetgazdaság egészének várható fejlődését illető cégvezetői várakozások elég szorosan kapcsolódnak egymáshoz, de az összefüggés e két változó között korántsem determinisztikus.)

A 2015-ig terjedő időszakban a leggyorsabb fejlődési lehetőségek egyharmada termelő ágazatokban, kétharmada viszont a szolgáltató ágazatokban realizálódhat. A rendszerváltás utáni gazdasági növekedés hordozói inkább a termelő szektorok voltak. A várhatóan leggyorsabban fejlődő területek a következők: a turizmus, az informatika, az agrárium, az építőipar, a logisztika és az energiaszektor (elsősorban az alternatív energiaforrások révén).

A válaszadó cégvezetők elsősorban a hazai viszonyokat tartják a magyar gazdaság versenyképességének javulását akadályozó tényezőknél, a nemzetközi környezet korlátozó szerepét kevésbé erősnek értékelik a következő évtizedben. Mindazonáltal ez utóbbi tényezők szerepe sem lebecsülendő, hiszen a nemzetközi gazdasági környezet és a globalizáció negatív hatásait egyaránt minden negyedik cég fontosnak tartja. A nemzetközi verseny erősödése, a felgyorsuló tőkeallokáció, az energiahelyzet bizonytalanságai számos cégnek okoz a jövőben (is) fejtörést. A belső korlátozó tényezők közül a legfontosabbak a következők: a magyar politikai élet, a túlzott állami bürokrácia és a korrupció.

A fejlesztendő területek összesített sorrendjében a szakképzés vezet, ez öt válaszadóból négy számára a leginkább fontos fejlesztési irány. S bár az általános képzés helyezése ennél rosszabb, a humán tőke fejlesztése a felmérés szerint mindenképpen előtérben áll. A reformokat (közigazgatási, egészségügyi, regio-

nális) is előre sorolták. Ennél kevesebben – a válaszadók mintegy fele – tartja a K+F és az informatikai fejlesztéseket nagyon fontosnak.

A munkaképes korú népesség foglalkoztatottságát illetően a következő év-tizedben a mai helyzethez képest némi javulás valószínű, ugyanakkor a felmérés résztvevői nem igazán látnak esélyt a 45 év feletti, a nők és a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásának érdemi növekedésére.

A válaszadó cégvezetők 2015-ig nem várják a társadalmi kohézió és szolidaritás erősödését. Emellett a lakosságon belüli jövedelem-különbségek esetében inkább ezek növekedésére, semmint ezek tompulására számítanak. A területi különbségek várható alakulását illetően sokkal többen számítanak ezek élesedésére, mint csökkenésére.

A felmérés résztvevőinek többsége tehát a mai világgazdasági pozíciójában rögzülő Európai Unió képét vetíti előre, amin belül a magyar gazdaság az átlag felé közelítő növekedési pályán halad majd. Hazánk társadalmi-gazdasági fejlődését elsősorban belső problémák akadályozzák, a külső kényszerek szerepe várhatóan jóval kisebb lesz. A magyar társadalomban tapasztalható mai ellentmondások viszont valószínűleg nem csökkennek, hanem inkább még erősödnek is.

Felhasznált irodalom

- Adler Judit [2005]: A lisszaboni stratégia és a tudásalapú gazdaság magyarországi perspektívái. Kézirat, készült a Magyarország 2015 projekt keretében, 2005.
- Báger Gusztáv szerk. [2004]: A felsőoktatás átalakulása, a finanszírozás korszerűsítése. Állami Számvevőszék, Módszertani Füzetek
- Borsi Balázs – Némethné Pál Katalin – Papanek Gábor – Petz Raymund – Viszt Erzsébet [2005]: Sűrűsödési pontok, versenyképességi szigetek: a lisszaboni stratégia megvalósításának esélyei az exportőr vállalatok véleménye alapján. Kézirat. GKI Gazdaságkutató Rt.
- Borsi Balázs [2005]: A vállalalkozási környezet és a hazai versenyképesség. Európai Tükör, megjelenés alatt
- Commission Staff Working Document in Support of the Report from the Commission to the Spring European Council, [2005] március 22–23.
- Csajbók Attila – Csermely Ágnes (szerk.) [2002]: Az euró hazai bevezetésének várható hasznai, költségei és időzítése. Műhelytanulmányok, 24. Magyar Nemzeti Bank.
- Dunning, John, H. [1993]: Multinational enterprises and the global economy. Reading, Addison-Wesley, UK.
- Employment in Europe. European Commission, 2005
- Gallup Monitor [2001]: Budapesti kis- és középvállalkozások a korrupción, <http://monitor.gallup.hu/>
- GKI Gazdaságkutató Rt. [2005]: Üzleti előrejelzés 2008-ig
- Hajdú Orsolya [2004]: A magyar társadalom intézményekbe vetett bizalma, <http://www.media-hajo.hu/>
- Horváth Hedvig – Hudomiet Péter [2005]: Munkapiaci trendek Magyarországon, 2004. In: Munkaerőpiaci Tükör. MTA KTI–OFA, Budapest
- KSH [2003]: Kutatás és fejlesztés. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

- KSH [2005/a]: A külföldi működőtőke Magyarországon 2002–2003. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- KSH [2005/b]: A gazdasági versenyképesség területi különbségei Magyarországon. Központi Statisztikai Hivatal Győri Igazgatósága, Győr
- KSH [2005/c]: Innováció 2003. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Kővári György – Polónyi István [2005]: A felsőfokú képzés és a gazdaság szakemberigényének összehangolási lehetőségei. OFA-tanulmány, <http://www.ofa.hu/>
- Munkaerőpiaci helyzetkép 2005. KSH, 2006
- Országjelentés [2004]: A Political Capital Institute összefoglalója, <http://orszagjelentes.hu/>
- Oszlay András [1999]: Elméletek és tények a külföldi működőtőke-befektetésekről. MNB Füzetek, 11. sz., szeptember, 53 o.
- Papanek Gábor [2005]: A vállalkozások intézményi feltételei Magyarországon. Fejlesztés és Finanszírozás, 3. szám
- Petz Raymund [2002]: A (sikerre törekvő) vállalati magatartás (1994–2002), In: Tíz év – tíz tanulmány. GKI Gazdaságkutató Rt.
- Porter, Michel, E. [1990]: The Competitive Advantage of Nations. The Free Press. A Division of Macmillan, Incl., USA
- Tóth István János szerk. [2005]: Az elmúlt másfél évtized munkaerőpiaci folyamataival kapcsolatos hazai és külföldi szakirodalom áttekintése. Gazdaság- és Vállalkozáselemző Intézet, <http://www.gvi.hu/>
- Transparency International Report [2004]: <http://www.transparency.hu/>

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a hasonló című kutatási beszámoló szerkesztett változata. Készült a *Magyarország 2015 c. projekt* keretében (GKI Zrt., 2006). A tanulmány szerzői: Losoncz Miklós, Petz Raymund, Vanicsek Mária és Viszt Erzsébet
- 2 A második és harmadik pont esetében a megkérdezés „közvélemény-kutatás” jellegű volt, azaz a cégvezetőktől olyan kérdések megválaszolását is kértük, amelyekre érdemi befolyásuk nincs és nem is lehet. (Ellentétben a saját vállalkozásukra vonatkozó kérdésekkel.)
- 3 Ezt a lehetőséget a válaszadók is értékelték. A felmérés kérdőíve két lapból állt: az egyikben a jelen kutatás kérdőíve, a másikon egy 2006-ra vonatkozó várakozásokat firtató kérdéssor volt. A 2015-ig szóló jövőképekre vonatkozó kérdőívet 15%-kal többen küldték vissza, mint a másikat.
- 4 Ennek egy „hátlütőjével” is számolnunk kellett: a hosszabb távú kitekintés miatt a korábbi felmérések során feltárt, s a vállalkozások rövid távú magatartásával kapcsolatos jellegzetességekkel, mintákkal kapcsolatos tapasztalatainkra a mostani elemzés során nem vagy csak alig támaszkodhattunk.
- 5 Az ennél kisebb létszámot foglalkoztató cégeket felmérési módszerekkel meglehetősen nehéz „szóra bírni”, ezért e kör megkérdezésétől eltekintettünk.
- 6 Azaz mindkét reláció jelentős szerepet játszik értékesítésükben.
- 7 Lásd Petz Raymund [2002]
- 8 Is it at risk? Special Report: Globalisation. *The Economist*, 2002. február 2., 62. oldal.
- 9 Idézi Oszlay András [1999], 27. oldal
- 10 Dunning, J. H. [1993]
- 11 Lásd Porter, Michael E. [1990]
- 12 The Rise of Nearshoring. *The Economist*, 2005. december 3., 70. oldal.

- 13 Oszlay András [1999], 29–30. oldal
- 14 A kockázati tőkebefektetők célja a kiemelkedő fejlődési potenciállal bíró, ám ennek kiteljesítéséhez kevés forrással rendelkező cégekben történő tulajdonosi részesedés szerzése, a későbbi így megnövelt értéken való eladás érdekében. A versenyképes elképzelést felmutató vállalkozások a tőkeinjekcióval nemcsak forráshoz, de iparági szakértelemhez, tranzakciós tapasztalathoz és kapcsolatrendszerhez is hozzájutnak, a részesedésük csökkenése, és az esetleges „vezetésbéli beleszólások” árán.
- 15 Oszlay András [1999], 6. oldal
- 16 A politikai környezet negatív hatása a vállalatok részéről minden bizonnyal túlértékelt. A GKI Rt. által 2005 őszén szervezett felmérés eredményei szerint ugyanis a parlamenti és az önkormányzati választások eredménye a cégek 13%-ának gazdálkodására van valamilyen hatással.
- 17 Állami Számvevőszék [2005], 28. oldal
- 18 Id. mű, 29. oldal
- 19 E gondolatmenet megfogalmazásakor felhasználtuk a Political Capital Institute elemzését.
- 20 Forrás: www.eum.hu
- 21 E program teljes egészében megtalálható az Oktatási Minisztérium honlapján: <http://www.om.hu>.
- 22 E gondolatmenet kifejtésében nagyban támaszkodtunk Báger Gusztáv [2004]-ben leírtakra.
- 23 Kövári György – Polónyi István [2005], 1. oldal

Petz Raymund – Viszt Erzsébet

A MAGYAR GAZDASÁG FEJLŐDÉSÉNEK ALTERNATÍVÁI

I. Bevezetés

Tanulmányunk témája a magyar nemzetgazdaság 2015-ig várható növekedési lehetőségeinek számbavétele, s a potenciális fejlődési alternatívák bemutatása. Az alábbiakban kifejtett következtetések legfontosabb forrásai legnagyobb részben a DUNA dinamikus makroökonómiai modell használatával (futtatásával) végzett számítások. A modell segítségével számba vehető a belgazdasági és a külső (világgazdasági) folyamatoknak hazánk gazdasági fejlődésére kifejtett hatása.

A jelen kutatás forgatókönyvek, „scenáriók” megfogalmazásával indult. A hazai, az uniós és a világgazdasági környezet változásának legfontosabb folyamait figyelembe véve olyan koherens „lehetőségshalmazokat” vázoltunk fel, amelyek megszabják a magyar gazdaság fejlődésének mozgásterét és korlátait. Négy forgatókönyv került kidolgozásra, melyek részletezettségi foka némileg eltérő ugyan, de ez nem jelent valószínűségi szinteket is egyben. (Nem igaz tehát az, hogy a részletesebben megfogalmazott forgatókönyv bekövetkezését a szerzők valószínűbbnek is tartják.) A négy scenárió abban különbözik egymástól, hogy kidolgozásukkor a belső és külső feltételek kedvező és kedvezőtlen alakulásával számoltunk. Ezek kombinációit az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat

	Külső feltételek	
Belső adottságok	Kedvezőek	Kedvezőtlenek
Kedvezőek	„A” scenárió	„B” scenárió
Kedvezőtlenek	„C” scenárió	„D” scenárió

A négy forgatókönyvben megfogalmazott gazdasági folyamatokat az elvégzendő modellszámítások igényeinek megfelelően operacionalizáltuk, azaz a modell számára „kézzel foghatóvá tettük”. Mindez azért történt, mert a magyar nemzetgazdaságnak a következő évtizedben várható fejlődési pályáit a DUNA dinamikus makromodell segítségével számszerűsíteni lehessen. E modell – amelynek eredeti formáját a marylandi egyetem kutatócsoportja fejlesztette ki, s a GKI Zrt. szakértői adaptálták a magyar viszonyokhoz – az elmúlt időszakban számos kutatási projekt során bizonyította alkalmasságát elsősorban közgazdasági hatásvizsgálatok végzésekor. A hatásvizsgálat nem más, mint bizonyos

feltételezett folyamatok makrogazdasági és szerkezeti hatásainak számszerűsítése. A modellszámítások eredményeként előálló lehetséges fejlődési pályákat a legfontosabb makrováltozók (azaz a bruttó hazai termék forrás és felhasználási oldalának legjelentősebb tényezőinek) alakulásával mutatjuk be, s emellett ki-
térünk a magyar nemzetgazdaság szerkezeti változásaira is.

II. Forgatókönyvek a magyar gazdaság számára a 2015-ig tartó időszakra

A magyar gazdaság fejlődési pályáit a következő évtizedre négy forgatókönyv alapján rajzoljuk fel. Ezek egyrészt a **világgazdasági feltételek, azon belül Európa fejlődése**, másrészt a **hazai, belső fejlemények** tekintetében térnek el egymástól, különös tekintettel arra, hogy a GMU csatlakozásra korán, vagy csak késleltetve kerül sor. Az „A” és a „C” forgatókönyv kedvező, a „B” és a „D” kedvezőtlen külső feltételekkel számol a magyar gazdaság számára. Az „A” és „B” változat esetén kedvezőek a belső feltételek, a „C” és „D” forgatókönyv kedvezőtlenebb belső feltételeket tételez fel.

Az „A” forgatókönyv tehát a **viszonylag gyors és kiegyensúlyozott növekedés variánsa, amely javuló világgazdasági környezetet tételez fel, ugyanakkor feltételezi a hazai strukturális reformok dinamikus ütemű előrehaladását**. Mindezek keretében a külső feltételek oldaláról:

Az Amerikai Egyesült Államok továbbra is vezető szerepet játszik a világgazdaságban gazdasági, technológiai, politikai és katonai értelemben. **Az USA gazdasági növekedése tartósan dinamikus lesz**, ami igen kedvező feltételeket teremt az európai gazdaság számára is. A forgatókönyv feltételezi, hogy a globalizációs folyamatok (információ, technológia, tőke, áruk, szolgáltatások, emberek) előrehaladnak, Kína és India gazdasági ereje a világgazdaságban tovább nő, kapcsolataik mind az USA-val, mind Európával harmonikusan, a kölcsönös előnyök kihasználásán alapulnak. Ennek következtében a világkereskedelem gyorsan bővül.

A kőolaj világpiaci ára stabilizálódik, az energiaellátás biztonságát lényeges tényezők nem veszélyeztetik, mindez elősegíti a világgazdaság fejlődését.

A **globális verseny erősödése** az unióban a vállalatokat arra készíti, hogy egyre több fizikai és szellemi munkát telepítsenek ki az olcsóbb országokba, mert a gyorsan fejlődő ázsiai gazdaságok olcsó és egyre nagyobb arányban képzett munkaereje növekvő fontosságú versenyképességi tényező lesz. A tudásintenzív munkahelyek növekedése azonban ezt bőven pótolja, amit segít, hogy felerősödik a fejlett országok felé a jól képzett olcsó munkaerő beáramlása (felerősödik a kétirányú high-tech tudásáramlás). Mindez jelentősen megváltoztatja a munkafolyamatokat, összességében élénkítő hatással lesz a külkereskedelemre, a beruházási és a munkaerőpiaci folyamatokra.

Az **unió kormányai szerkezeti reformokat indítanak el**, csökken az államháztartás hiánya, az európai gazdaság a jelenleginél jóval élénkebben növekszik

úgy, hogy a maastrichti kritériumok is teljesülnek. Bővül az unióban azoknak az országoknak a száma, amelyek bevezetik az eurót. A lisszaboni célok elérésére kiemelt figyelmet fordítanak. **A növekedés hajtóerői között mind nagyobb szerepre tesz szert a kutatás-fejlesztés**, annak eredményei egyre több területen hasznosulnak, fokozatosan **kialakul az európai kutatási tér**. A gazdasági szabályozás rugalmasabbá teszi a munka-, a tőke- és az árupiacot egyaránt.

A költségvetésről és az Alkotmányról sikerül hamar megállapodni, ami jelentős bizonytalanságokat hárít el. Kedvezően és zökkenőmentesen alakulnak a bővítési folyamatok, Románia és Bulgária EU-tagsága nem okoz lényeges megváltoztatást, s további balkáni országokkal is bővíthet az EU, de Törökország esélyei továbbra sem javulnak lényegesen.

A **magyar gazdaság** a számára kedvező külső feltételeket kihasználja és növekedés belső feltételeit is jelentősen erősíti azáltal, hogy a **gazdaság egyensúlyi helyzetét radikális intézkedésekkel és reformokkal viszonylag gyorsan javítja**, az államháztartás hiányát már középtávon a maastrichti kritériumnak megfelelő szintre (a GDP 3%-a alá) szorítja és tovább csökken az infláció. Ezáltal a gazdaság vonzó lesz továbbra is a külföldi befektetők számára. Mindezek hatásaként **az EU átlagánál 2 százalékkal gyorsabb lesz a gazdasági növekedés**. Az így keletkező és az EU-támogatásokból származó források felhasználásával gyorsulnak a fejlesztések és a különösen súlyos társadalmi problémák enyhítésére is sor kerül. A fejlesztések hatékonyak bizonyulnak, mert a fejlesztési irányokat megfelelő tervező munka támasztja alá és kiépült a hatékony felhasználást segítő intézményrendszer.

A kedvező **külső feltételek is hozzájárulnak a magyar gazdaság versenyképességének növekedéséhez**, lehetőség nyílik szoros nemzetközi együttműködésre az unió tagállamaival. Az unióban keletkező innovációk eredményei Magyarország számára is hozzáférhetőek, mód nyílik közös kutatásokra és az eredmények széles körű alkalmazására.

A 2007–2010. évek átlagában a GDP 4% felett nő. A fogyasztás a GDP-nél lassabban, a beruházások – az erőteljesen növekvő EU-források hatására – dinamikusabban nőnek, a külgazdasági egyensúly kissé javul. Az államháztartás hiány mértéke lényegesen csökken. 2011 körül teljesülnek az euró bevezetésének feltételei.

2010 után a gazdasági növekedés kissé – 0,5-1%-kal – gyorsul, 5% körül lesz, egyrészt az euró bevezetésével járó megtakarítások, másrészt a befektetések pénzügyi kockázatának lényegesen mérséklődése miatt. Tovább bővülnek a külföldi befektetések, a kedvező világgazdasági helyzetben az exportpiacok felvevőképessége javul, amit a magyar gazdaság olyan gazdaságpolitikával képes kihasználni, hogy az innovációra helyezi a hangsúlyt. Megnő az új exporttermékek és szolgáltatások aránya, az export térben és termék-, szolgáltatás szerkezetben is diverzifikálódik. A ma még csekély arányú szolgáltatás-export növekszik, ami a képzett munkaerő jobb kihasználását teszi lehetővé. A növekedés jobban szétterül a gazdaságban, **a regionális fejlettségbeli különbségek mérséklődnek**, a nagy nemzetközi vállalatok mellett a kisebb külföldi cégek és a hazai középvállalatok is jól teljesítenek a piaci versenyben.

Évi átlagban nettó 2 milliárd euró (a GDP kb. 2%-a) friss külföldi működő tőke és a GDP további legalább 2%-át kitevő nettó EU-támogatás áramlik a gazdaságba, a gazdaságpolitika és a gazdasági folyamatok ehhez megteremtik a feltételeket. A tőke számára nemcsak a feldolgozóipar, hanem az egészségügy, az oktatás, a kultúra, az ingatlanszektor, a logisztika, a telekommunikáció, az informatika és az agrárszektor is ígéretes befektetési terep, ahol jelentős külföldi befektetésekre lehet számítani. Az EU-tagság főleg a harmadik országok számára jelent tőkebefektetési vonzerőt. A már itt lévő cégek profitjuknak nagy részét itt fektetik be újra, magyarországi aktivitásuk tovább bővül. Az üzleti és egyéb tudásalapú szolgáltatásokba történő befektetések a vállalkozások innovációs tevékenységét széles körben segítik elő. Folytatódik egyes vállalati tevékenységek (vevőszolgálat, számvitel, pénzügyi elszámolások, alkalmazott kutatás és technológiai fejlesztés) magyar (közép-európai) telephelyekre csoportosítása a multinacionális cégeknél.

A tőke kivétel alacsony üteme felgyorsul, néhány nagyvállalat mellett egyes közepes hazai cégek is visznek tőkét ki külföldre.

Mivel a GDP növekedése 1, 2012-ig nagy valószínűséggel legalább 2%-kal gyorsabb lesz az EU átlagánál, így a reálbérek és a fogyasztás a GDP-nél mérsékeltebben, de az EU átlagánál 1-2% ponttal gyorsabban nőhet. Ez a pálya képes finanszírozni a társadalmi kohéziót, bár nem hoz látványos, gyors eredményeket. Az elkövetkező évtizedekben ezt a hosszú távon érvényes, a (közgazdasági értelemben vett) fenntartható növekedést preferáló helyező gazdaságpolitikát fontos előtérbe helyezni.

E dinamikus pálya elérését **megalapozó reformok elsősorban az állami tevékenység átfogó modernizációjára irányulnak,** amely a kiadásokon keresztül közvetlenül érinti az államháztartást. A reformok kiterjednek az önkormányzatokra, az állami adminisztrációra, az oktatásra és szakképzésre, az egészségügyre és az állami közszolgáltatásokra. A reformok mellett számos terület modernizációja is segíti az aktív és innovatív vállalati környezet létrejöttét. A versenyszabályozás és versenyt segítő magatartás érdekében sor kerül a verseny előtt álló akadályok minél előbbi felszámolására, a hálózatos iparágak liberalizációjának folytatására.

Az adó- és járulérendszer hosszabb távú korszerűsítésére oly módon kerül sor, hogy ösztönzi, elősegíti a gazdasági növekedést és a versenyképesség javulását. A közterhek szintje az előrejelzési időszak közepe felé fokozatosan csökken, elsősorban a TB-járuléké. A beruházásokat, innovációt, szakképzést stb. ösztönző adókedvezményeket egységesíti az állam, s ezeket összehangolja a gazdaságpolitikai célokkal. Az innováció elősegítését fontos prioritásként kezeli.

A forint enyhén reál felértékelődik, ami az export szektort a versenyképesség más, tartós tényezőinek erősítésére ösztönzi (humán erőforrások, K+F, innováció). A várható GMU-csatlakozással megszűnik a gazdaság valutaspekulációs sebezhetősége, **a magyar gazdaság kiszámíthatóbbá válik** a külföldi és hazai befektetők számára.

A „B” **forгатókönyv** abban tér el az előzőtől, hogy a világgazdasági feltételek rosszabbak, de a hazai strukturális reformok előrehaladnak, a gazdaság növeke-

dési és innovációs potenciálja nő, javul a versenyképesség. Ami a külső feltételeket illeti:

Az **USA lokomotív szerepe a világgazdaságban mérséklődik**, gazdaságának néhány akut problémája, mint a magánszféra nagyfokú eladósodottsága, a költségvetés és a folyó fizetési mérleg jelentős hiánya egyelőre megfelelően „kezelődik” és rövidtávon nem jelent veszélyt, azonban középtávon e problémák kiéleződnek. Lassul az USA keresletének dinamikája, ami fékezi az európai exportot és a világkereskedelem bővülését.

Kína és India gazdasági ereje a világgazdaságban tovább nő, de főleg az amerikai érdekekkel való konfrontáció erősödik fel, különösen a kutatás-fejlesztés terén. A globalizáció hatásainak ellentmondásai, bizonytalanságai mind jobban kihangsúlyozódnak, elsősorban az egyenlőtlen jövedelem-elosztás következtében, erősödnek a politikai és vallási konfliktusok.

A **kőolajárak tovább emelkednek**, a korábban „normálisnak” tartott szintnél tartósan sokkal magasabbak lesznek. Ez, valamint az energiaellátás bizonytalanságai érezhetően hátráltatni fogják a világgazdaság fejlődését.

A fő nemzeti valuták (dollár, euró, yen) arányai jelentősen változnak, **csökken az unió versenyképessége**. Folytatódik a munkahelyek olcsó régiókba való kitelepítése a nyugati országokból és felerősödik a protekcionizmus. **Európában nem jön létre elég versenyképes munkahely**, miközben az öregedő népesség fokozott terheket ró a gazdaságra. A külföldi olcsó, képzett munkaerő nem Európát választja, hanem inkább az észak-amerikai kontinens felé áramlik. A 2004-ben belépett országokban romlik a versenyképesség, a bérfelzárkózás igénye erős, de a versenyképesség új tényezői nem elég erősek.

Nem bővül az eurót bevezető országok köre az EU-ban, nem erősödik az unió belső egysége, összetartása, fokozódnak a széthúzás erői, válság kialakulása sem zárható ki. Bővül a maastrichti kritériumokat megsértő országok köre.

Az öregedő népesség és a csökkenő munkaerő a legtöbb EU-országban egyre komolyabb gazdasági és politikai kihívást jelent. A következő évtizedben a nyugat-európai gazdaságoknak több millió foglalkoztatottra lesz szükségük, hogy betöltsék a nyugdíjba menők helyét. **Nem történnek azonban gyökeres változások a foglalkoztatásban, a szociális reformokban, az oktatásban, az adórendszerekben, a migrációban**. Az európai gazdaság beépített fékjei tovább működnek és akadályozzák a globalizáció által kívánt felzárkózási folyamatot.

Az EU pozíciója amiatt is romlik, mert nem képes lépést tartani az USA gyors, K+F kiadásokkal és innovációkkal erőteljesen alátámasztott gazdasági növekedésével. **Nem alakul ki az európai kutatási tér**, de nem kapcsolódik be intenzíven a csendes óceáni területen kialakuló új kutatás-fejlesztési és innovációs központok munkájába sem (pl. Kínában, Indiában és Dél-Koreában).

A költségvetésről és az Alkotmányról nem sikerül megállapodni, a bővítési folyamat leáll.

E viszonylag kedvezőtlen világgazdasági feltételek mellett **a magyar gazdaság mérsékeltebb ütemben növekszik, az exportpiacok szűkülnek, a külföldi befektetések is szerényebbek lesznek**. Kevesebb lehetőség nyílik együttműködésre, az innováció eredményei is kisebbek lesznek. **A növekedés azonban 1 szá-**

zalékponttal így is meghaladja az EU (az „A” változaténál alacsonyabb) átlagát, de kevesebb forrás jut mind a fejlesztésekre, mind a társadalmi kohézióra. A politikai és vallási konfliktusok kiéleződése Magyarország számára is hátrány, mert kevésbé tudja kihasználni a globalizáció előnyeit, kapcsolatai a világgazdaság egyes régióival stagnálnak, esetleg csökkennek.

A külpiaci lehetőségek zsugorodása mellett a magas kőolajárak is kedvezőtlenül hatnak a gazdaság külső egyensúlyi helyzetére, az energiaigényes ágazatok versenyhelyzete romlik, s ez a költségvetést is megterheli.

Abban az esetben, ha az euró erősödik a dollárral és a yennel szemben, ez Magyarország számára is korlátozza az euróban történő kivitelt, s így mérsékli a gazdasági növekedést.

A „C” változat kedvező világgazdasági környezetet tételez fel, de kedvezőtlen hazai feltételekkel számol. **Nem sikerül kihasználni az európai és az erősödő világgazdasági integráció előnyeit**, az együttműködésben rejlő növekedési lehetőségeket, s arra is korlátozottak a lehetőségek, hogy Magyarország előnyt kovácsoljon abból, hogy az Európai Unió nagymértékben kihasználja a versenyképesség új tényezőit, erősíti a kutatás-fejlesztést, élénk innovációs tevékenységet folytat, bővíti világgazdasági kapcsolatait elsősorban a gyorsan bővülő ázsiai piacok felé. Mindez Magyarország számára azt jelenti, hogy lelassul a felzárkózási folyamat.

Ez a forгатókönyv akkor valószínű, a 2006. évi választásokat követően a kormányzat nem dolgozza ki, nem fogadja el és nem valósítja meg az államháztartási egyensúly viszonylag gyors helyreállítását és tartós fenntartását megalapozó, rövid- és középtávon teendő strukturális intézkedéseket, akciókat, az átalakítások és reformok programját, s ennek híján az intézményi-szerkezeti reformok és az egyensúly-javítás folyamata hosszabb időre húzódik.

Ezzel az alternatívával azért is szemben kell nézni, mert a kiadásokat rövid vagy hosszabb távon mérséklő **strukturális átalakításokat és reformokat jelentős szakmai és politikai erők ellenzik**, támadják és esetleg meg is akadályozzák (ami még ezek alapos szakmai előkészítését is ellehetetlenítheti). Veszélyt jelent az is, hogy a közgazdászok és más szakemberek sürgetnek kemény, határozott politikai döntéseket, miközben az elkészült javaslatok gyakran nem kellően kidolgozottak, nem kapnak megfelelő szakmai támogatást, s így a politikai támogatás is elmarad, döntésekre pedig mind ez ideig nem került sor.

A kormány átfogó reformok helyett rendszer-kiigazító, egyes szociális problémákat enyhítő, részben ugyan modernizáló jellegű intézkedéseket tesz, ezek azonban nem az államháztartás hiányának jelentős mérséklésére irányulnak. Egyes intézkedések még növelik is a hiányt (adócsökkentések, családi támogatások, nyugdíjkiigazítások stb.) Nincs kellő folyamatosság: a parlamenti választások eredményétől függ, hogy a korábban bevezetett, hosszabb távon ható intézkedések érvényben maradnak-e. Számolni kell azzal, hogy fokozottan jelentkeznek az állami kiadások növelésére irányuló, az egyensúlyt veszélyeztető követelések, s a kormány ezeket – legalább részben – teljesíti.

A reformok így csak részben, vagy lassabban valósulnak meg, **az államháztartás hiánya lassan mérséklődik. Az euró bevezetése későbbre tolódik, leg-**

korábban 2014-re. A GDP eleinte még 4% körüli ütemben nő, de később 3-4% köré lassul a növekedés, miközben az infláció ismét felgyorsul. A pénzügyi folyamatok (árfolyam, kamat) kedvezőtlenül alakulnak, nem javul a külgazdasági egyensúly.

A kutatás-fejlesztés és az innováció továbbra sem játszik elegendő húzó szerepet a gazdasági fejlődésben, mert erre nincs elegendő forrás, s az ezzel kapcsolatos reformok sem valósulnak meg. Továbbra is helyben topogunk, a K+F kiadások aránya a GDP-ben nem haladja meg az 1%-ot. A kormányzati K+F szektor kutatásai továbbra is zárt világot jelentenek, elkülönülnek a gazdaságtól, nem töltik be azt a katalizátor szerepet, amit a fejlett országokban. **Az üzleti szférában az innováció továbbra is háttérbe szorul**, alacsony marad az innovatív cégek aránya, nem nő az itt kifejlesztett új termékek, szolgáltatások aránya.

Az euró bevezetésének elhúzódása a sokáig elhúzódó bizonytalan pénzügyi konszolidáció stratégiáját jelenti. Ebben az esetben **az infláció akár tartósan a 4-5%-os szint felett is lehet** és a kamatok távolodása következik be az EU referencia-értékétől. A kulcskérdés a fizetési mérleg hiánya és ezzel összefüggésben a lakossági nettó megtakarítások alakulása. Ezek és az un. konvergencia befektetők várható negatív reakciói az államháztartás megnőtt hiányának akár gyors leszorítását és a belső kereslet újabb korlátozását is kikényszeríthetik. Ezt a helyzetet akár a változat bejelentése is kiválthatja. Ebben a változatban az árfolyam jelentős volatilitása elkerülhetetlen.

Ha a gazdaságpolitikában a későbbi euró-csatlakozást jelentő változat érvényesül, akkor az adócsökkentés valószínűleg viszonylag nagyobb lehet (és jórészt elmaradnak a bevételnövelő intézkedések), miközben a folyó kiadások emelkedése dinamikusabb marad. Csak kevéssé történnek átcsoportosító jellegű lépések (hiszen reformok nélkül, a jelenlegi szerkezetben erre kevesebb lehetőség nyílik). **A lazább, csak finoman szigorodó költségvetés ára azonban egyrészt a magasabb adósságfinanszírozási költség, az adósságállomány (GDP-hez képest 60% fölé) emelkedése és a makrogazdasági kockázatok megnövekedése.** Ez viszont néhány éves távlatban átszaphat az alapváltozatnál figyelembe vettnél is szigorúbb és gyorsabb költségvetési kiigazításba.

A GMU-csatlakozás késleltetése azt is jelenti, hogy jó néhány évig kellenek együtt élni a nemzeti valutából adódó nem csekély versenyhátrányokkal. Mindez befektetésekben, foglalkoztatásban és növekedésben kimutatható hátrányokat jelentene.

A következmények azonban még súlyosabbak is lehetnek. Mivel nálunk a magas államháztartási hiány magas fizetési mérleg hiánnyal együtt jelentkezik (aminek legfeljebb csak a felét finanszírozza a működő tőke beáramlása), ez a helyzet **sebezhetővé teszi a nemzeti valutát.** A nemzetközi likviditás szűkülése, az amerikai kamatok további emelkedése, a kockázatvállalási hajlandóság változása könnyen a forint komolyabb leértékelődéséhez vezethet (az ezzel járó nagyobb inflációt, magasabb kamatokat és kényszerű költségvetési megszorításokat váltva ki). Márpedig **egy ilyen kényszerű kiigazítás következményeiben igen kedvezőtlen lenne a hazai vállalkozások számára is, ami legalábbis rövid és középtávon versenyképességükre is negatív hatással lenne.** (Így a verseny-

képesség szempontja egyértelműen az államháztartási konszolidáció mielőbbi megvalósítását indokolja, még akkor is, ha emiatt a tervezett adócsökkentés csak lassabban mehet végbe.)

Ha a „D” forgatókönyv valósulna meg, vagyis ha a világgazdasági körülmények is kedvezőtlenek, a külföldi működőtőke beáramlása Magyarországra lényegesen mérséklődne, sőt a tőke menekülése is reális veszély. Ez a negatív változat a GDP növekedésének 2-3% körülire való mérséklését jelentené, súlyos gazdasági és pénzügyi problémák jelentkeznének.

III. A DUNA modell alkalmazása a fejlődési pályáívek megrajzolására

A DUNA modell kifejlesztésének elsődleges célja egy, hatás- és érzékenységvizsgálatokhoz jól használható eszköz megteremtése volt. Ennek megfelelően a modell elsődleges alkalmazási területe két vagy több gazdaságfejlődési variáns jellemzőinek összevetése. E modell képes előre jelezni a fő makro változók (GDP, beruházás, fogyasztás) alakulását csakúgy, mint a termelés ágazonkénti és a fogyasztás cikkcsoportonkénti alakulását. A DUNA modell az INFORUM modellek típusába tartozik. Ezek az Ágazati Kapcsolatok Mérlegére épülő többszektoros modellek, alapvetően keresletvezéreltek, azaz a végső keresletből vezetik le a termelési és importigényt. A modell adatbázisa a következő főbb elemekből állt:

- 21 ágazatra tagolt input-output táblák (Ágazati Kapcsolatok Mérlegei)
- a háztartások 25 termékcsoportha bontott fogyasztását, valamint a 21 ágazat beruházásait illetve létszámát leíró statisztikai adatsorok
- idősorok a nemzetgazdasági számvitel főbb eredményeiről
- a jövőkép-variánsok jellemzésére hivatott „szimulációs” paraméterek.

A modell három statisztikai (fogyasztási, beruházási és termelékenységi) függvényt tartalmaz.

- A fogyasztás számszerűsítését végző blokk egy főkomponens-elemzésen alapuló eljárást alkalmaz, amely a fogyasztási cikkcsoportok kereszt ár-ugalmasságai alapján készít becsléseket.
- A beruházási egyenletek alapvetően a korábbi évek beruházási színvonalával és a kapacitás-kihasznátság alakulásával operálnak.
- A termelékenységi egyenletek a termeléshez szükséges létszámot határozzák meg.

Az előrejelzéseket készítő szimulációs („fő”-) blokk viszonylag egyszerű: a számítások egyrészt a statisztikai adatbázisra, másrészt a regressziós egyenletekből a lakosság jövedelmére és – termékcsoporthoz, illetve ágazatonként

tagolt – fogyasztására, az ágazatok beruházásaira, valamint a termelékenységi alakulására vonatkozó eredményekre épülnek, s ezekből a bruttó termelésre, a GDP-re, az importra, a reálibérekre, a létszámra stb. adnak prognózisokat.

A hatásvizsgálat – azaz a később ismertetendő feltételezéseknek a magyar nemzetgazdaság egészének fejlődésére kifejtett hatásainak tesztelése – a következő lépéssorozatból áll.

1. A modell ún. alapváltozatának futtatása. Ez nem más, mint a modell adatbázisában szereplő információk alapján egy, a magyar gazdaság egészére vonatkozó növekedési pályáiv felvázolása, illetve a legfontosabb számszerű jellemzők bemutatása. Az adatbázisban jelenleg 2002-ig vannak tényadatok, az árbázis pedig 2001-es. A modell a 2006 és 2015 közötti időszakra – az egyes évekre – vonatkozóan készít előrejelzést a magyar gazdaság fejlődésére: 21 ágazat termelését, exportját, importját, beruházását, termelői ár-alakulását, illetve 25 cikkszoport esetében a fogyasztás várható alakulását számszerűsíti (2. táblázat). Az alapváltozat által megrajzolt pályáiv önmagában egyáltalán nem érdekes a hatáselemzés szempontjából, az alábbiakban mégis közöljük a legfontosabb makro változók alakulását. Elsősorban amiatt, hogy lássuk: a modell alapprognózisa reális fejlődési alternatívát vázol fel.

2. táblázat. A DUNA-modell előrejelzései,
2006–2015 (növekedési ütemek, éves átlagok, %)

GDP-termelés	3,6
Közösségi fogyasztás	2,7
Lakossági fogyasztás	3,5
Beruházás	5,7
Export	6,2
Import	6,1

2. A hatáselemzés munkaváltozatainak létrehozása. Ez azt jelenti, hogy a modell adatbázisában szereplő idősorokat kiegészítjük az általunk később megfogalmazott hipotézisekkel (Ezeket a következő pontban ismertetjük.). A feltételezések és a tényadat-bázis alapján kiszámításra kerül a magyar nemzetgazdaság fejlődésének négy alternatív pályáive.
3. Az alternatív pályasorozat és alappálya közötti különbségek mutatják a vizsgált scenáriók teljes közgazdasági hatásait. Azaz más megfogalmazásban, az elemzendő feltételezések teljes – tehát elsődleges és tovagyűrűző – hatásának számszerűsítése nem áll másból, mint az alap és az alternatív fejlődési variánsok közötti differenciákból.

1. A feltételezések

Amint azt a bevezetésben említettük, a négy forgatókönyvhöz a belső és külső feltételek alakulásának megfelelően, négy kombináció tartozik. Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a kedvező és kedvezőtlen belső és külső feltételek alatt mit is értünk. Az egyes szcenáriók alapjául szolgáló hipotézisek négy tényező várható alakulásának feltételezésén alapulnak, melyek a következők:

- a beruházások volumene,
- reálbérek,
- az export-értékesítés volumene,
- a forint reál-effektív árfolyama.

Az első kettővel a belső, az utolsó kettővel a külső feltételek várható alakulását jellemeztük. A kedvezőtlen esetben azt tételeztük fel, hogy semmilyen

3. táblázat

		2006–2010	2011–2015
1	Mezőgazdaság, halászat	1,03	1,02
2	Erdőgazdálkodás	1,00	1,00
3	Bányászat	1,00	1,00
4	Élelmiszer- és dohányipar	1,02	1,01
5	Könnyűipar	1,00	1,00
6	Vegyipar	1,00	1,00
7	Nemfém ásványi termékek	1,00	1,00
8	Fémfeldolgozás	1,00	1,00
9	Gépipar	1,02	1,02
10	Egyéb feldolgozóipar	1,03	1,03
11	Energetika	1,00	1,00
12	Építőipar	1,03	1,03
13	Kereskedelem	1,00	1,00
14	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,02	1,02
15	Szállítás	1,00	1,00
16	Posta, távközlés	1,03	1,03
17	Pénzügyi szolgáltatások	1,02	1,02
18	Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások	1,02	1,02
19	Közigazgatás	1,02	1,02
20	Oktatás	1,04	1,04
21	Egészségügyi és szociális ellátás	1,04	1,04

pótlólagos beruházás nem valósul meg, csak annyi, amennyi a „természetes” fejlődésből (azaz a DUNA modell alap-előrejelzéséből adódik). A kedvező esetben a beruházások ennél gyorsabban nőnek, mégpedig ágazatonként eltérő mértékben. Azt, hogy a vizsgált időszakban mennyi (változatlan áron mért) „pótlólagos” beruházást tételeztünk fel éves átlagban, a 3. táblázat mutatja. (1 jelenti az alap-előrejelzésnek megfelelő beruházást.)

A mezőgazdaság 1,03-as értéke a 2006–2010 közötti időszakban tehát azt jelenti, hogy az ebben az ágazatban megvalósított beruházások évi átlagban 3%-kal magasabbak annál, amit a modell alap-előrejelzése tartalmaz.

A másik belső tényező a reálberek alakulása. Mivel ebben az esetben nem lett volna értelme az ágazatok közötti megkülönböztetésnek, ezért a feltételezések a nemzetgazdaság egészére vonatkoznak. A kedvező esetben 2006 és 2010 között évi átlagban 2%-os, 2011 és 2015 között 1%-os pótlólagos reálbér-növekményt tételeztünk fel minden ágazatban. A kedvezőtlen esetben pedig az egész időszakban végig évi 2%-os csökkenést tételeztünk fel.

4. táblázat

		2006–2010	2011–2015
1	Mezőgazdaság, halászat	1,03	1,03
2	Erdőgazdálkodás	1,00	1,00
3	Bányászat	1,00	1,00
4	Élelmiszer- és dohányipar	1,03	1,00
5	Könnyűipar	1,00	1,00
6	Vegyipar	1,03	1,00
7	Nemfém ásványi termékek	1,00	1,00
8	Fémfeldolgozás	1,00	1,00
9	Gépipar	1,04	1,04
10	Egyéb feldolgozóipar	1,03	1,03
11	Energetika	1,00	1,00
12	Építőipar	1,03	1,03
13	Kereskedelem	1,00	1,00
14	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,05	1,05
15	Szállítás	1,03	1,00
16	Posta, távközlés	1,00	1,00
17	Pénzügyi szolgáltatások	1,02	1,02
18	Gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások	1,03	1,03
19	Közigazgatás	1,00	1,00
20	Oktatás	1,02	1,02
21	Egészségügyi és szociális ellátás	1,02	1,02

5. táblázat

Belső adottságok	Külső feltételek	
	Kedvezőek	Kedvezőtlenek
Kedvezőek	<i>„A” scenárió</i> – beruházási többlet – reálbér-növekedés – a forint reál-felértékelődése az euró bevezetéséig – export többlet	<i>„B” scenárió</i> – beruházási többlet – reálbér-növekedés – a forint volatilis alakulása, összességében reál-leértékelődése
Kedvezőtlenek	<i>„C” scenárió</i> – reálbér-csökkenés – a forint reál-felértékelődése az euró bevezetéséig – export többlet	<i>„D” scenárió</i> – reálbér-csökkenés – a forint volatilis alakulása, összességében reál-leértékelődése

A külső tényezők közül az első az export-kereslet bővülése, amire a magyar gazdaság export-volumenének növelésével reagál, mégpedig ágazatonként differenciált mértékben. Azt, hogy a vizsgált időszakban mennyi (változatlan áron mért) „pótlólagos” export-értékesítést tétéleztünk fel éves átlagban, a 4. táblázat adatai jelzik. (Hasonlóan a beruházáshoz, itt is 1 jelenti az alap-előrejelzésnek megfelelő exportot.)

A külső körülmények kedvező alakulása esetében a forint reál-felértékelődésével számoltunk (az alap-előrejelzéshez képest), 2006 és 2010 között évi 1-1%-os mértékben. A 2010 és 2015 közötti időszakban már nem számoltunk ezzel, az euró bevezetése ugyanis minden valószínűség szerint ebben a periódusban következik be. A kedvezőtlen esetben nem számoltunk az euró bevezetésével, s így az elkövetkező tíz évben a forint árfolyamának hullámzó alakulását vetítettük előre, ami az első öt évben évi átlagban 2, a második öt évben 1%-os reál-leértékelődést jelent.

Miután megismertük az egyes feltételezések tartalmát, a bevezetőben bemutatott táblázatot az alábbi módon egészíthetjük ki (5. táblázat).

Mégegyszer hangsúlyozzuk, hogy a reálbér-csökkenés nem valódi csökkenést jelent, pusztán a modell alap-előrejelzésénél lassabb ütemű növekedést. Hasonló a helyzet a forint reál-effektív árfolyamát illetően is.

2. A fejlődési alternatívák

A legkedvezőbb hipotéziseken nyugvó „A” változat a következő évtizedben évi átlagban csaknem 4,5%-os GDP-növekedési ütemet valószínűsít. (Ehhez persze mind a belső, mind a külső feltételeknek kedvezően kellene alakulniuk.) Ezzel szemben a csupa kedvezőtlen feltételt tartalmazó „D” változat esetében a GDP-dinamika évi átlagban alig haladná meg a 3%-ot.

6. táblázat. A GDP-növekedési ütemének éves átlagai az egyes változatok megvalósulása esetén

	2010/2005	2015/2010	2015/2005
Alap-előrejelzés	103,7	103,5	103,6
„A” változat	104,6	104,1	104,3
„B” változat	104,2	103,5	103,9
„C” változat	104,0	103,3	103,7
„D” változat	103,6	103,2	103,4

7. táblázat. A beruházások növekedési ütemének éves átlagai az egyes változatok megvalósulása esetén

	2010/2005	2015/2010	2015/2005
Alap-előrejelzés	106,0	105,3	105,7
„A” változat	108,9	108,1	108,5
„B” változat	107,2	106,2	106,7
„C” változat	106,3	105,1	105,5
„D” változat	105,0	104,5	104,7

A „B” és „C” változat közül az előbbi mögött érezhető kedvezőbb növekedési lehetőség. A számítási eredmények szerint tehát **a belső feltételek kedvezősége valamivel nagyobb hatású hazánk gazdaságának növekedése szempontjából, mint a külső körülményeké** (6. táblázat). A kiinduló feltételeknek a gazdaság növekedésére gyakorolt hatása a korábbi részdőszakban (tehát a 2006 és 2010 között) jóval intenzívebb, mint az előrejelzési időszak második felében (2011 és 2020 között). Ez a jelenség részben a megfogalmazott hipotézisek, részben a modellben szereplő számítási algoritmusok következménye. Ez utóbbit más szavakkal úgy is leírhatjuk, hogy egy vitálisabb, fejlettebb gazdaság fejlődésére, növekedésére kisebb hatással vannak ugyanazok a – modell szempontjából – exogén feltételek, mint egy gyengébbre, fejletlenebbre.

A beruházások terén nagyobbak az egyes forgatókönyvek megvalósulása esetén kiváltott hatások, mint amit a gazdasági növekedés vizsgálatok láttunk – abban az értelemben, hogy százalékban kifejezve nagyobb a különbség az alap-előrejelzés és az alternatív pályáívek között (7. táblázat).

A növekedés-beruházás relációval éppen ellentétesen alakul a növekedés-fogyasztás (8. táblázat). Ez utóbbi terén lényegesen kisebb különbségeket okoznak a feltételezés-csomagok által definiált forgatókönyvek, mint a gazdasági növekedésben. Ennek egyik lehetséges oka, hogy a modell részben a korábbi fejlődési periódus szabályszerűségeit vetíti előre a jövőre, s ekkor a fogyasztás dinamikájának amplitúdója kisebb volt a növekedésénél.

8. táblázat. A háztartások végső fogyasztása alakulását jellemző növekedési ütemek éves átlagai az egyes változatok megvalósulása esetén

	2010/2005	2015/2010	2015/2005
Alap-előrejelzés	103,5	103,6	103,5
„A” változat	104,3	103,9	104,1
„B” változat	104,0	103,8	103,9
„C” változat	103,9	103,5	103,7
„D” változat	103,5	103,1	103,5

A nemzetgazdaság növekedési folyamatain, illetve a felhasználási oldal két legfontosabb tényezőjének alakulásán túl az is felettebb érdekes kérdés lehet, hogy vajon az egyes scenáriók megvalósulása hogyan hat a magyar gazdaság termelési szerkezetének alakulására.

Az „A” változat bekövetkezése – a bányászat kivételével – minden egyes nemzetgazdasági ág kibocsátására pozitívan hatna. Ez nyilvánvalóan nem meglepő fejlemény, hiszen ez a változat kedvező külső és belső körülményekkel és adottságokkal számol. Mégis kiemelendő az építőipar: ebben az ágazatban évi átlagban kétszámjegyű kibocsátás-többlet valószínűsíthető a 2015-ig tartó időszakban. Ezután egy olyan ágazatcsoport következik, ahol az építőiparban tapasztaltnál jóval kisebb a potenciális hatás, de azért szignifikáns és számottevő. Ide tartozik a mezőgazdaság, a gépipar, az építőanyag-ipar, az egyéb feldolgozóipar, s a szolgáltató ágak közül a turizmus, a távközlés, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások, az oktatás, valamint az egészségügyi és szociális ellátás. A többi szektorban a kiváltott növekedési hatás a fentiekénél kisebb, de minden esetben pozitív.

A „B” változatban minden ágazat kibocsátás-többletet mutat fel – még a bányászat is. A kiváltott pozitív hatás mértéke azonban jóval kisebb, mint az „A” változat esetében – ágazonként is. Ebben a scenárióban is az építőipar a legfontosabb „sikerágazat”, de az ez előbbinél jóval kisebb – már csak egyszámjegyű – kibocsátás-töblettel. A „második vonal” ágazataiban is sok a hasonlóság az előbbi változathoz képest, hiszen számottevő többletet könyvelhetne el a mezőgazdaság, a bányászat, az építőanyag-ipar és az egyéb feldolgozóipar valamint a fentebb is említett szolgáltató ágazatok. Feltűnő különbség az „A” változathoz képest, hogy a gépipart jellemző kibocsátás-többlet ez esetben jóval kisebb.

A „C” változat valóra válása esetén a legnagyobb nyertesek egyrészt olyan, az exportban jelentősen érdekelt iparágak lennének, mint a vegyipar, a fémfeldolgozás, a gépipar, másrészt az ezek termékeit transzportáló szállítás. A középmézőnyt ekkor a mezőgazdaság, a könnyűipar, az energetika, a távközlés valamint a pénzügyi és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások alkotnák. Enyhén negatív hatás érvényesülne az építőipar, a közigazgatás, az oktatás valamint az egészségügyi és szociális ellátás területén.

A „D” változatban megfogalmazott kedvezőtlen fejlődési pálya – az élelmiszeripar, az energetika, és a vegyipar kivételével – minden ágazatot kisebb-nagyobb mértékben negatívan érintene. A kibocsátás-deficit szempontjából a legnagyobb vesztesek a bányászat, a fémfeldolgozás, az építőipar, a kereskedelem, a pénzügyi és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások, az oktatás, az egészségügyi és szociális ellátás lennének.

Adler Judit

A MUNKAERŐ-KERESLET STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSAI 2015-IG¹

1. A munkaerő-kereslet becslésének háttere

A kutatás célja a foglalkoztatási színvonal alakulásának prognosztizálása, továbbá a munkaerő-kereslet ágazati és regionális szintű előrejelzése, amely során elsősorban a műszaki-technikai fejlődés által kiváltott hatásokat vesszük figyelembe mint olyan tényezőt, amely nemcsak a gazdaság által igényelt munkaerő mennyiségére van hatással, hanem jelentős következményekkel jár a foglalkozási struktúra alakulására is. A struktúra módosulásának többféle vetülete vizsgálható, jelen kutatásunk az ágazati, s ezen belül a létszám-kategória szerinti, valamint a regionális változásokra végzett becsléseket.

Mielőtt rátérnénk a becslések eredményeinek bemutatására, kitérünk a kutatási láncban előttünk elkészült tanulmányok néhány, a prognóziskészítés szempontjából fontos elemére.

1.1. A munkaerő-kereslet előrejelzésének nemzetközi tapasztalatai és alkalmazásuk a hazai gyakorlatban

A munkaerő-kereslet előrejelzésének nemzetközi tapasztalatait kétféle megközelítésben vizsgálhatjuk. Egyfelől fontos annak bemutatása, hogy milyen módszereket használnak a nemzetközi gyakorlatban, fontos másrészt a várható tendenciák összegzése. Mindkét vetület vizsgálatára a kutatási lánc korábbi fázisában került sor, ezért itt csak összegezzük az ezekből adódó legfőbb tanulságokat.

A világ számos országában készülnek előrejelzések a munkaerő-piac várható tendenciáinak leírására. **Az alkalmazott modellek a munkaerő-kereslet és -kínálat különböző részterületeire adnak prognózisokat eltérő hatékonysággal.** (KTI, 2006). **A KTI jelzett tanulmánya az alábbiak szerint összegzi a világ legjobb tartott előrejelzési modelljeit:**

1. „Az aggregált munkaerő-kereslet és -kínálat előrejelzését szolgáló modellek általában sokkal fejlettebbek, mint amit a foglalkozásokra lebontott előrejelzések módszertana tükröz. Ennek oka technikai, és a felülről lefelé építkező modellek elterjedtségével magyarázható. A helyzet szerencsétlen, hiszen éppen ez utóbbiak a gazdaságpolitika szempontjából legrelevánsabb és a nagyközönség számára leginkább használható előrejelzések.

2. A legtöbb módszer nem foglalja egy keretbe a munkaerő-kereslet és -kínálat előrejelzését annak ellenére, hogy a kettő közötti kölcsönös hatások jelentősen befolyásolják a foglalkoztatás alakulását. Ez a hiányosság egyrészt módszertani nehézségekből, másrészt az integrált modellezés adatigényességéből ered. A BLS előrejelzése egyrészt összekapcsolja a keresletet és a kínálatot, másrészt a legrészletesebb munkapiaci adatbázisokra épül.
3. A munkapiaci részvételi ráta modellezése legtöbbször nem épül bele a gazdaság modellezésébe és a népesség változásának előrejelzésébe, hanem ezektől függetlenül határozódik meg. Ez ahhoz vezet, hogy a bérek alakulása, vagy a születési ráta változása női munkavállalók esetén nem jelenik meg a modellekben.
4. Mint a legtöbb modell esetén látható, a kellő részletességű előrejelzés sok információval rendelkező, nagy adatbázist igényel. Az adatok megléte közvetlen kapcsolatban van a modellezési lehetőségekkel, így az előrejelzési eljárás szerves része a szükséges adatok biztosítása is.
5. A felsorolt modellek legfeljebb 15 éves időtávra jeleznek előre, és az előrejelzési horizont nagyban függ az előrejelzés céljaitól. A hosszú távú előrejelzések elsősorban a gazdaságpolitikai tervezés szempontjából lehetnek hasznosak, azonban bizonytalanságuk jelentős. A középtávú előrejelzések a képzési-oktatási döntésekben jelenthetnek segítséget a gazdaság számos szereplője számára. Ezek az előrejelzések már jóval pontosabbak lehetnek.
6. A kvantitatív modellek használata nem azt jelenti, hogy nagy precizitással meg lehet állapítani a foglalkoztatás szintjét vagy szerkezetét évtizedes távlatokban. Inkább csak a várható elmozdulások irányáról szolgáltatnak információt egy olyan keretben, ami explicitté teszi a mindenképpen szükséges feltevéseket, és konzisztenciát biztosít az egymást követő előrejelzések számára (KTI, 2006)².

A KTI az OECD és más nemzetközi szervezetek adatbázisát és Révész András 1996-os ágazati munkaerő-kereslet előrejelzési módszertanát figyelembe véve elkészítette saját „redukált formát” használó előrejelzését, mely a nemzetközi hasonlóságokra épül. Ebből adódóan nem meglepő, hogy a **magyar munkaerő-kereslet 2003 és 2013 közötti prognózisa „a fejlett országokban évtizedek óta zajló általános tendenciát mutatja: a szolgáltató szektorban várhatóan növekszik a foglalkoztatottak száma, a mezőgazdaságban és az iparban (kivéve az építőipart) pedig valószínűleg csökken a foglalkoztatottak aránya”** (KTI 2006)³. A kutatás számszerű eredménye szerint 1993-2013 között a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatotton belül 7,7%-ról 3,5%-ra esik; a feldolgozóiparban csekélyebb az elmozdulás: 21,9%-ról 21,4%-ra mérséklődik a foglalkoztatás, az építőiparban pedig 4,8%-ról 8,3%-ra emelkedik. Az üzleti szolgáltatások foglalkoztatási súlyaránya 11-12 százalékponttal emelkedik 20 év alatt, míg a döntően költségvetési rend szerint működő közösségi szolgáltatóké bő 3 százalékponttal nő.

A kutatási lánc korábban elkészült másik tanulmánya szintén nemzetközi összefüggésekbe helyezve vizsgálja a munkaerő-keresleti modellezés lehetőségét

geit (Gács, 2006). A tanulmányban bemutatott **HERMIN makromodellt az EU által nyújtott támogatások által kiváltott makrogazdasági hatások mérésére alkották. A modell működtetésének nem célja a munkaerő-kereslet előrejelzése.**

„A foglalkoztatás és képzés a HERMIN modell alapvetően fontos változói, hiszen egyrészt a felzárkózó országok strukturális átalakulása ezeket a területeket jelentősen befolyásolja, másrészt az EU strukturális alapjai által támogatott – a HERMIN létrehozásában fontos szerepet játszó – programok egyik fő iránya a humán tőke fejlesztése. Nem véletlen, hogy az EU programok eredményességét az elért plusz GDP-növekedés mellett a foglalkoztatás alakulásával szokás mérni.” (Gács, 2006)⁴

A szerző több helyen is említi, hogy a modell nem alkalmas a munkaerő-kereslet előrejelzésére, a tanulmány végén ennek ellenére közöl egy összevont előrejelzést a foglalkoztatás várható alakulására a vizsgált országokban, illetve Magyarországra is. A szerző igen önkritikusan leírja, hogy az eredmények laboratóriumi körülmények között születtek és feltételezései életidegenek (ez egyébként a számokból is látszik).

A tanulmány gondolatisága teljesen elfogadható, amennyiben a munkaerő-kereslet alakulását valóban az abban bemutatott mechanizmusok formálják. A valóságban azonban ezek a hatások nemcsak a támogatások, hanem egyéb gazdasági okok folytán is jelentkeznek. Ezek végül is együtt alakítják a keresletet, amire a szerző is korrekt módon utal.

A modell számszerű eredményei szerint a strukturális támogatások hatására Magyarországon az összes foglalkoztatottak száma 2006-ról 2007-re közel 4%-kal megugrik, majd 2013-ig lassan 5%-ra emelkedik, ezt követően pedig egy éven belül visszaesik a 2006-os szintre, esetleg még kissé az alá. A piaci szolgáltató ágazatok ennél is hektikusabban mozognak, a kezdeti jelentős 7-8%-os létszám-emelkedést a támogatási periódus végén drasztikus létszámcsökkenés követi. A 2006-os kiinduló szintnél alacsonyabb színvonalon stagnál a foglalkoztatás, éveken keresztül. A feldolgozóipari létszám a támogatások növekedésének nyomán csak lassan indul növekedésnek, s 2013-ra meghaladja a 4%-os növekedést, majd egy átmeneti törést követően a foglalkoztatottak száma a 2006-os bázishoz képest 3,5-4%-kal magasabb színvonalon stabilizálódik.

A szerző okfejtése csak részben magyarázza a modellezésnek azt az eredményét, hogy Magyarország gyengén fog profitálni a támogatásokból. A 2004–2006 közötti időszakra számos indokot lehet erre felhozni, amelyek egy része a 2007–2013 közötti időszakban nagy valószínűséggel megváltozik (pl. a végső kedvezményezettség szintje), de ismerve a hazai döntési mechanizmusokat a megállapítás akár helytálló is lehet.

1.2. A makrogazdasági prognózisból adódó munkaerő-keresleti hatások

A kutatási láncon belül a gazdasági növekedés hosszú távú előrejelzését az ECOSTAT végezte (ECOSTAT, 2006). A három változatban elkészített makrogazdasági prognózis viszonylag szűk határok között prognosztizálta a munkaerő-keresletet. Az optimista scenárió 2004 és 2015 között összességében 1,5%-os növekedést vetít előre, míg az alapváltozat 0,5%-ost. A pesszimista becslés 1,2%-os létszámfogyást feltételez, különböző belső lefutásokkal.

Az alapváltozat éves átlagos 4% körüli GDP növekedéssel számol, amiből az következők, hogy a gazdasági növekedés ütemének továbbra sincs érdemi hatása a foglalkoztatási színvonal alakulására. E megállapítást alátámasztják a múlt tapasztalatai, nagy valószínűséggel **nem a növekedés mértéke, hanem annak minősége lehet hatással a foglalkoztatási színvonal alakulására.**

A tanulmány főbb megállapításaival egyetértve úgy véljük, hogy a termelékenység jelzett javulása elsősorban a technikai-műszaki haladás és a munkaszervezés korszerűsödése kapcsán következik be, s jelentős létszámkiszorító hatása lesz. Ezt ellensúlyozhatja, ha a külföldi működő tőke áramlása ma még nem létező tevékenységeket honosít meg, vagy jelentősen felfuttat már létezőket. Ebben az esetben előfordulhat, hogy egy-egy szakágzatban egyszerre nő a termelékenység és a létszám is. **A gazdasági növekedés szempontjából legígéretesebb ágazatok hozzájárulása a foglalkoztatás jelentős bővítéséhez nem szükségzerű.**

A külföldi működő tőke továbbra is fontos tényezője lesz a foglalkoztatásnak, s mint azt a tanulmány érzékletesen bemutatja, a betelepülés okai a jövőben jóval összetettebbek lehetnek. Ez egyben azt is jelentheti, hogy a külföldi tőkének a feldolgozóiparban tapasztalt jelenlegi túlsúlya valamelyest enyhül, ugyanakkor a szolgáltatások területén nagyobb mértékben megjelenik.

A szolgáltató szektor igen sokszínű terület. Itt egymással ellentétes folyamatok zajlanak majd. Egy részében a technológiai fejlődés szintén létszámkiszorító lesz, de főleg az idősödő népesség ellátásával kapcsolatos személyi szolgáltatások terén nagy foglalkoztatási tartalékok vannak, mint ahogy a környezetvédelem számos területén is.

A számszerű és a strukturális prognózis által figyelembe vett tényezők korrektek, azonban nem tudnak számításba venni néhány – főleg a modellbe nem igazán beilleszthető – tényezőt, mint például a munkaügyi szabályozás változása, az EU támogatások változó feltételrendszere.

1.3. A jelenlegi kutatás során alkalmazott módszertan

A módszertani munka két részre bontható. A kiinduló mátrix előállításához a megrendelő által rendelkezésünkre bocsátott, a KSH által összeállított adatbázis feldolgozása történt meg. A második fázisban a prognózis elkészítéséhez szükséges két mátrix (2010 és 2015) kialakításának módszerét kellett kimunkálni.

1.3.1. A kiinduló mátrix

Az adatfeldolgozás alapjául szolgáló adatbázis – mely a 2005-ös foglalkoztatotti létszámot tartalmazza – a KSH, a 3K Consens Iroda és a GKI konzultációi alapján jött létre.

Az adatfeldolgozás során a GKI Zrt. előállította a kutatás kiindulópontját képező mátrixot, amely a KSH gazdálkodó szervezetekre vonatkozó 2005-i felvételén alapul. A felvétel tartalmazza az 50 főnél nagyobb vállalatokra kiterjedő teljes körű adatfelvétel eredményeit, valamint az ennél kisebb vállalatokra vonatkozó, mintavételén alapuló felvétel „teljeskörűsített” adatait. Az adatbázis kiterjed a jogi és nem jogi személyiséggel rendelkező egyéni és társas vállalkozásokra, a költségvetési és non profit szervezetekre, ugyanakkor nem tartalmazza a mintegy 200 ezer őstermelő adatait.

Az adatbázis a fentiekben felsorolt gazdálkodó szervezetek működő és legalább 1 fő dolgozó tulajdonossal vagy alkalmazottal rendelkező központjait és (ha volt ilyen) telephelyeit tartalmazza és így összesen 809.603 telephely foglalkoztatási adatait képviseli.

Az adatbázis alapján készített mátrix oszlopaiban 5 létszám-kategória, sorában 21 nemzetgazdasági ág, illetve ipari ágazat található, nem a munkaerő-felmérésben használatos bontásnak megfelelően, a cellákban pedig a foglalkoztatottak létszáma jelenik meg telephely szerint feldolgozva. A mátrix összeállítása az alábbiak szerint történt:

1. Elsőként be kellett azonosítanunk az egyes adatfelvételekhez tartozó létszám-kategóriákat. Erre azért volt szükség, mert a több telephellyel bíró szervezetek esetében az adatbázis telephelyenként is tartalmazott osztályközös létszám-kategóriát, míg az egy telephellyel (csak központtal) rendelkezőknél a vonatkozó adat az adatbázis egy másik oszlopában jelent meg. Ráadásul ebben a másik oszlopban a több telephelyes szervezeteknek az összevont létszám-kategóriája is szerepelt minden egyes telephelyre, míg a csak központtal rendelkező szervezetek esetén telephelyi adat nem értelmezhető. A továbbiakban a korrigált és adatfelvételenként szelektált létszám-kategóriákkal dolgoztunk.
2. Az 5000 fő feletti vállalatok és intézmények esetében egyedileg bevitt létszámadatokkal korrigáltuk az adatbázist. Ez azt jelenti, hogy a legnagyobb gazdálkodó egységek esetében – ahol ez nem megfelelően szerepelt az adatbázisban – felkutattuk a tényleges létszámadatokat, és azokkal módosítottuk az adatbázist, azaz a legnagyobb szervezetek esetében nem eszei osztályközöket alkalmaztunk. Ebbe a körbe tartozott pl.: az Országos Mentőszolgálat, a Magyar Államvasutak, az Audi Hungária, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Semmelweis Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem illetve a Flextronics International Termelő és Szolgáltató Vámszabadterület Kft. A korrekcióra elsősorban az adatok területi eloszlásának pontosításához volt szükség.

3. A 17 osztályközzel jellemzett létszámadatokat az egyes osztályközök középértékét véve számértékekre transzformáltuk (így a 3-4 fős szervezeteket 3,5 fővel jellemeztük stb.).
4. Mintegy 76 ezer adat esetében a létszámadatra vonatkozó osztályköz nem állt rendelkezésre, ezért ezek esetében az ágazatra jellemző átlagos méret alapján számítottuk ki a hiányzó létszámadatot.
5. A 3K Consens Iroda korábbi kutatási tapasztalatainak megfelelően az egy fős szervezetek esetében a méretet egységesen 0,75 főre redukáltuk. Erre azért volt szükség, mert az egy fős szervezetek sok esetben valójában 0 főt alkalmazó vállalkozások.
6. Statisztikai program segítségével lefuttattuk és előállítottuk a megfelelő kereszttáblákat.

1.3.2. A prognózis készítésének menete

A prognózis készítése iterációs folyamat keretében történt. A makrogazdasági folyamatok várható alakulása, az EU foglalkoztatással és gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos célkitűzései és támogatási politikája, a belső gazdasági gyakorlat és a társadalmi viszonyok együttes mérlegelése, valamint az ágazatok szakértőinek véleményei alapján kerültek kialakításra a létszámváltozás mennyiségi prognózisai.

Az ágazati munkaerőkereslet minőségi jellemzőire vonatkozó jövőbeli tendenciák becslési módszerének kialakítása szintén szakmai viták eredménye. Felmerült annak igénye, hogy a mátrix minden cellájára (ágazatok vállalati méret szerinti bontásban) vonatkozó munkaerő kereslet minőségi jellemzőit egyetlen mérőszámra tömörítsük. Az egy mérőszám szerinti jellemzés előnye, hogy könnyen összehasonlíthatóvá, áttekinthetővé teszi a munkaerő kereslet szempontjából a vizsgált több mint 100 cellát. Ugyanakkor egy ilyen mérőszám több dimenzió mentén megjelenő minőségi ismérveket próbál tömöríteni és ez megnehezíti a mutató értelmezését. További módszertani probléma vetődött fel a különböző minőségi szempontok egy skálán való közgazdasági értékelhetőségével és összehajthatóságával kapcsolatban. Ezek alapján az ágazatok különböző méretű vállalatainak egy mutatóval való jellemzését elvetettük és egy sokkal nyitottabb értékelési módszer mellett döntöttünk.

Az ágazati jellemzés első lépésében – az *1. táblázat*ban bemutatott séma szerint – a foglalkoztatási helyzet mennyiségi jellemzőit mutatjuk be. A második lépésben – amint azt a *2. táblázat* szerinti séma mutatja – az egyes minőségi ismérvekhez olyan tényezőket rendelünk, amelyek segítségével az ágazat vállalati mérettől függetlenül jellemezhető.

1.3.2.1. Az ágazat foglalkoztatási helyzetének bemutatása
létszám és növekedési ütem szerint

1. táblázat

	Foglalkoztatottak száma			A foglalkoztatottak számának éves átlagos növekedési üteme		
	2004	2010	2015	2004–2010	2010–2015	2004–2015
Ágazat						

1.3.2.2. Az ágazat foglalkoztatási helyzetének vállalati mérettől független minőségi jegyei

Az alábbiakban figyelembe vett szempontok a változások okaiként is felfoghatók. Az egyes szempontokhoz rendelt tényezők az egységes információgyűjtést és elemzést szolgálják, valójában a szempontrendszer részletezését, értelmezését jelentik. Az általános jellemzés egységesebb arculata érdekében az egyes szempontokat egységes tényezők szerint vizsgáljuk:

- 1. szempont:** a technikai-műszaki fejlődés iránya és jellege, az ennek nyomán várható beruházások és fejlesztések foglalkoztatási képességre gyakorolt hatása, különös tekintettel az e célra várhatóan rendelkezésre álló európai uniós forrásokra.

Tényezők:

- A technológiai változás gyorsasága az ágazatban.
- Az új technológia munkát kiterjesztő vagy munkát pótló jellege.
- Az ágazati technológia fejlesztését szolgáló támogatások várható növekedése (az ágazati beruházások támogatása, mint cél megjelenése az ÚMFT-ben).

2. táblázat

	1	2	3	4	5
Technológia változása	Nagyon gyors	Gyors	Közepes	Lassú	Nagyon lassú
Létszám kirekesztő jelleg	Nagyon erős	Erős	Közepes	Gyenge	Nagyon gyenge
Támogatás várható színvonala	Nagyon magas	Magas	Közepes	Alacsony	Nagyon alacsony

2. szempont: a területi elhelyezkedés

Tényezők:

- Az adott ágazatra jellemző területi elhelyezkedés.
- A közúti és vasúti infrastruktúra fejlesztésének hatása az ágazat fejlődésére.

3. szempont: a várható tulajdonosi kör

Tényezők:

- Az állami tulajdon aránya.
- Az állami tulajdon csökkenésének valószínűsége.

4. szempont: a béreknek a foglalkoztatásra gyakorolt hatása

Tényezők:

- Az ágazat munkaerőköltség hányada.
- A minimálbér és az ágazat átlagbére közötti távolság.

5. szempont: a teljesítmény várható változása

Tényezők:

Az ágazat foglalkoztatotti létszámával leginkább kapcsolatban álló teljesítménymutató (GDP, természetes teljesítmény mutató stb.) várható alakulása.

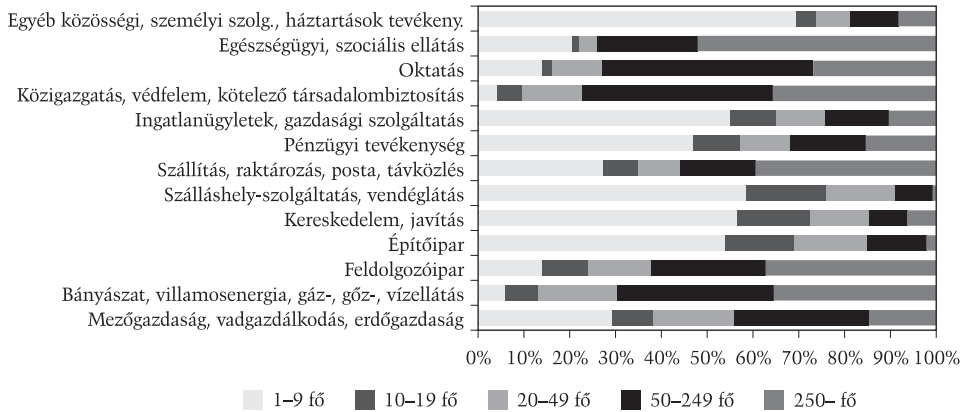
2. A munkaerő-kereslet mennyiségi és strukturális átalakulásának főbb jellemzői 2015-ig

A foglalkoztatottság ágazat, létszám-kategória és regionális elhelyezkedés szerinti összefüggései sajátos képet mutatnak. Az alábbiakban bemutatott összefüggések alapvetően a legális foglalkoztatásra vonatkoznak. A fekete foglalkoztatás torzító hatásaival a tényhelyzet leírásánál nem foglalkozunk, azonban a prognózis készítésénél feltételeztük, hogy az kis mértékben „fehéredni fog”.

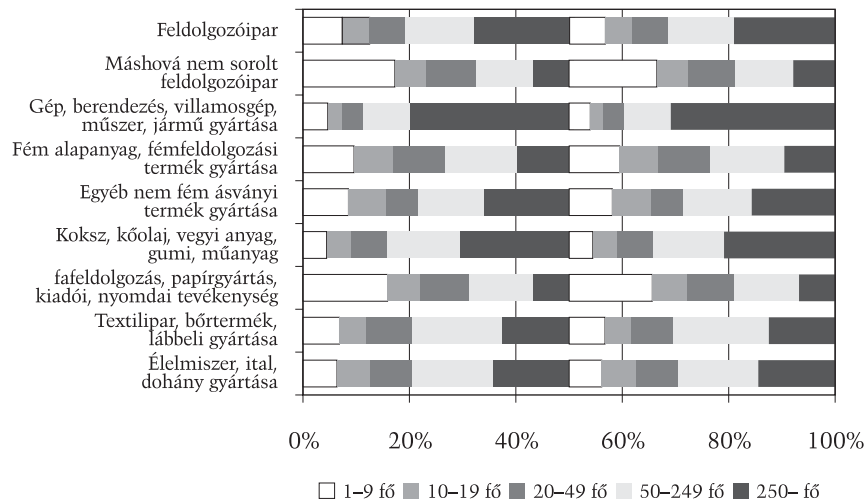
2.1. A kiinduló helyzet főbb sajátosságai

A korábban ismertetett módszertan szerint előállított kiindulási mátrix 3.963 ezer fő foglalkoztatottat mutatott ki, ami valamivel magasabb, mint a 2005. évre közzétett KSH munkaerő-felmérési adat. Az eltérés a becslési módszerek különbségéből adódik és a prognózis mondanivalója szempontjából kevés jelentőséggel bír.

1. ábra. A foglalkoztatottak számának megoszlása ágazat és létszám-kategória szerint, 2005, %

2. ábra. A feldolgozóipar foglalkoztatottjainak megoszlása ágazat és létszám-kategória szerint, 2005, %

A foglalkoztatottak eloszlásának ágazatok és létszám-kategória szerinti egyenlőtlensége összegzi az elmúlt másfél évtized változásait és előre vetíti a következő 10 év folyamatait is (1. ábra). **A legnagyobb súlyú nemzetgazdasági ág a feldolgozóipar (2. ábra), ezt követik a kereskedelem, a javítás, valamint az ingatlanügyletek és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások.** A feldolgozóipar lassú térszűrése ellenére tartja vezető szerepét, azonban az üzleti alapon szerveződő szolgáltatások fokozatosan előtérbe kerültek, a költségvetési szféra foglalkoztatási súlya pedig stabil volt. **Foglalkoztatási képesség szempontjából a magyar gazdaság már 2005-ben is szolgáltatásvezéreltnek tekinthető.**

A foglalkoztatás létszám-kategória szempontjából erősen túlsúlyos az 1–9 főt foglalkoztató szegmensben – itt tömörül a létszám 35%-a – ezt követik a nagyméretű gazdasági szervezetek 23%-os, és a közepes méretűek felső sávja 20,6%-os súlyarányával. E két utóbbi kategória foglalkoztatási súlya jelentős maradt, még ha az elmúlt másfél évtized során veszített is jelentőségéből. Szembetűnő, hogy a deklarált szándékokkal ellentétben nem sikerült előretörnie a kis- és közepes méretű gazdasági szervezeteknek, legalább is foglalkoztatási szempontból. Ennek szakmai körökben közismert okaira most nem térünk ki, de a prognózis készítés során ezt a ténytet erősen szem előtt kell tartani.

Méretkategória és ágazati hovatartozás szerint egyaránt megfigyelhetők **sűrűsödési pontok a foglalkoztatás eloszlásában** (3. táblázat), ezek közül néhány fontosabbat kiemelünk:

- A legnagyobb foglalkoztató ágazat, a feldolgozóipar, melyre elsősorban a nagyméretű vállalkozások jellemzőek, és súlya a méretkategóriák csökkenésével visszaesik, kivéve a mikro-vállalkozásokat. A feldolgozóipari ágazatok foglalkoztatási súlya rendkívül egyenetlen: a létszám közel egyharmada a gépiparban található, ezt követi az élelmiszer-, a fémfeldolgozó-, és a textilipar.
- A második legnagyobb súlyú foglalkoztató a kereskedelem és a javítás, melyre elsősorban a legkisebb méretkategória jellemző és súlya a méretkategóriák növekedésével csökken.
- A harmadik legnagyobb foglalkoztató ágazat az ingatlanszektor és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások, ahol erős dominanciája van a kisservezeteknek.
- Az 1–9 főt foglalkoztatókon belüli sorrend az előbbiekből már adódik: kereskedelem, ingatlanügyletek és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás, a harmadik helyen pedig az egyéb közösségi szolgáltatás, háztartások tevékenysége található.
- A 10–19 fő között foglalkoztatók képviselik a legkisebb súlyú méretkategória szerint az összes foglalkoztatásból. Az ilyen szervezeti méret elsősorban a kereskedelmet, majd a feldolgozóipart (élelmiszer-, és fémfeldolgozóipart), az ingatlanszektort és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokat jellemzi.
- A 20–49 fő közötti foglalkoztatás a második legkisebb súlyú a gazdaságban, ez a feldolgozóiparra (élelmiszer- és gépiparra), a kereskedelemre, az ingatlanszektorra és a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásra jellemző.
- Az 50–49 fő között foglalkoztatók középen helyezkednek el a foglalkoztatási súly szerinti rangsorban. Ez a létszám a feldolgozóiparra (gép-, élelmiszer-, textiliparra), és az oktatásra, továbbá az közigazgatásra jellemző.
- A nagy szervezetek a feldolgozóiparban (gép- és élelmiszeriparban), az egészségügyben, valamint a szállítás, raktározás, posta, hírközlés ágakban tipikusak.

3. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása ágazat és létszám-kategória szerint, 2005 (összesen=100%)

	Megnevezés	1-9 fő	10-19 fő	20-49 fő	50-249 fő	250- fő	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	1,1	0,3	0,7	1,1	0,5	3,7
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,1	0,1	0,3	0,6	0,6	1,8
D	Feldolgozóipar	3,1	2,2	3,1	5,7	8,5	22,5
F	Építőipar	3,4	1,0	1,0	0,8	0,1	6,4
G	Kereskedelem, javítás	8,5	2,4	1,9	1,3	1,0	15,1
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,9	0,6	0,5	0,3	0,0	3,3
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	1,9	0,5	0,7	1,2	2,8	7,1
J	Pénzügyi tevékenység	1,0	0,2	0,2	0,3	0,3	2,1
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	6,9	1,2	1,4	1,8	1,3	12,5
L	Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	0,2	0,3	0,8	2,6	2,2	6,3
M	Oktatás	0,8	0,1	0,7	2,8	1,6	6,0
N	Egészségügyi, szociális ellátás	1,3	0,1	0,3	1,4	3,4	6,5
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg., háztartások tev.	4,7	0,3	0,5	0,7	0,6	6,8
	Nemzetgazdaság összesen	35,0	9,3	12,1	20,6	23,0	100,0
		1-9 fő	10-19 fő	20-49 fő	50-249 fő	250- fő	Összesen
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	1,8	2,1	2,6	5,0	4,8	16,3
DB+DC	Textilipar, bőrtérmék, lábbeli gyártása	1,4	1,2	1,9	4,1	3,2	11,8
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	3,0	1,2	1,8	2,5	1,4	9,9
DF+DG+DH	Köpsz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	0,7	0,8	1,2	2,6	4,1	9,5
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	0,6	0,5	0,5	1,0	1,3	3,9
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	2,1	1,8	2,4	3,5	2,5	12,3
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamosgép, műszer, jármű gyártása	2,6	1,6	2,6	5,6	19,8	32,1
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	1,4	0,5	0,8	0,9	0,6	4,2
D	Feldolgozóipar összesen	13,7	9,6	13,8	25,1	37,7	100,0

Forrás: KSH speciális feldolgozás 2006

Megjegyzés: Létszám-kategórián belüli legnagyobb súlyt képviselők: dőlít, az ágazaton belül a foglalkoztatás egyharmadát elérő súly: vastagítás, az összesen sorok legnagyobb súlya: nagyobb szám

4. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása ágazatok és régiók szerint, 2005 (összesen=100%)

	Megnevezés	Közép- Mo	Közép- Dtűl	Nyugat- Dtűl	Dél- Dtűl	Észak- Mo	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	0,5	0,5	0,4	0,5	0,4	0,7	0,8	3,7
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,4	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	1,8
D	Feldolgozóipar	5,8	3,5	3,3	1,8	2,5	2,9	2,8	22,5
F	Építőipar	2,3	0,8	0,6	0,6	0,6	0,8	0,7	6,4
G	Kereskedelem, javítás	6,3	1,4	1,3	1,1	1,3	1,8	1,8	15,1
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,2	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	3,3
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	3,3	0,6	0,7	0,5	0,6	0,7	0,7	7,1
J	Pénzügyi tevékenység	1,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	2,1
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	6,7	1,1	1,0	0,8	0,8	1,1	1,0	12,5
L	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	2,2	0,5	0,5	0,6	0,9	0,9	0,6	6,3
M	Oktatás	2,1	0,6	0,5	0,7	0,6	0,8	0,7	6,0
N	Egészségügyi, szociális ellátás	2,2	0,6	0,6	0,6	0,8	0,8	0,8	6,5
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg. háztartások tev.	2,9	0,6	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	6,8
	Nemzetgazdaság összesen	36,8	10,9	10,4	8,7	10,0	11,9	11,3	100,0
		Közép- Mo	Közép- Dtűl	Nyugat- Dtűl	Dél- Dtűl	Észak- Mo	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Összesen
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	3,3	1,5	2,1	1,4	1,6	2,8	3,6	16,3
DB+DC	Textilipar, bőrttermék, lábbeli gyártása	2,1	0,8	2,1	1,6	1,0	2,5	1,6	11,8
DD+DE	Ffeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	4,1	1,0	1,2	0,9	0,7	1,1	1,1	9,9
DF+DG+DH	Koksz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	3,2	1,6	1,0	0,3	1,3	1,0	0,9	9,5
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	0,7	0,9	0,5	0,3	0,6	0,3	0,6	3,9
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	3,0	2,9	1,3	0,9	1,9	1,2	1,2	12,3
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamosgép, műszer, jármű gyártása	8,1	6,4	5,9	2,2	3,4	3,5	2,6	32,1
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	1,3	0,5	0,8	0,3	0,4	0,4	0,6	4,2
D	Ipar	25,9	15,6	14,7	7,9	10,9	12,8	12,3	100,0

Forrás: KSH speciális feldolgozás 2006

Megjegyzés: Létszám-kategórián belüli legnagyobb súlyt képviselők: dől, az ágazaton belül a foglalkoztatás egyharmadát elérő súly: vastagítás, az összesen sorok legnagyobb súlya: nagyobb szám

A kutatás harmadik dimenziója a foglalkoztatás regionális megoszlását vizsgálja (4. táblázat). A koncentráció ebben a vonatkozásban a legerőteljesebb: a közép-magyarországi régióban található a foglalkoztattok közel 40%-a, a többi régió között viszonylag egyenletesen oszlik szét a létszám. A központi régió „vezérágazatai” az ingatszektor, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás és a kereskedelem, a javítás, és a feldolgozóipar (gép és vegyipar). A többi régióban a feldolgozóipar foglalja el az első helyet a foglalkoztatásban és a kereskedelem és javítás a másodikat, a harmadikat pedig az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások; ez alól az észak-magyarországi régió képez kivételt, ahol a harmadik helyen a közigazgatás áll. Ez a tény a régió fejletlenségére, magas támogatási szükségletére utal. A régiók ágazati foglalkoztatási szerkezete láthatóan hasonlít egymásra. Az egyes régiók a már említetteken túlmenően az alábbi ágazatokban mutatnak jelentősebb foglalkoztatási képességet:

- Közép-Dunántúl a gépiparban, továbbá az építőiparban, és az egészségügyben.
- Nyugat-Dunántúl az előbbihez hasonlóan a gépiparban, továbbá a szállítás-hírközlésben és az egyéb közösségi, lakossági szolgáltatásban mutat jelentősebb szerepet.
- Dél-Dunántúl az oktatásban, a közigazgatásban és az egészségügyben, tehát a költségvetési rend szerint működő szervezetekben történik az alkalmazás, a versenyszféra foglalkoztatási képessége gyenge.
- Észak-Magyarország a gépiparban, az egészségügyben és az építőiparban,
- Észak-Alföld a közigazgatásban, az egészségügyben és az oktatásban, tehát hasonló a helyzetben van, mint Dél-Dunántúl.
- Dél-Alföld az élelmiszeriparban, és az egészségügyben, és a mezőgazdaságban.

Összességében az ország fejletlenebb részein a költségvetés által finanszírozott ágazatok foglalkoztatási szerepe továbbra is jelentős.

A foglalkoztatási arány és a foglalkoztatási ráta eltérő sorrendet mutatnak. A vezető szerep mindkét szempont szerint a közép-magyarországi régióé. A második legmagasabb rátával és az ötödik foglalkoztatási aránnyal Nyugat-Dunántúl is viszonylag nagymértékben kihasználja humán erőforrás potenciálját, míg az Alföldön fordított a helyzet. Itt a foglalkoztatási részarány ugyan magas, de a foglalkoztatási ráta alacsony. Ennél rosszabb a helyzet Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon, ahol mindkét mutató alacsony.

Közép-Magyarország elsöprő túlsúlyából adódóan az ágazatok túlnyomó többségében ez a régió játssza a legnagyobb szerepet a foglalkoztatásban. Ez alól a mezőgazdaság és az élelmiszeripar jelent kivételt. Ezekben a szektorokban a dél-alföldi régióban a legnagyobb a foglalkoztatás súlya. Észak-Alföldön a textilipar, a ruházati és bőripar mutat túlsúlyt.

A foglalkoztatás regionális eloszlásának különbségeit az elmúlt 10-15 évben a Magyarországra áramló működő tőke tovább erősítette (Antalóczy-Sass, 2005), míg a kiegyenlítést szolgáló források zöme diszfunkcionálisan működött.

5. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása létszám-kategória és régió szerint, 2005 (összesen=100%)

	Közép-Mo	Közép-Dtúl	Nyugat-Dtúl	Dél-Dtúl	Észak-Mo	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen
1-9 fő	13,6	3,6	3,5	3,1	3,2	4,0	4,0	35,0
10-19 fő	3,4	1,0	0,9	0,8	0,9	1,1	1,2	9,3
20-49 fő	3,9	1,3	1,2	1,2	1,3	1,6	1,5	12,1
50-249 fő	6,4	2,2	2,2	1,8	2,4	2,9	2,7	20,6
250- fő	9,5	2,8	2,6	1,7	2,2	2,4	1,9	23,0
Összesen	36,8	10,9	10,4	8,7	10,0	11,9	11,3	100,0

Forrás: KSH speciális feldolgozás 2006

Megjegyzés: Régióon belüli legnagyobb súlyt képviselő: dőlt, a létszám-kategórián belül a foglalkoztatás egy-harmadát elérő súly: vastagítás, az összesen sorok legnagyobb súlya: nagyobb szám

A területi és a létszám-kategória szerinti összefüggést vizsgálva az látható, hogy Közép-Magyarország minden létszám-kategóriában a legnagyobb súlyú foglalkoztató és valamennyi régióban az 1-9 főt foglalkoztató szervezetek vannak túlsúlyban (5. táblázat).

A fentiek a következő kérdéseket vetik fel:

- Látszik-e esély a következő 10 évben a jelenleginél valamivel egyenletesebb foglalkoztatási eloszlás kialakulására?
- A változó feltételek kikényszerítik-e a központi régió súlyának csökkenését?
- Átalakul-e a gazdálkodó szervezetek méretstruktúrája a közepes és nagyobb szervezetek javára?
- Az ágazati struktúra módosulásában folytatódnak-e az évek óta tartó tendenciák?

2.2. A 2010-ig várható változások

A 2015-ig tartó időszak ágazati létszámprognózisának elkészítésénél döntően a kutatási láncban előttünk dolgozó ECOSTAT „A gazdasági növekedés hosszú távú előrejelzése.” című munkájára, az „Új Magyarország Fejlesztési Terv” című dokumentum tartalmi megállapításaira és a GKI Gazdaságkutató Zrt. hosszú távú prognózisaira alapultunk.

Az ECOSTAT hosszú távú tanulmányában szereplő feltételrendszerrel és következtetésekkel alapvetően egyetértünk. Ugyanakkor más tényezőket is figyelembe véve, illetve néhány peremfeltételt másképp értelmezve a foglalkoztatás bővülésének ütemét illetően eltérő következtetésre jutottunk. Ebből adódóan várakozásaink a foglalkoztatás szintje és annak megoszlása tekintetében szintén eltérőek.

A 2005–2015 közötti időszak foglalkoztatási folyamatait két időintervallumra bontva és összességükben is vizsgáljuk. A kutatási terv elkészítésének idején az időszak megfelelése azért tűnt lényegesnek, mert még látszott némi esély az euró 2010-es bevezetésére. Azt feltételeztük, hogy ez számos tekintetben vízváltató lesz a foglalkoztatás terén is. 2006 őszén – a tanulmány lezárásának időpontjában – erre már nem látszott valós esély, azóta pedig ez az időpont más-féle jelentőséget nyert. Mára látható, hogy Magyarország felhalmozódott makrogazdasági feszültségeinek feloldása feltehetőleg hosszabb időt igényel, mint az az EU-nak átadott hivatalos anyagokban szerepel. A 2007–2008-as esztendő egy-fajta „helyreállítási periódus” lesz, ezt követően pedig komoly erőfeszítéseket fog igényelni az addig elért eredmények megőrzése, tekintettel a 2010 első félévében aktuális parlamenti választásokra. Amennyiben a választási év nem semmisíti meg az addig elért eredményeket, a 2011–2013 közötti időszakban talán mód lesz az euró bevezetésére.

A 2011–2015 közötti időszak várhatóan kiemelkedő lehetőségeket biztosít a magyar gazdaság számára, mert ekkor lesz a legnagyobb a külföldi forrásokból (külföldi működő tőkebeáramlásból és EU támogatásokból) származó tőkeinvestíció együttes színvonala és növekedési üteme. Természetesen a foglalkoztatottság mennyiségi és strukturális jellemzőinek alakulását nem a befektetések mennyisége határozza meg (nem lebecsülve annak fontosságát), hanem a pótlólagos tőkebefektetések módja, felhasználási területe, műszaki összetétele.

2.2.1. A 2005–2010 közötti időszak foglalkoztatotti létszámának várható alakulása

A gazdasági egyensúly helyreállítását szolgáló megszorító intézkedések és a reformok egy része az időszak elején csökkent a foglalkoztatási színvonalat, de ezt követően számos okból, így a külföldről beáramló fejlesztési források és a belső kereslet ismételt növekedésének hatására megindul a foglalkoztatás bővülése. A legális foglalkoztatás mértékének alakulásában lényeges szerepet játszanak szabályozási, ellenőrzési tényezők is. Ezekről a foglalkoztatás fehéredése várható. **A foglalkoztatási színvonal 2005–2010 között várhatóan 1,8% körüli mértékben emelkedik összességében, amely évi átlagban 0,4%-os növekedési ütemnek felel meg.** Ennek nyomán a foglalkoztatottak száma mintegy 70 ezer fővel nő.

A feldolgozóipar ágazatainak zöme **létszámvesztő** lesz részben konjunktúrális okokból, részben a technikai műszaki fejlődés, illetve a teljesítmény követelmények növekedésének létszámkiszorító hatása miatt. Az egyetlen létszám-bővítő ágazatban, a gépiparban további fejlesztésekre, Magyarországon korábban nem honos tevékenységek betelepülésére számítunk a korábban is működő kapacitások zömének megőrzése mellett. A gépiparban továbbra is elképzelhetőnek tartjuk a teljesítmények dinamikus növekedése mellett a foglalkoztatottak számának további emelkedését.

A foglalkoztatotti létszám bővülésében a nemzetgazdasági ágak közül az ingatlanügyletek, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások és az építőipar viszik a vezető szerepet. Utóbbinak kiemelkedő feladatai lesznek az Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007–2013 realizálásában. Az ebben a dokumentumban meghatározott feladatok végrehajtása általában közbeszerzési eljárás keretében történik. A közbeszerzési eljárás döntési szempontjai közé a közelmúltban bekerült a munkaügyi kapcsolatok rendezettségére vonatkozó kitétel. A potenciális pályázók jelentős megrendelésektől eshetnek el, ha nem teljesítik a legális foglalkoztatás feltételeit. Vélhetően az ezzel kapcsolatos moratórium határidejének lejártával is magyarázható az ágazatban 2006-ban tapasztalható – a kibocsátási adatokkal összhangban nem lévő – létszámnövekedés. A szabályozás és az ellenőrzés szigorodásából származó kedvező hatásra a továbbiakban is lehet számítani.

Az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások ágazat létszám-bővülését táplálja a magasan kvalifikált szellemi munkának a fejlett országokhoz képest a relatív olcsósága. Az ebben rejlő előnyöket még csak most kezdik kihasználni a fejlett országok befektetői és számítani lehet a megindult folyamat bővülésére. Ennek kedvezhet az EU további balkáni bővítése is, mely kelet felé húzza az üzleti szolgáltatások iránti igényeket.

A pénzügyi és biztosítási tevékenység bizonyos területei a technikai, informatikai fejlődés következtében létszám-leépítők lesznek. Ugyanakkor egyéb területek még igen fejletlenek, pl.: alacsony a banki fiókellátottság, bővítésre szorul az ügynöki hálózat, stb. A pénzügyi tevékenység létszámgényes területei további fejlesztésnek néznek elébe, ami a tárgyalt időszakban ellensúlyozza a létszámleépítő tendenciát. Ezt indokolja a magyar lakosság alacsony számítógép ellátottsága is, amely szintén fejlődni fog, de csak mérsékelt ütemben.

A közösségi szolgáltatások ágazatai közül a közigazgatás és érdekvédelem létszáma viszonylag jelentősen, az oktatásé mérsékelten csökken az államigazgatási reformmal és területi irányítási rendszer átalakításával, illetve a gyermekszám csökkenésével és a felsőoktatás folyamatban lévő átalakításával összefüggésben. Az egészségügyi és szociális ágazatban számos ok miatt létszám-bővítésre lesz szükség (a mértéktelen túlóráztatás visszaszorítása, a hiányos szakápolói kapacitás növelése, az idősgondozás feladatainak bővülése). Az egészségügyi finanszírozási gondjait okozó problémák megoldása (az irreális mértékű gyógyszerkiadások, a nem megfelelően kontrollált igénybevételi lehetőségek) remélhetőleg elvezetnek egy olyan szerkezetű egészségügyi ellátó rendszer kialakításához, amelynek élőmunkát lekötő képessége növekszik.

A foglalkoztatás strukturális átalakulása során 2005–2010 között tovább emelkedik az üzleti szolgáltató ágazatok foglalkoztatási aránya az ipari és mezőgazdasági ágak rovására.

Létszám kategóriák szerint továbbra is az 1–9 fő közötti szervezetekben foglalkoztatottak alkotják majd a legnagyobb csoportot, de összlétszámuk és súlyuk valamelyest csökken. Valószínűleg ez marad az első számú menekülési útvonal a nagyobb szervezetektől elbocsátottak számára, és változatlanul jelen lesznek a piacon a „zsákutca” vállalkozások, amelyek nem képesek fejlődni és

6. táblázat. A foglalkoztatottak számának növekedési üteme ágazatonként és létszám-kategóriáinként 2005–2010 között, %

	Megnevezés	1–9 fő	10–19 fő	20–49 fő	50–249 fő	250–fő	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	80,0	81,0	94,2	95,0	90,0	88,5
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	96,0	96,0	100,1	100,5	100,7	99,9
D	Feldolgozóipar	90,6	88,6	90,5	94,3	99,7	94,8
F	Építőipar	103,0	111,0	130,3	130,0	125,0	112,6
G	Kereskedelem, javítás	100,0	101,3	103,2	115,0	110,0	102,5
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	95,0	100,5	112,1	110,0	120,0	100,0
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	98,0	100,0	102,1	102,8	103,0	101,3
J	Pénzügyi tevékenység	105,5	106,0	106,3	107,5	106,5	106,1
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	105,5	123,5	118,4	132,0	135,0	115,4
L	Közgazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	60,0	70,0	71,1	102,0	100,5	94,1
M	Oktatás	93,0	90,0	93,9	97,7	96,0	96,0
N	Egészségügyi, szociális ellátás	104,0	95,0	104,2	105,8	105,5	105,0
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg., háztartások tev.	103,0	110,0	126,1	106,0	100,0	105,0
Összesen		99,8	100,4	101,9	104,1	103,2	101,8
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	88,0	88,2	87,9	88,8	89,0	88,5
DB+DC	Textilipar, bőrtermék, lábbeli gyártása	80,0	75,0	88,9	87,0	89,0	85,8
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	87,0	86,0	86,8	92,0	90,0	88,5
DF+DG+DH	Koksz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	83,0	92,0	82,4	97,0	96,0	93,2
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	86,0	80,0	83,9	87,0	88,0	85,8
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	93,0	90,0	91,8	94,0	93,5	92,7
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamos gép, műszer, jármű gyártása	102,5	102,0	102,3	106,5	107,3	106,1
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	93,0	85,0	86,3	90,5	91,0	90,0
D	Feldolgozóipar	90,6	88,6	90,5	94,3	99,7	94,8

Forrás: GKI prognózis

a tulajdonos kiöregedése után nagy valószínűséggel megszűnnek. Ebben a létszám-kategóriában tovább emelkedik az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő, valamint az egyéb közösségi és személyi szolgáltatások súlya és az építőipar hányada.

A 10–49 fő közötti két kis és középvállalati kategória létszáma valamelyest emelkedik, foglalkoztatási súlyuk azonban és így ezek foglalkoztatási szempontból továbbra is kisebb jelentőségűek maradnak. A 2007–2013 közötti időszakra ugyan további támogatás növelés van beígérve, az ebbe a méretkategóriába tartozó szervezetek számára, azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy számos ok miatt nem tudnak gyökeret verni a gazdaságban.

Az utóbbi években a szakmai közvélemény keveset remélt a nagyobb méretű gazdasági szervezetek foglalkoztatási képességének javulásától, ugyanakkor kutatásaink szerint korai leírni ezeket. **Az 50–249 fő közöttiek és a 250 fő feletti**ek közül a kisebbek jobb kilátásokkal rendelkeznek a megrendelés-szerzésre, mint az előző két kategória. A műszaki fejlődés és a munkaszervezési eljárások korszerűsödéséből származó előnyöket jobban képesek kihasználni, és nagyobb esélyeik vannak a magas összegű közbeszerzési eljárásokon való sikeres részvételre. Természetesen a humán erőforrás csak egy része a szervezetek erejének – gazdasági pozícióikat, jövedelmezőségüket más tényezők ennél nagyobb mértékben határozzák meg. A kis méretű szervezetek a gazdaság számos területén nem képesek kiaknázni a társadalmi munkamegosztásban rejlő előnyöket.

A különböző ágazatokra különböző méretszerkezet jellemző, amit nyilván a tevékenység specifikumai determinálnak. A prognózis készítésének során azzal a feltételezéssel éltünk, hogy **az ágazat-specifikus méretkategória foglalkoztatási képessége erősödik**. Néhány ágazatnál – ennek fő példája az építőipar – a nem specifikus létszám-kategória foglalkoztatási képessége is nő, elsősorban az egyébként is foglalkoztatott létszám egy részének bejelentése útján.

Össességében csak csekély mértékű koncentráció bekövetkezését prognosztizáljuk 2005–2010 között, ami leginkább a termelő ágazatokat fogja érinteni (6. táblázat).

A régiók foglalkoztatási pozíciója alig változik 2010-ig, sőt a közép-magyarországi régió foglalkoztatási súlya még egy kicsit tovább nő. Az ország legnagyobb régiójában említésre méltó változás, hogy öt év alatt a feldolgozóipar súlya mérséklődik, míg az üzleti szolgáltató tevékenységeké növekszik. A nemzetgazdaság leginkább létszámfelzívó ágazatai továbbra is a központi régióban működnek a legnagyobb arányban (7. táblázat).

A pénzügyi szempontból 2008-ban záródó I. Nemzeti Fejlesztési Terv alapvetően ágazati szemléletű. A projekteket, akár a megvalósító szervezet székhelye, akár a végrehajtás földrajzi helye alapján vizsgáljuk, gyakoriságuk a területi rangsort követi. A 2006 őszéig kifizetett összegeket vizsgálva azt látjuk, hogy a pályázók székhelye szerint 55%, a projektek megvalósítási színhelye szerint 40% jutott a három fejlett régióba⁵. Így a fejletlenebb régiók további leszakadása legfeljebb mérsékelhető, felzárkózásuk még várat magára.

Az Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007–2013 szerint a regionális operatív programok keretében elosztásra kerülő források tervezete hasonló arányokat tar-

7. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása ágazat és létszám-kategória szerint, 2010 (összesen=100%)

	Megnevezés	1-9 fő	10-19 fő	20-49 fő	50-249 fő	250- fő	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	0,9	0,3	0,6	1,0	0,5	3,2
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,1	0,1	0,3	0,6	0,6	1,8
D	Feldolgozóipar	2,7	1,9	2,8	5,2	8,3	21,0
F	Építőipar	3,5	1,0	1,3	1,1	0,2	7,0
G	Kereskedelem, javítás	8,4	2,4	2,0	1,4	1,1	15,2
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,8	0,6	0,5	0,3	0,0	3,2
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	1,8	0,5	0,7	1,2	2,9	7,1
J	Pénzügyi tevékenység	1,0	0,2	0,2	0,4	0,3	2,1
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	7,1	1,4	1,6	2,3	1,7	14,1
L	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	0,1	0,2	0,6	2,6	2,2	5,8
M	Oktatás	0,8	0,1	0,6	2,7	1,5	5,7
N	Egészségügyi, szociális ellátás	1,3	0,1	0,3	1,5	3,5	6,7
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg. háztartások tevékeny	4,8	0,3	0,6	0,8	0,6	7,0
Összesen		34,3	9,2	12,1	21,1	23,3	100,0
		1-9 fő	10-19 fő	20-49 fő	50-249 fő	250- fő	Összesen
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	1,7	1,9	2,5	4,7	4,5	15,3
DB+DC	Textilipar, bőrtermék, lábbeli gyártása	1,2	0,9	1,8	3,7	3,0	10,7
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	2,8	1,1	1,6	2,4	1,4	9,3
DF+DG+DH	Koksz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	0,6	0,8	1,1	2,7	4,1	9,3
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	0,5	0,4	0,4	0,9	1,2	3,5
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	2,1	1,7	2,3	3,4	2,4	12,0
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamos gép, műszer, jármű gyártása	2,8	1,7	2,8	6,3	22,4	36,0
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	1,4	0,4	0,7	0,9	0,6	4,0
D	Feldolgozóipar	13,1	9,0	13,2	25,0	39,6	100,0

Forrás: GKI Zrt. számítás

Megjegyzés: Létszám-kategórián belüli legnagyobb súlyt képviselők: dől, az ágazaton belüli foglalkoztatás egyharmadát elérő súly; vastagítás, az összesen sorok legnagyobb súlya; nagyobb szám

8. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása ágazat és régió szerint, 2010 (összesen=100%)

	Megnevezés	Közép- Mo	Közép- Dtül	Nyugat- Dtül	Dél- Dtül	Észak- Mo	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	0,4	0,4	0,3	0,5	0,3	0,6	0,7	3,2
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz, gőz-, vízellátás	0,4	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	1,8
D	Ipar	5,4	3,4	3,1	1,7	2,3	2,7	2,5	21,0
F	Építőipar	2,4	0,9	0,7	0,6	0,7	0,9	0,8	7,0
G	Kereskedelem, javítás	6,4	1,4	1,3	1,2	1,3	1,8	1,8	15,2
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,2	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	3,2
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	3,3	0,6	0,7	0,5	0,6	0,7	0,7	7,1
J	Pénzügyi tevékenység	1,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	2,1
K	Ingtalanügyletek, gazdasági szolgáltatás	7,4	1,3	1,2	0,9	1,0	1,3	1,2	14,1
L	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	2,2	0,4	0,4	0,6	0,9	0,8	0,6	5,8
M	Oktatás	2,0	0,5	0,5	0,7	0,6	0,8	0,7	5,7
N	Egészségügyi, szociális ellátás	2,3	0,6	0,6	0,6	0,8	0,9	0,8	6,7
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg. háztartások tev.	3,1	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	7,0
Összesen		37,2	10,9	10,3	8,6	9,9	11,9	11,2	100,0
		Közép- Mo	Közép- Dtül	Nyugat- Dtül	Dél- Dtül	Észak- Mo	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Összesen
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	3,0	1,3	1,9	1,2	1,5	2,7	3,6	15,3
DB+DC	Textilipar, bőrtérmék, lábbeli gyártása	1,8	0,6	1,9	1,5	0,8	2,5	1,6	10,7
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	3,8	0,9	1,1	0,8	0,7	1,0	1,0	9,3
DF+DG+DH	Koksz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	3,1	1,6	1,0	0,4	1,2	1,0	1,0	9,3
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	0,6	0,8	0,4	0,4	0,5	0,2	0,5	3,5
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	2,8	3,0	1,2	0,9	2,0	1,0	1,0	12,0
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamos gép, műszer, jármű gyártása	9,1	7,2	6,6	2,5	3,8	3,9	2,8	36,0
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	1,3	0,4	0,8	0,3	0,3	0,3	0,6	4,0
D	Ipar	25,5	16,0	14,9	7,9	10,9	12,7	12,1	100,0

Forrás: GKI Zrt. számítás

Megjegyzés: Régióon belüli legnagyobb súlyt képviselő: dél, az ágazaton belül a foglalkoztatás egyharmadát elérő súly: vastagítás, az összesen sorok legnagyobb súlya: legnagyobb szám

talmaz, mint amit az előző időszak tényezői mutatnak, amennyiben 43%-uk a fejlettebb régiókban marad.

Természetesen a tematikus operatív programoknak is vannak regionális vonzatai, de összességében úgy véljük **a fejlettebb térségek javára történő forráskoncentráció nem elég markáns** (8. táblázat).

A foglalkoztatás létszám-kategória szerinti és régiós elrendeződése (9. táblázat) alig változik, a központi régióban valamelyest tovább emelkedik a nagyobb méretű szervezetek súlya. Ez nagy valószínűséggel akkor is így lesz, ha a legnagyobb cégek kisebb részegységekre bomlanak, mert külön-külön is elérik a 250 fős létszámnagyságot. A népesség előregedése területileg egyenlőtlenül valószínűleg meg, a folyamat az elsők között fogja érinteni a központi régiót, ami a többi térségre némi szívó hatást gyakorolhat.

9. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása létszám-kategóriák és régiók szerint, 2010 (összesen=100%)

	Közép-Mo	Közép-Dtúl	Nyugat-Dtúl	Dél-Dtúl	Észak-Mo	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen
1–9 fő	13,5	3,5	3,4	3,1	3,0	3,9	4,0	34,3
10–19 fő	3,4	1,0	0,9	0,8	0,9	1,1	1,2	9,2
20–49 fő	4,0	1,3	1,2	1,2	1,3	1,6	1,5	12,1
50–249 fő	6,6	2,3	2,2	1,8	2,5	3,0	2,8	21,2
250– fő	9,8	2,8	2,6	1,7	2,2	2,4	1,9	23,3
Összesen	37,2	10,9	10,3	8,6	9,9	11,9	11,2	100,0

Forrás: GKI Zrt. számítás

A nyugdíjrendszer szigorítása, ezen belül a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjazás esetén, a nyugdíj mellett végezhető munka korlátozása elsősorban fővárosi probléma. Itt fordul elő leggyakrabban, hogy a korai nyugdíj igénybevétele mellett viszonylag nagy számban tovább dolgoztak az érintettek korábbi posztjukon. (Adler–Petz, 2003).

2.2.2. A 2011–2015 közötti időszak létszámának várható alakulása

Makrogazdasági szempontból abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a gazdasági egyensúly helyreállítása sikeresen megtörténik és a 2011–2015 közötti időszakban megvalósul a gazdasági növekedés évi 4%-os, illetve valamelyest azt meghaladó növekedése (10. táblázat). Az EU támogatások rendelkezésre állnak és felhasználásuk célirányosan, az ország fejlődési érdekeinek megfelelően történik. Tekintettel a 2015-ig tartó elszámolási időszakra a források felhasználása szempontjából a 2013 és 2015 között lesznek a csúcspontok.

Érdemi foglalkoztatás-bővítést a nagy projektektől lehet várni, főként azért, mert a 2007–2013 közötti időszak EU támogatásainak végső kedvezményezettje

10. táblázat. A foglalkoztatottak számának növekedési üteme ágazatonként és létszám-kategóriánként 2011–2015 között, %

	Megnevezés	1–9 fő	10–19 fő	20–49 fő	50–249 fő	250– fő	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	90,0	92,0	98,2	106,0	105,0	99,0
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz, gőz, vízellátás	99,0	97,0	98,9	100,9	106,0	102,0
D	Feldolgozóipar	83,5	78,7	87,3	92,7	93,4	89,8
F	Építőipar	103,1	115,0	120,0	110,0	140,0	109,8
G	Kereskedelem, javítás	99,0	100,0	99,1	101,0	105,1	99,8
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	99,9	110,0	127,5	128,0	140,0	109,3
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	95,0	90,0	96,1	100,5	103,2	99,0
J	Pénzügyi tevékenység	102,0	106,4	98,2	102,5	101,0	102,0
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	110,0	130,0	135,3	130,0	130,0	120,5
L	Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	70,0	70,0	74,3	103,5	102,2	98,0
M	Oktatás	96,0	100,0	99,2	102,5	101,5	101,0
N	Egészségügyi, szociális ellátás	102,0	110,0	97,6	109,0	111,0	108,2
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg, háztartások tev.	104,5	110,0	115,9	150,0	142,0	113,7
Összesen		100,8	101,7	104,1	106,0	104,0	103,1
Változás összesen 2015/2010 (%)							
		1–9 fő	10–19 fő	20–49 fő	50–249 fő	250– fő	Összesen
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	70,0	80,0	87,4	95,0	90,0	87,7
DB+DC	Textilipar, bőrtermék, lábbeli gyártása	90,0	90,0	91,7	95,0	94,0	93,2
DD+DE	Ffeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	92,5	90,0	93,4	97,5	95,5	94,1
DF+DG+DH	Koksz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	70,0	70,0	73,8	85,0	87,0	82,3
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	75,0	70,0	79,3	85,0	87,0	81,5
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	78,0	70,0	81,4	89,0	86,0	82,3
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamosgép, műszer, jármű gyártása	80,0	75,0	89,0	93,0	96,0	92,7
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	100,2	95,0	100,0	101,5	101,0	100,0
D	Feldolgozóipar	83,5	78,7	87,3	92,7	93,4	89,8

Forrás: GKI Zrt. számítás

nem a végső felhasználó lesz, hanem az állam. Ez nagyobb teret ad a fejlesztések központi vezénylésére, és további létszámot igénylő projektek kivitelezésére és működtetésére.

A foglalkoztatási színvonal 2011–2015 között várhatóan összesen 3,2% körüli mértékben emelkedik, amely évi átlagban 0,6%-os növekedési ütemnek felel meg. A foglalkoztatottak száma 125-130 ezer fővel emelkedhet.

A feldolgozóipari ágazatok mindegyike létszámvesztő lesz elsősorban a műszaki fejlődés, illetve e teljesítménykövetelmények növekedésének létszámkiszorító hatása miatt. A technológiai váltásból adódó létszámmegtakarítás felülmúl minden egyéb hatást. Ezen a területen nem reális számolni a részmunkaidős foglalkoztatás terjedésével sem.

A létszám bővülésében az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő, valamint az egyéb közösségi és személyi szolgáltatásoknak és az építőiparnak az előző időintervallumban tapasztaltnál is nagyobb szerepe lesz. Az utóbbinak kiemelkedő feladatai lesznek az Új Magyarország Fejlesztési Terv realizálásában, továbbá az egyre bővülő és többféle finanszírozású rekonstrukciós munkák kapcsán. A szabályozás és az ellenőrzés szigorodásából származó kedvező hatásra ebben az időintervallumban is lehet számítani.

A kereskedelem foglalkoztatási képessége a 2010 utáni években tetőződik, majd ezt követően nagyjából szinten marad, miáltal foglalkoztatási súlya ebben a periódusban már csökken.

Az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások ágazat létszám-bővülését táplálja a magasán kvalifikált szellemi munka relatív olcsósága a fejlett országokhoz képest. Az ebben rejlő előnyök várhatóan ekkor teljesednek ki. Optimális esetben az időszak vége felé ismételten napirendre kerül az EU további bővítése is, amely felértékelheti Magyarország pozícióit és tapasztalatait.

A pénzügyi és biztosítási tevékenység ágazatban tovább folytatódnak az előző időszak tendenciái, tehát bizonyos területei létszám-leépítők lesznek a technikai, informatikai fejlődés következtében. Ugyanakkor más tevékenységei még mindig fejletlenek, pl.: alacsony a banki fiókellátottság, bővítésre szorul az ügynöki hálózat, stb.. A pénzügyi tevékenység létszámigényes részei további fejlesztésnek néznek elébe, amelyek ellensúlyozzák a tárgyalt időszakban a létszámleépítő tendenciát. A magyar lakosság hitelképességének javulása, banki kapcsolatainak bővülése növelheti az itt foglalkoztatottak körét.

A közösségi szolgáltatások ágazatai közül a közigazgatás és érdekvédelem létszáma csökken az államigazgatási reformmal és területi irányítási rendszer centralizálásával, a határőrizeti feladatok mérséklődésével kapcsolatosan. **Az oktatási létszámkapacitás enyhe bővülését** – a gyermekszám csökkenése ellenére – **a felnőttképzés elterjedése, és a pedagógus végzettségűek magas száma indokolja.** Ez utóbbi ágazatban a megélhetést találók egyre csökkenő hányada lesz közalkalmazott.

A munkavállalók folyamatos képzésével kapcsolatban sok a pótolni való és még inkább lesz ez a nyugdíjkorhatár emelésével összefüggésben, ami a jelenleginél nagyobb képzés kapacitásokat igényel. **Az egészségügyi és szociális ága-**

11. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása ágazat és létszám-kategória szerint, 2015 (összesen=100%)

	Megnevezés	1-9 fő	10-19 fő	20-49 fő	50-249 fő	250- fő	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	0,7	0,2	0,6	1,1	0,5	3,1
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,1	0,1	0,3	0,6	0,6	1,7
D	Ipar	2,2	1,4	2,3	4,7	7,5	18,3
F	Építőipar	3,5	1,2	1,5	1,1	0,2	7,5
G	Kereskedelem, javítás	8,0	2,3	1,9	1,4	1,1	14,7
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,7	0,6	0,7	0,4	0,0	3,4
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	1,7	0,5	0,6	1,2	2,9	6,8
J	Pénzügyi tevékenység	1,0	0,2	0,2	0,4	0,3	2,1
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	7,6	1,8	2,1	2,9	2,1	16,5
L	Közgazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	0,1	0,2	0,4	2,7	2,2	5,5
M	Oktatás	0,7	0,1	0,6	2,7	1,5	5,6
N	Egészségügyi, szociális ellátás	1,3	0,1	0,3	1,6	3,8	7,0
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg, háztartások tev.	4,9	0,3	0,7	1,1	0,8	7,8
Összesen		33,5	9,1	12,2	21,7	23,5	100,0
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	1,3	1,7	2,4	4,9	4,6	14,9
DB+DC	Textilipar, bőrtérmék, lábbeli gyártása	1,2	0,9	1,9	3,9	3,1	11,1
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	2,9	1,1	1,7	2,7	1,4	9,7
DF+DG+DH	Koksz., kőolajvegyi anyag, gumi, műanyag	0,5	0,6	0,9	2,5	4,0	8,5
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	0,5	0,3	0,4	0,9	1,1	3,2
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	1,8	1,4	2,1	3,4	2,3	11,0
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamos gép, műszer, jármű gyártása	2,5	1,4	2,7	6,5	24,0	37,1
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	1,5	0,5	0,8	1,0	0,7	4,5
D	Ipar	12,2	7,9	12,9	25,8	41,2	100,0

Forrás: GKI Zrt. számítás

Megjegyzés: Létszám-kategórián belüli legnagyobb súlyt képviselő: dőlt, az ágazaton belüli a foglalkoztatás egyharmadát elérő súly: vastagítás, az összesen sorok leg-nagyobb súlya: nagyobb szám

zatban továbbra is létszámbővítésre lesz szükség a népesség nem kielégítő egészségi állapota és a népesség öregedése miatt.

A foglalkoztatás strukturális átalakulása során – hasonlóan az előző periódushoz – a versenyszférában tovább emelkedik az üzleti és személyi szolgáltató ágazatok és az építőipar foglalkoztatási aránya a feldolgozóipari, a mezőgazdasági és a kereskedelmi ágak rovására.

Az időszak során bekövetkező létszám-növekedésből valamennyi létszám-kategória részesedik, de eltérő mértékben, ezért a súlyarányok valamelyest átalakulnak.

Létszám kategóriák szerint továbbra is az 1–9 fő közötti szervezetekben foglalkoztatottak alkotják majd a legnagyobb csoportot, de súlyuk csökken. Az e kategóriában megvalósuló foglalkoztatás korábbi funkciói megmaradnak. Ebben a létszám-kategóriában az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatásokat segítő szolgáltatások súlya érzékelhetően tovább növekszik, miközben a feldolgozóiparé és a kereskedelemé visszaesik.

A 10–49 fő közötti két kis és középvállalati kategória együttes foglalkoztatási súlya nem változik, de belső átrendeződésre kerül sor: a 10–19 fősek súlyaránya esik, míg a 20–49 főseké emelkedik. A támogatások hatására valamelyest javulhat foglalkoztatási képességük, de továbbra sem lesz meghatározó pozíciójuk a foglalkoztatás szempontjából.

Az 50–249 fő közöttiek és a 250 fő feletti kategória foglalkoztatási súlya kismértékben tovább emelkedik és ez a két kategória lesz a meghatározó a foglalkoztatás szempontjából. A foglalkoztatás terén is nagy valószínűséggel létezik egy „kritikus tömeg”, amely felett jól hasznosulnak a támogatásokból, a társadalmi munkamegosztásból származó és az egyéb szempontok (piaci alkalmazkodás, költségoptimalizálás, stb.) szerinti előnyök.

A régiók foglalkoztatási pozíciója igen lassan módosul 2011–2015 között, a közép-magyarországi régió foglalkoztatási súlya ebben az időszakban kismértékben csökken. Az Új Magyarország Fejlesztési Program 2007–2013 – sikeres megvalósítás esetén – elkezd megmozdítani a megmerevedett struktúrát. A fejlettebb dunántúli és központi régió foglalkoztatási aránya csökken, illetve stagnál, Dél-Dunántúl, Észak- és Dél-Alföld foglalkoztatási súlya viszont emelkedik. A folyamat szoros összefüggésben van a közlekedési infrastruktúra fejlesztésével, továbbá az EU bővülésével. Az említett régiók Románia és Bulgária EU tagságát követően talán jobban bekerülnek Európa vérkeringésébe. Minimálisan a közlekedési igények növekedésével párhuzamos szolgáltatások kiterjedéséből fognak profitálni, de az elérhetőség javulásával más tevékenységek megtelepülése sem reménytelen. Elsősorban az infrastrukturális és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltató tevékenységek bővülését tartjuk reálisnak ezekben a régiókban.

Horvátország esetleges felvétele az időszak végén azt jelentené, hogy a rövid ukrán határszakasz kivételével Magyarország beljebb kerülne az EU pereméről, s ez javítja munkaerő-piaci merítési bázisát. Ez alatt azt értjük, hogy a mostani jelentős mértékű munkavállalási korú inaktív, de munkába nem vonható népesség „automatikusan” kibővül az új kínálatot jelentő környező országok béli magyar ajkú népességgel.

12. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása ágazat és létszám-kategória szerint, 2015 (összesen=100%)

	Megnevezés	Közép-Mo	Közép-Dtűl	Nyugat-Dtűl	Dél-Dtűl	Észak-Mo	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	0,3	0,4	0,3	0,5	0,3	0,6	0,7	3,1
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	0,4	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	1,7
D	Feldolgozóipar	4,5	2,8	2,7	1,5	2,0	2,4	2,4	18,3
F	Építőipar	2,5	0,9	0,8	0,7	0,7	0,9	0,9	7,5
G	Kereskedelem, javítás	6,1	1,4	1,2	1,1	1,3	1,8	1,7	14,7
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,2	0,4	0,5	0,3	0,3	0,3	0,4	3,4
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	3,1	0,5	0,6	0,5	0,6	0,7	0,7	6,8
J	Pénzügyi tevékenység	1,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	2,1
K	Ingtalanügyletek, gazdasági szolgáltatás	8,3	1,7	1,5	1,1	1,2	1,5	1,3	16,5
L	Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	2,1	0,4	0,4	0,5	0,9	0,8	0,5	5,5
M	Oktatás	1,9	0,5	0,4	0,7	0,6	0,8	0,7	5,6
N	Egészségügyi, szociális ellátás	2,3	0,7	0,7	0,7	0,8	0,9	0,9	7,0
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg., háztartások tev.	3,4	0,7	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7	7,8
Összesen		37,0	10,8	10,3	8,7	9,9	12,0	11,4	100,0
DA	Élelmiszer, ital, dohánygyártás	2,8	1,2	1,8	1,2	1,3	2,7	3,9	14,9
DB+DC	Textilipar, bőrtérmék, lábbeli gyártás	1,7	0,6	1,9	1,6	0,8	2,7	1,7	11,1
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	3,9	0,9	1,2	0,9	0,7	1,1	1,1	9,7
DF+DG+DH	Kösz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	2,8	1,5	0,9	0,3	1,1	0,9	1,0	8,5
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártás	0,6	0,8	0,4	0,4	0,5	0,2	0,5	3,2
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártás	2,5	2,7	1,1	0,9	2,0	0,9	0,9	11,0
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamosgép, műszer, jármű gyártás	8,9	7,3	6,6	2,6	4,3	4,3	3,2	37,1
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	1,4	0,5	0,8	0,3	0,4	0,4	0,7	4,5
D	Feldolgozóipar	24,6	15,3	14,7	8,1	11,1	13,3	12,9	100,0

Forrás: GKI Zrt. számítás

Megjegyzés: Régióon belüli legnagyobb súlyt képviselők: dőlít, az ágazaton belül a foglalkoztatás egyharmadát elérő súly: vastagítás, az összesen sorok legnagyobb súlya: legnagyobb szám

13. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása létszám-kategóriák és régiók szerint, 2015 (összesen=100%)

	Közép-Mo	Közép-Dtúl	Nyugat-Dtúl	Dél-Dtúl	Észak-Mo	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen
1-9 fő	13,1	3,4	3,3	3,0	2,9	3,8	3,9	33,5
10 – 19 fő	3,3	0,9	0,9	0,8	0,9	1,1	1,2	9,1
20 – 49 fő	4,0	1,3	1,2	1,2	1,3	1,6	1,5	12,2
50 – 249 fő	6,8	2,3	2,2	1,9	2,5	3,1	2,9	21,7
250 – fő	9,8	2,8	2,6	1,7	2,2	2,4	1,9	23,5
Összesen	37,0	10,8	10,3	8,7	9,8	12,0	11,4	100,0

Forrás: GKI Zrt. számítás

Megjegyzés: Régión belüli legnagyobb súlyt képviselő: kék szín, a létszám-kategórián belül a foglalkoztatás egyharmadát elérő súly: vastagítás, az összesen sorok legnagyobb súlya: piros szín

A foglalkoztatás létszám-kategóriák szerinti és régiós elrendeződése kismértékben változik, a központi régióban valamelyest tovább emelkedik a nagyobb méretű szervezetek súlya, s csökken a kicsiké. A 9 főnél kevesebbet foglalkoztató szervezetek súlya valamennyi régióban kicsit visszaszorul, s 10–49 fő közötti két kategória is csökken helyenként, de alapvetően stagnál. Az 50–249 közötti kategória súlya kismértékben emelkedik Dél-Dunántúlon, Észak-Alföldön és Dél-Alföldön. Az utóbbi két régióban a mezőgazdasági szervezetek némi koncentrációjával is kalkuláltunk.

2.2.3. A 2005–2015 közötti időszak foglalkoztatotti létszámának várható alakulása

A 2005–2015 közötti időszakban a foglalkoztatottak száma összességében közel 5%-kal, évi átlagban 0,6%-kal emelkedik, ez hozzávetőlegesen 200 ezer fős foglalkoztatás-bővülést jelent. A GDP-növekedés és a foglalkoztatás-bővülés egymáshoz való viszonya nem változik a korábbiakhoz képest, azaz a GDP viszonylag jelentős bővülése csupán szerény foglalkoztatás növekedéssel jár együtt, a fejlődés intenzív jellegű marad.

A tárgyalt időszak egészében a legnagyobb dinamikájú létszámvesztők a mezőgazdasági és a feldolgozóipari ágazatok lesznek. Előbbiek az EU agrárpolitikájának esnek áldozatul, utóbbiak a magas minőségi igényeket kielégítő folyamatos automatizálásnak. A másik póluson az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások, az építőipar és az egyéb közösségi és személyi szolgáltatások, a háztartások tevékenységével kapcsolatos szolgáltatások állnak majd igen jelentős foglalkoztatási-képesség bővüléssel.

14. táblázat. A foglalkoztatottak számának növekedési üteme ágazatok és létszám-kategóriák szerint 2005–2015 között, %

	Megnevezés	1–9 fő	10–19 fő	20–49 fő	50–249 fő	250–fő	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	72,0	74,5	92,5	100,7	94,5	87,7
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	95,0	93,1	99,0	101,4	106,7	101,9
D	Feldolgozóipar	75,6	69,7	79,0	87,5	93,1	85,1
F	Építőipar	106,1	127,7	156,3	143,0	175,0	123,7
G	Kereskedelem, javítás	99,0	101,3	102,2	116,2	115,6	102,3
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	94,9	110,6	142,9	140,8	168,0	109,3
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	93,1	90,0	98,2	103,3	106,3	100,3
J	Pénzügyi tevékenység	107,6	112,8	104,4	110,2	107,6	108,2
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	116,1	160,6	160,2	171,6	175,5	139,0
L	Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	42,0	49,0	52,8	105,6	102,8	92,2
M	Oktatás	89,3	90,0	93,2	100,1	97,4	97,0
N	Egészségügyi, szociális ellátás	106,1	104,5	101,7	115,3	117,1	113,7
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg., háztartások tevékeny	107,6	121,0	146,2	159,0	142,0	119,4
Összesen		100,6	102,0	106,1	110,3	107,3	104,9
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	61,6	70,6	76,8	84,4	80,1	77,6
DB+DC	Textilipar, bőrtermék, lábbeli gyártása	72,0	67,5	81,6	82,7	83,7	80,0
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	80,5	77,4	81,1	89,7	86,0	83,3
DF+DG+DH	Kösz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	58,1	64,4	60,8	82,5	83,5	76,6
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	64,5	56,0	66,6	74,0	76,6	70,0
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	72,5	63,0	74,6	83,7	80,4	76,3
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamosgép, műszer, jármű gyártása	82,0	76,5	91,0	99,0	103,0	98,4
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	93,2	80,8	86,3	91,9	91,9	90,0
D	Feldolgozóipar	75,6	69,7	79,0	87,5	93,1	85,1

Forrás: GKI Zrt. számítás

15. táblázat. A foglalkoztatottak számának növekedési üteme ágazatok és régiók szerint 2005–2015 között, %

	Megnevezés	Közép- Mo	Közép- Dtúl	Nyugat- Dtúl	Dél- Dtúl	Észak- Mo	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Összesen
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	75,2	80,4	79,2	95,3	83,6	91,8	96,9	87,7
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	101,5	101,0	100,0	104,9	103,0	101,9	99,9	101,9
D	Feldolgozóipar	80,9	83,8	84,8	87,3	86,5	88,3	89,9	85,1
F	Építőipar	117,2	126,5	132,3	132,6	118,7	127,6	126,5	123,7
G	Kereskedelem, javítás	101,7	104,0	100,0	103,0	101,0	103,5	104,0	102,3
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	108,1	115,6	120,6	111,0	105,8	99,9	103,9	109,3
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	99,3	102,0	98,5	97,4	103,5	104,0	100,8	100,3
J	Pénzügyi tevékenység	104,0	108,2	110,2	107,2	108,1	115,5	121,9	108,2
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	129,0	162,0	156,3	139,2	150,0	150,0	144,0	139,0
L	Közgazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	96,9	80,8	82,5	85,4	99,8	92,6	86,4	92,2
M	Oktatás	96,0	89,1	86,2	96,2	102,0	103,0	103,5	97,0
N	Egészségügyi, szociális ellátás	112,4	111,8	112,4	113,3	113,4	115,5	118,5	113,7
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg, háztartások tev.	119,8	123,0	123,6	123,1	112,2	119,7	113,0	119,4
Összesen		105,5	103,6	103,4	104,9	103,9	105,9	105,6	104,9
		Közép- Mo	Közép- Dtúl	Nyugat- Dtúl	Dél- Dtúl	Észak- Mo	Észak- Alföld	Dél- Alföld	Összesen
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	70,6	64,0	74,8	74,6	72,0	82,8	91,2	77,6
DB+DC	Textilipar, bőrtérmék, lábbeli gyártása	69,6	59,5	76,5	88,8	66,8	93,1	87,3	80,0
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	81,4	75,7	86,3	83,5	88,2	87,3	87,3	83,3
DF+DG+DH	Koksz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	73,6	78,9	74,4	77,6	72,0	75,4	93,1	76,6
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	66,3	76,5	62,4	87,6	73,1	53,9	64,5	70,0
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	72,9	80,0	73,8	82,1	88,0	64,0	67,2	76,3
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamosgép, műszer, jármű gyártása	93,2	97,2	96,3	99,8	106,0	104,5	102,5	98,4
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	91,1	82,5	90,3	82,6	83,2	84,8	105,0	90,0
D	Feldolgozóipar	80,9	83,8	84,8	87,3	86,5	88,3	89,9	85,1

Forrás: GKI Zrt. számítás

16. táblázat. A foglalkoztatottak számának megoszlása (összesen=100%)

	Megnevezés	2005	2010	2015
A+B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás	3,7	3,2	3,1
C+E	Bányászat, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	1,8	1,8	1,7
D	Feldolgozóipar	22,5	21,0	18,3
F	Építőipar	6,4	7,0	7,5
G	Kereskedelem, javítás	15,1	15,2	14,7
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	3,3	3,2	3,4
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	7,1	7,1	6,8
J	Pénzügyi tevékenység	2,1	2,1	2,1
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	12,5	14,1	16,5
L	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	6,3	5,8	5,5
M	Oktatás	6,0	5,7	5,6
N	Egészségügyi, szociális ellátás	6,5	6,7	7,0
O+P	Egyéb közösségi, személyi szolg, háztartások tev.	6,8	7,0	7,8
Összesen		100,0	100,0	100,0
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	16,3	15,3	14,9
DB+DC	Textilipar, bőrtermék, lábbeli gyártása	11,8	10,7	11,1
DD+DE	Fafeldolgozás, papírgyártás, kiadói, nyomdai tev.	9,9	9,3	9,7
DF+DG+DH	Koksz., kőolaj, vegyi anyag, gumi, műanyag	9,5	9,3	8,5
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	3,9	3,5	3,2
DJ	Fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása	12,3	12,0	11,0
DK+DL+DM	Gép, berendezés, villamosgép, műszer, jármű gyártása	32,1	36,0	37,1
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	4,2	4,0	4,5
D	Feldolgozóipar	100,0	100,0	100,0

Forrás: GKI Zrt. számítás

Az eltérő növekedési ütemek átrendezik az ágazatok foglalkoztatási súlyát. **A legfontosabb foglalkoztató az időszak elején és végén egyaránt a feldolgozóipar, bár aránya 4,2 százalékponttal csökken.** A kezdetben második helyen álló kereskedelem visszacsúszik a harmadik helyre 0,4 százalékpontos arányvesztéssel. **A kiinduló helyzetben harmadik pozíciót betöltő ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások előrelépnek a második helyre, 4 százalékponttal, itt következik be a legnagyobb aránynyereség.** Ezen túlmenően várhatóan növekszik az építőipar, az egészségügyi és szociális ellátás, valamint az egyéb közösségi, személyi szolgáltatások, háztartások tevékenysége ágazat is. **A 2005–2015 közötti időszakban arányait tekintve a legnagyobb létszám-felszabadító a már említett feldolgozóipar, ezt követi a közigazgatás és a mezőgazdaság.**

Létszám-kategóriánként vizsgálva valamennyi szegmensben növekedés lesz. A mikro-vállalkozások körében ez inkább csak stagnálást jelent. **A legjelentősebb bővülés a közepes méret felső régiójába tartozó 50–249 fős cégek körében várható.** Tekintve, hogy ez a kategória még pályázhat a kis- és közép-vállalkozásoknak járó támogatásokért számos nagyobb vállalkozás bomlik majd részekre, hogy beleférjen ebbe a kategóriába.

A növekedési ütemekben megnyilvánuló különbségek két ponton okoznak említésre méltó arányváltozást: míg a **mikró méretű szervezetek foglalkoztatási képessége 1,5 százalékponttal visszaesik, addig az 50–249 közöttieké 1,1 százalékponttal nő.** Az 50 fő felettieknél bekövetkező fél százalékpontos arány-nyereség a foglalkoztatás koncentrációjának növekedése szempontjából fontos.

A nemzetgazdaság egészét jellemző foglalkoztatás-növekedés területi megoszlásában némi átrendeződést valószínűsítünk. A növekedési ütemek az alföldi két régióban lesznek a leggyorsabbak, de a központi régióé is átlag feletti marad, ugyanakkor Közép- és Nyugat-Dunántúlé elmarad attól. Az erőforrások területi allokációja alapvetően a korábbi időszakban tapasztaltakhoz hasonló lesz, de a mértékbeli különbségek tompulnak. **Érdemi területi kiegyenlítődés megindulására azonban nem lehet számítani, az egyes régiók önmagukhoz képest fejlődnek, de a közöttük lévő különbség érdemben nem változik.**

Számításaink egybevágóak más kutatások megállapításaival, miszerint az európai támogatási gyakorlat az adott gazdasági feltételrendszerben alig idézi elő az országokon belüli regionális különbségek csökkenését, miközben az országok kis mértékben közelednek egymáshoz. (Nemes Nagy – Németh, 2005). A közlekedési infrastruktúra fejlődéséből származó előnyök érvényre jutása továbbra is csak egy potenciális lehetőség, tényleges megvalósulásához más tényezők egyidejű, kedvező változása is szükséges a Dunától keletre (Németh, 2005).

A régiók foglalkoztatási súlya az előbbiekből adódóan csak igen kismértékben változik 2005–2015 között, a közép-magyarországi régió foglalkoztatási súlya minimálisan tovább nő, a keleti régiókban egytized százalékpontnyi emelkedés a nyugatiakban pedig esetleg csökkenés következik be, ami gyakorlatilag stagnálást jelent.

A foglalkoztatás létszám-kategória és régiós elrendeződése csak igen lassan módosul. **A központi régióban érzékelhetően tovább emelkedik a nagyobb méretű szervezetek súlya.** A felső-közép kategóriában (50–249) foglalkoztatási arány-nyereségre tesz szert Dél-Dunántúl és a két alföldi régió. Valamennyi régióban visszaesik a mikro méretű szervezetekben foglalkoztatottak súlya, a központi régióban az eggyel nagyobb méret-kategóriában is hasonló tendencia várható.

Összességében arra a következtetésre jutottunk, hogy az előttünk álló évtized során csupán szerény strukturális változások következnek be. Az ágazati struktúra változik leginkább, a létszám-kategória és regionális elrendeződés szerint pedig csak minimálisan módosul. Az utóbbi dimenzió mentén a struktúrák meglehetősen lassan és nehezen mozdulnak, nagy a folyamatok tehetetlensége, számos tényező együttes kedvező változása szükséges a helyzet

17. táblázat. A foglalkoztatottak számának növekedési üteme létszám-kategóriák és régiók szerint 2005–2015 között, %

	Közép-Mo	Közép-Dtúl	Nyugat-Dtúl	Dél-Dtúl	Észak-Mo	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Összesen
1–9 fő	100,9	100,0	100,1	102,3	96,6	100,7	101,1	100,4
10–19 fő	103,1	96,2	97,3	103,9	106,1	106,2	104,9	102,7
20–49 fő	107,3	103,2	104,0	107,0	104,4	106,4	106,0	105,9
50–249 fő	110,9	111,8	107,4	108,3	111,3	111,2	112,0	110,6
250– fő	108,7	106,6	106,8	106,0	105,1	107,8	106,0	107,4
Összesen	105,5	104,1	103,5	105,1	103,8	105,9	105,6	105,0

Forrás: GKI Zrt. számítás

módosulásához. A korábbi állami forrás-elosztási gyakorlat gyökeres megváltozására az Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007–2013 nem utal. Az üzleti szféra magatartása változatosabb, bár a fő tendencia az igazodás a korábban kialakult gyakorlathoz ugyanakkor a kínálkozó új, kedvező lehetőségek kiaknázása itt gyakoribb.

Így a feltett kérdésekre az alábbi válaszok adhatók:

- A foglalkoztatás különböző dimenziók mentén tapasztalt eloszlásai igen kismértékű átrendeződést mutatnak.
- A központi régió foglalkoztatási súlya minimális mértékben tovább emelkedik 2005–2015 között.
- A gazdasági szervezetek méret-struktúrájának megoszlásában csekély mértékű átrendeződés lesz a nagyobb méretűek javára.
- Az ágazati struktúra változásában folytatódnak a korábbi évek tendenciái, tehát a mezőgazdaság és a feldolgozóipar foglalkoztatási képessége romlik, az építőipar és a szolgáltatási ágazatoké javul. Az utóbbiakon belül átrendeződés lesz az üzletiek javára, szemben a költségvetésiekkel.

3. A mélyinterjúk tapasztalatainak összefoglalása

Korábbi kutatásaink során többször megkíséreltük a gazdálkodó szervezetek humán erőforrás menedzsmentjének véleményét kérni a várható munkaerő-kereslet összetételéről, azonban ezek a próbálkozások kevés eredménnyel jártak. Mostani kutatásunk során kifejezetten a szervezetek műszaki, termelésirányító szakembereire fókuszáltunk. Sajnálatos módon a műszaki szakemberek jövőképe is meglehetősen elnagyolt, általánosságban mozgó.

Az ágazati struktúra és a szakmai/foglalkoztatási struktúraváltozás előrejelzésével foglalkozó két kutatás közösen állította össze a mélyinterjúk tematiká-

ját, bonyolította a lekérdezést, azonban az interjúk megfelelő részeinek feldolgozása egymástól függetlenül történt.

A mélyinterjú készítésnek mint módszernek egyik legfontosabb sajátossága, hogy a válaszadóktól lényegesen nagyobb empátiát, átgondoltságot igényel, mint a zárt kérdéses, kérdőíves felmérések – ahol is a legtöbb esetben csak „ikszelgetni” kell. Ugyanakkor némileg kockázatosabb is alkalmazása, mert a megkérdezettek eltérő informáltsága, kulturális háttere, műveltsége és fogalmazási képessége miatt erősen eltérő színvonalú válaszokat kapunk, s e válaszok feldolgozása sokkal nagyobb gyakorlatot igényel. A statisztikai elmélet általában a véletlenszerű mintakiválasztás valamilyen formáját jelöli meg a reprezentativitás feltételeként. A hazai empirikus vizsgálatok eredményeinek ismerői azonban jól tudják, hogy az ily módon kialakított mintákban a megkérdezettek meglehetősen alacsony arányban válaszolnak. Jelen és a lánokban utánunk következő kutatásnak a vezetői ágazat és méretnagyság szerint meghatározták a megkérdezendő szervezettípusokat. Az így nyert válaszokat nem tekintjük országosan reprezentatív ismereteknek, hanem csupán a lehetséges jövőképek egyfajta szondázásának.

A kutatás során közel 100 interjú készült el. Az ezekben rejlő információkat tartalomelemzéssel, tipologizálással, a legfontosabb vizsgált kérdésekre adott válaszok matematikai változókká transzformálásával, illetve ezek statisztikai feldolgozásával hoztuk felszínre. Az alábbiakban a mélyinterjúk legfontosabb, legérdekesebb tapasztalatait adjuk közre.

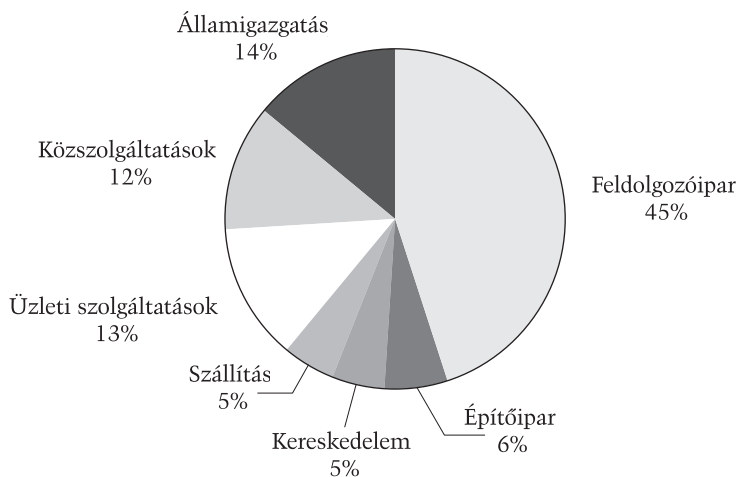
3.1. Kik válaszoltak?

A válaszadók körében – a mezőgazdaság kivételével – valamennyi nemzetgazdasági ágazat vállalatai előfordulnak (lásd a következő ábrát). Igen erősen reprezentált a mintában a feldolgozóipar (s ezen belül is az élelmiszer-, a fa-, a nyomda-, a fém- és a gépipar). Mivel a vizsgált minta elemszáma nem túl nagy, ezért nagyon részletes elemzés elvégzése értelmetlen lett volna. A továbbiakban három fő tevékenységi csoportot vizsgálunk, ezek az alábbiak:

- ipar, építőipar
- kereskedelem és üzleti szolgáltatások
- közszolgáltatások és államigazgatás.

Az elemzett minta egyötödét 20 fő alatti mikro-, 19%-át 21 és 50 fő közötti kis-, 34%-át 51 és 250 fő közötti középvállalkozások alkotják. A fennmaradó 27%-ot a 250 fő felett foglalkoztató nagyvállalatok jelentik. Ezek az arányok lényegesen eltérnek a magyar nemzetgazdaság vállalati méretszerkezetétől, amennyiben a mikro- és kisvállalkozások szignifikánsan alulreprezentáltak. Ez a vizsgálat szempontjából nem feltétlenül hátrányos, mert így lehetővé teszi a közép- és nagyvállalatok kilátásainak és szándékainak jobb megismerését.

3. ábra. A válaszadók megoszlása nemzetgazdasági ágak szerint (%)

Forrás: GKI Zrt. felmérés

3.2. Jövőképek, stratégiák

A megkérdezett vállalkozások **jövőképei meglehetősen bizonytalanok**, határozott jövőbeni fejlődési pályáivet csak kevés válaszadó tudott megfogalmazni. Mindez egyáltalán nem meglepő hazánk jelenlegi társadalmi-gazdasági helyzetében: a várható belső reformok tartalma nem világos, a világgazdaságból érkező impulzusok nem egyértelműek, a piaci folyamatok számos ágazat esetében igen változékonyak. A vállalkozások által követett – növekedési – stratégiák széles spektrumban mozognak, amint ezt a következő táblázat adatai is mutatják.

Minden nyolcadik cég a puszta túlélésért küzd az elkövetkező időszakban. Különösen magas ezek aránya az iparban. A 20 fő alatti vállalkozások közül csaknem minden negyedik a túlélést jelölte meg maximális célként. Általánosságban megfogalmazható, hogy a kisebb méretű cégek igen sérülékenyek, számos ok miatt nem képesek felvenni a versenyt környezetükkel, tehát e cégek „jogosan” tartanak a jövőtől. (A kisvállalkozások számára kitörési pont az egyedi igények kielégítése, a specializálódás lehet. Persze ez az út is „göröngyös” és számos kockázatot rejt magában.) Figyelemre méltó még, hogy az 51 és 250 fő közötti közép vállalatok körében is valamivel a mintaátlag feletti a túlélésre törekvők aránya.

A jelenlegi szintű tevékenység fenntartása, mint stratégia általában azokra a cégekre jellemző, ahol a növekedés vagy jelentős technikai, technológiai változtatással vagy a korábbtól részben eltérő tevékenységek felvállalásával lehetséges. (Az egyéni vállalkozók mindannyian ezt a stratégiát követik.) A mintaátlagnál jóval nagyobb arányban fordulnak elő ilyen vállalkozások a tágan értelmezett üzleti szolgáltatások területén.

18. táblázat. Az elkövetkező években követett vállalati stratégiák (megoszlás, %)

	Ipar, építőipar	Kereskedelem, üzleti szolgáltatások	Közszolgáltatások, államigazgatás	Minta összesen
Túlélés a cél	21	0	5	12
A jelenlegi szintű tevékenység fenntartása	13	37	9	18
A piaci része- sedés kisebb bővítése	16	11	18	15
A piaci része- sedés jelentős bővítése	50	47	13	40
A szolgáltatások fejlesztése	0	5	55	15
Összesen	100	100	100	100

Jelenlegi piaci részesedésük kisebb-nagyobb növelését a válaszadók 55%-a jelölte meg célként. Ez tulajdonképpen kedvező eredmény, hiszen a gazdálkodó szféra esetében ezek aránya csaknem kétharmados. A mikrovállalkozások 43%-a, a kisvállalkozások fele törekszik a következő években piaci részesedésének növelésére – igaz, minden negyedik mikrovállalkozás csak szerény mértékű fejlődést valószínűsít.

A szolgáltatások minőségének fejlesztése elsősorban az államigazgatásra és a közszolgáltatásokra jellemző, hiszen ezek esetében a piaci kategóriák nem vagy csak nagyon erőltetetten értelmezhetők.

Határozott összefüggés fedezhető fel a műszaki fejlődés sebessége és a követett növekedési stratégiák között. A gyors műszaki haladásról beszámoló vállalatok több mint háromnegyede piaci részesedésének határozott növelését tűzte ki célul, s ebben a cégcsoportban egyetlen egy cég sem elégedett meg a pusztán túléléssel. A lassú technikai haladásról, illetve a változatlan technikai színvonalról tudósító cégek között minden harmadik számít bővülésre, s minden ötödik túlélésre.

Milyen eszközöket kívánnak alkalmazni a vállalkozások kitűzött stratégiájuk megvalósítása érdekében? A legtipikusabb válaszok a következők:

- A műszaki-technikai fejlődés adta lehetőségek kihasználása, folyamatos termékfejlesztés. (Ez nem csak az ipari, hanem az üzleti szolgáltató cégek egy részére is jellemző.)
- Saját kutatási-fejlesztési tevékenység folytatása. (Inkább csak az iparban.)
- A vevői igényekhez való rugalmas alkalmazkodás.
- Erőteljes marketing-munka.

- Racionalizálás, a költség-hatékonyság fokozása, kiszervezések.
- Az államigazgatásban igen jellemzőek a tervezett IT-fejlesztések, fő csapásirányként pedig az e-közigazgatás kialakítását és fejlesztését jelölték meg.

3.3. A technikai fejlődés jellege és hatásai a foglalkoztatásra

Az interjúalanyok 18%-a szerint az általuk végzett tevékenység esetében a **műszaki haladás kifejezetten gyors**, 46%-uk átlagos sebességről tudósított, egynegyedük lassúnak nevezte a fejlődést, míg minden kilencedik cég részéről nyilatkozó személy nem, vagy csak alig érzekelte a fejlődést. Az iparban az átlagosnál gyorsabb, a tágan értelmezett üzleti szolgáltatások esetében az átlagosnál lassabb a vizsgált folyamat sebessége – legalábbis a válaszadók szerint. **A cégméret és a haladás gyorsasága között is érezhető összefüggés:** a több munkaerőt foglalkoztató cégek esetében nagyobb a gyors vagy átlagos mértékű fejlődésről beszámoló aránya.

A műszaki fejlődés a válaszadók 70%-a szerint semleges a foglalkoztatás szempontjából, azaz a műszaki haladás önmagában sem pozitív, sem negatív hatást sem fejt ki a vállalkozások foglalkoztatási képességére. Az így vélekedők nagy része azzal indokolta véleményét, hogy a technikai fejlődés elsősorban az előállított termékek és szolgáltatások minőségének, felhasználhatóságának és esztétikumának javulását hozza magával. Mindemellett megjelentek azok a vélemények is, amelyek a munkakörülmények javulását illetve a környezettudatos gazdasági tevékenység előtérbe kerülését várják a műszaki haladástól. A válaszadók 27%-a úgy véli, hogy esetükben a fejlődés a munkaerő kiszorításával, 3% szerint pedig a foglalkoztatási lehetőségek bővülésével jár együtt. **Elsősorban a 250 fő felett foglalkoztató ipari nagyvállalatok esetében várható a kiszorító hatás érvényesülése:** ezen cégek 42%-a vélekedik ugyanis így. A várható kiszorítási effektusról a mintaátlagnál jóval magasabb arányban beszámoló másik jelentős cégcsoport az iparvállalatoké – közel 40%-uk számít erre. A kapott válaszok szerint tehát alapján nem változnak a munkaerőmozgások közelmúltbéli arányai: elsősorban a nagyobb iparvállalatok számítanak leépítésekre. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a kis- és középvállalati szektorban sok vállalkozás szeretne munkaerő-racionalizáló beruházásokat végrehajtani, de erre nincs meg az anyagi fedezetük. (A legtöbb esetben csak akkor szánják rá magukat jelentős beruházásra, ha az biztosan megtérül – a kockázat kerülése e körben alapvető stratégia.)

Összességében elmondható, hogy **a műszaki fejlődés hazánkban az elkövetkező évtizedben is munkaerő-kiszorító hatású lesz, de ennek mértéke nagy eltérést mutat a gazdasági szervezetek között.**

A következő táblázat legfontosabb tanulsága, hogy a legnagyobb munkaerő-kiszorító hatás nem a technológiai téren leggyorsabban fejlődő szektorokban várható, hanem sokkal inkább az átlagos ütemben vagy kifejezetten lassan fejlődő területeken. E mögött vélhetően az húzódik meg, hogy a gyorsan fejlődő szekto-

19. táblázat. A műszaki fejlődés sebessége és annak várható jellege, %

A műszaki fejlődés várható hatása a foglalkoztatásra	A műszaki haladás sebessége			
	Gyors	Átlagos	Lassú	Nincs, vagy alig érzékelhető
Munkaerő-kiszorító	15	36	29	0
Semleges	85	58	71	100
Munkaerő-bővítő	0	6	0	0
Összesen	100	100	100	100

rokban a munkaerő kiszorítás már lezajlott, azaz ezeken területeken a racionalizálás jórészt már megtörtént, ellentétben a lassabban fejlődő ágazatokkal.

A létszám bővítésének jelentős akadályát képezi az, hogy a megkérdezett cégek számottevő részénél a folyamatos felvételi szándékot nem koronázza siker. A jelentkezők nagy többsége nem alkalmas a meghirdetett állásokra (nincs szakirányú képzettségük vagy van, de nagyon elavult) vagy egyszerűen nem is akarnak dolgozni (csak a Foglalkoztatási Szolgálattal való együttműködést dokumentálni).

3.4. A képzettségi színvonal várható alakulása

Az interjúalanyok egyharmada szerint a következő évtizedben cégüknél a képzettségi színvonal növekedni fog, míg kétharmaduk szerint ez lényegében változatlan lesz. (Ez utóbbi a legtöbb esetben nem jelenti azt, hogy a jövőben a munkavállalók számára semmiféle képzés sem szükséges). A képzettségi színvonal emelkedésére legnagyobb arányban a kis- és a közepes méretű vállalkozások számítanak, a mikrók és a nagyvállalatok kevésbé – persze nyilvánvalóan más-más okokból. A technikailag gyorsan fejlődő szektorokban tevékenykedő vállalatok háromnegyede a képzettségi színvonal emelkedésére számít, míg a lassú fejlődésűek esetében ez az arány alig 10%.

Minden kilencedik megkérdezett cég esetében – a valamilyen szintű – nyelvtudás alkalmazási feltétel, s minden ötödiknél fontos tényező. A jövőben fontossá válik a nyelvtudás a válaszadók 7%-ánál. A nyelvtudás iránti igény és a műszaki-technikai haladás sebessége egyenes összefüggést mutat.

A válaszadó cégek 41%-a belső képzéseket szervez, további 21%-uk a munkavállalók külső továbbképzéseken való részvételét támogatja. 38% azon cégek aránya, ahol a továbbképzés nem játszik szerepet. Az egészségügyben és az államigazgatásban törvények írják elő az időszakonkénti szakmai továbbképzést. A cégmérettel, illetve a műszaki haladás ütemével való egyenes összefüggés e tényező esetében is kimutatható.

Számos válaszadó szerint a precíz szakmai tudásnál fontosabb a megfelelő hozzáállás, attitűd, ambíció, emberi kvalitások, nyitottság. Ez utóbbiak ugyanis

nehezen vagy egyáltalán nem pótolhatók, míg a szakmai ismeretek kellő szorgalommal megszerezhetők.

3.5. A szakmastruktúra várható változásai

Mint azt a bevezetőben említettük, a kutatás jelenlegi fázisában csak összevontan vizsgáljuk a foglalkoztatás minőségi jellemzőinek alakulását.

A segéd- és szakmunka aránya a megkérdezettek 6%-a szerint nem változik majd a következő időszakban, tehát gyakorlatilag azonos marad a mostanival. Változásra elsősorban a nagyvállalatok számítanak (11%-uk gondolja így). Több interjúalany is úgy véli, hogy a műszaki fejlődés egyre inkább felhasználó-barát gépeket hoz magával, ami a szakmunka térvesztését jelenti. Ezeket a gépeket ugyanis viszonylag rövid idejű betanítás után is jó színvonalon lehet kezelni.

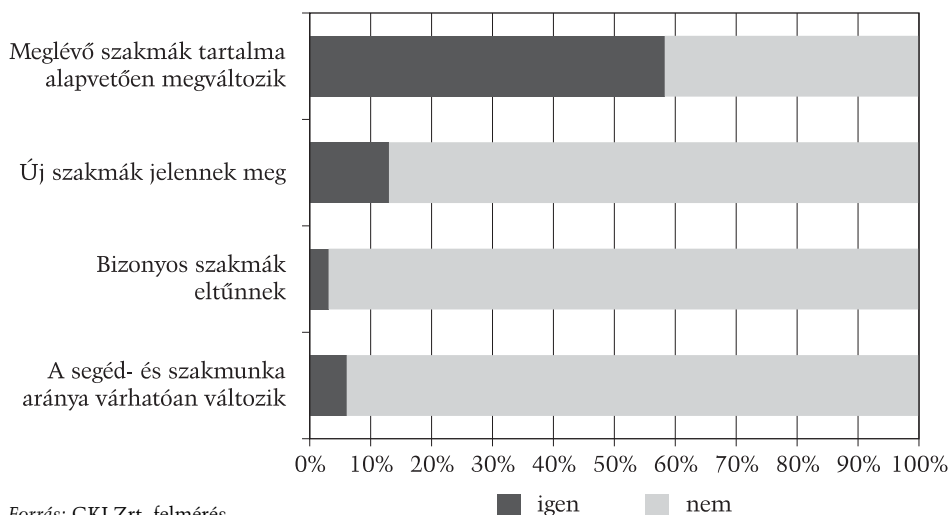
Szakmák eltűnésére nagyon kevesen számítanak (4%). Kizárólag az ipar valamint a tágra értelmezett üzleti szolgáltatások területén valószínű ilyen irányú változás bekövetkezése.

Új szakmák megjelenésére a válaszadók 13%-a számít. Elsősorban a kis- és középvállalatok, illetve a gyors műszaki fejlődésű területek esetében látszik erre esély.

A szakmastruktúra változásának fő trendje a közeljövőben a megkérdezettek szerint az, hogy meglévő szakmák tartalma jelentősen megváltozik. Az összes megkérdezett 58%-a így vélekedik.

- A vállalati méret növekedésével párhuzamosan nő az ilyen változásra számítók aránya is.

4. ábra. A szakmastruktúra várható változása a következő évtizedben (megoszlás, %)

- Ugyancsak egyenes az összefüggés a technikai fejlődés várható sebessége és a szakmák tartalmának megváltozását sejtők aránya között is. A gyorsabb haladás a szakmák tartalmának nagyobb változásával jár együtt.
- Az ekképpen gondolkodók aránya minden szektorban viszonylag magas, legmagasabb a közszolgáltatások és az államigazgatás területén.

Három érdekes mozzanatra külön is érdemes felhívni a figyelmet.

- Sok válaszadó úgy gondolja, hogy a jövőben elsősorban a vezetői munka tartalma változik meg: a menedzseri munkával szembeni követelményrendszer a mainál sokrétűbb lesz.
- Elsősorban a mikro- és kisvállalkozásoknál az egyes szakmák határvonalai már ma is elmosódnak, s ez a jövőben még inkább így lesz.
- Az általános szakmai tudáson és tapasztalaton kívül egyre növekszik a cég-specifikus ismeretek birtoklásának jelentősége.

4. A keresetek foglalkoztatásra gyakorolt hatásai

A keresetek foglalkoztatásra gyakorolt hatása többféle módon is megnyilvánul. A bér, mint költségtényező befolyásolja a gazdasági szervezetek versenyképességét, ezért a munkaadók igyekeznek minél „takarékosabban” bánni vele. A munkavállaló szempontjából a bér ösztönözheti vagy gátolhatja a munkavállalást. Az egyéni döntések esetében a racionális gazdasági szempontok mellett más tényezők is szerepet játszanak.

4.1. A bér mint költség

A vállalkozói szféra havi munkaerőköltségei 1992–2004 között, a legalább 20⁶ főt foglalkoztató vállalkozásoknál nominálisan hatszorosra növekedtek, míg ugyanebben az időszakban a fogyasztói árak 4,8 szorosra nőttek (KSH, 2004). Az ágazatok között differenciáltan megvalósult növekedésből szerényebb mértékben részesült a feldolgozóipar, az építőipar, a szálláshely-szolgáltatás és a vendéglátás, valamint az ingatlanügyletek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás. Az átlagot meghaladó módon nőttek a havi munkaerőköltségek a kereskedelem, az energiaszektorban, a pénzügyi tevékenységben, a szállítás, raktározás, a postai szolgáltatások területén és a távközlésben.

Az átlag alatti költségnövekedést realizáló ágazatok – az ipariak kivételével – inkább többé, mint kevésbé érintettek a fekete foglalkoztatás által, ezért itt a legális költségek visszafogott emelkedése mögött ez a hatás is meghúzódhat.

A munkaerőköltségek nagysága szerinti rangsor valamelyest átrendeződött a tárgyalt több mint tíz év alatt. A pénzügyi tevékenység első helye megingathatatlan, a nemzetközi gyakorlattal megegyezően itt kimagaslóan nagyok itt a

foglalkoztatás költségei. Az energiaszektor a második helyre került, ugyancsak az európai gyakorlatnak és jó érdekérvényesítő képességének megfelelően. **A feldolgozóipar helyzete némileg javult (a 8.-ról a 6-7. helyre lépett), de az EU-ban általános harmadik helyhez képest ez a pozíció változatlanul szerény.** Nyilván ez is szerepet játszott az ide irányuló külföldi működőtőke beáramlásának kedvező alakulásában.

A munkaerőköltségnek az átlagosnál magasabb ütemű növekedése a szállítás, raktározás, posta és távközlés ágazatot a 3. helyre hozta fel a rangsorban. A változásokban kiemelkedő szerepe volt a távközlés fejlődésének és egyes közlekedési ágazatok jó érdekérvényesítési pozíciójának. A többi ágazat a dinamika gyorsaságától függetlenül nem tudott érdemben változtatni korábbi helyzetén.

Reálértéken a termelői árakat figyelembe véve a feldolgozóiparban történt jelentős emelkedés a munkaerő árában, míg a fogyasztói árakkal számolva az energia szektorban.

A munkaerőköltségekben 2000–2004 között bekövetkezett jelentős reálérték emelkedés a keresetek gyors és a szociális költségek alacsony dinamikájú növekedésének egyenlegeként adódott. A keresetek növekedésében szerepet játszottak a kétszeri jelentős minimálbéremelés és az azok nyomán a kereseti arányok torlódásának megszüntetésére irányuló törekvések, továbbá egyes ágazatokban a munkaügyi kapcsolatok legalább részleges rendezésének költségei is.

20. táblázat. A munkaerőköltségek éves átlagos változása 1992 és 2004 között, %

Jele	Nemzetgazdasági ág	A munkaerőköltség átlagos évi változása, %		
		Folyó áron	A termelői árindexszel korrigálva	A fogyasztói árindexszel korrigálva
C	Bányászat	14,3	3,4	0,3
D	Feldolgozóipar	15,8	5,1	1,5
E	Villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás	17,6	2,7	3,1
F	Építőipar	14,6	1,7	0,4
G	Kereskedelem, javítás	16,8	x	2,4
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	14,3	x	0,2
I	Szállítás, raktározás, posta és távközlés	16,9	x	2,5
J	Pénzügyi tevékenység	16,8	x	2,5
K	Ingyatlanügylek, gazdasági szolgáltatás	14,8	x	0,6
C–K	Üzleti szféra összesen	16,1	x	1,8

Forrás: A munkaerőköltség alakulása 2004, KSH, Budapest 2006

Megjegyzés: A legalább 20 főt foglalkoztató vállalkozások adatai alapján

21. táblázat. A havi munkaerőköltségek alakulása 4 éves periódusonként

Jele	Nemzetgazdasági ág	Átlagos éves növekedési ütem a periódusban, %					
		1992–1996		1996–2000		2000–2004	
		tényleges	reál*	tényleges	reál*	tényleges	reál*
C	Bányászat	21,4	-1,5	14,0	0,9	8,0	1,4
D	Feldolgozóipar	22,0	-1,0	15,3	2,0	10,3	3,6
E	Villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás	25,0	1,5	15,7	2,3	12,3	5,5
C–E	Ipar	22,4	-0,7	15,0	1,8	10,4	3,6
F	Építőipar	18,1	-4,2	15,0	1,7	10,7	3,9
C–F	Ipari szektor	21,8	-1,2	15,1	1,8	10,5	3,8
G	Kereskedelem, javítás	18,7	-3,7	14,7	1,5	16,9	9,7
H	Szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás	20,4	-2,3	14,7	1,5	8,2	1,6
I	Szállítás, raktározás, posta és távközlés	22,0	-1,0	16,8	3,3	12,0	5,1
J	Pénzügyi közvetítés	20,7	-2,0	18,0	4,3	12,0	5,2
K	Ingyanügyletek, gazdasági szolgáltatás	17,6	-4,5	18,0	4,4	8,9	2,2
G–K	Üzleti szolgáltatás	19,5	-3,0	16,0	2,6	12,9	6,0
C–K	Üzleti szféra összesen	21,7	-1,3	15,6	2,2	11,4	4,6

Forrás: A munkaerőköltség alakulása 2004, KSH, Budapest 2006

Megjegyzés: A legalább 20 főt foglalkoztató vállalkozások.

* A kiigazítás a fogyasztói-árindexszel történt.

A munkaerőköltségek alakulása – olyan más tényezőkkel együtt, mint pl. a konjunktúra és a műszaki fejlődés – hatást gyakorolt a foglalkoztatás alakulására. Az iparban jelentős reálértékű munkaerőköltség növekedés következett be és a foglalkoztatottak száma jelentősen csökkent, annak ellenére, hogy az összes költségen belül a személyi költség aránya jelentős belső eltérésekkel kb.14%-os (KSH, 2004).

Az építőiparban a reál munkaerőköltség növekedése ellenére jelentős létszám-bővülés volt. A legnagyobb létszámgyarapodást felmutató ingatlanügyletek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás viszont kis mértékben növelte reál munkaerőköltségeit, tehát a tendencia korántsem egyértelmű.

A munkaerőköltség szerkezetén belül emelkedtek a munkajövedelmi elemek és csökkentek a szociális költség elemek, továbbá a képzés és más költségek súlya is. Ennek ellenére a munkajövedelmi elem súlya az EU átlagához képest még mindig alacsony. Elindult az átrendeződés, melynek keretében a szociális elemek (társadalombiztosítási járulékok) egyre erőteljesebben a munkavállalót fogják terhelni. Amennyiben a későbbiekben megvalósul a munkaadók szociális

22. táblázat. A munkaerőköltségek összetételének változása az üzleti szférában, 1996–2000

Megnevezés	Munkaerőköltségek megoszlás, %		
	1996	2000	2004
Munkajövedelem	64,2	67,1	69,2
Szociális költségek	32,6	30,3	27,9
Képzés és más költségelemek	3,2	2,6	2,9
Munkaerőköltségek összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: A munkaerőköltség alakulása 2004, KSH, Budapest 2006

Megjegyzés: A legalább 10 főt foglalkoztató üzleti szférában tevékenykedő vállalkozások adatai alapján

23. táblázat. Az egy teljesített munkaóra jutó munkaerőköltség éves átlagos változása 2000 és 2004 között

Jele	Nemzetgazdasági ág	A munkaerőköltség átlagos évi változása, %		
		folyó áron	a termelői	a fogyasztói
			árindexszel korrigálva	
A, B	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	11,1	9,9	4,4
C	Bányászat	5,3	0,1	-1,1
D	Feldolgozóipar	9,6	8,0	2,9
E	Villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás	11,4	1,2	4,6
F	Építőipar	10,5	4,2	3,8
G	Kereskedelem, javítás	16,2	x	9,1
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	11,3	x	4,5
I	Szállítás, raktározás, posta és távközlés	10,3	x	3,5
J	Pénzügyi tevékenység	13,3	x	6,4
K	Ingatlanügylek, gazdasági szolgáltatás	9,7	x	3,0
C-K	Üzleti szféra összesen	10,3	x	3,5
L	Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	14,1	x	7,2
M	Oktatás	16,6	x	9,5
N	Egészségügyi, szociális ellátás	14,9	x	7,9
O	Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	13,4	x	6,5
L-O	Közfoglalkoztatás	14,9	x	7,9
A-O	Nemzetgazdaság összesen	12,3	x	5,4

Forrás: A munkaerőköltség alakulása 2004, KSH, Budapest 2006

Megjegyzés: Az egy teljesített munkaóra jutó munkaerőköltségek – a legalább 5 főt foglalkoztató vállalkozások körében és a költségvetési intézményekben – pontosabb képet mutatnak, de a foglalkoztatási szempontból levonható következmények hasonlóak. A költségvetési szférában az egyedi bérpolitikai intézkedések hatására igen magas reál munkaerőköltség emelkedés következett be, melynek kétség kívül létszámvonzó szerepe volt.

költségekkel való terhelésének csökkenése, az átrendezheti a munkaerőköltségek szerkezetét is. Erre rövid távon nincsen valós esély, de 10 év alatt esetleg történhetnek ilyen irányú változások.

24. táblázat. A kettős könyvvitelt vezető vállalkozások munkaerőköltségei az összes termelési költség százalékában 2004, %

	Béreköltség és egyéb személyi jellegű kifizetések	Bérráulékok
Mezőgazdaság, vad-, erdőgazdálkodás, halászat	17,2	5,7
Feldolgozóipar	9,7	3,1
Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	15,5	4,8
Építőipar	14,0	4,5
Kereskedelem, javítás	21,8	7,2
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	22,7	8,0
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	24,1	7,4
Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	21,7	6,9
Oktatás	36,0	10,1
Egészségügyi, szociális ellátás	37,3	11,9
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	15,5	5,1
Összesen	14,7	4,7

Forrás: KSH adatbázis 2004

25. táblázat. Az egyes költségfajtákat a versenyképességet jelentősen rontó tényezőnek ítélt vállalatok aránya, 2004, %

Iparág	Anyag	Energia	Bér	Vám	Adó
Élelmiszeripar	42	50	23	6	31
Textil, ruházat	26	54	49	5	55
Fa, papír, nyomda	39	32	20	6	36
Vegyipar	19	35	14	4	19
Építőanyag	21	46	21	8	31
Kohászat	36	64	21	0	39
Fémfeldolgozás	54	49	20	10	33
Gépipar	34	34	21	6	31
Gépi berendezések	38	32	20	9	30
Villamos ipari gépek	25	32	22	3	32
Jármű	50	44	17	9	29
Feldolgozóipar összesen	37	42	23	6	34

Forrás: GKI Zrt. vállalati felmérés, 2004

A vállalkozások összes költségéből a bérköltségek és egyéb személyi jellegű kifizetések, valamint a bérjárulékok nemzetgazdasági szinten közel 20%-ot tettek ki 2004-ben (bér: 14,7; járulékok 4,7%). A feldolgozóiparban ez az arány összesen 12,8% (KSH, 2005). A munkaerőköltségek összköltségeken belüli aránya a híradástechnikai termék, készülék gyártása, a közúti jármű gyártása, iroda-, számítógépgyártás szakágazatokban a legalacsonyabb, mindössze 6-7%. Mint azt már említettük ezek egyben a magyar gazdaság legexportképesebb ágazatai.

A bérköltségeknek az egyéb költségekhez viszonyított szerepével kapcsolatos véleményeket a 25. táblázatban összegezzük.

4.2. A keresetek különbségei

A munkavállalók bruttó keresete között több vonatkozásban is jelentős különbségek mutatkoznak. Az ágazati különbségek a bérköltségek esetében leírtaknak megfelelő rangsort követik.

A regionálisan kialakult kereseti különbségek stabilan tartják magukat. 2005-ben kimagaslik a közép-magyarországi régió, az országos átlagot 22%-kal meghaladva. Ez az egyetlen régió, mely az országos átlag fölé tud emelkedni, amit a főváros kiugróan magas keresetei idéznek elő. A legalacsonyabb bruttó átlagkeresetek az észak- és dél-alföldi régióban találhatóak, ahol az átlagtól való elmaradás több mint 17%. Ez azt jelenti, hogy még regionális szinten is másfélszeres a különbség az átlagkeresetekben, kisebb területi egységek szerint vizsgálva pedig még ennél is nagyobbak az eltérések. Ezek a különbségek valamennyi tényező hatását együttesen tartalmazzák, így az ágazati eltérésekből adódókat is.

Jelentős, államilag vezérelt bérpolitikai intézkedésekre utoljára 2001–2002 táján került sor, részben a minimálbéreket, részben a költségvetési szféra kereseteit illetően. A minimálberek emelése a vállalkozói szférát is érintette (erről még külön is szólunk). A 2000–2002 között lezajlott folyamatok az alábbiak szerint rendezték át a bérszínvonal pozíciókat:

- Az ágazatok egyik csoportja magas növekedési ütemet produkálva jelentősen javítani tudta bérszínvonalát: oktatás, közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás.
- A legtöbb ágazat a két év alatt közel 40%-os nemzetgazdasági keresetnövekedési dinamikához közelítve növelte nominális bérszínvonalát, de a bérszínvonal rangsorában elfoglalt pozícióján ezzel nem tudott számottevően változtatni.
- A legalacsonyabb dinamikával bért emelő ágazatok közül három a bányászathoz és a kohászathoz tartozik (a bányászat egésze, ezen belül az egyéb ásványbányászat és az energiahordozók bányászata; fém alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása), ahol az átlagosat jóval meghaladó korábbi bérszínvonal a bérskála aljának erőltetett emelkedése miatt relatíve csökkent. A papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység bérhelyzetének romlása igen

eltérő dinamikával mozgó szakágazati trendek eredőjeként alakult ki. Úgy tűnik, hogy az aktuális ügyekhez jobban kapcsolódó területeken jelentős volt a bérnövekedés (időszaki kiadvány kiadása, napilapnyomtatás), míg a sztenderd területekről ez nem mondható el.

- Speciális csoportnak minősíthetők a 2000–2002 között jelentős bérdinamikát elérő, de relatív pozícióján változtatni nem tudó ágazatok: a mezőgazdaság és az egészségügyi, szociális ellátás. A két terület problematikája nem kezelhető együtt. A mezőgazdaság a jellemzően minimálbéren bejelentett foglalkoztatás terepe, ahol jelentős a zsebbe történő kiegészítő fizetés és a fekete munka, ezért a valós kereseti lehetőségekről kevés az információ. Az egészségügy – a két év alatt megvalósult több mint 50%-os átlagbér növekedés ellenére, melynek jelentős részét elvitte a minimálbér emelése – sem tudott pozícióján javítani, melynek alapvető oka a rendkívül kedvezőtlen alacsony bázisszint.

A 2000-es évek elején a költségvetési szféra több mint 25 pontos keresetnövekedési többlete azt a lassan, de kitartóan gyarapodó elmaradást mérsékelte jelentősen, amely nagyrészt a rendszerváltást követően alakult ki. A jelentős áldozatokat igénylő kiigazítás egy része nagy valószínűséggel áldozatul esik a jelenleg folyó makro-egyensúly helyreállítási programnak.

A GKI Zrt. vállalati vizsgálatai és más irányú kutatásai is rávilágítanak arra, hogy a **keresetek növelésére irányuló nyomás a jövőben sem csökken**. Ezt több tényező támasztja alá: a vállalatok által is hatalmasnak ítélt lemaradás az EU átlagához képest, a munkavállalási korban lévő, de inaktív népesség jelentős súlya, valamint az, hogy a kvalifikált munkaerő egy része számára reális lehetőséggé válik a külföldi munkavállalás.

A bérszínvonal alakulása meglehetősen erős összefüggést mutat a vállalatok méretével. A hosszú távon valószínűleg megvalósuló méretkoncentráció a bér (és a termelékenység) növekedésének irányába hat.

Míg a vállalatok a bérekre nehezedő nyomás kedvezőtlen versenyképességi hatásait főleg a fejlett országokban a munkahelyek külföldre helyezésével is próbálják enyhíteni, addig Magyarországon és a többi kelet-közép európai országban a munkahelyek külföldre történő kihelyezése egyelőre nem jellemző, de ezen a téren a folyamatok felgyorsulására lehet számítani. Jól érzékelhetően növekszik a tőkekihelyezés iránti érdeklődés, amiben természetesen nem kizárólag az élőmunka költségei játszanak szerepet.

4.3. A minimálbér szerepe

A 20 főnél kevesebbet foglalkoztató vállalkozások esetében becslések szerint szinte általánosnak tekinthető a minimálbéren történő foglalkoztatás, legalábbis a hivatalos bejelentést tekintve.

A minimálbér rendszeres emelése hosszabb távon is az államilag előidézett bérnövelés egyik alapvető technikája marad. 2005 elején a minimálbért meg-

határozó 21 európai ország közül a magyaré volt a 8. legalacsonyabb, s szintje a környező országok színvonalába is belesimul. **A magyar minimálbér egyelőre nem éri el sem a létminimum szintjét, sem a nettó átlagkereset 60%-át, tehát középtávon fontos lenne ezek szintjének közelítése, esetleg utolérése.** A minimálberek alulról nyomást gyakorolnak a bérszínvonalra, mert a kereseti arányok torlódását a munkaadók az ösztönzési szempontok érvényesítése érdekében el akarják kerülni.

A minimálbér emelésének negatív hatásai a nemzetgazdaság néhány ágazatában – elsősorban a textil és bőriparban – koncentráltan jelentkeztek, ahol ez párosulva a forint reálfelértékelődés és az erőteljes nemzetközi dekonjunktúra kedvezőtlen következményeivel, érzékelhető leépülési folyamatot indított meg. A nemzetgazdaság más, a minimálbér emelése által szintén jelentősen érintett ágazatai – kereskedelem, építőipar – a belső kereslet kedvező alakulásának köszönhetően átvészelték a bérköltségek emelkedéséből származó nehézségeket.

Valamennyi érintett ágazat alkalmazott azonban olyan eszközöket a tényleges keresetek visszafogása érdekében, amelyek ellentétben álltak az eredeti célkitűzésekkel (pl.: irreális normarendezések, a kereseti szerkezet átalakítása, a munkavállalók törvényességet sértő színlelt szerződésekbe kényszerítése stb.).

Az alkalmazott technikák következtében **a magas arányban minimálbérben foglalkoztató ágazatok tényleges kereset emelkedési dinamikája általában alacsonyabb volt a nemzetgazdaság, valamint a versenyszféra átlagánál is, ami ellentmond a minimálbér emelésétől elvárt hatásoknak. Az alacsony jövedelmű és alacsony kereseti színvonalat biztosító ágazatok vállalkozásainak nem volt megfelelő forrása a tényleges béremelés végrehajtásához.**

A magas keresetemelkedési dinamika és a törvényben előírt minimálbér emelés ellenére sem változott a legalacsonyabb kereset mutató ágazatok relatív pozíciója a bérszínvonal rangsorában. A minimálbéremelés által kevésbé érintett vállalkozási kör számára a költségvetési szféra kereseti dinamikája is igazodási pontot jelentett, főleg a menedzserek körében.

A 2002-es bérpolitikai intézkedések dinamikus változásokat generáltak a létszámstruktúra alakulásában. Miközben a foglalkoztatottak összlétszáma nemzetgazdasági szinten maradt, 10%-kal esett a textília, textiláru, bőrtermék, lábbeli gyártása ágazat létszáma, továbbá jelentős – 5%-ot meghaladó – létszámvesztés történt a mezőgazdaságban, a fémalapanyag, fémfeldolgozási termékek gyártása, villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás ágazatban. Ezzel szemben jelentős létszámfelvevőkké váltak a költségvetési ágazatok. A minimálberek emelése többé-kevésbé rendszeresnek mondható 2002 óta, de a növekedés dinamikája összességében elmaradt az átlagkeresetek növekedésétől.

A 2007-től belépő új rendszer, amely szerint a minimálbér kétszerese után kell majd a munkaadóknak a közterheket fizetni (kivéve, ha a minimálbéren, illetve az annak kétszeresénél alacsonyabb béren történő foglalkoztatás tényét külön nyilatkozatban megerősítik, magukra vonva ezzel az APEH figyelmét) ismételt átrendeződésekhez vezethet. A vállalkozók előzetes megnyilvánulásai alapján a válaszreakciók egyaránt tartalmazzák a ténylegesen magasabb, legális bérfizetést és a feketemunkába szorítást, de a legtöbben vélelmezhetően nem

változtatnak korábbi bérezési gyakorlatukon (vagyis vállalják a bejelentés ódiu-mát).

Összefoglaló

A kutatás célja a foglalkoztatási színvonal alakulásának prognosztizálása, továbbá a munkaerő-kereslet ágazati és regionális szintű előrejelzése. Ennek során elsősorban a műszaki fejlődés által kiváltott hatásokat vettük figyelembe, mint olyan tényezőt, amely nemcsak a gazdaság által igényelt munkaerő mennyiségére van hatással, hanem jelentősen befolyásolja a foglalkozási struktúra alakulását is. A struktúra módosulásának többféle vetülete vizsgálható, jelen kutatásunk az ágazati, s ezen belül a létszám-kategória szerinti, valamint a regionális módosulásokra végzett becsléseket

1. Az ágazati és a telephelyi foglalkoztatás méretkategóriák szerinti 2005. évi helyzetet bemutató kiinduló mátrix sajátos sűrűsödési pontokat mutat. Ezek kialakulásában a technológiai, munkaszervezési jellemzőkön túlmenően gazdasági kényszerek is szerepet játszottak.

A legnagyobb súlyú nemzetgazdasági ág a feldolgozóipar, ezt követi kereskedelem, javítás, valamint az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások. A feldolgozóipar lassú térvesztése ellenére tartja vezető szerepét, azonban fokozatosan előtérbe kerülnek az üzleti alapon szerveződő szolgáltatások, míg a költségvetési szféra foglalkoztatási súlya stabil. **Foglalkoztatási képesség szempontjából a magyar gazdaság már 2005-ben is szolgáltatásvezéreltnek tekinthető.**

A foglalkoztatás létszám-kategória szempontjából erősen túlsúlyos az 1–9 főt foglalkoztató szegmensben – itt tömörül a létszám 35%-a – ezt követik a nagyméretű gazdasági szervezetek 23%-os, és a közepes méretűek felső szegmense 20, 6%-os súlyarányal.

Figyelemre méltó, hogy a 10–19 és a 20–49 fő közötti méretkategóriában történő foglalkoztatás egyetlen ágazatban sem domináns. A kis- és középvállalkozások alsó kategóriájába tartozó szervezeti méret nagyság foglalkoztatási színvonalat javító hatása sokkal inkább illúzió, mint valóság.

A koncentráció regionális metszetben a legerőteljesebb: a közép-magyarországi régióban található a foglalkoztatottak közel 40%-a, a többi régió között viszonylag egyenletesen oszlik szét a létszám. A központi régió „vezérágazatai” az ingatlanügyletek, a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás és a kereskedelem, a javítás, a feldolgozóipar (gép és vegyipar). **A többi régióban a feldolgozóipar foglalja el az első helyet a foglalkoztatásban és a kereskedelem, javítás a másodikikat, a harmadikat pedig az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás;** ez alól az észak-magyarországi régió képez kivételt, ahol a harmadik helyen a közigazgatás áll. Ez a tény a régió fejletlenségére, magas támogatási szükségletére utal. Megállapítható, hogy a régiók ágazati foglalkoztatási szerkezete meglehetősen hasonlít egymásra.

Közép-Magyarország elsöprő túlsúlyából adódóan az ágazatok túlnyomó többségében ez a régió játssza a legnagyobb szerepet a foglalkoztatásban. Ez alól a mezőgazdaság és az élelmiszeripar jelent kivételt, amelyek a dél-alföldi régió legnagyobb foglalkoztatói. Észak-Alföldön a textilipar, ruházati és bőripar mutat túlsúlyt.

2. A 2005–2015 közötti időszakban a foglalkoztattak száma összességében 5%-kal, évi átlagban 0, 6%-kal emelkedik, ami hozzávetőlegesen 200 ezer fős foglalkoztatás-bővülést jelent. A GDP növekedésének és a foglalkoztatás bővülésének egymáshoz való viszonya a korábbiakhoz képest nem változik, amennyiben a GDP viszonylag jelentős bővülése csak szerény foglalkoztatás növekedéssel jár együtt, a fejlődés intenzív jellegű marad.

A 2005–2010 közötti időszak közepén a gazdasági egyensúly helyreállítását szolgáló megszorító intézkedések és a reformok egy része csökkenti a foglalkoztatási színvonalat, de ezt követően számos okból, így a külföldről beáramló fejlesztési források és a belső kereslet ismételt növekedésének hatására megindul a foglalkoztatás bővülése. **A foglalkoztatási színvonal 2005–2010 között várhatóan 1,8% körüli mértékben emelkedik összességében, amely évi átlagban 0,4%-os növekedési ütemnek felel meg.** Ez hozzávetőlegesen 70 ezer fős foglalkoztatás-bővülést testesít meg.

A foglalkoztatási színvonal 2011–2015 között összességében várhatóan 3,2% körüli mértékben emelkedik, amely évi átlagban 0, 6%-os növekedési ütemnek felel meg. A foglalkoztatottak száma 125-130 ezer fővel emelkedhet. Az évtizedfordulóra a gazdasági egyensúly helyreállítása remélhetőleg sikeresen megtörténik, és a 2011–2015 közötti időszakban megvalósul a gazdasági növekedés évi 4%-ot valamelyest meghaladó növekedése. Az EU támogatások rendelkezésre állnak és felhasználásuk célirányosan, az ország fejlődési érdekeinek megfelelően történik. A források felhasználásának időbeli lefutását illetően – tekintettel a 2015-ig tartó elszámolási időszakra – 2013 és 2015 között lesznek a csúcsevek.

3. A tárgyalt időszak egészében a legnagyobb létszámvesztők a mezőgazdasági és a feldolgozóipari (építőanyag-ipari és fémipari) ágazatok lesznek. A másik póluson az ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások, az építőipar és az egyéb közösség, személyi szolgáltatások, háztartások tevékenységével kapcsolatos szolgáltatások állnak majd igen jelentős foglalkoztatási-képesség bővüléssel.

Az eltérő növekedési ütemek átrendezik az ágazatok foglalkoztatási súlyát. **A legfontosabb foglalkoztató az időszak elején és végén egyaránt a feldolgozóipar, bár aránya 4, 2 százalékponttal csökken.** A kezdetben második helyen álló kereskedelem visszacsúszik a harmadik helyre 0, 4 százalékpontos arányvesztéssel. **A kiinduló helyzetben harmadik pozíciót betöltő ingatlanügyletek, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások előrelépnek a második helyre, itt következik be a legnagyobb aránynyerés 4 százalékponttal.** Ezen túlmenően várhatóan növekszik az építőipar, az egészségügy és a szociális ellátás, va-

lamint az egyéb közösségi, személyi szolgáltatások, háztartások tevékenysége ágazat is. **A 2005–2015 közötti időszakban arányait tekintve a legnagyobb létszám-felszabadító a már említett feldolgozóipar, ezt követi a közigazgatás és a mezőgazdaság.**

4. A különböző ágazatokra különböző méretszerkezet jellemző részben a tevékenység specifikumai, részben gazdasági kényszerek miatt. A prognózis készítésének során azzal a feltételezéssel élünk, hogy elsősorban az ágazat-specifikus méretkategória az, amelynek foglalkoztatási képessége erősödik. **Néhány ágazatnál – ennek fő példája az építőipar – a nem specifikus létszám-kategória foglalkoztatási képessége is nő, elsősorban a ténylegesen foglalkoztatott munkaerő fokozott legalizálása következtében.**

Létszám-kategóriánként vizsgálva valamennyi szegmensben növekedés lesz, de a mikro-vállalkozások körében ez inkább csak stagnálást jelent. **A legjelentősebb bővülés a közepes méret felső régiójába tartozó 50–249 fős cégek körében várható.** Tekintve, hogy ez a kategória még pályázhat a kis- és középvállalkozásoknak járó támogatásokért számos nagyobb vállalkozás bomlik majd részekre, hogy beleférjen ebbe a kategóriába.

A növekedési ütemekben megnyilvánuló különbségek két ponton okoznak említésre méltó arányváltozást: míg a mikro méretű szervezetek foglalkoztatási képessége 1,5 százalékponttal visszaesik, addig az 50–249 közöttieké 1,1 százalékponttal nő. Az 50 fő felettiéknél bekövetkező fél százalékpontos arány-nyereség a foglalkoztatás koncentrációjának növekedése szempontjából fontos.

Létszám kategóriák szerint továbbra is az 1–9 fő közötti szervezetekben foglalkoztatottak alkotják majd a legnagyobb csoportot, de létszámuk és súlyuk valamelyest csökken. Valószínűleg ez marad az első számú menekülési útvonal a nagyobb szervezetektől elbocsátottak számára, és változatlanul jelen lesznek a piacon a „zsákutca” vállalkozások, amelyek nem képesek fejlődni és a tulajdonos kiöregedése után nagy valószínűséggel megszűnnek. Ebben a létszám-kategóriában tovább emelkedik a kereskedelem és egyes üzleti szolgáltató ágazatok és az építőipar súlya. A 10–49 fő közötti két kis és középvállalati kategória létszáma és súlya valamelyest emelkedik, azonban foglalkoztatási szempontból ezek továbbra is kisebb jelentőségűek maradnak. Az 50–249 fő közöttiek és a 250 fő felettiék jobb kilátásokkal rendelkeznek a megrendelés-szerzésre, mint az előző két kategória, továbbá a műszaki fejlődés és a munkaszervezési eljárások korszerűsödéséből származó előnyöket jobban képesek kihasználni és nagyobb esélyeik vannak a magas összegű közbeszerzési eljárásokon való sikeres részvételre is. Mindezek nyomán foglalkoztatási súlyuk növekszik.

5. A nemzetgazdaság egészét jellemző foglalkoztatás-növekedés területi eloszlásában némi átrendeződést valószínűsítünk. A növekedési ütemek két alföldi régióban lesznek a legmagasabbak, de a központi régióé is átlag feletti marad, ugyanakkor Közép- és Nyugat-Dunántúl elmaradnak az átlagtól. Az erőforrások területi allokációja alapvetően a korábbi időszakban tapasztaltakhoz hasonló

lesz, de a mértékbeli különbségek tompulnak. A közlekedési infrastruktúra fejlődéséből származó előnyök fognak jobban érvényesülni a Dunától keletre.

A régiók foglalkoztatási súlya az előbbiekből adódóan igen kismértékben változik 2005–2015 között, a közép-magyarországi régió foglalkoztatási súlya minimálisan tovább nő, a keleti régiókban egy-egy tized százalékpontnyi emelkedés, míg a nyugatiakban csökkenés következik be, ami gyakorlatilag stagnálást jelent.

6. A foglalkoztatás létszám-kategória és régiós elrendeződése igen lassan módosul. **A központi régióban érzékelhetően tovább emelkedik a nagyobb méretű szervezetek súlya.** A felső-közép kategóriában (50–249) Dél-Dunántúl és a két alföldi régió foglalkoztatási arány-nyereségre tesznek szert. Valamennyi régióban visszaesik a mikro méretű szervezetekben foglalkoztatottak súlya, a központi régióban az eggyel nagyobb méret-kategóriában is hasonló tendencia várható.

7. **Összességében** arra a következtetésre jutottunk, hogy a befolyásoló tényezők együttes eredményeként a következő évtized során csupán mérsékelt **strukturális változások következnek be.** Az **ágazati struktúra változik leginkább,** a létszám-kategória és regionális elrendeződés szerinti csak minimálisan módosul. A korábbi állami forrás-elosztási gyakorlat gyökeres megváltozására az Új Magyarország Fejlesztési Terv 2007–2013 nem utal. Az üzleti szféra magatartása kevésbé egyöntetű, bár a fő tendencia az igazodás a korábban kialakult gyakorlathoz, a kínálkozó új, kedvező lehetőségek kiaknázása itt gyakoribb.

8. A gazdasági szervezetek reprezentánsaival készített mélyinterjúk – hasonlóan a korábbi kutatásaink során tapasztaltakkal – meglehetősen elnagyolt jövőképet hoznak felszínre, amelyek a munkaerő-kereslet várható struktúrájának becslésekor csak adalékként vehetők figyelembe.

Határozott összefüggés fedezhető fel a műszaki fejlődés sebessége és a gazdasági szervezetek által követett növekedési stratégiák között. A gyors műszaki haladásról beszámoló gazdasági szervezetek több mint háromnegyede piaci részesedésének meghatározott növelését tűzte ki célul, s ebben a célcsoportban egyetlen egy cég sem rendezkedett be kizárólag a túlélésre. A lassú technikai haladásról, illetve a változatlan technikai színvonalról tudósító cégek között minden harmadik gondol csak bővülésre, s minden ötödik csak a pusztá túlélésre.

A műszaki fejlődés a válaszadók 70%-a szerint a foglalkoztatás szempontjából semleges, azaz a műszaki haladás önmagában sem pozitív, sem negatív hatást sem gyakorol a vállalkozások foglalkoztatási képességére. Az így vélekedők nagy része azt az indoklást adta, hogy a technikai fejlődés elsősorban az előállított termékek és szolgáltatások minőségének, felhasználhatóságának és esztétikumának javulását hozza magával. Jelentősebb létszám-kiszorító hatásról csak a nagyméretű iparvállalatok képviselői számoltak be. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a kis- és középvállalati szektorban sok vállalkozás szeretne munkaerő-rationalizáló beruházásokat végrehajtani, de erre nincs meg az anyagi fedezetük.

A létszám bővítésében érdekelt cégek ez irányú törekvéseit gátolja a megfelelő színvonalú és összetételű munkaerő-tartalék hiánya. Foglalkoztatottjaik szak-képzettségi szintjének emelését alapvetően a gyors technikai fejlődést felmutató cégek igénylik.

Figyelemre méltó álláspontként fogalmazódott meg, hogy a precíz szakmai tudásnál fontosabb a megfelelő hozzáállás, attitűd, ambíció, emberi kvalitások, nyitottság. Ez utóbbiak ugyanis nehezen vagy egyáltalán nem pótolhatók, míg a szakmai ismeretek kellő szorgalommal megszerezhetők.

A szakmastruktúra változásának legfontosabb tendenciája a közeljövőben a megkérdoztetek szerint az, hogy a meglévő szakmák tartalma jelentősen megváltozik.

9. A munkaerőköltségek foglalkoztatásra gyakorolt szerepe korántsem egyértelmű. Azokban az ágazatokban, ahol jók a konjunkturális viszonyok és a verseny nem nagyon kiélezett, a munkaerőköltség reálértéken számított növekedése jól megfér a létszám-növekedéssel (építőipar, gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások). Az ipar és a mezőgazdaság területén ugyanakkor a technikai fejlődéssel együtt a reál-munkaerőköltség növekedésének erős létszámkiszorító hatása figyelhető meg.

A költségvetési szektorban korábban megvalósított bérpolitikai intézkedések részben a makró egyensúly-javító intézkedések áldozatául esnek a következő néhány évben, de ezt követően normalizálódás várható. A minimálbérek emelése némileg ronthatja az alacsony képzettségűek munkához jutásának esélyeit.

Felhasznált irodalom

- Adler Judit (2006): A lisszaboni stratégia és a tudásalapú gazdaság magyarországi perspektívái. Tanulmányok Magyarország versenyképességéről. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015. 155–177. oldal. Szerkesztette: Vértes András–Viszt Erzsébet. ÚMK, Budapest, 2006
- Adler Judit–Petz Raymund (2003): A nyugdíjas munkavállalás sajátosságai az ezredfordulón. Munkaügyi Szemle, február
- Adler Judit–Petz Raymund (2003): A nyugdíjas foglalkoztatás jellemzői. Munkaügyi Szemle, július–augusztus
- Antalóczy Katalin–Sass Magdolna (2005): A külföldi működőtőke-befektetések regionális elhelyezkedése és gazdasági hatásai Magyarországon. Közgazdasági Szemle, május
- A foglalkoztatás közép- és hosszú távú feltételrendszerének, a várható munkaerő-kínálati és keresleti folyamatok változásának prognosztizálása. GKI Gazdaságkutató Rt., 2005. október
- A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon 2005-ben. KSH Debreceni Igazgatósága, Debrecen, 2006. július
- A gazdasági növekedés hosszú távú előrejelzése. A gazdasági szerkezet, termelékenység, munkaerő-kereslet, globális előrejelzés. ECOSTAT KSH Gazdaságelemző és Informatikai Intézet, Budapest, 2006. augusztus
- A magyar foglalkoztatási stratégia főbb elemei 2004-re és középtávra. GKI Rt., 2003. augusztus

- A magyar gazdaság ágazati létszámstruktúrájának előrejelzése 2013-ig OECD országok ágazati létszámadatainak idősorai alapján. MTA KTI, 2006.
- A munkaerő-kereslet és az azt befolyásoló tényezők alakulásának vizsgálata 2006-ig, kitekintés 2013-ig. GKI Rt., 2004. november
- A munkaerőköltségek alakulása. KSH, Budapest, 2006
- A vállalatok pénzügyi adatai 1992–2002. KSH, Budapest, 2004
- Fazekas Károly (2005): A hazai és a külföldi tulajdonú vállalkozások területi koncentrációjának hatása a foglalkoztatás és munkanélküliség területi különbségeire In: A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon. Szerkesztette. Fazekas Károly. MTA KTI, Budapest.
- Gács János (2006): A HERMIN makroökonometriai modell szerkezete, felhasználásának tapasztalatai és azok lehetséges hasznosítása a magyar munkaerő-kereslet és kínálat előrejelzésénél, illetve annak modellezésénél. MTA KTI, Budapest, február
- Hamar Judit (2006): Válságtól válságig? A magyar textil- és ruházati ipar helyzete és kilátásai. *Külgazdaság*, 6. szám
- Makó Csaba–Csizmadia Péter–Illyési Miklós (2005): A kis- és középvállalkozások néhány foglalkoztatási, munkaügyi és tudás-felhasználási jellemzője (Makro-, mezo- és mikro-megközelítés perspektívájában). Kutatási beszámoló I–II. rész. *Társadalom – Kutatás*, 3. és 4. szám
- Nemes Nagy József–Németh Nándor (2005): Az átmeneti és az új térszerkezet tagoló tényezői In: A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon. Szerkesztette. Fazekas Károly. MTA KTI, Budapest.
- Németh Nándor (2005): Az autópálya-hálózat térszerkezet alakító hatásai – Magyarország esete. In: A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon. Szerkesztette. Fazekas Károly. MTA KTI, Budapest
- Szalavetz Andrea (2006): A piaci szolgáltatások és a gazdasági fejlődés. *Külgazdaság*, 1.szám

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a HEFOP 1.2.13. kutatási témájának rövidített, szerkesztett változata. A tanulmány a HEFOP 1.2.1. kutatás sorozatának egyik láncszeme, ezért a tanulmányban többször történik hivatkozás a megelőző tanulmányokra. Az eredeti tanulmány elkészítésében részt vettek: Barta Judit, Bíró Péter, Borsi Balázs, Kopik Tamás, Munkácsy Anna, Némethné Pál Katalin, Petz Raymund, Tompa Tamás, Vanicsek Mária.
- 2 Idézett mű 14.-15. oldal
- 3 Idézett mű 24. oldal. A gazdasági ágakra vonatkozó részletes prognózis a 22–24. oldalon található
- 4 Idézett mű 21. oldal.
- 5 *Forrás:* <http://www.nfh.hu/emir>, a letöltés időpontja: 2006. november 12.
- 6 A 20 főnél kevesebbet foglalkoztatóknál a minimálbér alkalmazása az általános. A minimálbér kérdésére a későbbiekben visszatérünk.

Borsi Balázs – Papanek Gábor – Tompa Tamás

A MUNKAERŐPIAC, A KUTATÁS-FEJLESZTÉS ÉS INNOVÁCIÓ, VALAMINT AZ INTÉZMÉNYI KÖRNYEZET MINT A VERSENYKÉPESSÉG TÉNYEZŐI¹

A tanulmányban bemutatásra kerülő kutatás alapvető feladata a nemzetgazdaságok versenyképességét alakító egyes hatótényezők elemzése volt. Igazoltuk, hogy a mai világgazdasági körülmények közt a munkaerőpiac jellemzői is jelentősen befolyásolják a versenyképességet, de a meghatározó hatásúak a K+F és az innováció, valamint a gazdasági környezet vállalkozás-barát jellege. A magyar gazdaság teljesítményének növelésére a vázolt tényezők körében kialakult problémák megoldása is lehetőségeket teremthetne.

1. Bevezetés: a vizsgálat tárgya, módszerei

A versenyképességet a közgazdasági elmélet és gyakorlat hagyományosan vállalati kategóriaként értelmezi.² A XX. század végi globalizációs folyamatok azonban reflektorfénybe állították a nagyobb közösségek teljesítő képességét, „versenyképességét” is, s egyre inkább elfogadott az a nézet, hogy a gazdasági sikerhez az egy termék előállításán dolgozó valamennyi együttműködő vállalat (az egész értéklánc) kiváló munkájára, valamint a régiók, a nemzetek, sőt, az állam-szövetségek vállalkozás-barát gazdasági környezetére is szükség van – a siker befolyásolja az együttműködő közösség teljesítményét (Porter, 1990), (Lengyel–Rechnitzer, 2004).

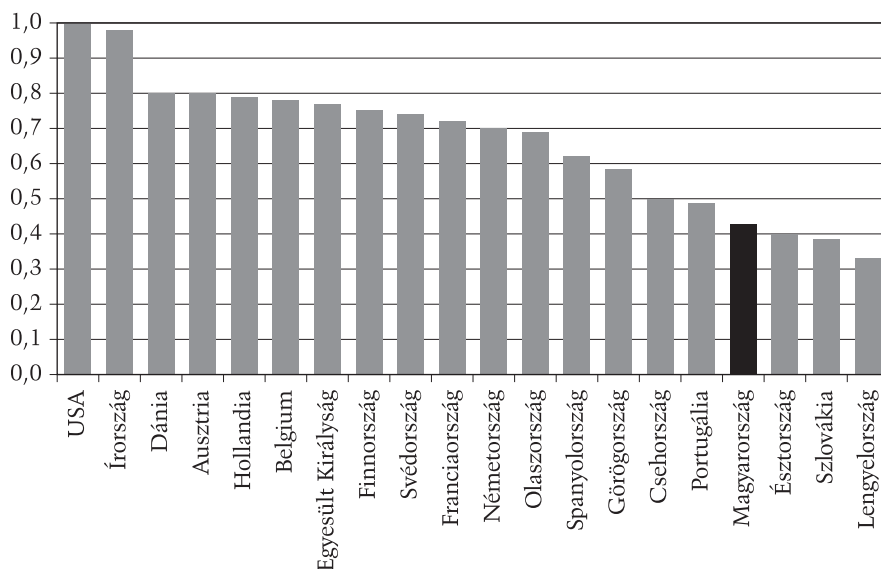
A versenyképességi értékelésre nagy adatbázis korszerű matematikai-statisztikai módszerekkel végzett vizsgálata alapján kerül sor.³ Az elemzés alapelve az, hogy a nemzetgazdaságok versenyképességének legfontosabb aggregált mutatója az egy főre jutó GDP. S e mutató színvonalának magyarázata két nagy tárgykörre osztható:

- egyrészt vizsgálni kell az elért teljesítményhez felhasznált munkamennyiséget (célszerűen **az egy főre jutó munkaórák számát** és az ezt alakító tényezőket),
- másrészt részleteiben tanulmányozni kell az egy munkaóra alatt létrehozott hozzáadott érték nagyságát (a „termelékenységet” és az elért színvonalat magyarázó tényezőket, kiemelten **a K+F-nek és az innovációnak a nemzetgazdasági teljesítményre gyakorolt hatásait**).⁴

A vizsgálódás céljaira döntően az IMD⁵ World Competitiveness Yearbook 2006 adatait használjuk fel.

Munkánk kiinduló megállapítása az, hogy az Európai Unió 15 régi országának az egy főre jutó GDP-ben mért átlagos lemaradása az USA-tól az 1970-es évek óta mintegy 30%. Az egyes tagállamok fejlettsége igen széles sávban eltér egymástól. A felzárkózás – bár egyes országok esetében (az EU-15-ön belül Írországban) határozottan érvényesült – az átlagot tekintve nem sikerült, s egyetlen EU-ország sem éri el az USA átlagos fejlettségi szintjét. Magyarország szintje az EU-15-énél 39%-kal, az Amerikai Egyesült Államokénál pedig 57%-kal alacsonyabb (1.1. ábra). A magyar gazdaság tehát **kettős** (sőt, számos térségében hármas) **lemaradás** problémáival küzd. Itt szintén érvényesülnek az unió gondjai, ezeket azonban további „nemzeti” teljesítmény-lemaradás egészíti ki.

1.1. ábra. Az egy főre jutó GDP, vásárlóerő paritáson, 2005 (USA=1)

Forrás: IMD Competitiveness Yearbook, 2006

A kutatás elsőként azt kívánja tisztázni, hogy mennyiben igazak azok az állítások, amelyek szerint az európai – illetve a magyar – versenyképességi lemaradás egyik fontos oka az, hogy e térségekben kevesebbet dolgoznak, mint az USA-ban. A választ az **egy főre jutó ledolgozott munkaórák számának** (az IMD munkaerőpiaci fejezet adatainak) a vizsgálatával keressük. Az elemzés fő lépései a következők:

- Áttekintjük a foglalkoztatási adatokat és a munkanélküliségi statisztikákat, kiegészítve azokat a heti kötelező munkaórákra és az éves szabadságok hosszára vonatkozó adatokkal.

- Elemezzük a munkaerő kínálatnak (a lakosság kormegoszlásának, képzettségének stb.), illetve a ledolgozott munkaórák számának az összefüggéseit.
- Végül megvizsgáljuk a munkaerőpiac jellemzőit, s ennek hatékonyságát.

A **termelékenységi** vizsgálat az innováció szerepére összpontosítja a figyelmet. A szakirodalom szerint a nemzeti innovációs⁶ rendszer (s ennek egyik fő eleme, a K+F⁷) számos ponton állhat kölcsönhatásban a nemzetgazdaság termelékenységével, illetve az ezt meghatározó hatóerőkkel. Szoros kapcsolatok keletkezhetnek a versenyképesség öt tényezőjével (az ún. Porter-féle „gyémánt” elemeivel). Nyilvánvaló ugyanis, hogy a nemzeti K+F a *támogató „iparok”* egyike, emellett az a „tudás”, amit szolgáltatásai – valamint a technológia transzfer – felkínálnak, fontos erőforrás is. Alapvető összefüggések vannak azonban az innovációs folyamatok sikerei, illetve a high-tech iránti nemzetgazdasági *kereslet*, valamint az előbbiek és a *vállalati stratégiák* között is. Az innováció mindezekon túlmenően a „gyémánt” két további fontos befolyásoló elemével is kapcsolatban áll, hiszen a műszaki haladás az *állami beavatkozásnak* egyik fontos terepe, s a jövőbeli *véletlen* eseményeknek (az ezekből fakadó gazdasági bizonytalanságnak) az egyik jelentős forrása is. Így elemzésünket az alábbi hat fő témakörre terjesztjük ki:

- Megvizsgáljuk a termelékenység színvonalát és a nemzeti K+F közti kapcsolatokat. Figyelembe vesszük, hogy az ún. európai paradoxon értelmében a nemzeti K+F eredmények nem okvetlenül kerülnek alkalmazásra, azaz a K+F és a termelékenység közti kapcsolat valójában közvetett.
- Elemezzük, hogy mennyiben befolyásolja a termelékenység alakulását, s a felzárkózást a rendelkezésre álló technikában megtestesült tudás kínálat.
- Vizsgáljuk az elért teljesítmények és a vállalati stratégiák közti kapcsolatokat. Mivel az innovációk terjedése nagymértékben a vállalkozási hajlandóságtól függ, a megfelelő helyzetkép kialakításához felhasználunk a *vállalkozási hajlandóságot jellemző adatokat* is.
- Tanulmányozzuk, mennyiben befolyásolhatja az állami beavatkozás a K+F és az innovációk hatékonyságát.
- Végül (bár erre adatbázisainkban *nincs adat*) kísérletet teszünk arra, hogy némi képet kapjunk arról, miként befolyásolják a nemzeti innovációs rendszerek hatékonyságát a jövőbeli véletlen események (a műszaki haladás bizonytalansága stb.).

A matematikai statisztikai számítások itt is igen határozott eredményeket adnak. Arra mutatnak, hogy a vállalatok innovációs készsége és az innovációs erőfeszítések sikere valóban jelentős hatást gyakorolnak a nemzetgazdasági teljesítményre. Egyértelműen igazolják azonban azt is, hogy a GDP színvonalának fő meghatározói társadalmi tényezők, mindenek előtt a vállalkozási és az innovációs készséget determináló gazdasági környezet elemei.

A munka fő tennivalójaként matematikai-statisztikai elemzéssel dolgozzuk fel a versenyképesség tényezőire vonatkozó adatbázist. Hosszú adatsorok hiányában alapvetően **„keresztmetszeti” vizsgálatokat készítünk**. Az összehason-

líthatóság megteremtése érdekében egyaránt az IMD World Competitiveness Yearbook 2006 – igen friss – adataiból vesszük ki a GDP-nek, az egy főre jutó munkaórának, a termelékenységnek és a magyarázó tényezőknek az adatait.

Az IMD The World Competitiveness Yearbook-ja szakértői véleményekre alapozva készül, s 4 fő témát elemez. (i) A gazdasági teljesítményt a hazai gazdaság, a külkereskedelem, a külföldi befektetések, a foglalkoztatottság és az áralakulás szerint vizsgálják. (ii) A kormányzati hatékonyság elemzési szempontjai: állami finanszírozás, fiskális politika, intézményrendszer, vállalati jog, és társadalmi keretek. (iii) A vállalati hatékonyságot a termelékenység, a munkaerőpiac, a vállalatvezetési gyakorlat, az attitűdök és az értékek szerint osztályozzák. Végül (iv) az infrastruktúrát az alap-infrastruktúra, a műszaki-technológiai infrastruktúra, a tudásbázis, az egészségügyi-környezeti tényezők és az oktatás mérőszámaival osztályozzák.

Számításaink 39 országra terjednek ki, amelyek a fejlett világ egyes kisebb és nagyobb országait, Európa, kiemelten Közép-Európa közepesen fejlett gazdaságait és néhány fejlődő országot foglalnak magukba.

A fejlett világ nagy országait az USA, Kanada, Ausztrália, Japán, Német- és Franciaország, az Egyesült Királyság, Olasz- és Spanyolország, a kicsiket Írország, Norvégia, Dánia, Svájc, Ausztria, Hollandia, Belgium, Finn- és Svédország, végül Izrael képviselik. Ezek egy főre jutó GDP-je 2005-ben 25.000 és 41.000 \$ közé esett. A közepesen fejlettek közé Görögországot, Szlovéniát, Portugáliát, Koreát, a Cseh Köztársaságot, Magyarországot, Szlovákiát, Észt-, Lengyel- és Horvátországot választottuk (itt ugyanez a sáv 13.000–23.000 \$ között alakult). Végül a fejlődő országok csoportját Argentína, Mexikó, Oroszország, Brazília, Románia, Törökország, Kína, Indonézia, India és Bulgária alkotta (3.000–14.000 \$ közti teljesítménnyel).

A vizsgálni kívánt hatótényezők számszerűsítésére először a 39 ország mintegy 100 olyan mutatóját (azaz közel 4000 adatot) választottuk ki, amelyek a versenyképesség néhány általános jellemzőjéről (így a GDP, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség színvonaláról) – illetve a vállalati teljesítmények, a kormányzati gazdaságpolitika és az infrastruktúra színvonaláról adnak képet. Ésszerűnek tűnt azonban egyes változó csoportok egy „faktorba” való összevonása. Az összevonás során érvényesített – általunk meghatározott – kritérium az volt, hogy a faktor az összevont változók varianciájának legalább 85%-át magyarázza. Így a részletes elemzések végül 73 változóra terjedtek ki. Konkrétan a következő vizsgálatokat végeztük el:

- „Keresztmetszeti” korrelációt számítottunk a GDP színvonala, illetve a felhasznált munkamennyiség, valamint az innovációs rendszerrel kapcsolatos mutatószámok – kiemelten a GDP és a vizsgált több mint 60 mutató – között.

- Az országokat fejlettségük alapján csoportokba soroltuk, és variancia-analízis segítségével értékeltük, mely mutatószámok alakulása ad magyarázatot arra, hogy az ország a fejlettek, vagy a fejletlenek csoportjába tartozik.
- Az erősebben korreláló⁶ mutatókkal faktoranalízist készítettünk a GDP-t leginkább meghatározó változók, faktorok azonosítása érdekében. Mivel hosszú időszor nem állt rendelkezésre a változók alakulásáról, ezért a dinamikus vizsgálat helyett keresztmetszeti elemzést végeztünk (azaz a különböző mutatók kapcsolatát egy időpontban, azok változását figyelmen kívül hagyva tanulmányoztuk). A számítások során a főkomponensek módszerét használtuk, a főkomponensek rotálásánál a varimax módszert alkalmaztuk.
- Megvizsgáltuk azt is, hogy az egyes faktorok tekintetében a négy ország csoport milyen mértékben különbözik egymástól – s (F-statisztikával ellenőrizve) megállapítottuk, hogy a kategóriaképzés mind a négy faktor esetében szignifikáns.
- Majd egy, az előzőtől különböző faktorokkal elvégzett faktoranalízis eredményei nyomán értékeltük, hogy a fontosabb tényezők milyen mértékben magyarázzák a GDP színvonalát.
- Az 1990-es GDP adatok alapján megvizsgáltuk továbbá, melyek a 15 éve, illetve jelenleg magas, közepes és alacsony teljesítményű országok. Megkülönböztettük a fejlett nagy és kis országokat, a „felzárkózókat” (ezek közé soroltuk be a közép-európaiak többségét), s kontroll csoportként összeállítottuk a fejlődők egy „mintáját” is. Majd áttekintettük a dinamikai különbségeket, s megkülönböztettük azokat, amelyek az elmúlt években gyorsan, illetve azokat, amelyek lassabban növekedtek. Faktoranalízis segítségével e csoportok jellemzőinek a meghatározását is megkíséreltük. Úgy találtuk azonban, hogy e különbségek csak kivételesen gyakorolnak szignifikáns hatást a vizsgált ország-csoportok átlagos fejlődési dinamikájára.

A vizsgálatba vont változókat csoportosítottuk aszerint, hogy a munkaerőpiachoz, a kormányzat által kialakított intézményi környezethez vagy az innovációs és K+F tevékenységhez kapcsolódnak. A három változócsoportha külön-külön faktorelemzést készítettünk. A számítások szignifikanciáját a KMO statisztikával és a Bartlett teszttel ellenőriztük – s úgy találtuk, hogy ez minden esetben meghaladta a 95%-ot.

Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a korrelációs számítás, s némileg a faktoranalízis is csupán változók alakulása közti kapcsolatokat, s nem ok-okozati viszonyokat mutatnak ki. Ezért a feltárt összefüggések jellegét más vizsgálatokkal is ellenőrizni kell – amire munkánk során intenzíven törekedtünk is.

2. A ledolgozott munkamennyiség és a munkaerőpiac működése

Az első matematikai-statisztikai számítások megerősítették célkitűzéseink indokoltságát. A GDP színvonala és az ezt magyarázó tényezők közti összefüggésekről a korrelációk kiszámításával kapott nagyvonalú kép arra mutatott ugyanis, hogy valóban erős összefüggések vannak a vizsgálni kívánt legfontosabb mutatók közt:

2.1. táblázat. A GDP, illetve fő hatótényezői közti korreláció együtthatói

	GDP/fő	Ledolgozott órák száma	Egy órára jutó GDP
GDP/fő	1	-0,64	0,96
1 foglalkoztatott által 1 év alatt ledolgozott órák száma		1	-0,70
1 órára jutó GDP			1

A 2.1. táblázat adatai alapján a következő elemzési kiindulópontok körvonalazhatók:

- Bár nyilvánvaló, hogy a **ledolgozott órák száma** erőteljesen befolyásolhatják a GDP színvonalát, a korrelációs együtthatók nem mutatják ki a várt összefüggést. Ennek egyik oka az, hogy a „magyarázó” mutató értékei erőteljesen szóródnak mind a fejlett, mind a fejlődő országok csoportjaiban. A ledolgozott órák számának szóródása különösen a fejlett országok csoportjain belül jelentős, míg Japánban, Kanadában és az USA-ban egy fő évi csaknem 1900 órát, Ausztriában, Dániában, Francia- és Németországban kevesebb, mint 1600 órát dolgozik. Az is kétségtelen azonban, hogy a fejlődő világ számos országában a fejlettekénél hosszabb az éves munkaidő – Argentínában, Magyarországon több mint 2000 óra, Indonéziában és Törökországban 2100 óra, és Koreában valamint Mexikóban 2200 óra fölötti.
- Ugyanakkor a számítások igen-igen szoros – 0,96-os korrelációval jellemezhető – összefüggést igazoltak az 1 főre, illetve **1 munkaóra jutó GDP** között. Egyes fejlett országokban – így Ausztriában, Belgiumban, Francia-, Ír- és Olaszországban valamint az USA-ban – az 1 óra alatti teljesítmény a 40 \$-t is meghaladja, Magyarországon csak 22 \$-t ér el, Brazíliában, Kínában és Oroszországban 10 \$, s Indiában, Indonéziában 4 \$ alatt marad.

Ebben a fejezetben részletesebben is megvizsgáljuk, hogy az EU, illetve Magyarország gazdasági lemaradása mennyiben függ össze azzal a körülménnyel, hogy e gazdaságok munkaerő potenciálja alacsonyabb, mint az Egyesült Államoké, és ezt ráadásul az USA-énál alacsonyabb szinten használják ki. Az elemzés a ledolgozott munkaórák számából indul ki.

A matematikai-statisztikai vizsgálatok során a munkaerőpiachoz kapcsolódó változók közül néhányat (az ipar részesedése a foglalkoztatásból és a külföldi foglalkoztatottak aránya mutatókat) érdemes volt kivenni az elemzésből alacsony magyarázó erejük miatt. Ezek után a munkaerőpiachoz kapcsolódó változók egy faktorba rendeződtek. A faktor a változók szórásnégyzetének 78%-át magyarázza.

A kalkulációk szerint a fenti módon képzett **munkaerő-piaci faktor erőteljes, 0,79-es korrelációs kapcsolatban áll a nemzetgazdaságok egy főre jutó GDP-jével** (2.2. táblázat). A továbbiakban e kapcsolatokat részleteiben tekintjük át.

2.2. táblázat. A munkaerő-piaci faktor változói

Befolyásoló tényezők	Korreláció a faktoral
Munkatársi viszonyok	0,92
Dolgozói motivációk	0,91
Munkaerő-piaci szabályozás	0,77
Munkanélküliség	-0,69
Aktivitás	0,63

2.1. A munka-input összetevői

A vizsgálat először három fő komponensre bontva elemzi a munkaerő-potenciált és annak kihasználását:

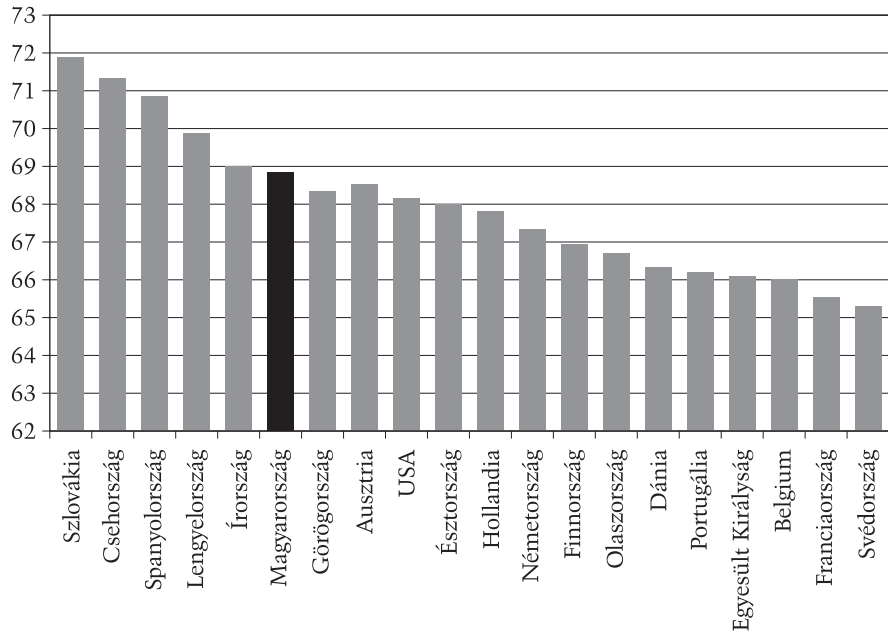
- a munkaképes korúak aránya a népességben,
- az aktivitási ráta (foglalkoztatottak plusz munkanélküliek aránya a munkaképes korúak körében),
- az egy foglalkoztatottra jutó ledolgozott munkaórák száma.

A **munkaképes korú népesség** (15–64 évesek) aránya az USA-ban 68,2%, az EU-15-ben 67,1, Magyarországon pedig 68,9% volt 2005-ben. Az országonkénti eltéréseket a 2.1. ábra mutatja.

A differenciák mértéke tehát igen jelentős. Figyelmet érdemel, hogy az USA négy európai országtól (Ausztria, Írország, Görögország, Spanyolország) el is marad. Ugyanakkor a jövő munkaerő-potenciálja szempontjából az USA számára kétségtelenül előnyös, hogy a 15 évesnél fiatalabbak aránya magasabb, mint az ábrán szereplő európai országokban (a kivétel csak Írország) és a népesség előregedése sem fenyegeti. A kettős lemaradás itt is érvényesül: abban, hogy Magyarországon a fiatal korosztály részaránya még alacsonyabb, mint az EU-15-legtöbb országában.

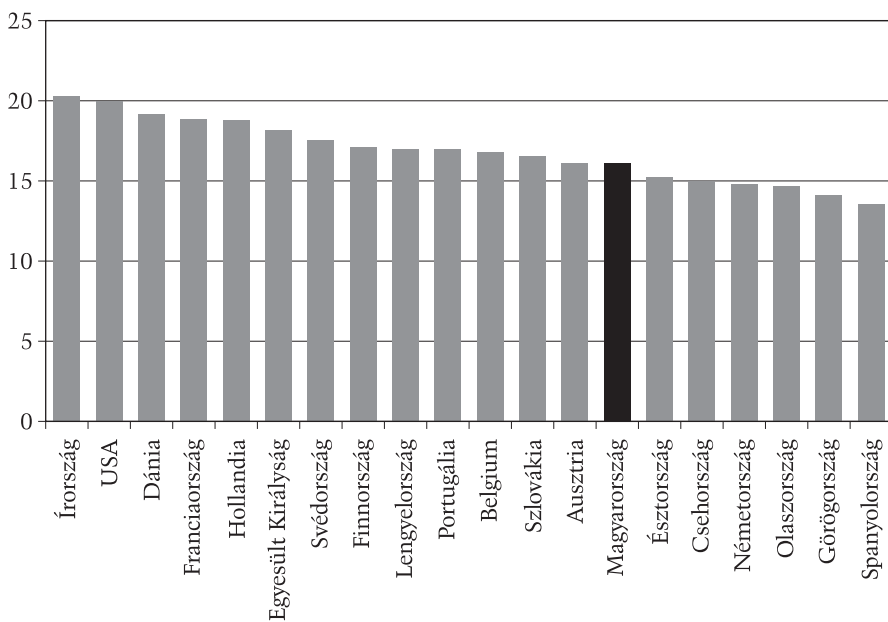
A 15 év alatti korosztály alacsony aránya miatt várhatóan az európai gazdaság további hátrányba kerül az USA-hoz képest, s **Magyarországon ez a tényező**

2.1. ábra. A munkaképes korú népesség aránya, 2005 (%)

Forrás: IMD Competitiveness Yearbook, 2006

2.2. ábra. A 15 év alatti népesség aránya a teljes népességben, 2005 (%)

Forrás: IMD Competitiveness Yearbook, 2006

szintén nem csökkenti a kettős lemaradást (2.2. ábra). A *Science* című amerikai folyóiratban megjelent népesség előrejelzés, amit az *American Association for the Advancement of Science* készített, a legtöbb EU-15 országra és a legtöbb EU-10-re vonatkozóan is a népesség fogyását jelzik előre 2040-ig. Ezt két tényező is alátámasztja: a fiatal (szülőképes) nők aránya csökken a fiatal korosztály arányának mérséklődése következtében, és a szülés ideje egyre inkább kitolódik, ami azt eredményezi, hogy később és kevesebb gyerek születik.

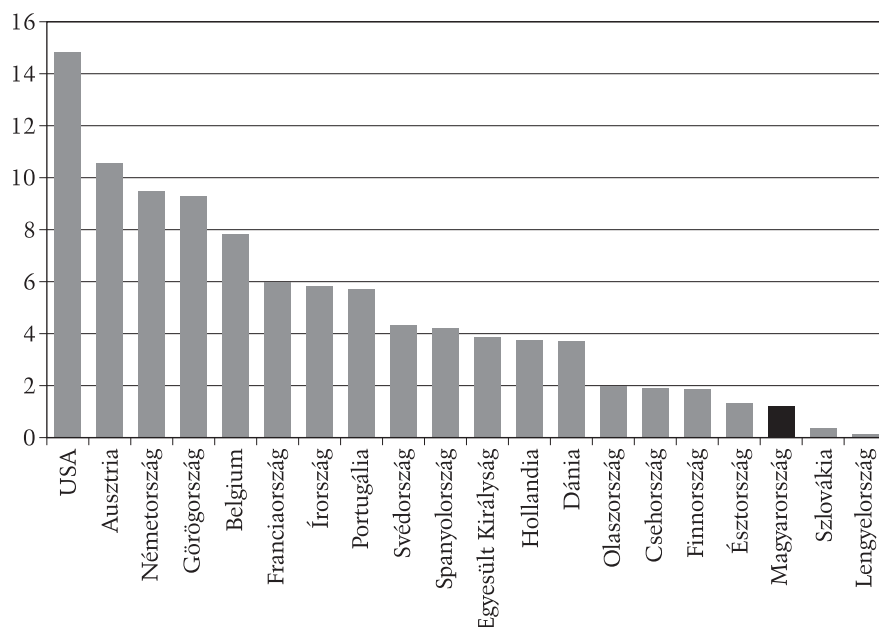
A gazdasági teljesítményekkel, illetve a foglalkoztatással szembeni stratégiai kihívás a lakosság elöregedése, ami az EU-ban szintén súlyosabb gond, mint az USA-ban. Egy nőre vetítve a termékenységi ráta 1,3 gyermek az EU-ban, míg 2,15 gyermek az USA-ban. A várható életkor egy évvel magasabb az Európai Unióban. Az ENSZ előrejelzése szerint, amely egyébként az EU-ban 1,7, az USA-ban 2,2 gyermekes termékenységi ráta feltételezésével készült, 2050-ben az átlagos életkor 39-ről 48,5 évre nő az EU-ban és 35,6-ról csak 41,3 évre az USA-ban. Az OECD számításai szerint a 65 évesnél idősebb korosztály aránya a munkaképes korú népességhez viszonyítva (itt a 20 és 65 év közötti korosztályt alapul véve) a 2003. évi 26-ről 2050-ben 52,1 százalékra nő az EU-ban, 22-ről 37 százalékra az USA-ban. A demográfiai trendek közötti különbségek miatt 2050-ben az EU-ban a költségvetésből finanszírozott egészségügyi kiadások és nyugdíjak aránya a GDP-ben 9-10 százalékponttal magasabb lesz, mint az USA-ban (de la Dehesa, 2004). Ennek a többletterheknek a finanszírozása elég nehéz lesz olyan feltételek között, amikor a Stabilitási és Növekedési Paktum a GDP 60 százalékában maximálja az államadósság nagyságát. E kihívás megválaszolása egyrészt a harmadik országokból történő bevándorlási politika újragondolását, konkrétan liberalizálását, másrészt a termelékenység növekedésének további ösztönzését sürgeti.

A magyar helyzet ebből a szempontból sem előnyös, Magyarország a mezőny utolsó harmadában foglal helyet. **A népesség előrebecslések szerint a következő 15 évben tovább fogy Magyarország népessége is és a munkaképes korúak arányának szempontjából is kedvezőtlen tendenciák várhatóak.** Az alacsony születésszámot figyelembe véve csökken a legfiatalabb korcsoportok és nő a 64 évesek aránya.

A kutatások szerint egyébként rengeteg bizonytalansággal – és ezért alternatív scenáriókkal – indokolt számolni a népesség előrejelzéseknél. A legbizonytalanabb elem mind közül a migráció hatásainak előrejelzése. Ebben – ellentétben a születésszám és a halálozás várható alakulásával – főleg előre nem látható politikai események játszanak jelentős szerepet, ami a migrációs trendek nagymértékű ingadozásában is tükröződik (Lutz–Scherbov, 1999).

A munkaképes korú népességhez az egyes országokban igen eltérő mértékben járul hozzá a **migráció**. A féldoldali információk szerint (miszerint elég jól követhető statisztikailag egy országba a beáramlás, de kevés, pontatlan az ismeret a kiáramlásról, annak mértékéről, szerkezetéről), az USA munkaképes korú népességének 15%-a külföldön született – s hasonlóan magas ez a szám Kanadá-

2.3. ábra. A külföldiek (migránsok) aránya a munkaképes korú népességben, 2005 (%)

Forrás: IMD Competitiveness Yearbook, 2006

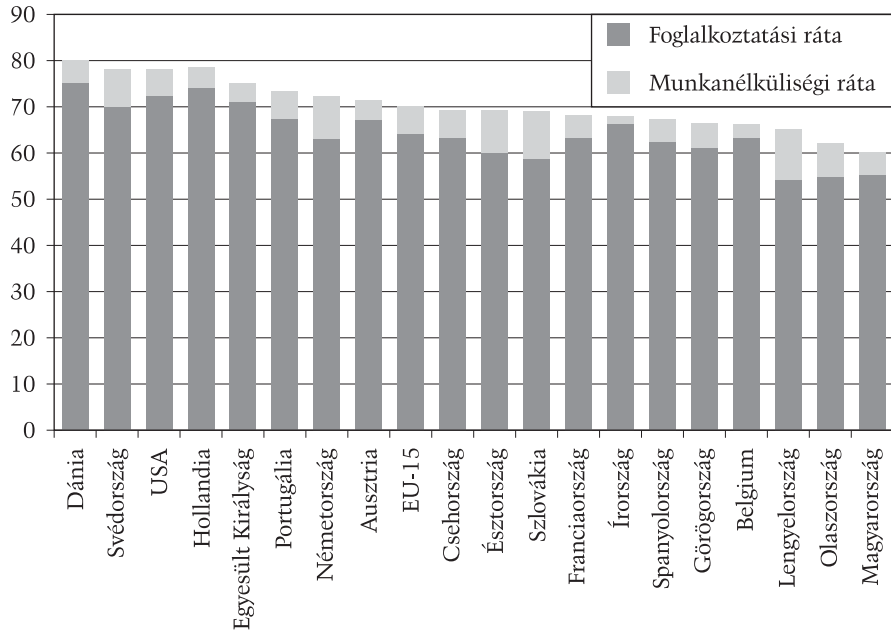
ban, Ausztráliában, vagy Svájcban is. Az unió országaiban a migráció jelentősége növekvő, de a külföldi munkaerő aránya itt még jóval alacsonyabb. Az új EU-tag kelet-középeurópai országokban – köztük Magyarországon – ez még csak igen kis mértékben járul hozzá a munkaképes korú népességhez (2.3. ábra).

A munkaerő potenciál kihasználásának fontos statisztikai mutatószáma a már említett **aktivitási ráta** (a foglalkoztatottak és a munkanélküliek összegének és a munkaképes korú népességnek a hányadosa). Az **inaktivitási arány** ezzel szemben azt fejezi ki, hogy mekkora a nem foglalkoztatott és nem is munkanélküli munkaképes korúak aránya a munkaképes korúakhoz képest (2.4. ábra).

Az aktív népesség aránya országonként jelentős mértékű szóródással 62–80% közé esik az EU-15-ben. Az EU-15 átlaga pedig 71%, lemaradva az USA-tól (77%), Kanadától (78%), ill. kissé Japántól (72%). Az északi államok adata – köztük is elsősorban Dániáé – meghaladja, vagy megközelíti az USA-ét, s az átlagnál sokkal magasabb ez az arány Hollandia, az Egyesült Királyság, Portugália, Németország és Ausztria esetében is. A sereghajtók között van Olaszország, Belgium és Görögország. **A magyar kép ebben a tekintetben is jelzi a kettős lemaradást: az 16 százalékpontos az USA-tól és 10% az EU-15-től.**

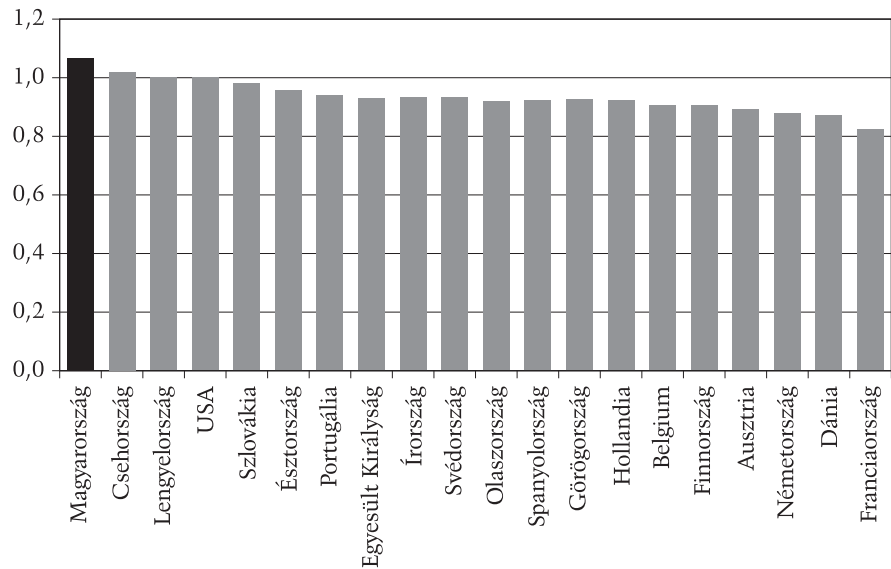
A **munkanélküliek** aránya 2005-ben az EU-ban meghaladta az USA szintjét. A legmagasabb a munkanélküliségi ráta Görögországban és Spanyolországban, de az átlagnál magasabb Németországban, Franciaországban és Finnországban is. Tartósan viszonylag alacsony a munkanélküliségi ráta Dániában, Hollandiá-

2.4. ábra. A foglalkoztatási és a munkanélküliségi ráta, 2005 (%)

Forrás: Employment in Europe, EU Commission, 2005

2.5. ábra. Az egy foglalkoztatottra jutó ledolgozott munkaórák száma, 2005 (USA=100%)

Forrás: IMD Competitiveness Yearbook, 2006

ban és Ausztriában. Az Egyesült Királyság, Írország és Finnország azzal tűnik ki, hogy az utolsó 10 évben nagyot csökkent a munkanélküliség. **Magyarországon a munkanélküliségi ráta jóval alacsonyabb, mint az EU-15 átlaga**, de ez más tényezőkkal együtt vizsgálva – a betöltetlen munkahelyek nagy száma, az alacsony mobilitás, a jelenős regionális különbségek, a munkanélküliek alacsony átlagos képzettsége – nem ad okot elbizakodottságra.

Ami a **foglalkoztatottak** arányát illeti, ebben kimagaslóan jó Dánia és Hollandia, megelőzve az USA-t. **Magyarország a felsorolásban szereplő országok között a leggyengébb: csak a munkaképesek 54,6%-a tartozik a foglalkoztatottak kategóriájába**, az EU-15 közül ebben leginkább két dél-európai országhoz, Görögországhoz és Spanyolországhoz hasonlítunk.

A munkaerő-potenciál kihasználásának fontos tényezője az évente **ledolgozott munkaórák** száma. Az EU-15 országokban 5-12%-kal kevesebb munkaórát teljesítenek átlagosan, mint az Egyesült Államokban, ahol hosszabb a heti munkaidő és kevesebb a szabadnapok száma. **Az USA fejlettségének a felét sem elérő Magyarországon sem dolgoznak többet, mint az Amerikai Egyesült Államokban, bár jóval többet, mint az EU-15 országokban** (2.5. ábra).

Az évente átlagosan ledolgozott munkaórák különbségét az okozza, hogy az EU-ban rövidebb az egy foglalkoztatottra jutó munkaidő, mint az USA-ban. Egy becslés szerint az átlag amerikai 40 százalékkal többet dolgozik életében, mint az átlag német, francia vagy olasz (Economist, 2004). Egy, az USA és Franciaország közötti összevetésből kitűnik, hogy 1970 és 2000 között az USA-ban az egy ledolgozott órára jutó GDP 38 százalékkal, az egy foglalkoztatottra jutó munkaidő 26 százalékkal nőtt, a két hatás eredőjeként pedig az egy foglalkoztatottra jutó GDP 64 százalékkal bővült. Franciaországban ezzel szemben az egy ledolgozott órára jutó GDP 83 százalékkal nőtt, az egy foglalkoztatottra jutó ledolgozott órák száma viszont 23 százalékkal csökkent. Így az egy foglalkoztatottra jutó GDP csak 60 százalékkal nőtt (Economist, 2004). A rövidebb munkaidőre vezethető vissza az USA-val szembeni rés mintegy egyharmada.

Az USA mögötti lemaradásra jórészt magyarázatot ad a **részmunkaidős foglalkoztatás** terjedése az Európai Unió tagállamaiban. A részmunkaidős foglalkoztatás az egy foglalkoztatottra jutó munkaidőt tekintve az EU és az USA közötti különbség mintegy egynegyedére ad magyarázatot (Boeri–Tabellini, 2004), de Németországban erre a tényezőre vezethető vissza a különbség fele.

Az **összesen ledolgozott munkaórák** számának változását a Groningen Growth and Development Center modellje két tényezőre, az egy foglalkoztatottra jutó ledolgozott munkaórák számának (munkaidő) és a foglalkoztatottak számának (foglalkoztatás) változására bontja szét (2.3. táblázat). Az EU majdnem mindegyik tagállamában csökkent az egy év alatt ledolgozott munkaórák száma 1995 és 2004 között. Belgium, Dánia és Görögország tartozott a kevés kivételek közé. Az USA-ban csak a 2000 és 2004 közötti időszakban csökkent az egy év alatt ledolgozott munkaórák száma. Ezzel párhuzamosan a foglalkoztatás meg majdnem mindegyik országban növekedett, a kivétel Dánia és Németország volt. Ez a magyarázatra annak, miért volt a munkaerő hozzájárulása a gazdasági növekedéshez negatív Németországban. A munkaidő és a foglalkoztatás

2.3. táblázat. Az összes ledolgozott munkaóra, az egy foglalkoztatottra jutó ledolgozott munkaóra és a foglalkoztatottak számának változása 1995 és 2004 között (éves átlag, %)

	Összes munkaóra	Egy foglalkoztatottra jutó munkaóra	Foglalkoztatottak száma
Ausztria			
1995–2000	-0,37	-0,44	0,07
2000–2004	-0,22	-0,46	0,25
Belgium			
1995–2000	-0,08	-1,16	1,12
2000–2004	0,74	0,30	0,45
Dánia			
1995–2000	0,6	-0,4	1,0
2000–2004	-0,1	0,1	-0,2
Finnország			
1995–2000	1,55	-0,58	2,14
2000–2004	-0,54	-0,76	0,23
Franciaország			
1995–2000	0,2	-1,2	1,5
2000–2004	-0,2	-0,8	0,6
NSZK			
1995–2000	-0,5	-0,8	0,3
2000–2004	-0,7	-0,3	-0,4
Görögország			
1995–2000	0,92	0,04	0,88
2000–2004	1,26	0,22	1,04
Írország			
1995–2000	3,68	-1,62	5,37
2000–2004	0,86	-1,10	1,98
Olaszország			
1995–2000	0,72	-0,28	1,01
2000–2004	1,32	-0,34	1,67
Luxemburg			
1995–2000	4,18	-0,09	4,28
2000–2004	2,90	0,00	2,90
Hollandia			
1995–2000	3,04	-0,19	3,23
2000–2004	-0,09	-0,26	0,17

2.3. táblázat

Folytatás

	Összes munkaóra	Egy foglalkoztatottra jutó munkaóra	Foglalkoztatottak száma
Portugália			
1995–2000	1,40	-1,19	2,63
2000–2004	-0,04	-0,22	0,18
Spanyolország			
1995–2000	4,08	-0,44	4,09
2000–2004	2,46	-0,46	2,66
Svédország			
1995–2000	0,96	-0,44	0,84
2000–2004	-0,60	-0,46	0,36
Egyesült Királyság			
1995–2000	1,05	-0,18	1,23
2000–2004	0,30	-0,51	0,81
EU-15			
1995–2000	0,9	-0,5	1,4
2000–2004	0,4	-0,3	0,7
USA			
1995–2000	1,92	0,21	1,71
2000–2004	-0,40	-0,81	0,43

Forrás: European Economic Advisory Group at CESifo: Economic Growth in the European Union. In: Report on the European Economy 2006, Ifo Institute for Economic Research, München, 79. oldal. Idézi: Losoncz, 2004.

egyidejű csökkenésének német kombinációja majdnem egyedülálló Európában. Finnországban és Svédországban a munkaidő mérséklődése a foglalkoztatás bővülésével párosult (Losoncz, 2004).

Összegezve: az EU tartós lemaradását, a fejlettségbeli lemaradást az USA-val szemben valóban indokolt a tárgyalt munkaerő-piaci tényezőkkel is magyarázni. A foglalkoztatottak alacsonyabb aránya, s a kevesebb ledolgozott munkaóra akkor is lemaradást eredményezne, ha a termelékenység azonos lenne. Magyarországon ebben a vonatkozásban az átlagosan ledolgozott munkaórák kivételével további lemaradás mutatható ki, s ennek tartós fennmaradását a demográfiai előrejelzések is aláhúzzák. Az ország fejlettségi szintjének lemaradását a termelékenységben megmutató különbségek tovább növelik.

2.2. A foglalkoztatás növelése mint európai stratégiai cél

A fentiek nagymértékben alátámasztják a növekedés mellett a foglalkoztatást előtérbe állító **Lisszaboni Stratégia** indokoltságát. A stratégia fontos eleme az, hogy egyre több embert sikerüljön bevonni a foglalkoztatottak körébe, elsősorban nyilván azokat a rétegeket célozva meg, ahol a legalacsonyabb a gazdasági aktivitás, vagyis a nőket, a fiatalokat és az idősebb korosztályba tartozókat. Általános cél, hogy megkönnyítsék a munkaerőpiacra való be- és kilépést, segítsék a munkakeresést, vonzóbbá tegyék a munkavégzést, elfogadhatóvá tegyék a kereseteket, segítsék az életen át tartó tanulást. Az EU-ban a 30%-os inaktivitás 92 millió embert jelent, nagyon eltérő jellemzőkkel. Az országos munkaerő felmérések szerint 2004-ben az inaktívok 41%-a sosem dolgozott, 23%-a több mint 8 éve dolgozott utoljára, és csak 15% azok aránya, akiket kevesebb, mint két éve nem foglalkoztattak. Az előbbi két csoport számára nyilván nagyon nehéz a munkába állás, s a munkakeresésben, betanításban, képzésben stb. való segítségnyújtás is többre kerül, mint azok esetében, akiknek frissebbek a munkahelyi tapasztalataik. Ez viszont egy jelentős réteg munkaerőpiacról való tartós kivonulásához vezet. Az a tény is fontos szerepet játszik a foglalkoztatás növelését előtérbe állító stratégia szempontjából, hogy **az inaktivitás az alacsony szinten képzettek esetében a legnagyobb** – EU szinten 47%. Ugyanez a közepesen képzettek esetében 24% és a magasán képzettekénél csak 13%, ami az arányokat figyelembe véve azt jelenti, hogy az inaktívok nagy többsége középszinten képzett. Az unió kormányai és más intézmények a továbbképzési programok arzenálját finanszírozzák, s az inaktívok igen nagy aránya ezekben részt is vesz. Az ex-post felmérések azonban arra világítanak rá, hogy bár az inaktívok képzésébe befektetett tőke igen jelentős, gyakran semmiféle elismert képzettséget nem biztosítanak, sem az „életrajzot”, sem a valódi szaktudást nem gazdagítják, s így nem eléggé hatékonyak a munkába állás szempontjából.

A gazdasági aktivitás fokozását célul tűző munkaerő politika önmagában nem lehet hatékony, csak más részpolitikákkal együttműködve. Ezt jobban megérthetjük, ha az inaktivitás hátterét vizsgáljuk. Az Európai Unióban az azt befolyásoló tényezők között három kiemelése különösen indokolt: 1. a családi kötelezettségek, 2. az oktatásban, képzésben való részvétel és 3. a csökkent munkaképesség, a munkába állást korlátozó betegségek.

A **családi kötelezettségek** elsősorban a nők aktivitását befolyásolják: a nők mintegy egynegyede emiatt nem dolgozik az unióban, ez az arány azonban csökkenő tendenciát mutat. A felmérések azt is bizonyítják, hogy mintegy 20%-uk állna szívesen munkába, ha meg tudná oldani családtagjai ápolását, az idős hozzátartozók ellátását, vagy a gyermeknevelést. Ez tehát nagyrészt a megfelelő intézményekkel való ellátás, a jövedelmek és az életmód változásának függvénye. A munkaerő-piaci politika a családi kötelezettségek miatt a munkaerőpiacról való kimaradást az idősebbek munkaerőpiacon való visszatartásával ellensúlyozhatja, amit pl. az adózási feltételekkel, vagy rugalmas nyugdíjrendszerrel ösztönözhet.

Az **oktatásban, képzésben való részvétel** mindenek előtt a legfiatalabb munkaképes korú népességet, a 25 év alattiakat érinti. Itt az inaktivitás 85%-ban a továbbtanulásnak tudható be, ami viszont a 25 év felettek körében mintegy 5%-ban befolyásolja csak az inaktivitást. A munkaerő piaci politika természetesen nem erőltetheti a fiatalok munkavállalását a tanulás helyett, a tudásalapú gazdaság megteremtésének céljával ez ellentétes lenne, de segítheti a végzettek minél gyorsabb munkába állását.

A **csökkent munkaképesség** miatt az inaktív férfiak 18, a nők 11%-a van távol a munkaerőpiactól. E speciális réteg esetében is magas, 15% azok aránya, akik hajlandók lennének munkát vállalni, s további 40%-uk szeretne dolgozni speciális, számukra elfogadható körülmények között. Miközben ebben a csoportban nagy a munkaerő piaci potenciál, erős az igény az ehhez szükséges segítség iránt is.

Különösen sok elemzés irányul a fiatal és idősebb korosztály foglalkoztatási trendjeinek vizsgálatára. Az elemzések azt mutatják, hogy **az EU-15-ben a fiatal és az idős munkavállalók foglalkoztatásának tendenciái nem ellenkező irányúak**. Franciaországban pl. mindkét korosztályban nőtt, míg pl. Finnországban, Hollandiában, Írországban és Svédországban 2000-től kezdődően csökkent a foglalkoztatás. Ha mindezt azonban ágazati szinten vizsgáljuk, megfigyelhető bizonyos szintű helyettesítési hatás: a feldolgozóiparban a fiatal férfiak foglalkoztatásának csökkenését az idősebbek növekedése kísérte, mindazonáltal a fiataloknál a csökkenés mértéke jóval nagyobb volt, mint az idősebb korosztályban a növekedés. Elég egyértelmű, hogy az utóbbi néhány évben a fiatal férfiak foglalkoztatási helyzetének romlása főleg az ipar és kisebb mértékben a mezőgazdaság visszaesésére vezethető vissza. Ezt a korosztályt ugyanakkor jobban befogadta a szolgáltatások munkaerőpiaca, mint az idősebb korosztályt.

Más a kép az **új EU-tagországok** esetében, főleg Csehországban és Magyarországon, ahol **a két szélső korosztály foglalkoztatása ellenkező irányban változott**: a fiatalok munkaerő-piaci aktivitásának csökkenése 2000 óta főként a tanulók arányának emelkedésével függ össze, de emellett azzal is, hogy a foglalkoztatók inkább az idősebb korosztályt tartják a munkaerő-piacon, illetve a különböző munkaerő-piaci és egyéb eszközök (pl. nyugdíj-rendszer reformja) is hatásosabbak esetükben, mint a fiatalabb korosztálynál. Ezért a jövőben új erőfeszítéseket igényel **a fiatalok jobb munkaerő-piaci integrációjának elősegítése**, a képzésben és a munkaerőpiacon való aktív részvétel jobb összhangjának elérése.

2.3. A munkaerőpiac regionális különbségei

Az, hogy az Európai Unió foglalkoztatási és fejlettségi szintben az USA-hoz felzárkózzon, annak egyik lényeges akadálya, hogy igen nagyok az egyes országokon belül is a gazdasági fejlettség és a munkaerőpiac területi különbségei. A NUTS2

2.4. táblázat. A munkanélküliségi ráták és az inaktivitás területi különbségei, 2005

	Munkanélküliségi ráta	Inaktivitás
Lengyelország	1,5	1,2
Svédország	1,5	1,5
Finnország	1,6	1,3
Franciaország	1,7	1,2
Hollandia	2,0	1,3
Görögország	2,2	1,3
Magyarország	2,4	1,2
Portugália	2,9	1,3
Szlovákia	3,1	1,1
Egyesült Királyság	3,3	1,6
Ausztria	3,3	1,1
Spanyolország	3,4	1,4
Csehország	3,5	1,1
Belgium	3,7	1,1
Németország	4,3	1,2
Olaszország	11,7	1,4

Forrás: Employment in Europe, European Commission, 2005

régiókat véve alapul, egyes országokban (pl. Németország kelet-nyugat, Olaszország észak-dél) többszöröse a munkaerőpiac területi különbségei.

A 2.4. táblázat azt mutatja be, hogy az EU államaiban mind a munkanélküliségi ráta, mint a gazdasági aktivitás tekintetében igen nagyok és országonként eltérő mértékűek a regionális különbségek. Több mint háromszoros a regionális munkaerőpiac eltérése az EU nyolc országában a fenti táblázatban szereplő 16 közül, vagyis igen sok országban jellemzőek a hatalmas területi különbségek, köztük a legnagyobb uniós országokban is.

Németországban a német egyesítés ad magyarázatot a kiugróan magas területi különbözőségekre létezésére. Olaszországban a majd 12-szeres eltérés az Észak-Dél közötti óriási fejlettségbeli differenciákat is tükrözi; míg Bolzano tartományban 2%-os, Szicíliában és Kalabriában 20% feletti a munkanélküliségi ráta. Érdekes, hogy a fejlett európai államok fővárosaiban, illetve a központi régióban, esetleg nagyvárosaiban is az országos átlagnál magasabb a munkanélküliség (pl. Brüsszel, Berlin, Drezda, Bécs, London). Ezzel szemben a felzárkózó országokban éppen az ellenkezője igaz: Budapest, Pozsony, Prága, vagy Lisszabon esetében az országos átlagnál jóval alacsonyabb a munkanélküliségi ráta. Ezek a városok fejlettségi szintben messze felülmúlják az országos átlago-

kat, s gyors fejlődésük következtében tovább nőnek a területi különbségek. Felismerhetőek ezen kívül több országban a rendszerváltással járó ipari átalakulás regionális következményei, ami jól látszik pl. Mecklenburg–Volpommer, Morávia, vagy Észak-Magyarország kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetén is.

A 2.4. táblázat arra is felhívja a figyelmet, hogy nincs szoros kapcsolat a regionális munkanélküliségi és foglalkoztatási ráták között, vagyis a magas munkanélküliség nem jelent feltétlenül magas inaktivitást. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy míg a munkanélküliség alakulása alapvetően keresleti tényezőkkel függ össze, addig a gazdasági aktivitást más, olyan tényezők (például: a megélhetési kényszerek) is mozgatják, amelyek kevésbé függnék a gazdaság munkaerő iránti keresletétől, a régió fejlettségétől.

Magyarországon a foglalkoztatás regionális differenciái nem kiemelkedően nagyok ugyan, de a kelet-magyarországi régiókban, így az Észak- Alföldön, Dél-Alföldön és Észak-Magyarországon több mint 50% az inaktívak részaránya. Hasonlóan magas részarány csak Görögországban, elvértve Spanyolországban, vagy Olaszországban fordul elő.

2.4. Munkaerőpiaci szabályozás

A vállalatok számára döntő fontosságú, hogy adott országban milyen a munkaerőpiac szabályozása, a munkaerő-piaci szabályok mennyire teszik lehetővé a rugalmas működést (pl. a munkaerő-felvételt vagy az elbocsátást stb.).

A Világbank Doing Business in 2005 című adatbázisában⁹ a munkavállalásra vonatkozó jogszabályok képezik az értékelés alapját. A **foglalkoztatás rugalmatlanságának indexe** az alábbi három, 0-100 fokozatú skálán képzett részindex átlagát mutatja (ahol a magasabb érték jelzi a rugalmatlanabb munkaerőpiaci feltételeket):

1. A munkaerő-felvétel nehézségének mutatója azt méri, hogy a határozott időszakra szóló munkaszerződésekre milyen korlátozások vannak érvényben, illetve, hogy a minimálbér hogyan viszonyul az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott-értékhez. A munkaerő-felvétel és -elbocsátás költsége az adminisztrációval kapcsolatos ráfordításokat jelenti.
2. A munkaórák rugalmatlansági mutatója azt méri, hogy például korlátozott-e az éjszakai műszak, vagy a hétvégi munkavégzés, hány napból áll a munkahét, milyen feltételekkel lehet túlórában dolgoztatni, mennyi a fizetett szabadság.
3. A munkaerő-elbocsátás nehézségének mutatója azt méri, hogy létszámfelesleg esetében el lehet-e könnyen bocsátani a munkavállalót, kell-e szakszervezetet, minisztériumot stb. értesíteni egyéni illetve csoportos elbocsátások esetén, kell-e szakszervezeti stb. jóváhagyás az elbocsátáshoz, előírja-e törvény a képzést és az áthelyezést elbocsátás előtt, és léteznek-e elsőbbségi (sorrendi) szabályok leépítéseknél illetve munkaerő-felvételnél.

2.5. táblázat. A foglalkoztatás rugalmatlansági mutatói

Országok	A munkaerő-felvétel nehézsége	A munkaórák rugalmatlansága	A munkaerő elbocsátás nehézsége	A foglalkoztatás rugalmatlansága	Az elbocsátás költségei (hetek száma*)
Belgium	11	40	10	20	8
NSZK	44	80	40	55	80
Görögország	76	80	40	66	133
Spanyolország	67	80	60	69	68
Franciaország	78	80	40	66	32
Írország	28	40	20	29	52
Olaszország	61	60	30	50	47
Hollandia	28	60	40	43	16
Ausztria	0	80	40	40	55
Portugália	33	80	60	58	98
Finnország	33	60	40	44	24
Dánia	0	40	10	17	39
Svédország	28	60	40	43	34
Egyesült Királyság	11	40	10	20	25
USA	0	0	10	3	8
OECD-átlag	26,2	50,0	26,8	34,4	40,4

Megjegyzés: Luxemburgia nincs adat.

* Amíg munkabért kell fizetni.

Forrás: Doing Business in 2005. World Bank

A 2.5. táblázatból kitűnik, hogy az **USA munkaerőpiaca minden tekintetben rugalmasabb, mint az Európai Unió bármelyik tagországáé.** Az OECD-átlagnál is csak a belga, az ír, a dán és a brit munkaerőpiaci rugalmasabb. A táblázat nyilvánvalóan adott állapotot tükröz. Az árnyaltabb képhez azonban az is hozzátartozik, hogy például Németországban a gazdasági reformok jegyében a 83 milliós lakosságból 6,3 millió fő írta alá a mini munkahelyteremtéssel kapcsolatos megállapodást, amely 400 eurós adómentes havi munkabér fejében tesz lehetővé rész munkaidős foglalkoztatást (Wallace, 2004). Ez ugyan nem oldja meg a munkanélküliség problémáját, de jelentős lépés a munkaerőpiac rugalmasabbá tétele felé.

A munkaerőpiac szabályozásának szigorúságát az OECD egy három komponensből álló indexszel méri. Az első komponens a kollektív elbocsátásokkal kapcsolatos specifikus követelményeket, a második a foglalkoztatottak egyéni elbocsátással szembeni védelmét, a harmadik pedig az ideiglenes foglalkoztatás szabályozását tartalmazza. Ezeket a területeket egyébként 18 tényezővel írják le.

2.6. táblázat. A foglalkoztatás szabályozásának szigorúsága

	Állandó foglalkoztatás			Ideiglenes foglalkoztatás		
	1980-as évek vége	1990-es évek vége	2003	1980-as évek vége	1990-es évek vége	2003
Ausztria	2,9	2,9	2,4	1,5	1,5	1,5
Belgium	1,7	1,7	1,7	4,6	2,6	2,6
Dánia	1,5	1,5	1,5	3,1	1,4	1,4
Finnország	2,8	2,3	2,2	1,9	1,9	1,9
Franciaország	2,3	2,3	2,5	3,1	3,6	3,6
Németország	2,6	2,7	2,7	3,8	2,3	1,8
Görögország	2,5	2,3	2,4	4,8	4,8	3,3
Írország	1,6	1,6	1,6	0,1	0,3	0,6
Olaszország	1,8	1,8	1,8	5,4	3,6	2,1
Hollandia	3,1	3,1	3,1	2,4	1,2	1,2
Portugália	4,8	4,3	4,3	3,4	3,0	2,8
Spanyolország	3,9	2,6	2,6	3,8	3,3	3,5
Svédország	2,9	2,9	2,9	4,1	1,6	1,6
Egyesült Királyság	0,9	0,9	1,1	0,3	0,3	0,4
USA	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3

Forrás: OECD Employment Outlook, 2004. Idézi: European Economic Advisory Group at CESifo: Economic Growth in the European Union. In: Report on the European Economy 2006, Ifo Institute for Economic Research, München, 82. oldal. Idézi: Losoncz, 2004.

A mutatószám értéke 1 és 6 között lehet, minél magasabb, annál erősebb a szabályozás.

A 2.6. táblázatból jól látható, hogy a fő trend a szabályozás gyengülése. Itt is egyértelmű az amerikai munkaerőpiac liberalizáltsága. Az Európai Unióban az ideiglenes foglalkoztatást szabályozzák különös szigorúsággal.

Ami a munkaerő-piaci politikákat illeti, ezeket az USA-ban jellemzően nem szövetségi szinten, hanem az egyes szövetségi államok, vagy a települések szintjén dolgozzák és hajtják végre. A szövetségi állam a makrogazdasági keretfeltételeket, szabályozási környezetet biztosítja, lehetőség szerint minél kevesebb korlát fenntartásával.

2.5. Az európai jóléti állam és a munkaerőpiac összefüggései

A fejlett európai országok jóléti államaiban egyre nő a nyomás több, jobb, újabb jóléti szolgáltatások iránt. Mindez összefügg azzal, hogy több uniós országban magas a munkanélküliség, öregedik a népesség, ezért emelkednek a nyugdíjkölt-

ségek és az egészségügyi kiadások. Egyre kevesebb a nagycsalád, s ezért részben az államnak kell pótolni az informális gazdaságban működő, korábban „házilag” megoldott család-orientált szolgáltatásokat. Az Európai Unióban az EMU-tagság szigorú feltételei viszont fékezik a fentiekkel kapcsolatos állami kiadásokat is, de a verseny erősödő kihívásai is ezt sürgetik.

A jóléti állam ellen érvelők gyakran hasonlítják össze az EU és az USA munkaerőpiac adatait azt bizonyítandó, hogy az EU fejlettségi szintbeli krónikus lemaradása nem kis részben munkaerőpiaci eredetű. A már korábban bemutatott igen jelentős különbségeket sokan az európai munkaerőpiac merevségével magyarázzák. Számos neves közgazdász azt a nézetet képviseli, hogy a bőkezű társadalombiztosítás, a foglalkoztatás védelme, a minimálbérek és a centralizált bérmegállapodások okozták ezt a merevséget.

Az ebből logikusan következő munkaerőpiaci deregulációval azonban sokan nem értenek egyet. A svéd Agell (2003) azzal érvel, hogy a munkaerőpiaci szabályozás nemcsak negatív hatásokkal, így a munkaerőpiac rugalmatlanságával jár, hanem eredményei is vannak a hatékonyság szemszögéből nézve. Ezt támasztják alá Blanchard, Wolfers (2000), valamint Bertola, Blau és Kahn (2001) kutatásai is. Azt hangsúlyozzák, hogy már évtizedek óta működnek ezek az intézmények, miközben igen sokat változott a munkanélküliségi ráta az egyes európai országokban. Azok az érvelések is erősek, hogy igen nagyok az Európán belüli különbségek, s nem feltétlenül tükrözik vissza a szabályozásból következő merevségeket. Még Franciaországban, Németországban, Olaszországban, vagy Spanyolországban magas a munkanélküliségi ráta, több kisebb európai országban – Ausztria, Dánia, Hollandia, Norvégia – alacsonyabb, mint az USA-ban, annak ellenére, hogy ezekben – Dánia kivételével – erős a munkahelyek védelme.

A munkaerőpiaci szabályozás fenntartása mellett érvelő Sinn (1995) szerint az adórendszeren keresztül érvényesülő társadalombiztosítás pozitívan befolyásolja a gazdasági hatékonyságot. Ez a védőernyő – érvel – az egészség szempontjából kockázatos tevékenységekbe való befektetéseket is bátorítja, meg azt is, hogy az emberek ilyen munkát is elvállaljanak.

Elterjedt az a vélemény is, hogy a bérskála minimálbéren keresztül történő összenyomása nem ösztönöz az emberi tőkébe való befektetésekre. Ezzel szemben vannak kutatások, amelyek szerint az végül is a gazdasági hatékonyságot szolgálja, mert a feltornászott bérű alacsony képzettségűek helyett a cégek szívesebben alkalmaznak képzettebb embereket. Mindez ösztönzőleg hat arra, hogy a fiatalok – hogy álláshoz jussanak – továbbtanuljanak, képezzék magukat, nőjön a gazdaság fejlődése szempontjából kulcsfontosságú humán tőke színvonala, ami az összgazdasági hatékonyságra jótékonyan hat hosszabb távon. Ezzel összecseng Kahn (2000) érvelése is, aki 15 OECD ország mikro-adatait felhasználva bizonyította be, hogy minél erősebb a szakszervezetek szerepe, s ez által a bérekre gyakorolt nyomás, annál nehezebb a képzetlen fiatalok elhelyezkedése.

A jóléti állam elleni kritikák sokszor arra a problémára mutatnak rá, hogy az egyenlőség a foglalkoztatottak javára érvényesül a munkanélküliekkel szemben, miközben ez utóbbiak továbbra is a társadalom segítségére szorulnak. Az USA példáját emelik ki, ahol sokkal nagyobb esélyük van a szegény rétegeknek arra,

2.7. táblázat. A társadalmi egyenlőtlenséget kifejező mutatószámok

	Gini-koefficiens	A viszonylagos szegénységben élők aránya, %	A viszonylagos szegénységben élő gyerekek aránya, %	Az abszolút szegénységben élő gyermekek aránya, %
Svédország	,221	6,6	2,6	5,3
Finnország	,226	5,4	2,8	6,9
Dánia	,257	9,2	8,7	5,1
Norvégia	,238	6,9	3,9	3,0
Luxemburg	,235	3,9	4,5	1,2
Hollandia	,253	8,1	8,1	11,1
Németország	,261	7,5	10,6	12,5
Belgium	,255	8,0	7,7	7,5
Franciaország	,288	8,0	7,9	10,7
Svájc	,307	9,3	10,0	–
Ausztria	,277	10,6	15,0	–
Spanyolország	,303	10,1	12,2	42,8
Olaszország	,342	14,2	20,2	36,1
Kanada	,305	12,8	16,3	9,5
Ausztrália	,311	14,3	15,8	16,2
Írország	,325	12,3	14,4	21,4
UK	,344	12,5	15,4	29,1
USA	,372	17,0	21,9	13,9

Megjegyzés: A viszonylagos szegénységben élők alatt a keresetek mediánjának 50%-a alatti keresetűek értendők. Az abszolút szegénységnél az USA szerinti szegénység küszöböt vették alapul.

hogy felemelkedjenek. Agell (2003) ezzel szembeni véleményét viszont a fenti táblázat támasztja alá Smeeding (2002), Bradbury és Jantti (2002) számításai alapján.

A 2.7. táblázatban szereplő országok közül a keresetek közötti differenciák a legkisebbek Skandináviában és részben Észak-Európa államaiban, ahol a legalacsonyabb és a legmagasabb keresetek különbsége nem, vagy alig haladja meg a háromszorosot. Legnagyobbak a jövedelmek közötti differenciák Dél-Európában, valamint Írországban, Kanadában, Ausztráliában, az Egyesült Királyságban, s az USA-ban, utóbbiban ötszörösnél is nagyobbak. Hasonló képet mutat egyébként a jövedelem egyenlőtlenségeket tükröző Gini-koefficiens is. Ami a viszonylagos szegénységet illeti, az a legalacsonyabb Skandináviában és Észak-Európában, igen magas Dél-Európában és az európai kontinensen kívüli angol nyelvterületeken, de a legmagasabb az USA-ban. A gyermekszegénység tekintetében a táblázatban szereplő országok között még sokkal nagyobbak a különbségek. Míg Svédország-

ban a gyermekek 2,6, addig az USA-ban, ahol mintegy 25%-kal magasabb az egy főre jutó GDP, a gyermekek 21,9%-a él relatív szegénységben.

A szakirodalom széles körűen tárgyalja a különböző jövedelem szinteken élők hosszabb távú mobilitását, ezen belül is a szegénységből való kikerülés esélyeit. Aabergee et al. (2002) kutatásai pl. azoknak az elemzőknek a véleményét támasztják alá – Duncan (1993), Burkhauser, Poupore (1997) – akik szerint ez az esély nem nagyobb az USA-ban sem, mint a skandináv országokban. Solon (2002) emellett azt is bebizonyítja, hogy a nemzedékek közötti jövedelem-mobilitás még kisebb az USA-ban, ill. az Egyesült Királyságban, mint más európai államokban.

A jóléti állam mellett érvelők tehát amellett, hogy bizonyítják, ez hatékonysági szempontból is kedvező lehet, arra is rámutatnak, hogy ez nagyobb esélyt jelent a szegénységből való kikerülésre, mint a szabályozatlan munkaerőpiacok.

Összefoglalva tehát, a jóléti állam fennmaradása mellett érvelők nem a jövedelem újraelosztás és szociális transferek fontosságát emelik ki, hanem ezek finomhangolású alkalmazása mellett

- hangsúlyozzák az oktatási és képzési politika fontosságát – pl. Carneiro, Heckman (2003), vagy Krueger (2002) –, amelynek eredményeként létrejön egy kiegyenlítettebb, kevésbé szóródó jövedelem szerkezet;
- fontosnak tartják, hogy a szociálpolitikába épüljenek be a hatékonysági szempontok is. Pl. a munkanélküli segélyezettek készítetve legyenek az aktív munkakeresésre, s limitálják a munkanélküli segélyezés időtartamát;
- a hosszú távú munkanélküliség csökkentése érdekében Nickell és Layard (1999) azt javasolja, hogy a segély folyósítását egy idő után munkában, vagy képzésben való részvételhez kössék;
- hatékonysági szempontból kedvezőbb, ha a bérmegállapodások centralizáltak, illetve, ha a különböző szakszervezetek között szoros a koordináció.

2.6. A munkaerőpiac Magyarországon nemzetközi kitekintésben

Magyarországon a foglalkoztatást egyidejűleg jellemzi az **alacsony aktivitási, foglalkoztatási és a nemzetközi összehasonlításban nem magas, de az utóbbi években egyre növekvő munkanélküliségi ráta.**

Nemzetközi összehasonlításban Magyarországon mind a foglalkoztatottak népességhez viszonyított aránya, mind az aktivitási ráta nagyon alacsony (2.8. táblázat). Az inaktívok magas aránya óriási terheket jelent a gazdaságnak, de nagyobb baj, hogy nem-foglalkoztatásuk a gazdaság értékteremtő folyamatait csökkenti. Az elmaradás itt az USA-hoz képest 15, az EU-15-höz képest 10 százalékpont, s lemaradás érvényesül a többi visegrádi országhoz képest is.

A nemek szerinti aktivitása ráta mindenütt nagymértékben eltér. Magyarországon a nőknek közel a fele inaktív (2.9–2.10. táblázat).

Miközben a férfiak gazdasági aktivitása Magyarországon minden korosztályban, de különösen a fiatal és az idős kategóriában rendkívül alacsony, a nők

2.8. táblázat. A 15–64 éves férfiak és nők gazdasági aktivitása, 2004, %

	Férfiak	Nők
USA	81,9	69,2
EU-15	78,8	62,8
Magyar	67,2	54,0
Cseh	77,9	62,2
Lengyel	70,4	58,2
Szlovák	76,5	62,9

Forrás: OECD Employment Outlook, 2005

2.9. táblázat. Néhány munkaerő-piaci mutató nemzetközi összehasonlításban, 2004 (%)

	Foglalkoztatottak/népesség	Aktivitási ráta	Munkanélküliségi ráta
USA	71,2	75,4	5,5
EU-15	65,0	70,8	8,0
Magyar	56,8	60,5	5,9
Cseh	64,2	70,1	8,4
Lengyel	51,9	64,2	19,3
Szlovák	57,0	69,7	18,2

Forrás: OECD Employment Outlook, 2005

2.10. táblázat. Az aktivitási ráta korcsoportok és nemek szerint, 2004, %

	Férfiak			Nők		
	15–24	25–54	55–64	15–24	25–54	55–64
USA	63,6	90,5	68,7	58,7	75,3	56,3
EU-15	51,8	92,4	55,2	44,4	75,5	34,5
Magyar	26,3	80,5	36,4	24,3	71,0	25,8
Cseh	40,0	94,6	60,1	31,5	80,9	31,3
Lengyel	37,7	88,0	41,3	29,9	76,4	23,3
Szlovák	43,1	93,7	51,9	35,6	84,0	14,8

Forrás: OECD Employment Outlook, 2005

2.11. táblázat. Az aktivitási ráta korcsoportok szerint, %

	15–24	25–54	55–64
USA	11,8	4,6	3,8
EU-15	15,6	7,3	6,3
Magyar	15,5	5,5	3,1
Cseh	20,4	7,3	5,4
Lengyel	40,8	16,9	11,8
Szlovák	32,7	16,0	15,4

Forrás: OECD Employment Outlook, 2005

esetében árnyaltabb a kép: a 15–24 évesek esetében a magyar arány messze a legalacsonyabb, a 25–54 éveseknél is látható az elmaradás, ez azonban kisebb, mint a férfiak esetében (2.10–2.11. táblázat).

2.12. táblázat. Az aktivitási és a munkanélküliségi ráta iskolai végzettség szerint, 2004 (%)

	Aktivitási ráta			Munkanélküliségi ráta		
	Alapfok	Középfok	Felsőfok	Alapfok	Középfok	Felsőfok
USA	64,1	78,1	85,1	9,9	6,1	3,4
EU-15	64,2	80,2	88,3	10,9	7,3	4,9
Magyar	41,8	75,0	83,9	10,8	4,8	1,4
Cseh	54,8	80,2	88,2	19,8	6,1	2,0
Lengyel	51,6	75,0	88,5	25,9	17,8	6,6
Szlovák	51,8	82,4	90,4	44,9	13,5	3,7

Forrás: OECD Employment Outlook, 2005

A fiatalok (15–24 évesek) körében a munkanélküliség Magyarországon 15,5% volt 2004 végén, romló tendenciával. A csak alapfokú végzettséggel rendelkező fiatalok munkanélküliségi rátája 30% fölötti, tehát a **képzetlen fiatalok munkaerőpiacra való belépése kemény korlátokba ütközik** (2.12. táblázat).

A legális munkaerőpiac minden, a 2.12. táblázatban szereplő országban erősebb keresletet támaszt a képzettebb munkaerővel szemben, mint a képzetlennel, azonban ebben a tekintetben Magyarországon kirívóan nagyok a különbségek.

A munkaerőpiacon az általános gimnáziumot végzettek sincsenek jó helyzetben, százból negyvennek nincs legális foglalkoztatója. A felsőfokú végzettségűek helyzete jobb, száz közül több mint 80 el tud helyezkedni.

Pozitív jelenség, hogy **Magyarországon a munkanélkülieken belül nőtt azoknak az aránya, akik aktívan keresnek állást**, hirdetnek, ill. hirdetésekre válaszolnak. A munkanélkülieknek több mint a fele azért keres állást, mert korábbi munkahelyét elvesztette. Ezek az emberek szembesülnek azzal, hogy más munkát, munkakört is el kell fogadniuk. Figyelmeztető jel viszont, hogy **a 25–64 éveseknek mindössze 3,9%-a vett részt képzésben, s a munkanélküliek körében még kisebb a továbbképzésben résztvevők aránya.**

A munkaerőpiac rugalmatlanságát jelzi, hogy nagyon magas, 45% volt 2005-ben a több mint egy éve munkát keresők aránya a munkanélkülieken belül. Viszont alacsony, 3% alatti azok aránya, akik 90 napon belül új állást találnak, s hátrányban vannak a nők.

Az **inaktív** aránya a 15–74 éves népességben nemzetközi összehasonlításban igen magas. Döntő többségük, **89%-uk** – a KSH munkaerő felmérése szerint – **nem is kíván dolgozni.** Többségben a nők vannak, a s közülük minden negyedik olyan 15–24 éves fiatal, akik nem a tanulás miatt maradnak ki a foglalkoztatásból, és nem is azért, mert gyermekgondozási ellátásban részesülnek, hanem mert nem szeretnének dolgozni, vagy egyszerűen nem találnak munkát.

2.13. táblázat. A 15–74 évesek foglalkoztatásának területi jellemzői, 2004

	Aktivitási ráta	Munkanélküliségi ráta
Közép-Magyarország	59,0	4,5
Közép-Dunántúl	56,9	5,6
Nyugat-Dunántúl	57,2	4,6
Dél-Dunántúl	50,1	7,3
Észak-Magyarország	49,3	9,7
Észak-Alföld	48,5	7,2
Dél-Alföld	50,5	6,3
Összesen	53,8	6,1

Forrás: KSH lakossági munkaerő felmérése

Magyarországon a foglalkoztatás tekintetében a képzetlenek kategóriájában a legmarkánsabb a lemaradás a fejlett országoktól is és több felzárkózótól is. A potenciális munkaerő-kínálatnak Magyarországon jóval nagyobb része nem piacképes, mint az összehasonlításban szereplő országokban.

Az inaktív népesség munkaerőpiacra történő bevonását tovább nehezíti, hogy nagyok a gazdasági fejlettség, a fejlődés üteme és a munkaerő piaci helyzet területi különbségei. Az ország keleti felén, Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön, Dél-Alföldön és Dél-Dunántúlon a legmagasabb a munkanélküliségi ráta (2.13. táblázat).

Szintén nagyok a területi eltérések a munkanélküliek iskolai végzettségében (2.14. táblázat).

2.14. táblázat. A munkanélküliség területi különbségei iskolai végzettség szerint, %

	8 általánosnál kevesebb	Általános iskola	Középfokú végzettség	Felsőfokú végzettség
Közép-Magyarország	3,1	27,4	59,5	9,9
Közép-Dunántúl	4,7	33,1	58,0	4,2
Nyugat-Dunántúl	4,7	30,5	59,6	5,3
Dél-Dunántúl	8,4	37,7	50,8	3,1
Észak-Magyarország	11,6	37,6	48,2	2,6
Észak-Alföld	8,4	39,6	49,0	3,0
Dél-Alföld	4,0	33,8	57,9	4,3
Összesen	7,2	35,5	53,1	4,1

Forrás: KSH lakossági munkaerő felmérése

A magas munkanélküliségi rátával jellemezhető régiókban az alacsony képzettségi szint korlátozza a munkanélkülieknek a potenciális munkaerőpiacra jutását. Észak-Magyarországon pl. a munkanélkülieknek közel fele legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, s a 3%-ot sem éri el a felsőfokú végzettségűek aránya, ami kevesebb, mint az országos átlag fele.

A magyar munkaerő országon belüli mobilitása „közmondásosan” alacsony. A Foglalkoztatási Hivatal rendszeres munkaerő piaci felmérései egyszerre jeleznek azonos szakmákban, foglalkozásokban hiányt és felesleget az ország eltérő területein és hasonló megállapításra jutott a GKI Rt. több felmérése is. Az ország több területén a munkahelyek létrejöttét akadályozza a megfelelő képzettségű munkaerő hiánya, ami – figyelembe véve, hogy potenciálisan magas a foglalkoztatható munkaerő aránya más régiókban – belső vándorlással elvileg feloldható volna. A mobilitás azonban költséges, az elmaradott térségekben nehéz, szinte lehetetlen az ingatlanokat értékesíteni, nem beszélve a nyomott ingatlanárakról, míg a gyorsan fejlődő régiókban mind az ingatlanárak, mind a lakásbérlés költségei magasak. Például a központi régióban nagy a munkaerő-kereslet, főként az egészségügyben, a feldolgozóiparban és az építőiparban (ez utóbbi esetében perspektivikusan is hiánnyal kell számolni, mert hiányos a szakmunkás utánpótlás). Ugyanakkor országos dimenzióban a munkaerő-felesleg a legtöbb szakmában többször sokszorosán meghaladja a hiány mértékét. 2005-ben pl. tízszer több volt ápolónő, pék, forgácsoló, ács, vagy tehergépkocsi vezető keresett állást, mint ahányra a cégek igényt jelentettek be az Állami Foglalkoztatási Szolgálatnál.

A népszámlálás adatai szerint viszont összességében **nőtt a nem helyben foglalkoztatottak részaránya, főleg a rendszerváltás óta.** Legnagyobb arányban a szakmunkások ingáznak naponta, s ez 1990–2001 között nőtt, amit részben a szakma jellege (építőipar, lakossági szolgáltatások), részben a munkáltatók nagyobb városokban való koncentrációja tesz szükségessé. Az általános iskolát elvégzettek körében is nőtt és magas az ingázók aránya. A tendencia hasonló az érettségizettek körében is, de nagyobb esélyük van a helyben való foglalkoztatásra. A felsőfokú végzettségűek nagyobb településeken való koncentrálódása illetve a kisebb településeken számukra adódó munkalehetőségek (pedagógus, orvos) kevésbé teszik szükségessé a napi ingázást, de körükben is nőtt az ingázók aránya. Az alacsony képzettségű, általános iskolát sem befejezett életkori csoportban az ingázók aránya visszaesett, ez a leginkább hátrányos helyzetben lévő csoport a napi ingázással elérhető munkahelyeken is (2.15. táblázat).

A nagyobb léptékű, állandó, vagy ideiglenes lakóhelyváltással is járó területi mobilitás azonban nem köthető szorosan a munka világához, más – például családi jellegű – tényezők is motiválják. Mégis, ha megnézzük a lakosság számának alakulását az egyes régiókban, hosszú időtávon fellelhetők a gazdasági helyzettel kapcsolatos tendenciák is: **a lakosság száma jobban csökken az elmaradott térségekben, mint a gyorsabban fejlődőkben.**

2.15. táblázat. A naponta ingázók aránya az összes foglalkoztatotton belül, %

	1980	1990	2001
8 általánosnál kevesebb	25,0	32,4	24,4
8 általános	25,3	27,5	32,5
Szaktanulmányok, szakiskola	31,6	31,5	36,9
Érettségi	19,0	20,0	26,6
Felsőfok	13,7	14,6	21,9
Összesen	24,0	25,3	29,9

Forrás: KSH Népszámlálás

Az, hogy a magyar munkaerő nem elég mobil, főként a települések közötti költözésre igaz. **A külföldön élő és dolgozó magyar állampolgárok aránya a népességhez viszonyítva alacsony** (de nagyon hézagosa az erről szóló információk). Ez az arány töredéke az EU-15 legtöbb országáénak. Ez egyebek mellett a nemzetközi munkaerőpiacok késői és részleges megnyitásával, a hazai lakosság gyenge mobilitási hajlamával, s a nyelvtudásban való lemaradásával függ össze. Ugyanakkor a kifelé tartó migráció is egyre több embert érint, s egyre változatosabb formákban (szerződéses, ideiglenes munkavállalás, ingázás, szezonális munka) jelenik meg. S míg átlagosan a külföldre áramlás nem erős, **egyes szakmákat, foglalkozásokat (orvosok, kutatók, bizonyos szakmunkások) jelentősebben érint**, s olykor nehezen leküzdhető hiányt is okoz a hazai munkaerő piacon (Viszt, 2005). **A férfiak, a fiatalok, a tanulók és a romák mobilabbak** (Sík, 2003) és szignifikáns különbségek vannak a nyelvtudás és a korábbi migrációs tapasztalatok szerint is. A nyugati, főleg a határ menti területekről nagyobb a külföldi munkavállalás miatt az elvándorlás, Magyarország számára fontos befogadó ország Ausztria és Németország.

Magyarország újabb migránsokat befogadó ország lett, ami a rendszerváltás után a külföldi állampolgárságú személyek beáramlásával kapcsolatos jogi szabályozás kötöttségeinek oldásával magyarázható. Ez a gyakorlatban a határon túli, főleg Romániában élő magyar kisebbség beáramlásának ugrásszerű növekedéséhez vezetett a rendszerváltás körüli években. A folyamatot gazdasági oldalról erősítette, hogy a határ menti vidékeken élő magyarok jövedelmi helyzete jelentősen elmaradt a hazai lakosságétól. Az EU bővítése pedig a szlovák munkavállalók tömeges megjelenéséhez vezetett főleg Magyarország határ menti területein.

Ha mérlegre tesszük a Magyarországot érintő be- és kivándorlást (flow adatok), az Eurostat 2002–2003-ra vonatkozó adatai szerint **a népesség fogyását Magyarországon a migráció kis mértékben kompenzálja** (hasonló a helyzet Csehországban és Szlovéniában), szemben az EU-8 többi öt országával. Ami az állományt (stock) illeti, a népszámlálásból származó adatok szerint az OECD országokban 2004-ben 314 ezer magyar élt, míg 54 ezer volt a Magyarországon élő

külföldiek száma. A külföldön élő magyarok 28,7%-a rendelkezik felsőfokú képzettséggel, vagyis kb. 100 ezer ember, míg a Magyarországon élő külföldieknek csak a 20%-a, kb. 10 ezer fő.

A jövedelmekben való nagymértékű lemaradás az unió fejlett régiójához képest továbbra is meghatározó korlátja marad a nyugat-keleti irányú migrációnak. Várhatóan tovább növekszik viszont azoknak a diplomásoknak, főleg fiataloknak a száma, akik külföldön kívánnak dolgozni. Magyarország pedig azokból az országokból tudna idevonzani magas képzettségű munkaerőt (orvosokat, kutatókat stb.), amelyekhez képest a jövedelmi helyzete kedvező, így pl. Ukrajnából, Oroszországból, a balkáni országokból.

3. A K+F és az innovációk szerepe a termelékenység alakulásában

A neoklasszikus növekedés-elméletek egyes hívei az innovációt tekintik – valamely egyszerű Cobb–Douglas-modell „maradék” tagjára hivatkozva – a termelékenység színvonalát magyarázó legfontosabb tényezőnek. Mások azonban a maradótagot inkább tudatlanságunk koeficiensének nevezik, s a magyarázó tényezők elmélyültebb vizsgálatára törekednek. Jelen fejezetben ezt tesszük mi is.

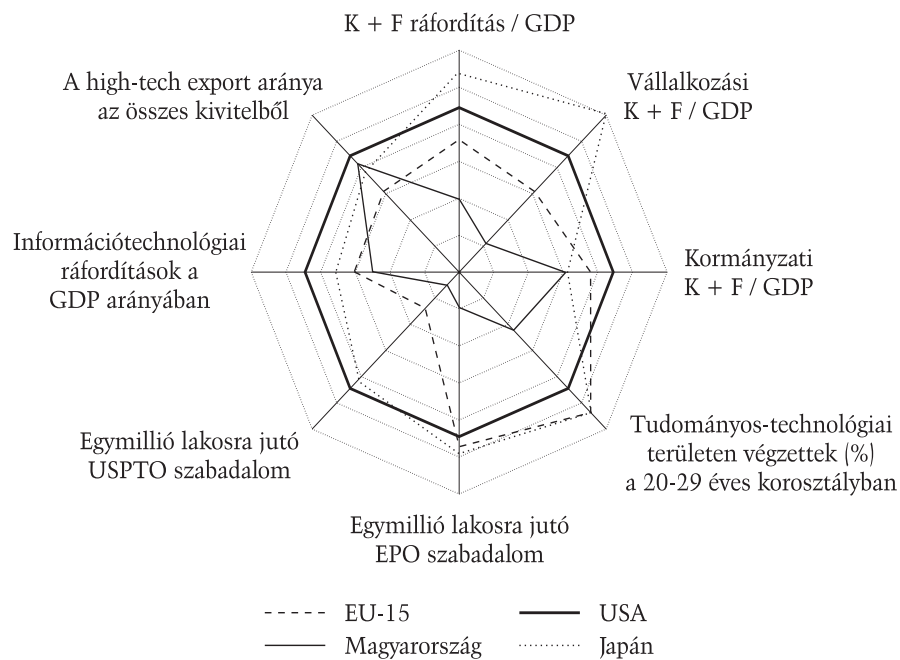
3.1. A kettős lemaradás és a K+F

Az innovációknak Európában kiemelt fontosságot ad az, hogy a világpiacon az EU országai is **versenyképességi** gondokkal küzdenek, s a javulás kulcstényezőjének az innovációt tartják. Vitathatatlan, hogy (amint ezt az ún. európai paradoxon¹⁰ kiemeli) az európai tudósok teljesítménye, s a valóban színvonalas publikációik száma magas, azonban ezzel nincs összhangban a gazdasági teljesítmény. Az európai K+F szektor világszínvonalú „tudása” ellenére a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása vontatott, a szabadalmak száma alacsony, s a versenytárs amerikai és japán termékek piacképessége számos szférában jobb, mint az európaiaké. Ez áll annak a háttérében, hogy az unió a 2001–2010-re vonatkozó **Lisszaboni Programban** (EC, 2000) a versenyképesség javítását célzó innovációk terjedésének gyorsításáról, a tudás-gazdaság intenzív fejlesztéséről határozott.¹¹ A program félidei teljesülését áttekintő **Kok-jelentés** alig-alig regisztrált azonban előrehaladást, sőt, megállapította, hogy újabban az olcsó kínai és indiai termékek importja is tetézi a bajokat (Kok, 2004). Így az Európai Bizottság módosította a célkitűzéseket, s a foglalkoztatottság emelését és a tudásalapú (innovációkra alapozó) versenyképes gazdaság kiterjesztését állította a középpontba. A stratégia fontos része továbbá az egységes kutatási (és innovációs) térség, az ERA megteremtése,¹² melyhez a kutatás-fejlesztési Keretprogramok jelentik a fő pénzügyi forrást (EC, 2006).

Magyarország szempontjából ezek a kérdések még nagyobb súllyal vetődnek fel, mert a magyar gazdaságban a „tudomány” és a „gyakorlat” közti szakadék – amint ezt a 3.1. ábra szemléltetheti – igen nagy. Semmi nem gátolja ugyan a technológia transfert, több tudományterületen vannak nemzetközileg elismert magyar kutatóintézetek, s az elmúlt évtizedben számos külföldi tulajdonba került hazai vállalatnál jelentős korszerűsítéseket is megvalósítottak. A nemzeti tulajdonban maradtak szférájában azonban az innováció nem csak az USA-ban, vagy Japánban, hanem az Európában szokásosnál is ritkább (Bors–Dévai–Papanek, 2005), (EC, 2002, 2003, 2004).

Egyes, a multinacionális cégek tulajdonában álló magyar üzemek követik a nemzetközi trendeket. Az e szférákban megvalósult innovációk világpiaci versenyképességét az ígéretes export-tendenciák is tanúsítják. Egy-egy szektorban, így a világítóeszköz-gyártásban a GE Hungarynál, a közúti járműalkatrész-gyártásban a Knorr-Bremse-nél az élvonalbeli K+F tevékenység az eredmények azonnali alkalmazásával párosul. Néhány további profilban, például a híradástechnikai fogyasztási cikk-gyártás, vagy a közúti jármű-gyártás néhány cégénél – az Ericssonnál, a Siemensnél, egyes műanyagipari gépkocsi-alkatrész-gyártóknál – az anya-vállalatok (külföldi) fejlesztési eredményeinek

3.1. ábra. A magyar kettős lemaradást tanúsító néhány mutató (USA = 100)

Forrás: Borsi (2005)

adaptációja is igen sikeres (esetenként növekvő hazai fejlesztést is indukál). Több rés-piacon, például az orvosi műszer-gyártás néhány ágában, a szoftver-„iparban” a hazai kkv-k is élvonalbeli teljesítményt nyújtanak.

Ugyanakkor az „átlagos” magyar vállalatok körében az innováció lényegesen ritkább, mint versenytársainknál. A hazai kkv-szektorban ritka a kutatás, még ritkább a kutatási eredmények vásárlása, így a K+F ráfordítások színvonala az EU átlag fele-harmada. A „tudomány-ipar” kapcsolatok ritkák, vagy hiányzanak, a regionális együttműködések erősödésének, a klaszterre fejlődésnek alig van jele. Amint ezt például az elektronikai (e-business, e-government) alkalmazások lassú terjedése tanúsítja, különösen kedvezőtlen a helyzet egyes agrár-szektorokban, illetve a nagy állami szolgáltató szférákban, az oktatásban, egészségügyben – és államigazgatásban. De a bővülő import szerint nő a „technológiai” lemaradás (gap), gyengül a versenyképesség több hagyományos magyar szektorban, így az élelmiszeripar több ágában is. (Papanek–Némethné–Borsi, 2005).

Matematikai-statisztikai vizsgálatunk a K+F színvonalának, valamint az innovációk terjedési ütemének a nemzetgazdaság fejlődésére gyakorolt jelentős hatását is igazolta. Úgy találtuk, hogy az innovációhoz és a K+F tevékenységhez kapcsolódó változók két faktorba rendeződtek, amelyek a változók változásainak (varianciájának) 81%-át magyarázzák.

Az adott célú faktoranalízis során a K+F faktort a K+F színvonalát jellemző mutatókból állítottuk össze. A faktorba a szabadalmak két statisztikáján túlmenően a K+F aktivitás került. Az utóbbi változóban a következő mutatókat vontuk össze: egy lakosra jutó K+F ráfordítás (US \$), a K+F ráfordítás GDP-hez viszonyított hányada, a vállalati K+F ráfordítás GDP-hez viszonyított hányada, az 1000 lakosra jutó K+F munkaerő, a tudomány szerepének hangsúlyozása az iskolában, a fiatalok érdeklődése a tudomány iránt, az alapkutatásnak a hosszú távú gazdasági fejlődéshez való hozzájárulása, és az 1 millió főre jutó tudományos publikációk száma. Amint ezt a 3.1. táblázat mutatja, mindhárom tényező valóban erősen korrelál a faktor alakulásával.

A K+F faktor és a termelékenység közti kapcsolatok jellemzésére hivatott számítások legfontosabb eredményeit a 3.2. táblázat tartalmazza (ahol az 1 közeli mutatók erős magyarázó erőről, a -1 közeli viszont jelentős visszafogó határról tanúskodnak). Az adatok szerint a **K+F faktor valóban jelentős mértékben magyarázhatja a gazdaságok fejlettségét.**

A 3.2. táblázat szerint a K+F-nek a gazdaság dinamizmusára gyakorolt hatás a fejlett gazdaságokban kedvező (s érdekes, hogy a nagy országokban nagyobb, mint a kicsikben). A felzárkózók körében a hatás nagyjából semleges, a fejletleneknél viszont az alacsony teljesítmény sokban a tényező gyengeségével áll összefüggésben. A hatást a K+F faktort befolyásoló egyes tényezőcsoportoknak – így az oktatásnak, a K+F létszám és a K+F ráfordítás nagyságának, valamint a kutatási teljesítménynek – részletesebb **magyarországi** vizsgálata is magyarázhatja.

3.1. táblázat. A K+F faktor és az alakulását befolyásoló tényezők közti korrelációk

Befolyásoló tényező	Korreláció a faktoral
1 millió főre jutó szabadalom	0,87
1 millió főre jutó külföldön bejegyzett szabadalom	0,89
K+F aktivitás	0,82

3.2. táblázat. A K+F input- és output-faktor átlagai az ország csoportokban

Ország-csoportok	Faktor átlagok
Fejlett nagy	0,53
Fejlett kicsi	0,38
Felzárkózó	-0,15
Fejletlen	-0,72

Oktatás

Számításaink szerint a magyar oktatás színvonala több szálon is gyengíti a nemzeti K+F hatékonyságát – s esetenként közvetlenül is visszafogja a nemzetgazdasági teljesítményt.

A **PISA teszt** (Programme for International Students Assessment, OECD, 2004) eredményei és az egy ledolgozott órára jutó GDP közti korreláció 0,56, közepes (s figyelemre méltó, hogy a GDP/fővel némileg magasabb, 0,63). Hasonló szintű kapcsolatok mutathatók ki a PISA eredmények és a K+F sikere (így a szabadalmak száma) közt. **A magyar gazdaságra számára tehát kimutathatóan kedvezőtlen** – s így feladat kijelölő értékű – **az alapfokú oktatásnak** a teszt szerinti **alacsony színvonala** is.

A PISA jelentés súlyos problémákat talált a magyar tanulók felkészültsége és oktatási rendszer hatékonysága terén. Megállapította, hogy a 15 évesek negyede (fele) nem tud rendesen olvasni, s nem rendelkezik elegendő matematikai felkészüléssel sem. A tanulók jelentős hányada nem sajátította el a szabályok tiszteletét, nem tud beilleszkedni a társadalomba. Az iskolák nem képesek bepótolni a társadalmi hátrányból adódó lemaradást, így a hátrányos helyzetűek már 10-12 éves korban holtvágányra kerülnek (OECD, 2004. 1–37. oldal). Mindez arra utal, hogy a hazai munkaerő-bázisban jelentős az innovációk fogadása terén nehézségekkel szembekerülő hányada. S súlyosbítja a helyzetet, hogy számos szakmában a szakmunkás képzés is megszűnt.

A **25–34 éves korosztályból** felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma és az egy órára jutó GDP közti korreláció 0,59, szintén nem túl szoros (s a felsőfokú végzettség száma és a K+F sikerek közti korreláció sem szorosabb). De e téren sem állunk jól. Az 1990-es évek végén a magyar lakosság átlagosan 14-15 évet fordított tanulásra, ami, bár az évtized során nőtt, a felzárkózáshoz nem volt elég (mivel a fejletteknél az átlag 16-18 év). Az **egyetemet, főiskolát végzettek aránya** – bár növekvő – **még ma is alacsony** (a fejletteknél kialakultnak kb. a fele).

Bár egyes kiugróan tehetséges magyar tanulók sikerrel szerepelnek nemzetközi versenyeken, „az egyetemeken versenyének nemzetközi térképén nem találunk magyar felsőfokú intézményt” (Z. Karvalics–Kollányi, 2006. 114. oldal),

a mieink csak kivételesen szerepelnek a jó egyetemek nemzetközi lajstromaiban. További kutatások szerint a hazai fiataloknak a tudomány iránti – átlagos – érdeklődése alacsony. Az erős hivatástudat ritka. Talán ennél is kedvezőtlenebb, hogy (például Nyitrai (2000) szerint) a fejlett országokban kialakultnál lényegesen **szűkebb körű az élethosszig tanulás is**.

A magyar gondok egyik nyilvánvaló oka a gyenge finanszírozás. A hazai gazdaságban az oktatási kiadások GDP-hez viszonyított aránya ma – az IMD statisztikák szerint – hasonló a fejlett országok szintjéhez, de mivel a GDP kisebb, mint a fejlettekénél, így az egy főre jutó oktatással kapcsolatos ráfordítások csupán a fejlettek szintjének mintegy egyharmadát teszik ki.¹³

K+F létszám

Az 1000 lakosra jutó K+F létszám és az egy főre jutó GDP közti korreláció a fentieknél erősebb, 0,65. Így **mindenképp a gazdasági növekedés fékjének kell tekintenünk, hogy Magyarországon a K+F-fel foglalkozók lakosságon belüli aránya** (szintén az IMD adatai szerint) **a fejlett országok szintjének fele-harmada** – de például a finn arálynak csak kevesebb, mint negyede.

S talán az okok egyikét, az utánpótlás gondjait is jelzi, hogy a K+F létszám, illetve a PISA eredmények valamint a felsőfokú végzetek közti korrelációk is szorosak (0,63, illetve 0,68) – azaz az előző szintjét részben az utóbbiak magyarázzák.

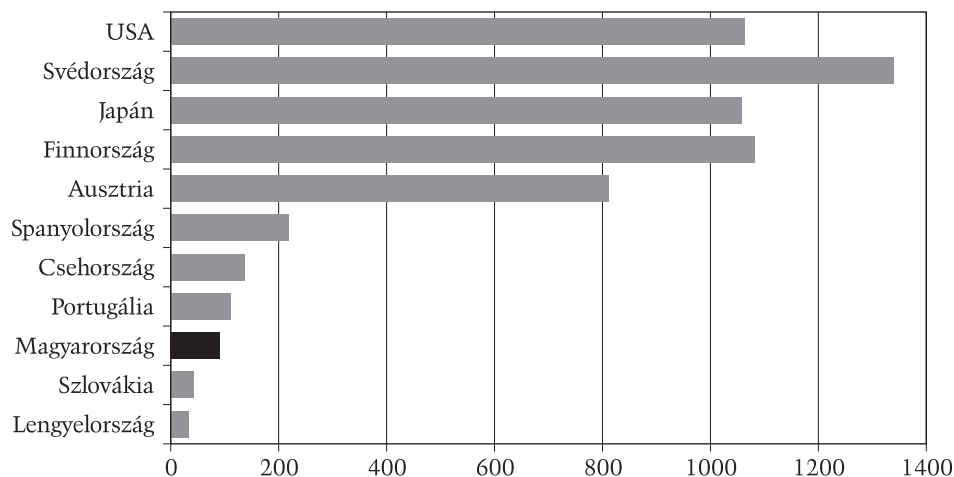
K+F ráfordítás

A K+F finanszírozási nehézségek a hazai K+F szféra gondjainak – s a gazdaság gyenge versenyképességének – fontosabb magyarázatai, mint az utánpótlás korlátozott lehetőségei. Közismert (a 3.1. ábrán is szemléltetett) probléma ugyanis, hogy míg a fejlett országok a GDP 2-3-4%-át is költik K+F-re, a magyar gazdaságban ez az arány az 1%-ot sem éri el. S a GDP színvonalának jelentős különbségei miatt a probléma (miként ez a 3.2. ábráról is leolvasható) a GDP-arányos adatokból kiolvashatónál is súlyosabb. Nem meglepő tehát, hogy **a korreláció az egy lakosra jutó K+F ráfordítás, illetve a termelékenység között is meglehetősen szoros (0,77-es)**.

Tudományos teljesítmény

A nemzeti K+F-nek az input-adatoknál is kedvezőtlenebb output jellemzői – bár a már említett európai paradoxon szerint Európában szokásosak – egyértelműen a hazai kutatás-fejlesztés alacsony gazdasági (üzleti) hatékonyságát tanúsítják (Balogh, 2002).

3.2. ábra. Egy lakosra jutó K+F ráfordítás, 2004 (dollár/fő)

Forrás: IMD Competitiveness Yearbook, 2006

A gondok okai sokrétűek. Akadémiai, egyetemi körökben gyakran kedvezőtlen hatású például a szférának az elmúlt évtizedekben hagyományossá vált **alapkutatás orientációja**,¹⁴ s az, hogy, amint ez a táblázatból is kiolvasható, a magyar kutatók jelentős hányada – nem csekély hányadban a máig is változatlan ösztönzés hatására – elsősorban eredményeinek publikálását tekinti céljának, alig törekszik tudása üzleti hasznosítására (3.3. táblázat). Kutatásaink során megállapíthattuk például, hogy a kutatói teljesítmények közt túlzottan sok az olyan alapkutatási eredmény, amely a scientometria (a publikáció-számban mért indikátorok) tanúsága szerint eléri ugyan a világszín-

3.3. táblázat. A kutatási eredményeit adott módon továbbadó kutatóhelyek részaránya, %

A tudás-átadás módja	Egyetemi	Akadémiai	Vállalati	Összes
	kutatóhely			
Szabadalom stb. értékesítése	17	18	57	20
Új termék, szolgáltatás értékesítése	12	14	57	17
Gép, berendezés értékesítése	6	14	36	11
Tanulmány az állami szférának	42	46	36	43
Tanulmány vállalatoknak	39	39	64	41
Tanulmány nemzetközi szervnek	19	29	14	21
Publikáció, konferencia-előadás	90	89	71	88
Oktatás	62	50	43	58

Forrás: a BME HFI és a GKI Rt. 2002 tavaszi felmérése

vonulat, de az ehhez szükséges alkalmazott kutatások hiánya következtében nem segíti a hazai cégek korszerűsítési törekvéseit sem, és a GDP-hez sem járul hozzá.¹⁵ Ez éles ellentétben áll a világ legjobbainak ítélt kutató intézményeinek gyakorlatával.¹⁶

Vizsgálatunk – a logikai összefüggésekkel egyezően – meglehetősen laza kapcsolatokat mutatott ki a nemzeti kutatási teljesítmények, így a nemzetközi szabadalmak száma, illetve az egy főre jutó GDP között (ahol a korreláció 0,51).¹⁷ Mindazonáltal aligha vonható kétségbe, hogy **a magyar szabadalmaknak a 3.1. ábrán ugyancsak szemléltetett tragikusan alacsony száma igen-igen kedvezőtlen a gyakorlat számára.** S nyilvánvaló, hogy ez (a technológia transzfer lehetőségeire való hivatkozások ellenére) kedvezőtlen hatású az egy főre jutó GDP-re is.

3.2. A hazai vállalatok innovációs készsége

Az IMD adatokat feldolgozó matematikai statisztikai elemzések úgy találták továbbá, hogy az **innovációs készségnek** a nemzetgazdasági teljesítményre gyakorolt hatásai a K+F-énél is lényegesen erőteljesebbek. Amint ezt a 3.4. táblázat mutatja, kedvező alakulása a K+F sikereknél hatékonyabban növelheti, gyengesége a K+F problémáinál is erőteljesebben foghatja vissza a gazdaság termelékenységét.

3.4. táblázat. Az innovációs készség faktor-átlagai az ország csoportokban

Ország-csoportok	Faktor átlagok
Fejlett nagy	0,09
Fejlett kicsi	1,14
Felzárkózó	-0,62
Fejletlen	-0,66

Az innovációs készség faktoral a vállalatvezetés színvonala, a műszaki fejlesztés finanszírozása, az ipar-egyetem kapcsolatok fejlettsége, az agyelszívás, a magasan képzett külföldiek vonzása, az IT képzettség és a high-tech export aránya áll – amint a 3.5. táblázat mutatja, többnyire szoros – összefüggésben. A vállalatvezetés változóba a következő tényezőket vontuk össze: a lakosság vállalkozási hajlandósága, a vállalatok piaci rugalmassága, eredményes marketingje, üzleti etikája, hatékony igazgatósági felügyelete és rugalmas reagálása a kihívásokra.

A gazdaságok innovációs készségét vizsgálatunk nagyszámú – de három csoportba sorolható – tényező mutatói segítségével jellemezte. Egyaránt **összefüggést talált (1) a lakosság vállalkozási készsége, (2) a vállalatvezetés megszokott színvonala és (3) a gazdasági környezet adottságai, illetve a termelékenység**

3.5. táblázat. Az innovációs faktor és változói

Befolyásoló tényező	Korreláció a faktoral
A vállalatvezetés színvonala	0,87
IT képzettség	0,67
A műszaki fejlesztés finanszírozása megfelelő	0,80
Az ipar-egyetem kapcsolatok fejlettsége	0,84
A magasan képzett külföldiek vonzása	0,78
High tech. export aránya a GDP-ből	0,50
Agyelszívás	0,82

között. S a következőkben kifejtettek nyomán aligha vitatható, hogy a magyar nemzetgazdaság gyenge innovációs teljesítménye is sokban az említettek terén jelentkező problémákkal magyarázható.

Vállalkozási készség

A vállalkozási készség változója meglehetősen gyengén (0,3-as együtthatóval) korrelál a nemzetgazdasági teljesítmény mutatóival. Ennek azonban jórészt technikai oka van (nevezetesen az, hogy az IMD adata nem választja szét a fejletlen országokban működő, jelentős hányadban kényszerből vállalkozóknak, illetve a fejlett országok innováció-kész vállalkozóinak a szegmenseit). Mindazonáltal a mutató – a vállalati vezetés színvonalát képviselő változó elemeként – vizsgáldásunk tárgykörében maradhatott.

A GEM (General Entrepreneurship Monitor) Teljes Vállalkozói Mutatója magas és alacsony GDP szinteken magasabb, közepes teljesítményeknél alacsonyabb. A vállalkozni kívánókkal, új vállalkozásokkal legmagasabb arányban rendelkezők távoli kis és szegény mezőgazdasági országok, Peru, Uganda, Ecuador, ahol a magas arányt a kényszervállalkozások eredményezik. Ezeket Új-Zéland, Brazília, Ausztrália és az USA követi, itt a gazdag országokban a „lehetőség motiválta” (valamely – gyakran az erős szolgáltató szférák által felkínált – kedvező üzleti lehetőségek kihasználására törekvő) vállalkozók magas száma a jellemző. A tradicionális iparral rendelkező országok ipari társadalma nem vállalkozásbarát. Kevés a vállalkozó (többek között) Hongkongban, Szlovéniában és Japánban. E csoportban van Magyarország is, a magyar mutató az átlagosnak harmada (Szerb, 2005).

Mivel a hazai **lakosság átlagos vállalkozási készsége**, mint jeleztük, a GEM szerint szerény, nem kétséges, hogy fejlesztése önmagában is kedvezően befolyásolná a nemzetgazdaság teljesítményét.

A vállalkozási készség alakulását magyarázó tényezőkről a Világbank állított össze nemzetközi adatbázist. Ennek elemzése szerint a hazai vállalkozás-indítási, tőke-átcsoportosítási lehetőségeknek fontos korlátja például, hogy a vállalkozás-alapításhoz, az ingatlan vásárláshoz, illetve a cég megszüntetéséhez szükséges idő és költségek a magyar gazdaságban magasabbak, mint az EU-ban (s az USA-ban még kisebbek, mint az EU-ban). A hitelhez szükséges fedezet megszerzése, az alkalmazottak (minimál) bérének, munkaidejének megállapítása, elbocsátása terén szintén az előbb jelzettekhez hasonló különbségek találhatók (amit a magyarországi hitelezéseknél az adós-nyilvántartás hiánya is fokoz). Az USA-ban és az EU-ban a vevőtartozások behajtásához szükséges idő és költségek viszonylag csekélyek, a magyar gazdaságban hosszú idő alatt is csak az adósság töredékének a behajtására van esély (Borsi [2005]).

A vállalatvezetés színvonala

A vállalatvezetés színvonalát jellemző (a vállalkozási hajlandóságon kívüli) mutatók, illetve a nemzetgazdasági teljesítmény közti kapcsolatok erősségét a 3.6. táblázat jellemzi. Az adatok szerint közülük **a piaci rugalmasság és az etikai elvek érvényesítése** különösen **nagy hatású tényezők**. Mindkettő a korszerű menedzsment alapvető követelményei közé sorolható.¹⁸

A **vezetés** (valamely tevékenységek elvégzőinek, illetve valamely folyamatoknak tudatos irányítása) minden társadalomban fontos volt és maradt. H. Fayol közismert állásfoglalása szerint alapvető **funkciói** a tervezés, a szervezés, az utasítás/ösztönzés, az összehangolás és a szabályozás (control). A tervezés feladata a célok (elvégezendő tennivalók) és a megvalósítási módszerek, eszközök meghatározása. A további funkciók a megvalósítás közvetlen vagy közvetett irányításának (s esetenként a tervek szükségessé váló korrekcióinak) a céljait szolgálják. Továbbá, a korszerű felfogásmód szerint a vezetés lényegét az emberi kapcsolatok, az empátia és a bizalom megteremtése képezi. A szerzők egyetértenek abban is, hogy a helyes vezetés egyes elvei és módszerei a veze-

3.6. táblázat. Korreláció a vállalatvezetés színvonala és a termelékenység között

A vállalatvezetési színvonal jellemzői	Korreláció a termelékenységgel
Piaci rugalmasság	0,87
Odafigyelés az üzleti etikára	0,72
Hatékony marketing	0,51
A vezetés erős igazgatósági felügyelete	0,42
Rugalmas reagálás a kihívásokra	0,11

tők leírható és megtanulható (explicit) tudásának elemei, a vezetés azonban sokban a tacit tudást hasznosító „művészet” is.

A kutatások (például Chikán–Czakó, 2002) szerint a magyar gazdaság versenyképességét – s kiemelten az itt működő vállalatok vezetési színvonalát – a közelmúltban a magántulajdonra alapuló piacgazdaságra átmenet hatása, kiemelten egyes multinacionális vállalatoknak a megtelepedése jelentősen javította. Nem kétséges azonban, hogy **a korszerű vállalatvezetési technikák alkalmazásai terén – különösen a hazai tulajdonú cégek körében – még jelentős tartalékok (ki nem használt lehetőségek) vannak.**

Bár a magyar vállalatoknak jelentős **tervezési** tapasztalatai vannak, e téren is van mit tenni. A piaci alkalmazkodással kapcsolatos tervek például gyakran egyoldalúak, rugalmatlanok. A Corvinus Egyetem Chikán A. által vezetett vizsgálatai szerint ugyanis a vállalatok csaknem fele az 1990-es évtized elején védekező, visszahúzódó stratégiát is alkalmazott. A legtöbb cég (az évtized első felében kétharmaduk, később háromnegyedük) persze legalább pozíciói egy részének stabilizálására, de felük-kétharmaduk további szférákban növekedésre is törekedett. A támadó stratégiát alkalmazók aránya azonban alig haladta meg a 10%-ot. A nemzetközi versenytársak aktívabbak célkitűzéseik terén. (Czakó–Lesi–Pecze, 2002).

Gyakran problematikus a **szervezés**, valamint az **összehangolás** is. A korszerű módszerek (így a Just In Time, a Total Quality Management) ritkán kerülnek alkalmazásra, a nagyszámú kényszer-vállalkozó körében ismeretlenek is. Különösen sok a gond a marketinggel kapcsolatosan. Berács–Bauer–Kenesei–Kolos (2002) úgy találták például, hogy a cégek gyakran választanak olyan piacokat fő piacuknak, ahol ők vannak vezető pozícióban. Legnagyobb fogyasztói döntően más termelő cégek (B2B piac), illetve kereskedelmi vállalatok. Vevőik és szállítóik körében egyaránt hosszú távú szerződésekkel erősített stabil kapcsolatok kiépítésére törekszenek. A lakosság számára csak a cégek alig több mint fele termel. A legtöbb piacon a márkák nemzetköziek. Ez (is) magyarázza, hogy a magyar piacokon a nagy nemzetközi cégek termék-választéka érdemben szűkebb lehet, mint a fejlett világban.

Ugyancsak számos tennivaló fogalmazható meg az irányítás (**utasítás/össztönzés**) témakörében – hiszen a magyar cégek szférájában a Human Resource Management módszerek alkalmazási köre is szűk.

Végül széles körben korszerűtlen a vállalati **szabályozás** is. A monitoring általában csak a pénzügyi kérdésekre koncentrál, a Balanced Scorecard-nak a vállalati működés egyéb területeire kiterjesztett technikái csak kivételesen jelennek meg a gyakorlatban. Berács–Bauer–Kenesei–Kolos (2002) például azt állapították meg, hogy bár a vállalatok fontosnak mondják a fogyasztók elégedettségét, ennek színvonalát csak 21%-uk méri és elemzi. Bár a felmérések szerint a tisztességtelen verseny a cégek jelentős hányadánál (és a kvv-k több mint felénél) jelentős veszteségek forrása, nincs társadalmi összefogás a problémák mérséklésére. A korszerű vállalati „kormányzás”, a corporate gover-

3.7. táblázat. Az innovációt bevezető vállalatok aránya (%)

Vállalatcsoport	EU		Magyarország	
	ipar	szolgáltatások	ipar	szolgáltatások
Kisvállalatok	40	36	26	15
Középvállalatok	63	54	33	24
Nagyvállalatok	80	69	47	39
Összesen	47	44	29	17

Forrás: Community Innovation Survey, EUROSTAT

nance technikáinak – a gazdasági jogbiztonságot javító – alkalmazása (ami a fent említett világbanki adatbázis szerint az USA-ban széleskörű, s az EU-ban is gyakori) a magyar gazdaságban ugyancsak kivételes.

Az innovációk terjedésének gyorsítása szempontjából a vállalatvezetési színvonal általános javításánál is fontosabb lenne azonban a vállalatok innovációs hajlandóságának az erősítése. A 3.7. táblázat szerint az innovációs törekvések a magyar vállalatok körében sokkal ritkábbak ugyanis, mint fő nemzetközi versenytársainknál.

A magyar vállalatvezetők széles körben gyenge menedzseri teljesítményeinek az okai nem kellően feltártak. Úgy tűnik, hogy a magyarázatok közé sorolható a gazdasági tudnivalók elégtelen oktatása (Papanek, 1999), továbbá a kényszervállalkozók nagy száma is. Nem elhanyagolhatóak a kevésbé vállalat-barát gazdasági környezetnek a vezetői pálya elhagyására ösztönző következményei sem.

A gazdasági környezet és az innovációk

Az innovációk sikere és a gazdasági környezet jellemzői közti erőteljes összefüggést már a Nemzeti Innovációs Rendszer koncepciói (lásd például: Lundvall, 1988), illetve a Triple Helix modell (Etzkowitz–Leydesdorff, 1997) is fontosnak mutatták. Néhány, a kapcsolatokat jellemző mutatószám, illetve a nemzetgazdasági teljesítmény közti összefüggések erősségéről a 3.8. táblázat ad tájékoztatást.

A táblázat szerint az IT képzettség, az ipar-egyetem kapcsolatok, a fejlesztés-finanszírozás – és az agy-elszívás bizonyultak az innovációk gazdasági környezetét leginkább jellemző mutatóknak.

A magyar gazdaságban a legtöbb felsorolt tényező terén jelentős lemaradás mutatkozik.

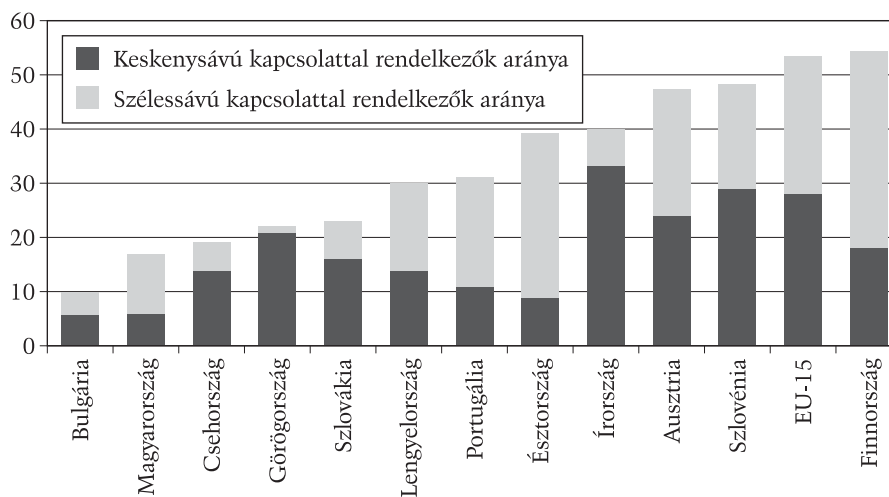
3.8. táblázat. Korreláció a gazdasági környezet jellemzői és a termelékenység között

Jellemzők	Korreláció a termelékenységgel
IT képzettség	0,57
Az ipar-egyetem kapcsolatok fejlettsége	0,63
A műszaki fejlesztés finanszírozása megfelelő	0,72
A magasan képzett külföldiek vonzása	0,31
High tech export aránya a GDP-ből	0,25
Agyelszívás	0,68

IT képzettség

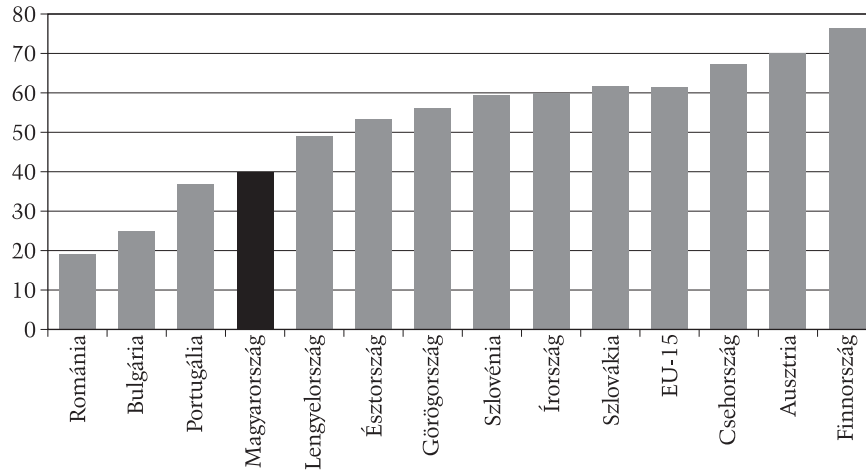
Az IT szakértelmet világszerte (s a táblázat korrelációs adata szerint indokoltan) a nemzetgazdasági teljesítmény fontos magyarázó tényezőjének tekintik. Ugyanakkor se a magyar lakosság, se a vállalatok nem felkészültek az e-business elterjedésére. Amint ezt a 3.3. ábra is jelzi, a lakosság számos rétegénél a hardver is hiányzik

3.3. ábra. Az internet-kapcsolattal rendelkező háztartások aránya, valamint a szélessávú kapcsolatok aránya, 2005 (%)

Forrás: Eurostat
Bulgária, Írország: 2004

3.4. ábra. A honlappal rendelkező vállalkozások aránya, 2005 (%)

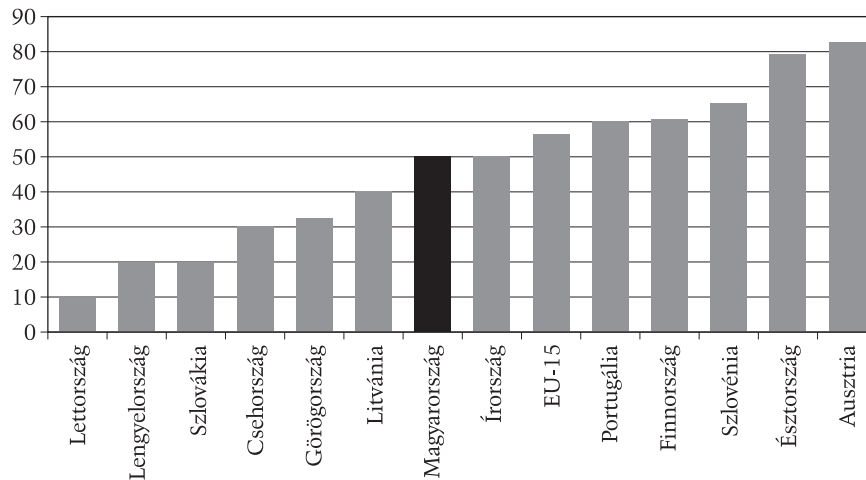

Forrás: Eurostat
Románia, Bulgária, Írország: 2004

A vállalatok számítógép-ellátottsága és Internet-kapcsolatai már csak a legkisebbek körében súlyosan hiányosak. A 3.4. ábra is azt tanúsíthatja azonban, hogy a korszerű info-kommunikációs technikák alkalmazása terén még igen sok nehézséggel küzdenek.

A magyar kormányzat szintén lassan halad az e-government bevezetésével (3.5. ábra).

3.5. ábra. A teljes mértékben online módon intézhető e-kormányzati szolgáltatások aránya, 2006 (%)

Forrás: Eurostat

A „digitális szakadék” sokban a hazai oktatási rendszer általános gondjaira (illetve a vállalatvezetők körében is gyakori menedzsment-ismereti hiányosságokra) is visszavezethető.

Az ipar-egyetem kapcsolatok

Az EU a túlzottan publikáció orientált K+F szféra problémájának az oldására első sorban az ún. vállalkozó egyetem koncepciójának az érvényesítését, az egyetemeken összegyűlt „tudás” üzleti hasznosítását ajánlja.

A megvalósítás az egyetem egészében a vállalkozói hajlandóság erősítését, az „akadémiai” (tudományos) és üzleti szempontokat egyaránt képviselő csúcsetvezetést, a több forrásra épülő finanszírozást, a fejlesztő perifériák (inkubátorok, ipari parkok) kiépítését, az ipari kapcsolatok javítását igényli. A javaslat szerint törekedni kell továbbá arra, hogy az oktatási intézmények, de a professzorok (és a hallgatók) is vállalatokat – ún. spin-off-okat – alapítsanak mind kutatási eredményeik gyakorlati kipróbálására, mind a képességeik által lehetővé tett magas színvonalú szolgáltatások nyújtására (Hrubos, 2004).

Gazdaságunkban azonban az ajánlások követése lassú. Amint jeleztük, a közelmúltban befejezett RECORD jelű EU project szerint a nemzetközileg versenyképes üzleti teljesítményű magyar kutatóhelyek száma tíz-egynéhány – a hazai kutatóhelyek fél százaléká – lehet (Borsi–Dévai–Papanék, 2004), ugyanakkor (mindenekelőtt a versenyképtelen méretű, 0-1 főt foglalkoztató egyetemi kutatóhelyek szférájában) széles körben található az európai kutatási térségbe beilleszkedni képtelen K+F intézmények. S mindenképp tanulságos, hogy e gondokon ez idáig a szakértők által korábban javasolt pályázati rendszer egyre szélesebb körű alkalmazása sem segített. A spin-offok létesítésének például a közelmúltig törvényi akadályai is voltak (Papanék–Perényi, 2005), s ezeket a 2004 végén elfogadott innovációs törvény is csak részben számolta fel. Így a „tudomány” és a „gyakorlat” közti szakadék okvetlen fontos oka lehet annak is, hogy a magyar K+F szférának alig volt szerepe az elmúlt évtized hazai innovációs folyamataiban.

A fejlesztések finanszírozása

A hazai közvélemény biztosan természetesnek tekinti, hogy a nemzetgazdasági teljesítmények magyarázatát kereső elemzés a műszaki fejlesztések finanszírozási lehetőségeit is a legfontosabb (az egy munkaóra jutó GDP-vel szorosan korreláló) hatótényezők egyikének találja. Kétségtelen azonban, hogy a fejlett tőke-közvetítő rendszerrel rendelkező országok korábban is, ma is gyorsabban fejlődtek/fejlődnek, mint azok, ahol e rendszer kialakulatlan.¹⁹

Az elmondottak nyomán nem meglepő azon nézetünk, amely szerint a hazai tőkepiac fejletlensége is gátja az innovációk hazai terjedésének. A kezdő vállalko-

zások finanszírozására első sorban hivatott családi, baráti szférák többsége tőkehiányos, az üzleti angyalok ritkák, a kockázati tőke kevés. A kapitalizáció/GDP nincs messze a közepesen fejlett gazdaságok szintjétől, de romló. A tőkepiaci likviditás (forgalom/GDP) igen alacsony. Ugyanakkor, bár a vállalatfinanszírozás inkább banki, mint piaci alapú, a magánszféra hitelállománya a fejlett országokéhoz képest igen alacsony, s romló, ma már a fejlődő országokéval egyező színvonalú (Mérő, 2003).

Agyelszívás

Végül vizsgálatunk kétségtelen kapcsolatokat (0,68-as korrelációt) mutatott ki a szaktudás megbecsülésének foka, illetve a termelékenység között is. S a magyar tapasztalatok szintén valószínűsítik e kapcsolat valós voltát is. Kutatóinknak meglehetősen nagy hányada dolgozik ugyanis külföldön, s ezt a nemzetgazdasági fejlődés gyorsítása érdekében a szakértők általában módosítandónak ítélik.

4. Az intézményi (politikai, jogi és makro) környezet faktoráról

Az előző pontokban elmondottakat követően mindenképp rá kell mutatnunk arra, hogy matematikai statisztikai vizsgálataink szerint erőteljes – talán az előzőknél is erőteljesebb – kapcsolatok vannak egyes, a K+F-en és az innováción túlmenő, a kormányzat tevékenységéhez köthető intézményi tényezők, illetve a nemzetgazdaságok termelékenysége között is.

Az intézményrendszerhez kapcsolódó, a 4.1. táblázatban feltüntetett változók voltak egy faktorba rendezhetők. A faktor a változók varianciájának 77%-át magyarázza.

4.1. táblázat. Az intézményi környezet faktorának változói

Befolyásoló tényezők	Korreláció a faktoral
Kormányzati oktatási ráfordítások / GDP (%)	0,58
A szellemi tulajdonjogok érvényesítése megfelelő	0,95
A jogi környezet támogatja a műszaki fejlesztést	0,91
A kormányzat működése átlátható	0,89
Korrupció	0,96
Bürokrácia	0,89
A vállalkozások törődése etikai kérdésekkel	0,95
Országkockázat	0,85

4.2. táblázat. A faktor átlagok az ország csoportokban

Országcsoportok	Politikai, jogi és makro környezet
Fejlett nagy	0,47
Fejlett kicsi	1,14
Felzárkózó	-0,50
Fejletlen	-1,06

A 4.2. táblázat adatai valóban az **intézményrendszernek a nemzetgazdaságok teljesítményére gyakorolt kiemelkedően erős hatásait** tanúsítják. S figyelemre méltó, hogy e hatás a fejlett országokban különösen a kisebbek körében jelentkezik.

A 4.1 táblázat szerint az **intézményi faktorial a korrupció, a szellemi tulajdonjogok érvényesítése és a vállalkozások etikai kérdésekkel való törődése hozható a legszorosabb kapcsolatba. Fontos azonban az is, hogy a jogi környezet mennyiben támogatja a műszaki fejlesztést, mennyire átlátható a kormányzat működése és mennyire kiterjedt a bürokrácia.** S a következő elemzés szerint a jelzett tényezők terén kialakult magyar helyzet ugyancsak erőteljesen fékezi a nemzet felzárkózását.

Állami oktatási ráfordítások

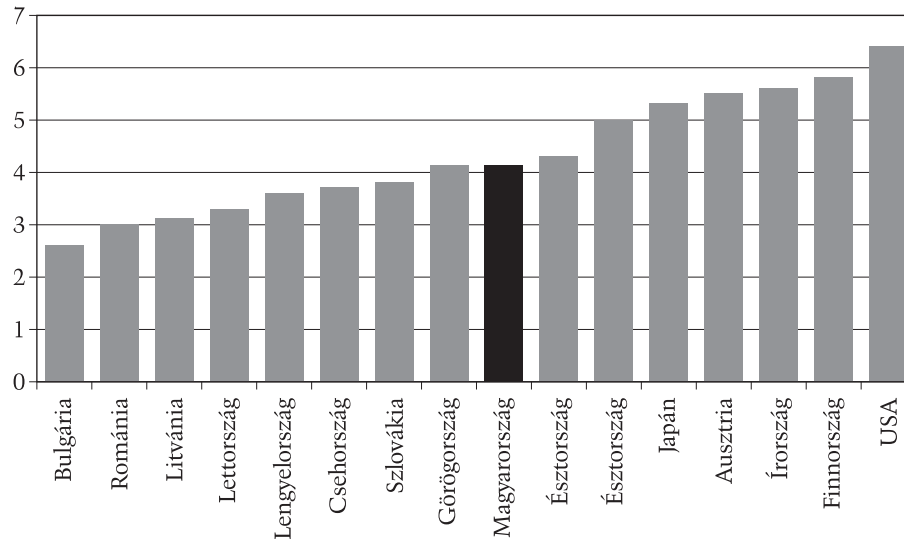
Az állami oktatási ráfordítások alacsony színvonala szintén fontos magyarázó tényezője annak, hogy a magyar társadalom tudás-bázisa több ponton is gyenge versenyképességű. A tényező, illetve a termelékenység közti korreláció 0,59.

A szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogok érvényesítési lehetőségei

A szellemi tulajdonhoz fűződő jogok érvényesítési lehetőségei, illetve a nemzetgazdaságok teljesítménye közti korreláció kifejezetten magas (0,79). Ez azt valószínűsíti, hogy a tényező a potenciális innovációs partnerek közti bizalom előfeltételeinek kialakításával, az „ipar” és a „tudomány” közti gyors tudásáramlás elősegítésével fontos szerepet tölthet be a gazdasági felzárkózásban is. S az 1980-as évtized során az USA-ban hozott, a szellemi tulajdonvédelem erősítését célzó intézkedések e feltételezés megalapozottságát igazolják is.

Meggyőződésünk, hogy a tárgykörben a magyar gazdaságnak is jelentős tartalékaik vannak. A szellemi tulajdonvédelemmel kapcsolatos törvényeinket harmonizáltuk ugyan az EU-jogszabályokkal, s egyes szférákban érvényesülnek is. Vámszerveink például felkészültek a hamis márkájú áruk csempészetének a megakadályozására. A bűnüldözés számos más szervénél azonban jelentős kiegészítésre szorul még az apparátusnak a szellemi (így szoftver) tulajdon védelemmel kapcsolatos szaktudása. A bíróságokon sincs elegendő, a tárgykörre

4.1. ábra. A szellemi tulajdon védelmének erőssége, 2005

Forrás: WEF The Global Competitiveness Report 2005–2006

1 = gyenge vagy nem létezik, 7 = a világ legszigorúbb jogi szabályozásával egyenértékű

vonatkozó ismerettel rendelkező szakértő stb. (Csiky, 1999). Így a szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogok érvényesítési lehetősége korlátozott (4.1. ábra)

Úgy tűnik továbbá, hogy részben témánkkal függ össze a szabadalmaztatás már említett elmaradása is. Az illetékesek esetenként azzal magyarázták ugyanis ez utóbbi problémát, hogy a szellemi tulajdonjogok a hazai K+F szféra számos intézményénél nincsenek pontosan tisztázva (illetve, hogy a kutató-professzorok, bár tudományterületük elismert szakértői, a szabadalmaztatás jogi kérdéseiben olykor nehezen igazodnak el, s intézményeiktől e téren nem kapnak elegendő segítséget) (Dévai–Kerékgyártó–Papanek–Borsi, 2000).

A műszaki fejlesztés támogatása

Bár a szakértők a műszaki haladás legfontosabb támogatásának általában a szellemi tulajdon hatékony védelmet ítélik, nyilvánvaló (de a 0,66-os korreláció is jelzi), hogy a műszaki fejlesztések számos további kormányzati eszközzel is támogathatók.

A fent említett Dévai–Kerékgyártó–Papanek–Borsi (2000) kutatás során egyesek például a magyar szabadalmak hiányát részben azzal magyarázták, hogy a szabadalmaztatás gyakran jelentős költségeit sem a feltaláló-oktató, sem az oktatási intézmény nem tudja vállalni,²⁰ s – többek között a szellemi tulaj-

donhoz fűződő jogok érvényesítési nehézségei miatt – a kockázati tőke e célú támogatásait sem kívánták igénybe venni.

Általános vélemény azonban, hogy a széles körben tőkehiányos magyar vállalatok körében a vállalati innovációk **pénzügyi támogatása** sem nélkülözhető. A gazdasági felzárkózás esetenként közvetett, például adókedvezmények révén történő segítséggel, máskor inkább csak közvetlen (pályázatokon elnyerhető) fejlesztési támogatással lenne gyorsítható.

Átlátható kormányzati működés, illetve a korrupció gondjai

Korunkban általában is, s az innovációk terén különösen erősödik a gazdasági folyamatok állami befolyásolása.

Az **USA**-ban korábban jórészt **autonóm** piacgazdasági folyamatok dinamizálták a gazdaság fejlődését. A XX. század végén felgyorsult műszaki haladás és szigorodó rugalmassági követelmények miatt azonban ma már a kormányzati szervek is komoly szerepet vállalnak a vállalati fejlesztési törekvések támogatásában. A szövetségi gazdaságpolitika elsősorban a műszaki haladás segítése, kiemelten a high-tech iparokban elért monopolpozíciók védelme terén növelte szerepét, az egyes államok pedig főként a klaszterek fejlődését támogatják.

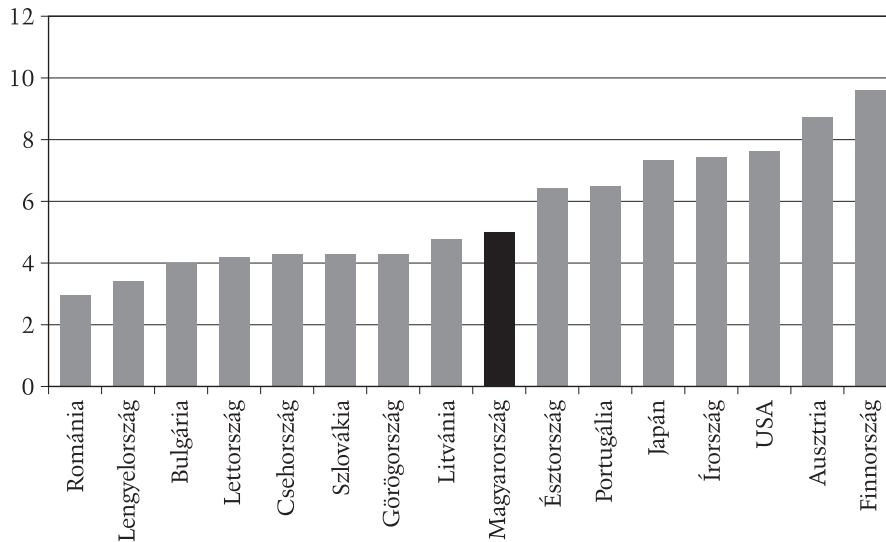
Az **unió** – a Lisszaboni program nyomán – keretprogramjaival az amerikaiénál is erőteljesebb közvetlen segítséget nyújt a K+F szférájának (is). Mivel azonban megállapítást nyert (Kok [2004]), hogy az első évek erőfeszítései (bár jelentősen gyarapították tudományos ismereteinket) a gazdaság dinamizálása terén nem hozták meg a kívánt eredményt, egész területén növelni kívánja fizikai és humántőke beruházásait, törekszik gyorsítani az innovációt, és elterjedtebbé kívánja tenni az ICT használatát. Ezzel kívánja elősegíteni, hogy a termelékenység felpörögjön, és a foglalkoztatottság növekedjen.

Vizsgálódásunk arra figyelmeztet azonban, hogy a jelzett törekvésektől csak egyes feltételek megteremtése esetén várható a gazdaságok teljesítmények javulása. Számításaink ugyanis szoros összefüggéseket (0,57-es, illetve 0,80-as korrelációt) mutattak ki a termelékenység, illetve egyrészt a kormányzat átlátható működésének mutatója, másrészt a korrupció színvonala között. Ez arra utal tehát, hogy az átlátható kormányzati támogatás emelheti, a korrupció viszont erőteljesen rontja a termelékenységet.

Az elmúlt évek hazai vitái miatt megemlítjük, hogy – bár a korreláció nem alkalmas az ok-okozati viszonyok feltárására – a nemzetközi szakértőknek kétségei sincsenek az átláthatóság kedvező, a korrupció kedvezőtlen hatásairól.

S a magyar tapasztalatok ez úttal is alátámasztják a fenti megállapításokat. A felmérések úgy találták ugyanis, hogy a termelési-szolgáltatási kockázatokat

4.2. ábra. A korrupciós index alakulása, 2005

Forrás: Transparency International

lényegesen növelő **kiszámíthatatlan állami magatartás több százezer kisebb hazai cégénél fogja vissza a vállalkozási hajlandóságot**. Hiszen egyaránt kívánatos lenne a kicsiket terhelő adminisztratív kötelezettségek ritkább módosítása, a szabályozókkal kapcsolatos döntéshozatal áttekinthetőbbé tétele, az infláció megbízhatóbb kormányzati prognózisa stb. De több nemzetközi szervezet – például a korrupciót a közép-kelet-európai fejlődés legfontosabb gátjának minősítő World (2000) tanulmány – sürgeti erőteljesen a jogérvényesítés korlátjainak (így a telekkönyv megbízhatatlanságának, egyes törvények áttekinthetlenségének, a vontatott igazságszolgáltatási ügyintézésnek) a felszámolását, a korrupció hangsúlyozottabb szankcionálását, az e célra ajánlható intézkedések meghozatalát is. Ugyancsak javasolják a 4.2. ábra szerint „közepes” színvonalú korrupció visszaszorítását. Mindez lényegesen mérsékelné ugyanis az üzleti kockázatokat, s ezzel javítaná mind a vállalkozási-innovációs kedvet, mind a gazdálkodás általános perspektíváit.²¹

Bürokrácia

A kiterjedt bürokráciának a hazai vállalkozási készséget visszafogó hatásairól fentebb elmondottak után nem meglepő, hogy a bürokrácia és a nemzetgazdaságok termelékenysége közötti korreláció – 0,57 – a két tényező viszonylag erős kapcsolatára utal.

Üzleti etika

Aligha van továbbá magyar szakértő, aki kétségbe vonná, hogy az etikai kérdéseket fontosnak ítéelő vállalatok súlya, illetve a termelékenység közti erős, 0,72-es korreláció a tisztességtelen verseny kiemelkedő kedvezőtlen hatásait jelzi. Ezért fontosnak véljük, hogy minden, a (kis-) vállalati fejlődés segítését célzó kormányzati programnak legyenek központi elemei a jogbiztonság erősítésére hivatott intézkedések (például a piacgazdaságokban megszokott vállalkozói érdekvédelmi szervezetek és a kisvállalkozói „Charta” támogatását szolgáló akciók, a bírósági ügyintézés gyorsítására előirányzott lépések).

Országkockázat

Végül az országkockázatok és a nemzetgazdasági teljesítmények közti igen magas (0,83) korrelációra is fel kell hívni a figyelmet.

A széles körű nemzetközi módszertani tapasztalatok alapján összeállított hazai politikai kockázati index al-indexei: jogbiztonság, stabilitás, sajtó- és szólásszabadság, korrupció, idegenellenesség, korszerű állam, állam és gazdaság. A gazdasági: konjunktúra, és pénzügyi, (makro-) egyensúlyi, munkapiaci kockázatok.

A politikai kockázatok hazai indexe alacsony, de romló, a gazdaságiaké közepes és stagnáló. A gazdasági kockázatok az EU csatlakozás stabilizáló hatása ellenére stagnálnak, ennek fő okai egyrészt a nemzetközi konjunktúra, másrészt a hazai költségvetési és fizetési mérleg deficit (Political Capital Institute, 2004, 2005).

5. Következtetések, javaslatok

A bemutatott kutatás keretében azt vizsgáltuk, miként hatnak a nemzetgazdaságok versenyképességére egyrészt a **munkaerőpiacnak**, másrészt a **K+F-nek és az innovációnak** és az üzleti környezetnek a jellemzői. Abból indultunk ki, hogy a nemzetgazdaságok versenyképességének legfontosabb aggregált mutatója az egy főre jutó GDP, s ennek színvonala két tényező elemzését igényli. Egyrészt tanulmányoztuk tehát az elért teljesítményhez felhasznált munkamennyiséget (célszerűen az **egy főre jutó munkaórák számát** és az ezt alakító tényezőket), másrészt az egy munkaóra alatt létrehozott hozzáadott érték nagyságát (a „termelékenységet” és az elért színvonalat magyarázó tényezőket, kiemelten a **K+F-nek és az innovációnak a nemzetgazdasági teljesítményre gyakorolt hatásait**). A vizsgálni kívánt tényezők és a gazdaság egyéb jellemzői közti kapcsolatokat matematikai-statisztikai módszerekkel tártuk fel. A munka során döntően az

IMD World Competitiveness Yearbook 2006 adatsorait használtuk fel. A számítások 39 ország mintegy 100 mutatójára (azaz közel 4000 adatra) terjedtek ki.

Az elvégzett korreláció- és faktor-elemzések arra mutattak rá, hogy a vizsgált tényezők valóban jelentős mértékben hatnak a nemzetgazdaságok teljesítményére – s a tényezők az egyes országok, ország-csoportok számos jellemzőjének a függvénye. Az előző fejezetek részleteikben mutatták be e gazdasági jellemzőket és hatásaikat. A fő megállapíthatók a következők:

- Bár az egy fő által ledolgozott munkaórák száma és a nemzetgazdaságok teljesítménye között nincs szoros kapcsolat, kétségtelen, hogy a munkaerőpiac jellemzői erőteljesen befolyásolják a gazdaságok teljesítményét.
- A Lisszaboni Program feltételezésével ellentétben kizárólag a kutatás-fejlesztési ráfordítások növelésétől nem várható teljesítményjavulás. A gazdasági gyakorlatnak „felajánlott” – pontosabban: nemzetközileg szabadalmaztatott – K+F eredmények azonban segíthetik a gazdasági felzárkózást.
- A gazdasági haladás legfontosabb motorjai vitathatatlanul az innovációk: a termelésbe bevezetett új technológiák, a piacra vitt új termékek stb.
- A gyors haladáshoz azonban nélkülözhetetlen a gazdasági környezet – az aktorok vállalkozási és innovációs hajlandóságát megteremtő szabályozás – kialakítása is.

Munkamennyiség, munkaerőpiac

A munkaerő-ráfordítások esetében igazoltuk, hogy lényeges hatást gyakorol egy gazdaság fejlettségére, fejlődésének ütemére, mekkora a munkaerő potenciálja, s azt hogyan használják ki. A munkaerő potenciál lényeges meghatározója a népesség demográfiai összetétele, amely meghatározza, hogy mekkora a munkaképes korú népesség aránya a teljes népességben belül. Habár ez a demográfiai folyamatok természetéből miatti csak lassan távolról változik érzékelhető módon, a jövő munkaerőpiacának kiegyensúlyozott működése érdekében szükséges, hogy a demográfiai folyamatok munkaerőpiaci hatásait ismerjük és a különböző korosztályok gazdasági aktivitását megfelelő eszközrendszerrel a gazdaság igényeihez igazítsuk. **Az európai országok népességének fokozatos, de megállíthatatlan előregedése az idősebb korosztályok munkaerőpiaci aktivitásának növelését követeli meg, ami Magyarországra is érvényes követelmény, ahol különösen alacsony az idősebbek gazdasági aktivitása.**

Az Európai Unió országai átlagosan kedvezőtlen helyzetben vannak az USA-val szemben, ahol magasabb a munkaképes korú népesség aránya és a távolság a demográfiai előrejelzések szerint a következő évtizedekben tovább romlik. Ez emellett, hogy tovább gyengíti a munkaerő potenciált, további hatalmas terheket ró az állami kiadásokra (pl. nyugdíjrendszer, egészségügyi kiadások, szociális ellátási rendszerek). E kihívás megválaszolása egyrészt a harmadik országokból történő bevándorlási politika újragondolását sürgeti az uniós országokban, szem előtt tartva, hogy a migráció az unióban sokkal kevésbé járul hozzá a munkaké-

pes korú népesség számának alakulásához, mint az USA-ban, ahol erős tradíció a külföldiek befogadása.

A népesség előrebecslések szerint a következő 15 évben tovább fogy Magyarország népessége is, és a munkaképes korúak arányának szempontjából is kedvezőtlen tendenciák vetíthetők előre. Az alacsony születésszámot figyelembe véve csökken a legfiatalabb korcsoportok és nő a 65 évnél idősebbek részaránya. A migráció csak kis mértékben növeli a munkaerő-potenciált. Mindennek azonban a megállapítása nem elég, a gazdaságpolitika minden területén a megoldások keresésére, összehangolt eszközrendszer kidolgozására és rugalmas működtetésére van szükség.

Az Európai Unió országai számára nyomatékosan indokolt, hogy munkaerő-piaci oldalról a gazdasági aktivitás fokozásával és a munkanélküliség csökkentésével törekedjenek további lemaradásuk megakadályozására. Ez fokozottan érvényes Magyarországra és a többi felzárkózó országra is. A nemzetközi összehasonlításokból azonban emellett az is világos, hogy a lemaradásban szintén szerepet játszanak az alacsonyabb ledolgozott munkaórák, ami a jóléti államok sajátja, s növelésüket – a kialakított szabadidő megcsonkítását – az európai társadalmak alapvető jogaik megsértéseként élnék meg. Ezért ezzel, mint a munkaerő-piaci rugalmasságot csökkentő tényezővel indokolt számolni, különösen Európa fejlett országaiban.

Magyarországon a munkaerőpiac rugalmatlansága három dimenzióban is megmutatkozik: az életkor, a képzettség, szaktudás mentén és a regionális szempontból. Az előbbi kifejeződik abban, hogy az alacsony képzettségűek aktív részvétele a munkaerőpiacon – amint azt a tanulmány adatokkal dokumentálja – sokkal gyengébb, mint akár a közép-, akár a magasabb szinten képzetteké. Ennek a magyarázata egyrészt keresleti: a 2001–2002-ben történő gyors minimálbéremelések miatt erősen összenyomott bárskála azt indokolja, hogy a vállalatok magasabb képzettségűeket is alkalmazzanak, mint amire feltétlenül szükség volna. A magyarázat másrészt kínálati: különösen az alacsony képzettségűek, alacsony keresetűek mobilitása gyenge, ha irántuk nincs helyben kereslet, nem tudnak, nem akarnak távolabb fekvő munkahelyet elvállalni, képzésre nincs lehetőségük, igényük. Vállalkozóvá válásukat egyebek mellett a bonyolult adminisztráció és a magas költségek akadályozzák.

A tanulmányban bemutatott, nemzetközi összehasonlításban súlyosnak ítéltető munkaerő piaci egyensúlytalanságok megoldására pusztán a munkaerőpiac eszközök – hiába korszerűek, bővülők – nem lehetnek elég hatásosak, mert a munkaerő foglalkoztatását és mobilitását más természetű tényezők sora akadályozza. Ezek körül néhány:

Tradíciók

A rugalmas munkaerőpiac kialakulása kétségtelenül a kialakult szokásoktól, a tradícióktól is függ. Az állandó *röghöz kötöttségre* való hivatkozás azonban nem vezet sehová. A jól alkalmazható munkaerőért ma is fokozódó verseny van a

világban, olyan országok részéről, ahol jobbak az alkalmazás és a mobilitás feltételei, mint Magyarországon. Ha a diplomások (pl. orvosok, tudósok, keresett műszaki szakemberek), vagy más országokban hiányzó szakmunkások országból való eláramlását vesszük példaként, Magyarország egyelőre a globalizálódó munkaerőpiacnak inkább vesztese, mint nyertese. Ezért nagyon lényeges, hogy megismerjük a jó példákat (*best practice*), azokat a mechanizmusokat, amelyek segítenek a rugalmas, kereslethez alkalmazkodó munkaerőpiac kialakulásában. Nem elég megelégedni azzal sem, hogy „idetelepülnek külföldről a munkahelyek”, különösen nem, mivel a munkaerő piaci elemzések már évek óta hangsúlyozzák, hogy ennek a folyamatnak is kerékkötője már a rugalmatlan belső magyar munkaerőpiac. A Szlovákiával határos területek dinamikus fejlődése, a munkahelyek számának szaporodása az odatelepült külföldi cégeknél öröndetes, de ugyanakkor az, hogy a vállalkozások ott olcsóbb külföldieket alkalmaznak nagy arányban, arra figyelmeztet: erős a munkaerő-piaci kínálatban is a verseny a magyar és külföldi munkavállalók között.

Munkavállalási hajlandóság

Mind az ideig, amíg a munkavállalással szembeállíthatóak a munkanélküli (és szociális) segélyek, valamint a feketemunka (gyakran ezek együttese), gyenge marad a kényszer a munkavállalásra. Növeli viszont a munkavállalási hajlandóságot, ha az aktív álláskereséshez kötik a munkanélküli segélyt (amint ez több európai országban és részben Magyarországon történik.)

Munkaerőköltségek versus termelékenység

Abban az esetben, ha a munkaerőköltségek emelkedése meghaladja a termelékenység növekedését, a vállalatok igyekeznek elkerülni a (legális) foglalkoztatás bővítését (modern technológia, vagy olcsóbb külföldi munkaerő alkalmazásával), vagy egyenesen csökkentik a foglalkoztatást. Ez Magyarországon is tapasztalható a versenyszférában évek óta, ahol az alacsony hatékonyságú, elavult technológiával működő, magas élőkommunikáció-igényű feldolgozóipari ágazatok kénytelenek leépíteni a létszámot. S bár a gazdaság (feldolgozóipar) egyes alágazatai viszonylag gyorsan növekednek, a növekedés egyre inkább tőke-intenzív jellegű és csökkenő foglalkoztatást eredményez. A feleslegessé váló munkaerőt a növekvő szolgáltató szféra csak részben szívja, különösen az idősebbeknek gyengék az esélyei.

A mobilitási költségek és mobilitási infrastruktúra

Ameddig a bérszínvonal és a mobilitási költségek eltérése nagy (amelyek a munkahely változtatás, lakóhely változtatás, vagy a szakmaváltás kapcsán felmerülnek) és magának a mobilitásnak a technikai megvalósítása nehéz, mert ennek

nincsenek tradíciói, ha hiányzik a mobilitás infrastruktúrája (költözés, ingatlanok és ingóságok értékesítése, lakáshoz jutás, berendezkedés, ha a szakmaváltást megalapozó továbbtanulás, továbbképzés, nyelvtanulás nehézkes, költséges), és a szükséges, piaci alapon működő pénzügyi konstrukciók (pl. hitelek, jelzálogkölcsönök, s az eladósodáshoz szükséges garanciák) hiányoznak, addig csupán munkaerő-piaci eszközökkel nagyon csekély eredmény érhető el.

Termelékenység

A matematikai statisztikai vizsgálatnak a K+F és az innováció nemzetgazdasági szerepével kapcsolatos eredményei összevágának az evolucionista közgazdaságtan (evolutionary economics – Hodgson (2003)) téziseivel. Úgy találtuk ugyanis, hogy mind a K+F, mind az innovációk a gazdasági versenyképesség és haladás kulcs-fontosságú tényezői.

K+F

A készült faktor analízis eredményei értelmében a **K+F-nek a gazdaság dinamizmusára gyakorolt hatása a fejlett gazdaságokban kedvező** (s érdekes, hogy a nagy országokban nagyobb, mint a kicsikben). A felzárkózók körében a hatás nagyjából semleges. **A fejletlenekeknél viszont az alacsony teljesítmény sokban a tényező gyengeségével magyarázható.** E hatások egyes befolyásoló tényezőcsoportoknak – az oktatásnak, a K+F létszám és a K+F ráfordítás nagyságának, valamint a kutatási teljesítménynek – az alakulására vezethetők vissza.

Innováció

Az innovációs készséget jellemző faktor szintén a K+F-nél is jelentősebben befolyásolja a nemzetgazdaságok teljesítményét, kedvező alakulása hatékonyabban növelheti, gyengesége erőteljesebben foghatja vissza a gazdaság termelékenységét. Szoros összefüggéseket találtunk a termelékenység, illetve a lakosság vállalkozási készsége, a vállalatvezetés megszokott színvonala és a gazdasági környezet adottságai között.

Szabályozási környezet

Számításaink a nemzeti intézményrendszernek a gazdaság teljesítményére gyakorolt kiemelkedően erős hatásait is kimutatták. **Arra utaltak, hogy a termelékenységgel** a korrupció, a szellemi tulajdonjogok érvényesítése és a vállalkozások etikai kérdésekkel való törődése is a legszorosabb kapcsolatba hozható.

A versenyképesség-növelő intézkedések összhangja

A következőkben egy további gépi futtatás eredményeire hivatkozva kiegészítjük legfontosabb megállapításainkat. Megkíséreltük ugyanis a számításnál felhasznált mutatók egy, az előbbiektől eltérő csoportosítása szerint készített faktoranalízissel is feldolgozni a vizsgált adatbázist, s úgy találtuk, hogy a nemzetgazdaságok teljesítményét ezúttal is a fentiekhez hasonló faktorok magyarázták. Ugyanakkor azt is valószínűsíthettük azonban, hogy a **faktorok közti egyensúly is a gazdasági fejlődés fontos követelménye**, azaz az előrehaladás nem gyorsítható egy-egy kiragadott tényező kedvező alakításával.

Utóbbi elemzésünk abból indult ki, hogy az egy főre jutó GDP mutatója felírható három tényező (a termelékenység, az egy foglalkoztatott által ledolgozott munkaórák és a foglalkoztatottsági ráta) szorzataként is – az alábbiak szerint:

$$\text{GDP/fő} = \text{GDP/munkaóra} \times \text{munkaóra/foglalkoztatottak} \times \text{foglalkoztatottak/fő}$$

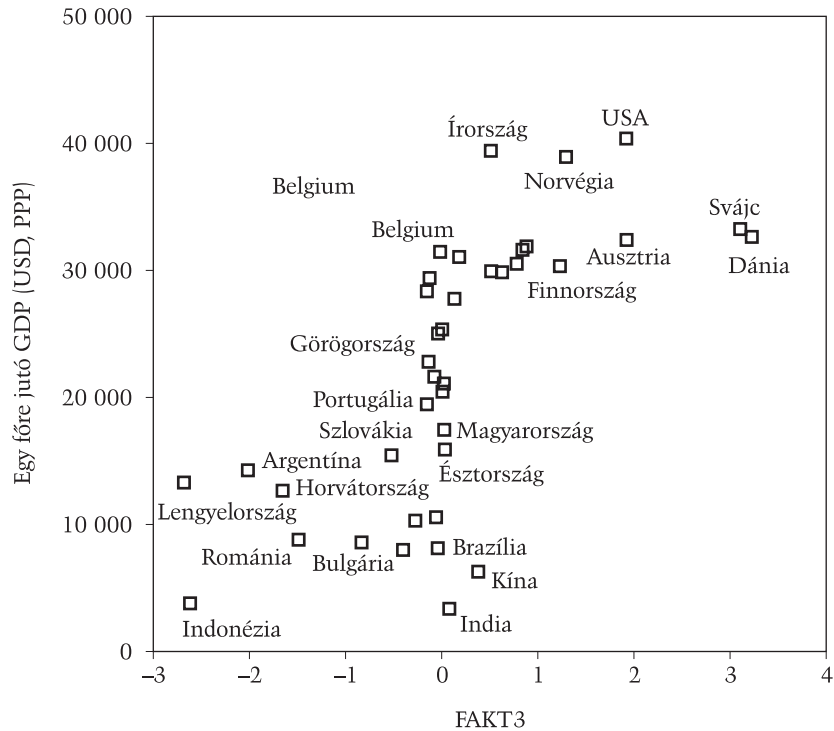
A vizsgálat céljaira megkerestük a fenti három szorzótényező alakulását magyarázó tényezőket. Ezek a következők voltak:

- GDP/munkaóra: egyrészt egy, alapvetően az **innovációs környezetet** jellemző faktor (mely a szellemi tulajdonhoz fűződő jogok érvényesítési lehetőségei, az ipar-egyetem kapcsolatok, a vállalatok közti műszaki fejlesztési együttműködés intenzitása, a műszaki fejlesztés finanszírozási lehetőségei, az IT képzettség, a hatékony marketing, az odafigyelés az üzleti etikára, valamint az agyelszívás mutatóit fogja egybe),
- másrészt egy, a **tudás-bázist** leíró faktor (mely a PISA teszt eredményei, a 25-34 éves korosztályban a felsőfokú végzettségűek aránya, és az 1000 lakosra jutó K+F munkaerő mutatóiból képződött).
- munkaóra/foglalkoztatottak: egy, talán az országok **erőforrás-ellátottságát** számszerűsítő faktor (mely az IT infrastruktúra fejlettsége, a bérszínvonal és a K+F létszám mutatóiból keletkezik).
- foglalkoztatottak/fő: egy, a **munkaerő-piacot** jellemző faktor (mely a dolgozói motivációk, a munkatársi viszonyok, a munkanélküliségi ráta és a képzett külföldiek vonzása mutatókat fogja egybe).

Majd megállapítottuk, hogy a számításba vont mutatók, illetve az innovációs környezet, az erőforrás-ellátottság és a munkaerő-piac faktorai közti korrelációk rendre 0,79, 0,85, 0,87, azaz igen szorosak, s úgy határoztunk, hogy a tudás-bázis alacsony korrelációs értékű faktorát a következő számítási lépésben már nem vesszük figyelembe.

A faktor analízis eredményeként kapott értékek valamennyi országra megadták, hogy a jelzett **három faktor** miként hat a gazdasági teljesítményre (azaz

5.1. ábra. A nemzetgazdaságok teljesítménye és az ezt magyarázó tényező kapcsolata

kaptunk három darab plusz-mínusz egy közötti számot). Ezeket a vázolt elgondolásokat figyelembe véve összeszorozhatóaknak véltük, s **összeszoroztuk**. Az 5.1. ábra mutatja az eredményeket, ahol a szorzatot a FAKT3 tengelyre mértük fel.

Amint ezt jeleztük, az ábra a gazdasági fejlettséget magyarázó tényezők néhány, eddig feltáratlan alapvető jellemzőjére is rámutat. Nevezetesen:

- Vitathatatlan, hogy a fejlett (magas egy főre jutó GDP-vel rendelkező) nemzetgazdaságok jelentős hányada mindhárom téren lényegesen átlag feletti, a fejletleneké viszont lényegesen átlag alatti mutatókkal rendelkezik.
- Se a fejlettek között nincs olyan nemzetgazdaság, amely egy tényező tekintetében lényegesen átlag alatti színvonalú, se a fejletlenek körében nincs olyan, amely egy tényezőben lényegesen átlag feletti teljesítményt nyújt.
- Mind a fejlettek, mind a fejletlenek körében gyakori az egy-két tényező tekintetében átlagos teljesítmény.

Úgy véljük, hogy a kiegyensúlyozott fejlesztési erőfeszítési követelmények szigorát megvilágító következtetésünk a kutatás egyik, a hazai gazdaságpolitika szempontjából legfontosabb eredménye. Arra utal ugyanis, hogy a gazdaságfejlesztés nem várhat sikert, ha valamely fontos tennivalót elhanyagol.

Felhasznált irodalom

- Aaberge, R.–Björklund, A.–Jnatti, M.–Palme, M.–Pedersen, P.–Smith, N.–Wennemo, T. (2002): Inome inequality and income mobility in the Scandinavian countries compared to the United States. *Review of Income and Wealth* 48. 443–469.
- Adler Judit (2005): A lisszaboni stratégia és a tudásalapú gazdaság magyarországi perspektívái. Tanulmány. Készült a Magyarország 2015 projekt keretében.
- Agell, J. (2003) Efficiency and Equality in the Labour Market. Munich Economic Summit, May 2–3
- Balogh Tamás (2002): Hol állunk Európában? *Magyar Tudomány*, 3. sz.
- Berács J.–Bauer A.–Kenesei Zs.–Kolos K. (2002): Marketing és versenyképesség egy változó világban. In: Chikán A.–Czakó E.–Zoltayné P. Z.: *Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban*. Akadémiai Kiadó
- Bertola, G.–Blau, F. –Kahn, L. (2001): Comparative Analysis of Labor Market Outcomes: Lessons for the US from International Long-Run Evidence. NBER Working Paper, No. 8526.
- Blanchard, O. (2004): The Economic Future of Europe. NBER Working Paper, No. 10310, március.
- Blanchard, O. –Wolfers, J. (2000): The Role of Shocks and Institutions in the Rise of European Unemployment: The Aggregate Evidence. *The Economic Journal*, 110, C1–C33.
- Boeri, T. –Tabellini, G (2004): The Myth of Leisure-Loving European. *Financial Times*, 2004. június 4., 13. oldal.
- Borbély Szilvia (1997): A kollektív szerződések új jellemzői az Európai Unióban, In: *Az érdek egyeztetés tapasztalatai és aktuális kérdései*. ÉT Titkársága. 126. o.
- Borsi Balázs (2005): A vállalkozások szabályozási környezete. *Európai Tükör*, november.
- Borsi B.–Dévai K.–Papanek G. (2004): The RECORD Experimental Map. *Innovative Research Organizations in European Accession Countries*. EC. Magyarul: RECORD kísérleti térkép: innovatív kutató-fejlesztő szervezetek az Európai Unióhoz csatlakozó országokban. GKI Rt. 2005.
- Bradbury, B. –Jantti, M. (2002): Child Poverty Across Industrialized Countries. Mimeo, Statistics Finland
- Burkhauser, R.–Poupore, J. G. (1997): A Cross-National Comparison of Permanent Inequality in the United States and Germany. *Review of Economics and Statistics*, 79, 10–17.
- Carneiro, P. –Heckman, J. (2003): Human Capital Policy. NBER Working Paper, No. 9425.
- Chikán A.–Czakó E. (2002): Kis nemzetgazdaságok versenyképessége a globális gazdaságban – a magyar példa. In: Chikán A.–Czakó E.–Zoltayné P. Z.: *Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban*. Akadémiai Kiadó
- Chorev, S. (2005): Success in Israeli High-Tech Start-Ups. *Technovation*.
- Coase, R. H. (1988): *The Firm, the Market, and the Law*. University of Chicago Press
- Cresson, E.–Bangemann, M. (1995): *Green Paper on Innovation*. EC. Brussels.
- Csikó Péter (1999): A szellemi tulajdonjogok érvényesítési lehetőségei. In: Papanek G. (szerk.): *Jogbiztonság a magyar gazdasági életben*. Filum.
- Czakó E.–Lesi M.–Pecze K. (2002): A magyar vállalati magatartás és működés változásai a kilencvenes évek második felében. In: Chikán A.–Czakó E.–Zoltayné P. Z.: *Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban*. Akadémiai Kiadó.
- Daly, K. (2004): *Euroland's Secret Success*. Goldman Sachs Global Economics Paper No. 102., January, 2004. Idézi: *Mirror, Mirror on the Wall*. Special report Europe versus America. *The Economist*, 2004. június 19., 75. oldal.
- De la Dehesa, G. (2004): Europe's Social Model Will Crumble without Reform. *Financial Times*, 2004. szeptember 15., 15. oldal.

- Dévai K.–Kerékgyártó Gy.–Papanék G.–Borsi B. (2000): Az egyetemi K+F szerepe az innovációs folyamatokban. Oktatási Minisztérium. Összefoglaló angolul: Role of the Technical University's R&D in Hungarian Innovations. *Periodica Polytechnica*, 2001. 1. sz.
- Drucker, P. E. (1985): *Innovation and Entrepreneurship, Practice and Principles*. Heinemann. London. Magyarul: *Innováció és vállalkozás az elméletben és a gyakorlatban*. Park, Bp. 1993.
- Duncan, G. –Gustaffson, B. –Schmauss, G–Messinger, H. (1993): Poverty Dynamics in Eight Countries. *Journal of Population Economics*, 6, pp. 215-233.
- EC (1999): *Recent Demographic Developments in Europe 1999'*. Belgium.
- EC (2000): *Lisbon Presidency Conclusions*. Lisbon.
- EC Directorate-General for Economic and Financial Affairs (2000): *The Contribution of Information and Communication Technologies to Growth in Europe and the US: A Macroeconomic Analysis*. European Economy, Supplement A, Economic trends, No. 12.
- EC (2003): *An Agenda for a Growing Europe. Making the EU Economic System Deliver*. Report of an Independent High-Level Study Group Established on the Initiative of the President. Chairman of the Group: André Sapir. Brussels. 27-40. oldal.
- EC (2002, 2003, 2004): *European Innovation Scoreboard*. www.cordis.lu/scoreboard <https://europa.eu.int/comm/eurostat> – a „structural indicators” link
- EC (2004): *Economic Forecast: Spring*. Brussels.
- EC (2004): *Innovation Management and the Knowledge-Driven Economy*. Brussels.
- EC (2004): *Benchmarking Enterprise Policy. Results from the 2004. Scoreboard*. Luxembourg.
- EC (2005): *Employment in Europe*. Brussels.
- EC (2005): *Presidency Conclusions*. Brussels. 22–23 March.
- European Economic Advisory Group at CESifo (2006): *Economic Growth in the European Union*. In: *Report on the European Economy 2006*. Ifo Institute for Economic Research, München, 79. oldal
- Etzkowitz, H.–Leydesdorff, L. (eds), (1997): *Universities and the Global Knowledge Economy. A Triple Helix of University – Industry – Government Relations*. Pinter. London.
- EUROSTAT (2005): *News Release*. 25 January 2005. <http://epp.eurostat.cec.eu.int/2-25012005-eu-ap.pdf>
- Fairlamb, D.–Reinhardt, A.–Cohn, L (2004): *Productivity Paralysis*. *Business Week*, 2004. augusztus 9., 85. oldal.
- Grauwe de, P. (2004): *The Fallacy that Stifles Growth in Europe*. *Financial Times*, 2004. augusztus 5., 11. oldal.
- Hermándy-Berecz (2003): *A mobilitás szerepe az Európai Unióban*. Új Pedagógiai Szemle, január
- Hodgson, G. M. (ed.) (2003): *A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics*. E. Elgar. Cheltenham. UK.
- Hrubos Ildikó (szerk.) (2004): *A gazdálkodó egyetem. Új mandátum*. Bp.
- IMD (2006): *World Competitiveness Yearbook 2006*. Lausanne.
- Kahn, L. (2000): *Wage Inequality, Collective Bargaining and Relative Employment from 1985 to 1994: Evidence from Fifteen OECD countries*. *The Review of Economics and Statistics*, 82. 564–579.
- Kok, W. (2004): *Facing the Challenge*. EU High Level Group Report. Luxemburg. http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/index_en.html
- Kornai J.–Rothstein, B.–Rose-Ackerman, S. (szerk.) (2005): *Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet fényében*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Krueger, A. (2002): *Inequality, Too Much of a Good Thing*. Mimeo, Princeton University.
- Krugman, P. R.–Obsfeld, M. (2000): *International Economics*. Pearson Education Inc. Magyarul: *Nemzetközi gazdaságtan*. Panem. 2003.

- Kutlaca, D. (2002): University-industry Relations: a Key to a Successful NIS and a Mystery for Transition Economies. In: Borsi, B.–Papanek, G.–Papaionnou, T.: Industry Relationship for Accession States. Centres of Excellence in Higher Education. BUTE. Budapest.
- Losoncz, M. (2004): Az EU-tagállamok gazdasági teljesítménye nemzetközi összehasonlításban – a különbségek néhány oka. Európai Tükör, IX. évf., 9. szám 9–31. oldal.
- Lutz, W.–Scherbov, S. (1999): What do We Know about Future Changes in the Proportions of Children and Elderly in Europe? Interim Report. IIASA
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialógus-Campus. Pécs.
- Lundvall, B. (1988): Innovation as an Interactive Process: From User-Producer Interaction to National Innovation System of Innovation. In: Dosi, G. et al. (eds.): Technical Change and Economic Theory. Pinter. London.
- McCarthy, R. M. (1964): Basic Marketing: a Managerial Approach. Irwin. Homewood.
- Mérő Katalin (2003): A gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélysége. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- Nyitrai Ferencné (2000): Az oktatás szerepe a gazdaság és a társadalom fejlődésében. KSH.
- OECD (2002): Frascati Manual. Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development. Paris. Korábbi változat: 1993, magyarul: Frascati Kézikönyv. OMFB. 1996.
- OECD (2004): Learning for Tomorrow's World: First Results from PISA (Programme for International Students Assessment) 2003. Paris. www.pisa.oecd.com
- OECD (2005): Employment Outlook. Paris.
- Országgyűlési (2003): Országgyűlési beszámoló a magyar tudomány helyzetéről. Magyar Tudomány, 2003. 11. sz.
- Papanek Gábor (1999): A kisvállalati gazdaságtan hiányáról. Vezetéstudomány, 3. sz.
- Papanek Gábor (2003): Az „európai paradoxon” a magyar K+F szférában. Fejlesztés és finanszírozás, 4. sz.
- Papanek Gábor (2006): Tudásáramlás, jogbiztonság, együttműködés: a magyar gazdaság fejlődésének láthatatlan forrásai. Aula.
- Papanak G.–Némethné P. K.–Borsi B. (2005): A „jövő-iparok”, és magyarországi helyzetük. Gazdaság és Statisztika, 1. sz.
- Papanak G.–Perényi Á. (2006): Spin-offok a fejlett világban és Magyarországon. Európai Tükör, 1. sz.
- Political Capital Institute (2004, 2005): Magyarország politikai és gazdasági kockázati indexe. www.politicalcapital.hu
- Porter, M. E. (1980): Competitive Strategy. Free Press. N.Y. Magyarul: Versenysztratégia. Akadémiai Kiadó. 1993.
- Porter, M. E. (1998): The Competitive Advantage of Nations. Free Press. N. Y.
- Rush, H.–Hobday, M.–Bessant, J.–Arnold, E. (1996): Technology Institutes: Strategies for Best Practice. International Thomson Business Press. London.
- Sík Endre (2003): A migrációs potenciál Magyarországon 1993–2002 között. In: Örkény Antal (szerk.): Menni, vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont. Budapest, 259–282. old.
- Sinn, H-W. (1995): A Theory of the Welfare State. Scandinavian Journal of Economics, 97, 495–526.
- Smeeding, T. (2002): Globalisation, Inequality and the Rich Countries of the G-20: Evidence from the Luxembourg Income Study (LIS). Working Paper, No.320.
- Solon, G. (2002): Cross-Country Differences In intergenerational Earnings Mobility. Journal of Economic Perspectives, 16, 59–66.

- Summers, L. (1993) Taxation and the Structure of Labour Markets: the Case of Corporatism. *Quarterly Journal of Economics*, 108, 385–411.
- Szerb László (szerk.) (2005): Vállalkozásindítás, vállalkozói hajlandóság és a vállalászási környezeti tényezők alakulása Magyarországon a 2000-es évek első felében. Pécsi Tudományegyetem.
- The Economist (2004): *Mirror, Mirror on the Wall*. Special report Europe versus America, június 19., 75. oldal.
- Viszt Erzsébet (2005): Nemzetközi munkaerő-vándorlás és versenyképesség. Tanulmány. Készült a Magyarország 2015 projekt keretében.
- Wallace, P. (2004): A Brand New Start? *Time*, 2004. július 26., 28. oldal.
- World Bank (2000): *Anticorruption in Transition*. N. Y.
- World Bank (2005): *Doing Business in 2005*. N. Y.
- World Economic Outlook (2002): Trade and Finance. International Monetary Fund, szeptember, 18. oldal.
- Wunsch, C. (2005): Labour Market Policy in Germany: Institutions, Instruments and Reforms since Unification, March. Discussion paper no. 2005–06, Department of economics, University of St. Gallen.
- Z. Karvalics L.–Kollányi B.: Humán tőke és versenyképesség. In: Vértes A.–Viszt E.: *Tanulmányok Magyarországi versenyképességéről*. Új Mandátum. 2006. 109–132. oldal.

Jegyzetek

- 1 Az elemzés *A kettős felzárkózás elméleti problémái és gazdaságpolitikai eszközei* című NKFP projekt keretében készült tanulmány rövidített változata.
- 2 McCarthy [1964] a termékek versenyképességének javítására hivatott marketing mix legfontosabb tényezőinek a négy „P”-t (a terméket, árát, értékesítési csatornáit és a piacbefolyásolást – product, price, place, promotion) ítélte. Porter [1980] a vállalati versenyképesség megteremtése/megőrzése terén fontosnak mondta továbbá a kiinduló anyagok, részegységek szállítóinak és az értékesítési csatornáknak a versenyképességét, valamint a piacra betörni kívánó termelők és a potenciális helyettesítő termékek elleni hatékony védelmet is.
- 3 Ezúttal is köszönjük Borsi Balázsnak és Tompa Tamásnak a számításokhoz nyújtott értékes segítségét.
- 4 Az elv M. Porter [1998] könyvének gondolatain alapul.
- 5 Institute for Management Development
- 6 Az innovációnak számos definíciója ismert. Az innováció jelenleg használatos fogalmának egy egyszerű – az Oslo Kézikönyv friss változatában közölt – meghatározása a következő: „Az innováció új, vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás) vagy eljárás, új marketing módszer, vagy új szervezési-szervezeti módszer bevezetése az üzleti gyakorlatban, munkahelyi szervezetben, vagy a külső kapcsolatban”. Idézi Katona József: „Az innováció értelmezése az Oslo Kézikönyv 2005. évben kiadott harmadik kiadása alapján” című művében. MISZ. 2006.
- 7 A kutatás és kísérleti fejlesztés (K+F) fogalmára a Frascati Kézikönyv az alább meghatározást ajánlja: „Kutatás és kísérleti fejlesztés az a rendszeresen végzett alkotó munkát értjük, amelynek célja az ismeretanyag bővítése, beleértve az emberről, a kultúráról és a társadalomról alkotott ismeretek gyarapítását is, valamint ennek az egész ismeretanyagnak a felhasználását új alkalmazások kidolgozására. Az így értelmezett K+F háromféle tevékenységet ölel fel: az alapkutatót, az alkalmazott kutatót és a kísérleti fejlesztést.” (OECD [1993–96] 29. oldal), s rögzíti, hogy „a K+F csupán az innovációs tevékenységek egyike” (i. m. 19. oldal).

- 8 Pontosabban a korreláción túlmenően figyelembe vettük a Tukey teszt szerinti csoportképző erőt is, s törekedtünk arra is, hogy az egy faktorba sorolt mutatók országonkénti eltérései hasonlóak legyenek.
- 9 <http://www.doingbusiness.org/ExploreTopics/HiringFiringWorkers/>
- 10 Cresson–Bangeman (1995), Papanek (2003).
- 11 A döntés összhangban van evolucionista közgazdaságtannak (evolutionary economics) azokkal a tételeivel, amelyek szerint az innovációk a gazdasági fejlődés kulcs-fontosságú tényezői. Lásd például: Hodgson (2003).
- 12 Az újragombolt Lisszaboni Stratégia az alábbi területeken irányoz elő gazdaságpolitikai beavatkozást: (i) hatékony belső piac; (ii) szabad és tisztességes kereskedelem; (iii) jobb szabályozás; (iv) az európai infrastruktúra javítása; (v) befektetés a kutatás-fejlesztésbe; (vi) az innovációk felfuttatása; (vii) erős ipari háttér megteremtése; (viii) több és jobb munkahely; (ix) rugalmas munkaerő; (x) jobb oktatás, kiaknázható készségek. Lásd erről a Lisszaboni Stratégia honlapját: <http://europa.eu.int/growthandjobs>
- 13 Ez is csak a közelmúltbeli oktatási bérrendezés eredménye. Nyitrainé (2000) még azt állapította meg, hogy az oktatási kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya nálunk 4,6%, kisebb, mint az USA-ban (5,4%), Francia- (6,0%) és Németországban (4,8%). Így az alsó és középfokú oktatásba egy főre kevesebb, mint 2000 \$ jut, a felsőfokúra 4-6000 \$, ami igen kevés, alig a fele a legtöbb fejlett országban kialakultnak (i. m. 5–19. oldal).
- 14 Az ún. szocialista országokban kialakult e hagyományról lásd például *Kutlaca* [2002].
- 15 A közelmúltban befejezett, az EU által finanszírozott RECORD projekt az üzleti szempontból nemzetközileg versenyképes magyar kutatóhelyek számát tíz-egynéhányra – a hazai kutatóhelyek fél százalékára – becsülte (Borsi–Dévai–Papanek, 2004).
- 16 Lásd: Rush–Hobday–Bessant–Arnold (1996).
- 17 Érdekes, hogy a számítások szerint az összes szabadalmak száma, illetve a termelékenység között lényegében nincs is kapcsolat.
- 18 Többek között P. Drucker (2002) hangsúlyozza, hogy az 1970-es évektől a piaci rugalmasság, a gyors alkalmazkodás a vállalati versenyképesség kulcs-fontosságú tényezőjévé vált. Ennek hatására sorra szűntek meg a munkahelyek az acél-, gépkocsi-, gumi-, szórakoztató elektronikai ipar korábban legfontosabb munkahelyteremtő nagyvállalatainál, illetve a kormány által finanszírozott nagy szolgáltató intézményeknél, az iskoláknál, egyetemeken, kórházakban. Az újonnan alapított kis- közepes vállalatok – például a Microsoft, a Netscape, a Cisco Systems, az Amazon.Com, a Yahoo – gazdasági ereje viszont szinte robbanásszerű gyorsasággal nőtt. Az intézményeknek – köztük a jognak és a jogbiztonságnak – nagy gazdasági jelentősége a (például a Nobel-díjas R. Coase nevével fémjelzett) új institucionalista iskola alapvető tézisei közé tartozik.
- 19 Az idézett, jellegzetesen hiánygazdasági felfogásmód – ha nem is elterjedt – nem ismeretlen a nemzetközi szakirodalomban sem. Az innovációknak az izraeli gazdaságban igen gyors terjedését például olykor a bőségesen rendelkezésre álló kockázati tőkével magyarázzák (Chorev, 2005).
- 20 Úgy tűnik, e költségek számos feltaláló számára annak ellenére is magasak, hogy a külföldi szabadalmaztatást a Szabadalmi Hivatal jelentős összegekkel támogatja.
- 21 Részletesebben lásd: Kornai–Rothstein–Rose–Ackerman [2005], Papanek [2006].

Losoncz Miklós

A MAGYAR VERSENYKÉPESSÉG FORRÁSAI NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Bevezetés: a versenyképesség értelmezése

A piacgazdaságok inherens fogalma a versenyképesség. Az OECD meghatározása szerint a versenyképesség egy ország azon előnyeinek vagy hátrányainak a mértéke, amely mellett képes értékesíteni áruit a nemzetközi piacokon (OECD, 2003). Más szavakkal: a versenyképesség nem más, mint az a hatékonyság, amellyel az egyes országok részt vesznek a nemzetközi munkamegosztásban. A hatékonyság nagymértékben függ azoktól a tényezőktől, amelyek a termelékenységet is befolyásolják. Az OECD titkársága a versenyképesség két mutatószámát határozza meg, amelyek a feldolgozóiparban a hazai termelők és a versenytársak egységnyi munkaerőköltségének (termékegységre jutó munkaerőköltség) és a hazai termelők és a versenytársak feldolgozóipari termékei export egységértékének különbségein alapulnak. Mindkét mutatószám értékét azonos valutában fejezik ki. Az OECD definíciójára épülnek az ár- és költség-versenyképességi indexek, amelyek a minőségi versenyképesség fogalmával is kiegészíthetők (Oblath – Péntes, 2004).

Egy másik, ennél szélesebb megközelítésben a versenyképesség nem más, mint „a termelési és üzleti tevékenység olyan bevételeket eredményező szintje, amely mindhárom termelési tényezőnél, a befektetett alapoknál, a munkánál, valamint a K+F tevékenységnél méltányos és a tevékenység tartós fennmaradását eredményező hozamokat (profitot, bért és megtérülést) eredményez” (Szabó, 2002, 22. oldal.).

A nemzetközi és a hazai szakirodalomból kitűnik, hogy a versenyképességet csak a viszonylagosság, a relativitás alapján lehet értelmezni, abszolút mércéje nincs (Majoros, 1996, 18. oldal).

A versenyképesség termék-, mikro-, mezo- és makrogazdasági szinten egyaránt értelmezhető. A termékszintű értelmezés a vállalati üzleti stratégia vagy marketing érdeklődési körébe tartozik, mivel az egyes vállalatok által előállított termékekre vonatkozik. A mikrogazdasági szint a vállalati szektor termelékenységére utal. A mezoszintet iparágak alkotják. Egyes iparágak versenyképesebbek lehetnek, mint mások. A versenyképesség regionálisan is értelmezhető, amikor az egyes régiók abszolút vagy relatív versenyképességi pozícióiban meglévő azonosságok, és különbségek vizsgálatára kerül sor. A makrogazdasági megközelítés középpontjában az egyes nemzetgazdaságok versenyképességének vizsgálata áll.¹

Régi megfigyelés, hogy mikrogazdasági szinten csak az átlagosnál versenyképesebb vállalatok képesek helytállni a bel- és külpiacon versenyben. A makrogaz-

dasági szinten értelmezett versenyképesség többek között a szinergiák és a külső megtakarítások miatt – szerencsés esetben – több, mint a gazdasági szereplők versenyképességének összege. Egyebek mellett annnyival több, amennyit az általános üzleti környezet, a piac- és vállalkozásbarát gazdaságpolitika ad hozzá a vállalati versenyképességhez. Hosszú távon a tágon értelmezett mikro- és makrogazdasági versenyképesség határozza meg az egyes országok gazdasági növekedési ütemét és egy főre jutó GDP-jének színvonalát.

A nemzetközi versenyképesség sajátos dimenziója a **tőkevonzási képesség**, amely azon adottságok és feltételek összessége, amelyek magas – más országokban kínálnál magasabb – profitabilitású termelésre adnak lehetőséget a vállalatok számára². Ezen feltételek kialakításában az egyes országok versenyeznek egymással. A tőkevonzási képesség elméleti alapjait Dunningnak a tulajdonra, a telephelyre és a nemzetköziesedésre, mint tényezőkre és azok kölcsönhatásaira alapozott eklektikus elmélete teremtette meg (Dunning, 1993).

E tanulmány azokra az elméleti megközelítésekre támaszkodik, amelyek szerint egy ország versenyképességét hosszú távon a kínálat határozza meg a legnagyobb mértékben. A kínálati feltételek között is kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a **termelékenység**, illetve módszertani és egyéb okok miatt a **munka-termelékenység** növekedésének. A tanulmány azt sem hagyja figyelmen kívül, hogy az elérhető bevétel, illetve az ezt felnagyítottan tükröző hozam, mint a termelékenység viszonzyszám számlálója nem csak magától az értékesített terméktől, szolgáltatástól függ, hanem a vállalkozás számára nagyban külsődleges tényezőktől, mint piaci infrastruktúra, finanszírozási képesség, good-will stb.

A gazdasági fejlődésben elfoglalt jelentőségén túlmenően a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességének vizsgálatát legalább két lényeges külső tényező indokolja. Az egyik a múlt század kilencvenes éveiben felgyorsult **globalizálódás**. Olyan időszakban, amikor a külső környezet gyorsan változik, adott ország versenyképességének még változatlan szinten maradása is a társadalmi-gazdasági egyensúlyviszonyok romlásával, súlyosabb esetben világgazdasági marginalizálódással, sőt periferizálódással járhat. Különösen érvényes ez a nagy világgazdasági nyitottságú, sőt sebezhetőségű kis országokban, ahol ezért a gazdaságpolitika legfőbb prioritása a versenyképesség folyamatos erősítése kell, hogy legyen.

A másik ok az, hogy a közép- és kelet-európai országokkal szemben az Európai Tanács 1993. június 21–22-i, koppenhágai csúcsertekezletén támasztott felvételi kritériumok között szerepel: a tagjelölteknek állniuk kell a **közösségen belüli verseny nyomását** (European Council, 2001). Az EU-csatlakozás egyik feltétele tehát a versenyképesség javítása, illetve a versenyképesség bizonyos, a koppenhágai felvételi kritériumok között meg nem határozott szintjének elérése volt. Egyébként magában az Európai Unióban is nagy súlyt helyeznek a nemzetközi versenyképesség javítására. Így például az Európai Tanács 2000. március 23–24-i, **lisszaboni csúcsertekezletén** elfogadott állásfoglalás feladatként tűzte ki a versenyképes, dinamikus és tudás alapú gazdaságba történő átmenetet (European Council, 2001).

A nemzetközi versenyképesség javításának, mint prioritásnak az érvényesítésétől függ, ebből vezethető le hosszú távon a társadalmi jólét növelése. Azaz

a nemzetközi versenyképesség növelésének, ezen keresztül a gazdasági növekedésnek az ütemétől függ az életszínvonal és az életkörülmények javulása. Az összefüggés természetesen nem automatikus, csak akkor érvényesül, ha a gyors gazdasági növekedés megfelelő bér-, adó-, szociális stb. politikával párosul, azaz intézményes garanciák biztosítják, hogy a gazdasági növekedés eredményeiből a társadalom széles rétegei részesülhessenek.

A versenyképesség komplex fogalom, amelybe a termelésre vonatkozó mutatószámok mellett beleértendő a jogrend, a fizikai, a kereskedelmi és pénzügyi infrastruktúra, a logisztika, a humán szféra, az államigazgatás, a környezetvédelem stb. minősége, a társadalmi stabilitás, a belső és külső biztonság stb. A termelékenység különféle szintjei (termék-, mikro-, mezo- és makroszint) és a rájuk ható tényezők szem előtt tartásával ez a tanulmány a továbbiakban a makrogazdasági szintű kínálati feltételekkel foglalkozik elsősorban.

Ezen belül is csak a makrogazdasági szintű nemzetközi versenyképesség néhány tényezőjének, nevezetesen a munkatermelékenységnek, a gazdasági intézményi, gazdaságpolitikai, üzleti környezetnek, a működőtőke-importnak, az áraknak, a munkaerőköltségeknek és a valutaárfolyamnak, illetve a köztük lévő összefüggéseknek a vizsgálatára kerül sor abból a szempontból, hogy alakulásuk hogyan érinti néhány kiválasztott ország nemzetközi versenyképességét. Az átfogóan értelmezett gazdasági környezet elemzését a növekedési elméletek azon következtetései indokolják, amelyek szerint az egyes nemzetgazdaságok felzárkózásában, illetve általános értelemben sikerében a földrajzi fekvés és a külgazdasági nyitottság, a világgazdaságba való integráltság mellett kiemelkedő szerepük van az intézményeknek, amelyeket a makrogazdasági stabilitással és az üzleti környezettel azonosítják. A tanulmány a makrogazdasági stabilitással nem foglalkozik.)

A rendelkezésre álló tartalmi és terjedelmi keretek nem tesznek lehetővé „mélyfúrást” a versenyképesség szerteágazó problémakörében. Ezért a tanulmány célja hangsúlyozottan a versenyképességet meghatározó összetevők közötti összefüggések, kölcsönhatások elemzése. A tanulmány elméleti háttérét a Balassa-Samuelson-hatás (Balassa, 1964), (Samuelson, 1964) képezi, amely a gazdasági fejlettségi szintek, a termelékenység, az ár- és bérszínvonal és a valutaárfolyam közötti összefüggéseket tárta fel. Ennek megfelelően a tanulmány súlyponti részét a magyar költségversenyképesség reálárfolyam-indexek segítségével történő elemzése képezi.

A vizsgálatban Magyarország mellett hat közép- és kelet-európai ország, valamint esetenként Ausztria és az Európai Unió szerepel. Lengyelország, Csehország, Szlovénia és Szlovákia Magyarországgal egy időben került be az Európai Unióba. Ezek az országok nemcsak az EU-csatlakozás terén, hanem a világgazdasági versenyben is Magyarország legfőbb versenytársai. Bulgária és Románia EU-csatlakozására 2007-ben került sor. Ezek az országok alacsonyabb általános gazdasági fejlettségi szintjük, főként pedig nemzetközi bérelőnyeik miatt sok tekintetben már most is Magyarország versenytársai.

A nemzetközi versenyképesség vizsgálható egyrészt időbeli összehasonlításban, amikor egy ország versenyképességi mutatóinak értékeit egy korábbi idő-

szakéihoz viszonyítjuk, másrészt földrajzi megközelítésben, amikor a nemzetközi versenyképesség alakulását a versenytársakéval vetjük össze. A két megközelítés együttes alkalmazása alapján vonhatók le következtetések Magyarország relatív nemzetközi versenyképességéről. Az elemzés 1989-ben kezdődik, és 2005-ben, illetve a statisztikai nyomon követhetőség függvényében 2006-ban fejeződik be.

A kétféle összehasonlítást az indokolja, hogy a versenyképesség egyrészt dinamikus fogalom, azaz időben változik, másrészt relatív, azaz egy ország vagy régió vagy vállalat versenyképessége nem önmagában, hanem másokhoz, konkrétan a versenytársakhoz képest értelmezhető. Harmadszor, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás gazdasági növekedésben játszott szerepének a globalizáció kibontakozásától sem független felértékelődésével a versenyképesség nemzetközi dimenziókban, azaz nemzetközi versenyképességként értelmezhető és értelmezendő.

Munkatermelékenység, versenyképesség és gazdasági növekedés

A makrogazdasági vagy nemzetgazdasági szintű versenyképesség lényeges összetevője a **termelékenység** alakulása. Ennek egyik legpontosabb mutatója a hozzáadott érték/ledolgozott munkaórák száma, ami a termelékenységi szintet, illetve nemzetközi összehasonlításban – közös vagy egy meghatározott valutában kifejezve – az egyes országok közötti termelékenységi különbségeket jelzi. A termelékenység másik mérőszáma a teljes tényezőtermelékenység (total factor productivity – TFP) az összes termelési tényező (humán tőke, fizikai tőke stb.) hatását igyekszik figyelembe venni, és az ezek változása által nem magyarázott hozzáadottérték-változást tekinti termelékenységváltozásnak. A teljes tényezőtermelékenység tehát a termelési tényezők együttes hatékonyságát igyekszik megragadni. Egyszerre jeleníti meg a termelési technológiák, szervezeti struktúrák, illetve a menedzsment minőségének a gazdasági növekedésre gyakorolt hatását. A teljes tényezőtermelékenység azért is hasznos mutató, mert kiszűri a tőkeállományban az egyes országok között meglévő különbségek hatását. Hosszú távon a termelékenység határozza meg egy ország nemzetközi versenyképességét, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonyságát s egyúttal lakosainak életszínvonalát. Különösen akkor van ennek kiemelt jelentősége, amikor a munkaidő nem növelhető, illetve a foglalkoztatottak száma csak lassan nő.

A termelékenységet a továbbiakban a **munkatermelékenység**, azaz az egy foglalkoztatottra jutó GDP, illetve ipari termelési érték érzékelteti. Ennek az az oka, hogy a ledolgozott munkaórák számáról nem állnak rendelkezésre nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő idősorok, így a termelékenység eme mutatószámával nem tudunk dolgozni. A teljes tényezőtermelenségről sincsenek nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő adatok. A munkatermelékenység ugyanakkor pontatlan termelékenységi mutatószám, mert figyelmen kívül hagyja az

1. táblázat. Adatok a munkatermelékenységről

Ország	GDP/foglalkoztatottak száma, évi átlagos növekedés, %		GDP PPS*-ben/foglalkoztatottak száma, EU-25 = 100%					
	1989–2000	2000–2005	1997	2000	2005	2006	2007	2008
Csehország	2,0	3,5	57,2	58,3	66,1	68,5	70,4	72,3
Magyarország	3,9	4,1	59,3	62,0	71,3	73,1	73,8	74,6
Lengyelország	3,6	3,2	47,0	53,3	59,0	59,3	60,4	62,0
Szlovákia	2,3	4,0	50,0	54,7	64,8	66,5	69,1	71,4
Szlovénia	3,0	2,9	67,2	70,0	78,5	80,5	82,3	84,2
Bulgária	0,5	2,8	28,1	31,4	34,1	35,2	36,4	37,8
Románia	0,6	6,3	n.a.	28,0	38,8	40,9	42,5	44,2

* PPS: purchasing power standard – vásárlóerő-paritás standard

A 2006., 2007. és 2008. évi adatok előrejelzések

Forrás: Eurostat

egyedül foglalkoztatottak munkaidejének különbségeit (részmunkaidőben foglalkoztatottak munkaideje, fizetett szabadság és ünnepnapok, heti munkaidő hossza stb.).

Az **egy foglalkoztatottra jutó GDP** volumene 2005-ben az 1989. évi 86%-kal haladta meg Magyarországon, 72%-kal Lengyelországban, 59%-kal Szlovéniában, 56%-kal Szlovákiában és 48%-kal Csehországban (1. táblázat). Ezzel szemben Romániában és Bulgáriában jóval lassabban nőtt az egy foglalkoztatottra jutó GDP-vel definiált munkatermelékenység. Figyelmet érdemel, hogy nemcsak az 1990-es évtizedben, hanem 2000 és 2005 között is Magyarországon nőtt a leggyorsabban a munkatermelékenység. Az utóbbi években hozott, sok esetben a gazdasággal szemben a politikai racionalitás követelményeit tükröző gazdaságpolitikai döntések nem erodálták Magyarországnak a munkatermelékenység javításának üteme terén meglévő előnyeit.

A munkatermelékenység javulásának az üteme meghaladta a 15 tagú Európai Unió átlagát (ahol a 2005. évi szint 21%-kal volt nagyobb az 1989. évinél). Más szavakkal ez azt jelenti, az 1989 óta eltelt több mint másfél évtizedben a legátfogóbb makrogazdasági szintű termelékenység terén csökkent az Európai Unió és a közép-európai országok közötti különbség. A konszolidált, fejlett piacgazdaságokban, nagyobb zavaroktól mentes körülmények között, viszonylag mérsékelt ütemű termelékenységnövekedésre van csak mód, mert a magas termelékenységi szintet csak fokozatosan lehet túlszárnyalni.

Az utóbbi másfél évtized gyors javulása nyomán a magyar munkatermelékenységi színvonal a 25 tagú Európai Unió vásárlóerő-paritáson számolt átlagának az 1997. évi 59%-áról 2005-ben 71%-ára emelkedett, azaz jelentős volt a közeledés az Európai Unió munkatermelékenységi színvonalához. A vizsgált országok közül Magyarországnál kedvezőbb mutatószámmal csak Szlovénia

rendelkezik. Az Európai Bizottság prognózisai ugyan a magyar munkatermelékenység növekedési ütemének lassulásával számolnak 2008-ig, ez azonban még nem veszélyezteti Magyarországot második helyét a rangsorban, bár Csehország és Szlovákia erőteljesen fel fog zárkózni mögé.

A termelékenységjavításnak számottevő tartalékai vannak. Nemzetközi tapasztalatok hívják fel a figyelmet azokra a termelékenységjavítási tartalékokra, amelyek az önálló arányának csökkenésével kapcsolatosak a foglalkoztatásban. Ez viszont már a koncentráció jelentőségére figyelmeztet, ugyanis az önálló arányának mérséklődése szükségképpen a nagyobb szervezetek foglalkoztatási szerepének erősödésére utal. Elsősorban az Egyesült Államokban regisztrálták a termelékenység javulását a kereskedelemben az után, hogy csökkent a kis szervezetek aránya az értékesítésben. A WalMart és hasonló nagy áruházi láncok ugyanis beszerzéseik koncentrálásával, illetve hatékony értékesítésükkel az alapterületre vagy egy foglalkoztatottra vetített árbevétellel sokkal termelékenyebbek, mint a kis szervezetek.

A termelékenységnövekedés sok tényezőre vezethető vissza. Ilyen a fejlett technológiák átvétele, az erősebb piaci verseny, a kutatási és fejlesztési tevékenység stb. A legtöbb szakirodalmi megközelítés szerint a termelékenység hosszú távú alakulásában a leglényegesebb szerepet a műszaki fejlesztés és a beruházások játsszák. A múlt század kilencvenes évtizedének második felében például az Egyesült Államokban a termelékenységnövekedés gyorsulása szorosan összefüggött az információs és kommunikációs technológiai forradalommal. A gyors ütemű műszaki fejlődés nyomán az információs és kommunikációs technológiai berendezések árának zuhanásszerű csökkenése nagyarányú beruházásokat tett lehetővé. Nemzetközi tapasztalatok alapján a műszaki fejlesztés ütemében megfigyelhető különbségek az egyes országok intézményi, szabályozási és jogi környezetének eltéréseire vezethetők vissza.

Közép- és Kelet-Európában az egy foglalkoztatottra jutó GDP javulásának egyik fő forrása a **foglalkoztatottak számának csökkenése** volt. Az 1990 és 2001 közötti időszakban a foglalkoztatottak száma több mint 1,2-1,2 millió fővel (25%-kal) csökkent Magyarországon és Lengyelországban (8%-kal), 140 ezer fővel (15%-kal) Szlovéniában, 750 ezer fővel (15%-kal) Csehországban, valamint 370 ezer fővel (15%-kal) Szlovákiában. Ezekben az országokban a foglalkoztatottak számának csökkenése az 1990-es évek elején nagyobb mértékű volt, mint a GDP visszaesése. Ez tette lehetővé a GDP csökkenése esetén is a termelékenység növekedését. A foglalkoztatottság 2,5 millió (23%) fővel esett vissza Romániában, 1,2 millió fővel Bulgáriában (közel 30%-kal). Ebben a két országban azonban a GDP ezzel közel azonos mértékben esett, így a termelékenység alig javult. Ugyanakkor Ausztriában a termelékenység erőteljes növekedése a foglalkoztatottak számának 155 ezer fős emelkedésével (4,6%) párosult.

Az Egyesült Államoktól és a többi OECD-országtól eltérően a foglalkoztatás csökkenése nem elsősorban a műszaki fejlesztésre volt visszavezethető, hanem a szocialista modelltől a piacgazdaságba való átmenetre. A gazdaság fokozatos liberalizálása és a privatizáció nem csekély mértékben járult hozzá a korábbi válságon belüli túlfoglalkoztatás csökkenéséhez, majd megszűnéséhez.

A munkatermelékenység alakulásából nem lehet közvetlen következtetéseket levonni a gazdasági növekedés ütemére. A GDP-növekedési ütemeket egyébként sem indokolt minden további nélkül összehasonlítani. Nem lehet ugyanis eltekinteni attól, hogy 1991 és 1993 között a GDP visszaesése igen eltérő mértékű volt a vizsgált országokban. Lengyelországban az 1980-as években is csökkent a GDP.

A termelékenység és a gazdasági növekedés közötti kapcsolatot a **ledolgozott munkaórák száma** teremti meg³. A gazdasági növekedés ütemét a ledolgozott munkaórák száma növekedési ütemének és a termelékenység (az egy munkaóra jutó kibocsátás) növekedési ütemének összege adja. A ledolgozott munkaórák száma két tényezőtől függ: a heti munkaidő hosszától és a foglalkoztatási rátától⁴.

A ledolgozott munkaórák számáról nem állnak rendelkezésre összehasonlítható adatok a vizsgált országokra. A foglalkoztatási rátáról Csehországra, Lengyelországra, Magyarországra és Szlovákiára vannak statisztikák (OECD, 2006). Ezek szerint a **foglalkoztatási ráta** egyik említett országban sem módosult lényegesen 1994 és 2005 között; 2005-ben 65,4% volt Csehországban, 57,6% Szlovákiában, 55,6% Magyarországon és 52,6% Lengyelországban. Nemcsak közép-európai összehasonlításban feltűnő a lengyel mellett a rendkívül alacsony magyar foglalkoztatási ráta, hanem az OECD-ben is. Magyarország Lengyelország előtt az utolsó előtti helyen áll ebben a tekintetben az OECD-országok rangsorában. (Az OECD-átlag egyébként 66,5% volt 2005-ben.) Ugyancsak alacsony a foglalkoztatási ráta Szlovákiában.

Az alacsony foglalkoztatási ráta Lengyelországban és Szlovákiában magas nyílt munkanélküliséggel párosul, 2005-ben 14,2, illetve 13,5%-os munkanélküliségi rátával. Magyarországon a munkanélküliségi ráta mindössze 7,5% volt, viszont nagy a rejtett munkanélküliség. Szakértői becslések szerint mintegy félmillió magyar állampolgár nem szerepel semmilyen munkaügyi (foglalkoztatási, munkanélküliségi stb.) statisztikában.

Magyarország számára ebből az a következtetés adódik, hogy a magyar gazdaságnak abban a szegmensében, amely túlélte a piacgazdaságba való átmenetet, illetve az 1990-es években és 2000 után jött létre, a legmagasabb a munkatermelékenység az összehasonlításba bevont közép- és kelet-európai országok között. Ennek viszont az alacsony **aktivitási ráta** volt az ára. Az alacsony aktivitási ráta azt mutatja, hogy Magyarország rendelkezik munkaerő-tartalékokkal a gazdasági növekedés magas ütemének fenntartásához. Az más kérdés, hogy ezeknek a tartalékoknak a mozgósítása milyen társadalmi költségekkel jár (oktatás-szakképzés, átképzés, mivel szakképzetlen vagy alacsony szakképzettségű tömegekről van szó, a bérjárulékok mérséklése stb.).

Más megközelítésben a GDP-dinamika nem más, mint a foglalkoztatottság és a munkatermelékenység növekedési ütemének az összege. A 2. táblázatból kitűnik, hogy az összehasonlításban szereplő országokban a GDP-dinamika legfőbb forrása a munkatermelékenység növekedése volt. Az 1989 és 2000 közötti időszakban a foglalkoztatottak száma a piacgazdaságba való átmenet sajátosságai nyomán mindegyik országban csökkent, 2000 és 2005 között pedig Bulgária kivételével igen lassan, de növekedett.

2. táblázat. A GDP, a foglalkoztatottság és a munkatermelékenység alakulása (éves átlagos növekedés, százalék)

Ország	GDP		Foglalkoztatottság		Munkatermelékenység	
	1989–2000	2000–2005	1989–2000	2000–2005	1989–2000	2000–2005
Csehország	-0,7	3,7	-2,7	0,2	2,0	3,5
Magyarország	0,4	4,3	-3,5	0,2	3,9	4,1
Lengyelország	2,2	3,0	-1,4	-0,2	3,6	3,2
Szlovákia	0,2	4,6	-2,1	0,6	2,3	4,0
Szlovénia	1,1	3,5	-1,9	0,6	3,0	2,9
Bulgária	-2,8	4,9	-3,3	2,1	0,5	2,8
Románia	-2,4	5,7	-3,0	-0,6	0,6	6,3
Ausztria	2,7	1,4	0,7	0,2	2,0	1,2
EU-15	2,3	1,6	0,8	0,9	1,6	0,7

Forrás: Az Eurostat adatai alapján saját számítások

Makrogazdasági környezet

A versenyképességet alakító tényezők közül kiemelkedő szerepet játszanak az **intézményi feltételek**. Az intézményi közgazdaságtan (Coase, 1937) a koordinációs problémákra koncentrálnak, azt vizsgálja, hogy milyen intézményi megoldásokkal lehet csökkenteni a koordinációs költségeket, illetve javítani a koordináció hatékonyságát (Kieser, 1995), idézi Bárdos (Bárdos, 2004), illetve a koordináció költségei és hatékonysága hogyan érintik az intézményeket. Az üzleti környezet jellemzői a tranzakciós költségeken keresztül az egyes országok, illetve azok gazdasági szereplőinek versenyképességét is nagymértékben befolyásolják.

Az egy foglalkoztatottra jutó GDP változásának nemzetközi összehasonlításból jól kirajzolódik néhány, az intézményi tényezőkkel összefüggő markáns trend. Erős a korreláció a munkatermelékenység növekedési üteme és az általános **makrogazdasági környezet** között. A piacgazdaságba való átmenet adott formája, jellege Lengyelországban, Magyarországon, kisebb részben Csehországban és Szlovéniában szabadított fel számottevő tartalékokat a termelékenységnövekedés terén. Ez különösen a megállapodott piacgazdaságokkal történő összehasonlításból világlik ki.

Az EBRD a Világbankkal együttműködve 20 közép- és kelet-európai országban végzett felmérést az általános gazdasági környezetről, pontosabban **az állam gazdasági szerepvállalásának, illetve gazdaságirányításának⁵ minőségéről** (EBRD, 1999, 115–116. o.). A felmérés több mint 3000 vállalatra terjedt ki. Arról nincs információ, hogy a megkérdezett vállalati kör milyen hányadában volt külföldi. Ebben a felmérésben kilenc olyan, végső soron az állam gazdasági szerep-

vállalásával összefüggő tényezőre kérdeztek rá, amely akadályozza a vállalatok működését. A kilenc problémás tényezőt négy nagy csoportba osztották:

- mikrogazdasági környezet: adóterhek az adószabályozással együtt;
- makrogazdasági környezet: a gazdaságpolitika instabilitása vagy stabilitása, infláció és árfolyamrendszer;
- fizikai infrastruktúra;
- jogi környezet: bírói kar, korrupció, bűnözés (utcai bűnözés és szervezett bűnözés).

Az egyes tényezőket 0 és 3 közötti számmal értékelték a megkérdezett vállalatok. A 0 számottevő akadályt jelez, míg a 3-as szerint nincs akadály. Az átlagot a felmérés tárgyát képező 9 tényezőtől számolták ki (3. táblázat).

A felmérés szerint a vállalkozások környezete összességében Magyarországon a legkedvezőbb. A magyarországitól alig tért el Szlovénia gazdasági környezetének értékelése. Viszonylag nagyobb különbséggel követte Magyarországot és Szlovéniát Lengyelország, Szlovákia és Csehország.

A The Economist Intelligence Unit 31 országra kiterjedő felmérése szerint (The Economist Intelligence Unit, 2001) például a külföldi vállalatok telephelyválasztását meghatározó **költségtényezők** alapján Magyarország a legversenyképesebb.⁶ A vizsgált tíz költségtényező⁷ közül Magyarország három kivétellel (korrupció, iroda- és ingatlanbérlet, közúti szállítás, amelyekben a középmezőnyben van) mindegyik esetben a legalacsonyabb kategóriába tartozik, vagyis a különféle tényezők szerinti rangsorokban a mezőny vége felé helyezkedik el (az összesített listán az első és így legdrágábbnak tekinthető ország Japán). A felmérés idején még nem EU-tag Magyarország az üzleti környezet minőségét tekintve nemcsak a jelen összehasonlításban szereplő országokat előzte meg, hanem az EU-tag Görögországot is.

A Világbank Doing Business című kiadványa az egyes országok szabályozási-üzleti környezetet a vállalat alapítás és megszüntetés, a munkaerő-felvétele, al-

3. táblázat. A vállalkozások állami irányítási környezetének értékelése

Ország	Mikro környezet	Makro környezet	Fizikai infrastruktúra	Jogi környezet	Átlag
Magyarország	0,92	1,72	2,42	2,34	1,98
Szlovénia	1,17	1,73	2,26	2,23	1,95
Lengyelország	0,96	1,53	2,37	1,82	1,69
Szlovákia	0,88	1,68	2,11	1,70	1,65
Csehország	0,80	1,35	1,57	1,97	1,59
Bulgária	0,90	1,25	1,77	1,49	1,38
Románia	0,45	0,60	1,49	1,48	1,07

Forrás: Transition Report, EBRD 1999, 116. oldal

4. táblázat. Az üzleti környezet minősítése néhány közép-európai országban

Ország	1996–2000		2001–2005		Változás		Minőségi értékelés	
	Össz. pont	Sorrend	Össz. pont	Sorrend	Pont	Sorrend	1996–2000	2001–2005
Magyarország	6,42	28	7,26	27	0,83	1	Mérsékelt	Jó
Lengyelország	6,22	31	7,07	30	0,85	1	Mérsékelt	Jó
Csehország	6,18	32	7,01	32	0,83	0	Mérsékelt	Jó
Szlovákia	5,46	37	6,57	35	1,11	2	Gyenge	Jó
Bulgária	4,03	56	5,94	47	1,91	9	Nagyon gyenge	Mérsékelt
Románia	4,10	54	5,24	55	1,14	-1	Nagyon gyenge	Gyenge

Megjegyzés: 8-nál több pont: nagyon jó, 6,5–8 pont: jó, 5,5–6,4 pont: mérsékelt, 5–5,4 pont: gyenge, 5-nél kevesebb: nagyon gyenge.

Forrás: Transition, 2001, 48. oldal, idézi az Economist Intelligence Unit felmérését.

kalmazása és elbocsátása, és a jogérvényesítés alapján vizsgálja. E szempontok mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy azoknak az országoknak az üzleti környezete a kedvezőbb, amelyekben nemzetközi összehasonlításban a legegyszerűbb és a legolcsóbb a vállalat alapítás és megszüntetés, a legrugalmasabb a munkaerőpiac és a legkönnyebb a szerződéseken foglaltak kikényszerítése, azaz a jogérvényesítés. Más szavakkal mindez a piacgazdaságba való beágyazódottságra is utal. A szabályozási környezet minősége egyszersmind növekvő fontosságú nemzetközi versenyképességi tényező. Ráadásul a feltételek javítása nem igényel költséges beruházásokat, tehát viszonylag csekély ráfordítással számottevő eredmények érhetők el, továbbá összhangban van a közösségi jogszabályokkal, és nem sérti a közösségi verseny- és támogatáspolitikai elveit.

Az induló beruházások bizonyos egyéb – zömmel egyszeri – ráfordításai közül az egyik leglényegesebb a **vállalat alapítás időigénye és költsége**. Magyarországon új vállalat alapításához 65 napra van szükség a 30 napos OECD-átlaggal szemben. Az EU-hoz újonnan csatlakozott közép-európai versenytársak közül csak Lengyelország és Szlovénia előzi meg Magyarországot. Ugyanakkor Romániában mindössze 27 napra, Bulgáriában 30 napra van szükség új vállalat létrehozásához. A folyamatot várhatóan gyorsítja az új társasági törvény. Az eljárások számát tekintve ugyanakkor Magyarország áll a rangsor élén, az OECD-átlaghoz közeli értékkel, itt van szükség a legkevesebb eljárásra. Ugyanakkor az új vállalkozás alapításának a relatív költsége (az egy főre jutó GNI százalékában kifejezve) itt a legnagyobb, ami nem feltétlenül kedvező az új vállalkozások létrejötté szempontjából. (A GNI – Gross National Income – bruttó nemzeti jövedelem egy nemzetgazdaság gazdasági szereplőinek egy év alatt az elsődleges elosztás során akár külföldről, akár belföldről megszerzett összes bruttó jövedelme.) Az új vállalkozásoknak a GNI százalékában kifejezett minimális tőkeigénye is elég ma-

5. táblázat. Új vállalkozás indítása

	Magyar	Lengyel	Cseh	Szlovák	Szlovén	Román	Bolgár	OECD
Eljárások száma	5,0	12,0	10,0	10,0	10,0	6,0	10,0	6,0
Időszükséglet (nap)	65,0	43,0	88,0	98,0	61,0	27,0	30,0	30,0
Költség (GNI/fő %-a)	64,3	30,3	11,7	10,2	15,5	11,9	8,3	10,2
Min. tőke (GNI/fő %-a)	220,3	267,0	110,0	111,8	89,1	3,3	134,4	61,2

Forrás: Doing Business in 2003. Világbank

gas, a régióban csak a lengyel érték haladja meg a magyart. A viszonylag magas alaptőke-követelmény nem feltétlenül vállalkozás-ellenes, mert leszűkíti ugyan a potenciális vállalkozók körét, másrészt viszont a hitelezők és más partnerek érdekeit szolgálja. A vállalkozás-indítás alaptőke-követelménye Magyarországon viszonylag egyszerűen megkerülhető egyéni vállalkozás alapításával, egyéni vállalkozás ugyanis tőke nélkül is létrehozható, bár számolni kell e vállalkozási forma korlátaival.

A vállalkozások gyors és kevéssé költséges felszámolása javítja a tőke vállalatok közötti allokációját, és a termelékenység-javulás lényeges forrása akkor, ha a megszűnő vállalatok helyét dinamikusan bővülő, magasabb termelékenységű cégek foglalják el. A piacról való kilépés révén olyan erőforrások szabadíthatók fel, amelyeket más cégek hatékonyabban hasznosíthatnak. A vállalkozásösztönzés, a megfelelő csődtörvények és bizonyos szociális programok lényeges szerepet játszhatnak ebben, mert megkönnyítik a piacról való kilépéssel kapcsolatos problémák kezelését, ezáltal nem akadályozzák az erőforrások reallokációját. Olyan csődtörvényre lenne szükség, amely nem akadályozza meg a csődbe jutott vállalkozás számára az újakezdést.

A vállalati felszámolás időszükséglete Magyarországon elfogadható, az OECD-átlagtól alig marad el. A régióban a versenytársak közül csak Lengyelországban lehet rövidebb idő alatt megszüntetni vállalkozást. Figyelmet érdemel, hogy Csehországban átlagosan 9,2 évig tart egy cég felszámolása.

A vállalati felszámolás költségigénye Magyarországon nemzetközi összehasonlításban nem túlságosan magas, a rugalmatlan cseh rendszert jellemző relatív költségszinthez áll közel. A fizetéseképtelenségi index értéke 0 és 100 pont között lehet. A magasabb érték azt fejezi ki, hogy a fizetéseképtelenség kezelése (beleértve a csődeljárást) fejlettebb. E tekintetben a magyar szabályozás meglehetősen elmaradott, a magyar érték az OECD-átlag fele, ennél csak a cseh mutató kedvezőtlenebb. A bírósági index az igazságszolgáltatás részvételét mutatja a vállaltok megszüntetésében. A Világbank szerint minél magasabb ez az index, annál számottevőbb a bíróságok szerepe a fizetéseképtelenség kezelésének folyamatában, ami pedig rontja a hatékonyságot. A magyar index az OECD-átlag közelében

6. táblázat. Vállalkozás felszámolása

	Magyar	Lengyel	Cseh	Szlovák	Szlovén	Román	Bolgár	OECD
Időszükséglet (év)	2,0	1,5	9,2	4,8	3,7	3,2	3,8	1,8
Költség (ingatlan %-a)	38	18	38	18	18	8	18	7
Fizetéseképtelenségi index	38	70	22	71	41	39	48	77
Bírósági index	33	67	0	67	67	33	67	36

Forrás: Doing Business in 2003. Világbank

található. Ugyanakkor a mutató értelmezése megkövetel bizonyos óvatosságot, mivel Csehország példája arra utal, hogy az igazságszolgáltatás részvételének a hiánya a fizetéseképtelenség kezelésében növeli a vállalkozások felszámolásának időigényét és rontja a rendszer hatékonyságát.

A munkaerő-piac rugalmasságát szintén 0 és 100 pont közötti indexek jellemzik. Ezek az indexek a munkajogi szabályozás rugalmasságára utalnak. Minél nagyobb az index értéke, annál rugalmatlanabb a munkaerőpiac szabályozása. Tartalmukat tekintve a rész- és teljes munkaidős munkaszerződések elérhetőségét, a munkaidővel kapcsolatos követelményeket, a minimálbérre vonatkozó jogszabályokat és a foglalkoztatás minimális feltételeire vonatkozó előírásokat tükrözik. A foglalkoztatási jogszabályok indexe a foglalkoztatási rugalmasság, a foglalkoztatási feltételek és az elbocsátási rugalmasság indexének az átlaga.

A **foglalkoztatási feltételek** tekintetében a magyar munkaerőpiac nemzetközi összehasonlításban kiemelkedő mértékben rugalmatlan. Ebben nyilvánvalóan tükröződik a minimálbérek 2001-ben és 2002-ben végrehajtott emelésének a

7. táblázat. Munkaerő-piaci rugalmasság

	Magyar	Lengyel	Cseh	Szlovák	Szlovén	Román	Bolgár	OECD
Foglalkoztatási rugalmasság indexe	46	33	17	34	53	48	43	49
Foglalkoztatási feltételek indexe	92	92	63	89	84	85	90	58
Elbocsátási rugalmasság indexe	23	39	27	60	41	29	26	28
Foglalkoztatási jogszabályok indexe	54	55	36	61	59	54	53	45

Forrás: Doing Business in 2003. Világbank

8. táblázat. Jogérvényesítés (szerződések kikényszerítése)

	Magyar	Lengyel	Cseh	Szlovák	Szlovén	Román	Bolgár	OECD
Eljárások száma	17	18	16	26	22	28	26	18
Időszükséglet (nap)	365	1000	270	420	1003	225	410	213
Költség (GNI/fő %-a)	5,4	11,2	18,5	13,3	3,6	13,1	6,4	7,1
Eljárási komplexitási index	57	65	65	40	65	60	69	49

Forrás: Doing Business in 2003. Világbank

hatása és a részmunkaidős foglalkoztatás korlátozottsága. Ezt messze nem ellensúlyozza az elbocsátási rugalmasság indexének a versenytársakhoz képest legkedvezőbb és a foglalkoztatási rugalmasság indexének átlagos értéke.

A **jogérvényesítés** komplexitási indexe, amelynek értéke 0 és 100 között lehet, magasabb értékével a folyamat nagyobb bonyolultságára utal. Az index három összetevője közül az első azoknak az aktusoknak a számát összegzi, amelyekre a kereset benyújtása és a tényleges fizetés között szükség van. A második összetevő az eljárás időszükséglete, a harmadik pedig az eljárás relatív költségigénye a GNI százalékában kifejezve. Magyarország az eljárások száma alapján a legversenyképesebb a vizsgált országok között. A jogérvényesítés időszükséglete ugyan jelentősen meghaladja az OECD-átlagot, de kisebb, mint Románia és Csehország kivételével a többi versenytársé. A jogérvényesítés költségei alapján is Magyarország helyzete a legkedvezőbb. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne kellene közeledni például a jogérvényesítés időszükséglete tekintetében az OECD-átlaghoz. Ez az EU-csatlakozás miatt is elengedhetetlen. A csatlakozási okmány 2004. május 4-i életbe lépésével a közösségi jogrendszer hatálya Magyarországra is kiterjed, ami a jogérvényesítés terén is további közeledést tesz szükségessé magyar részről.

A magyarországi üzleti környezet meglehetősen ellentmondásos. Még azokon a területeken is vannak tartalékok, ahol Magyarország helyzete a versenytársakkal összehasonlítva viszonylag kedvező.

A külföldi működőtőke vonzása

A gyors termelékenységnövekedés hajtóerői közül a **külföldi működőtőke-vonzás** emelhető ki, ami elválaszthatatlan a belgazdasági feltételrendszertől, azaz az általános gazdasági környezettől. A piacgazdaság jogi és intézményrendszere, a gazdaság liberalizálása és az állami vállalatok privatizálása kedvező feltételeket teremtett a külföldi működőtőke beáramlása számára. Meglehetősen szoros

korreláció fedezhető fel a termelékenységnövekedés és a külföldi működőtőke-beáramlás között (Kalotay, 2003, 40. oldal.). Az 1990-es években Szlovénia kivételével a külföldi részesedésű feldolgozóipari vállalatok termelékenységének növekedési üteme meghaladta a hazai vállalatokét (UN ECE, 2005, 218–219. oldal.).

A külföldi működőtőke-beruházások új technológiák behozatalával, menedzsmenttechnikák alkalmazásával, átvételes beruházások esetén az átvett vállalatok áramvonalasításával járnak. Többek között ez tükröződik abban, hogy Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott érték 2001-ben 130%-kal volt magasabb a külföldi cégeknél, mint a hazaiaknál. 1999. évi adatok alapján a külföldi vállalatok leányvállalatainak termelékenysége a hazai vállalatokéinak háromszorosa volt Magyarországon, 2,3-szorosa Lengyelországban és kétszerese a Cseh Köztársaságban. A külföldi cégek sokkal korszerűbb és sokkal tőkeigényesebb technológiákat használnak, mint a hazaiak. A 2002. évi World Investment Report szintén megállapítja, hogy a külföldi leányvállalatoknál nagyobb az egy foglalkoztatottra jutó hozzáadott értékkel kifejezett termelékenység, mint a hazai cégeknél (UNCTAD, 2002, 16. o.). Következésképpen az 1990-es években a vizsgált közép- és kelet-európai országok közül azokban nőtt a leggyorsabban a termelékenység, amelyekben egy lakosra vetítve a legtöbb külföldi működőtőke áramlott. Némi időbeli késéssel a külföldi működőtőke-befektetések kiemelkedő szerepet játszottak a termelékenységjavulásban.

Különbéle empirikus felmérések, így a Magyar-Német Ipari és Kereskedelmi Kamara anyagai arra a következtetésre jutottak, hogy a külföldi részesedésű vállalatok termelékenysége bizonyos idő után megközelíti vagy eléri az anyavállalatok termelékenységét. Ennek igazolására nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok. Ha ezt a következtetést elfogadjuk, akkor a termelékenység további növekedésének két tartaléka van. Az egyik a külföldi működőtőke-beruházások

9. táblázat. Külföldi működőtőke-állomány

Ország	Összesen millió dollárban			Egy főre dollárban
	1990	2000	2005	2005
Csehország	1 363	21 644	59 459	5 818
Magyarország	569	22 870	61 221	6 221
Lengyelország	109	34 227	93 329	2 422
Szlovákia	81	3 733	15 324	2 838
Szlovénia	665	2 894	8 064	4 093
Bulgária	112	2 257	9 173	1 187
Románia	–	6 480	23 818	1 097
Ausztria	10 972	30 431	61 344	7 508

Forrás: UNCTAD, 2006

növekedése, a másik a nemzeti tulajdonban lévő vállalatok termelékenységének a felzárkóztatása a nemzetközi élvonalhoz, Közép- és Kelet-Európa esetében a nemzetközi élvonal mércéjeként szolgáló Európai Unió átlagához.

A 2005. év végi állapot szerint az **egy főre jutó külföldi működőtőke-állomány** tekintetében – folyó áron – Magyarország 6221 dollárral az első helyen állt, majd Csehország és Szlovénia következett 5018, illetve 4093 dollárral (9. táblázat). A skála másik végén Románia és Bulgária helyezkedett el 1000 dollár feletti egy főre jutó külföldi működőtőke-állománnyal. Figyelmet érdemel, hogy az egy főre jutó működőtőke-állomány tekintetében Magyarország jelentősen megközelítette Ausztriát. Az iparban a külföldi tőke jelentős szerepet játszik, főleg Magyarországon. A külföldi tőke sokkal inkább belgazdasági orientációjú Lengyelországban, míg Magyarországon és Csehországban exportorientált.

Magyarországon az 1989 és 2000 közötti időszakban a piacgazdaság intézményszerének kiépülése, gazdaságirányítási mechanizmusainak létrejötte, a gazdaság széles körű liberalizációja és a privatizáció kedvező feltételeket teremtett olyan külföldi működőtőke-befektetések számára, amelyek hozzájárultak a nemzetgazdasági termelékenységi mutatók javulásához.

Lengyelországban a külföldi működőtőke-beáramlás csak 1996–1997-től, még inkább 1998-tól gyorsult fel, szerepe korábban csekélyebb volt a termelékenység-növekedésben, mint Magyarországon. Lengyelországban inkább a sok szakértő által sokterápiának is nevezett radikális piacgazdasági reformok emelhetők ki a termelékenység-növekedés hajtóerői közül. Emellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Lengyelországban az 1980-as években a gazdasági tevékenység színvonala nagymértékben visszaesett. Az alacsony bázisról kiindulva gyorsabban nőhet mind a GDP, mind az ipari termelés. Az elért lengyel eredmény ára azonban a magyarországit kétszeresen meghaladó munkanélküliség volt.

Csehország példája arra utal, hogy a piacgazdaságba való átmenet és a működőtőke-import a nemzetgazdasági szintű termelékenység gyors ütemű növelésének csak szükséges, de nem elégséges feltétele. Csehországban a piacgazdasági reformok ellentmondásosan és időben elnyújtva, illetve késlekedve valósultak meg. A nemzetgazdasági szintű termelékenység emelését gátolta a közvetlen és közvetett állami szubvenciók magas szintje, a munkaerőpiac rugalmatlansága és a közép-európai összehasonlításban viszonylag szűk körű, csak a gazdaság, illetve a vállalati szféra kisebbik részére kiterjedő privatizáció. A tulajdonosi érdekek hatékony érvényesítését, ezáltal a termelékenység emelését akadályozta továbbá a kuponos privatizáció. Ennek keretében a privatizált vállalatok vagyonát megtestesítő értékpapírok olyan vagyongazdálkodó társaságok kezébe kerültek, amelyek nem fejtették ki hatékony tulajdonosi ellenőrzést a menedzsment felett.

A külföldi működőtőke beáramlása Csehországba az 1990-es évtized végén gyorsult fel a privatizáció, bizonyos szerkezeti reformok, a makrogazdasági feltételrendszer javulása és a külföldi befektetőknek kilátásba helyezett ösztönzők nyomán. A külföldi befektetések gyorsították a termelékenység növekedését, de ez nem volt elegendő ahhoz, hogy jelentősen módosítsa az 1989 és 2000 közötti időszak viszonylag gyenge teljesítményét.

Szlovákiában a magyarnál alacsonyabb fajlagos működőtőke-import mellett került sor a munkatermelékenység javulására. A nemzetgazdasági szintű termelékenységi javulás további ösztönzést kaphat a külföldi működőtőke folytatódó beáramlásától, az infrastruktúra fejlődésétől, valamint a hazai vállalatok termelékenységi szintjének a nemzetközi átlaghoz történő felzárkózásától.

Az ipari termelékenység

Mivel a feldolgozott termékek adják a közép- és kelet-európai országok kivitelének oroszánrészét, ezért célszerű az elemzést a továbbiakban az ipari munkatermelékenységre összpontosítani. Magyarország kivitelének több, mint 90%-a ipari, illetve feldolgozóipari termék, a közvetlen és közvetett (beszállítókon keresztül) export az ipari termelés 80%-ára rúg. Hasonló, bár ennél valamivel alacsonyabb értékek figyelhetők meg az összehasonlításban szereplő többi ország esetében is. Következésképpen az ipari, illetve a feldolgozóipari termelékenység a magyar export nemzetközi versenyképességének az alapja.

Az **ipari munkatermelékenység** kitüntetett kezelését a Balassa–Samuelson-hatás (Balassa, 1964.; Samuelson, 1964) is indokolja. Eszerint a munkabérek növekedési ütemét a tradable szektor termelékenységi trendjei határozzák meg (azaz annak a szektornak, amelynek termékei bekerülnek a nemzetközi kereskedelembé, illetve amely nyitott a világgazdasági hatásokra). A bérek, végső soron az egy főre jutó GDP tekintetében a fejlett országok mögötti felzárkózást a tradable szektor termelékenységének javulása határozza meg. A tradable szektort jól leképezi az ipar, azon belül a feldolgozóipar, az iparon belül pedig a feldolgozóipar alkotja a tradable szektor túlnyomó hányadát. Mivel a feldolgozóiparban, illetve az exportban meghatározóak a külföldi részesedésű nagyvállalatok, ezért végső soron az e vállalati szegmensben végbemenő termelékenységnövekedés és az ezáltal meghatározott reálbér-alakulás alakítja a bérfelzárkózás ütemét.

Az ipari termelékenység mind mikro-, mind makrogazdasági szinten a nemzetközi versenyképesség kiemelkedő fontosságú tényezője. Az ipari munkatermelékenység az alapja a kivitel nemzetközi versenyképességének. Egyéb tényezőket (valutaárfolyam, ár- és költségalakulás stb.) figyelmen kívül hagyva, azok az országok és vállalatok versenyképesebbek, ahol magasabb a termelékenységi színvonal, illetve gyorsabban nő a termelékenység. Makrogazdasági szinten az ipari munkatermelékenység 1989 és 2005 között Lengyelországban nőtt a legnagyobb mértékben, majd Magyarország, Csehország, Szlovénia és Szlovákia következett (10. táblázat). A vizsgált időszak egészében Lengyelország és Magyarország teljesítménye volt a legkiegyensúlyozottabb. Csehországban a termelékenységi javulás jórészt 2000 után ment végbe. Ez nyilvánvalóan összefügg a privatizáció, a piacgazdasági reformok és a külföldi működőtőke-beáramlás nyomán kedvezőbbé vált makrogazdasági feltételekkel.

Ugyanakkor a magyar előnyök hosszabb távon történő fenntarthatósága sok jel szerint kétséges. Így például 2000 és 2005 között a feldolgozóipar aránya a

10. táblázat. Az ipari munkatermelékenység évi átlagos növekedési üteme, %

Ország	Ipari termelés/ipari foglalkoztatottak száma	
	1990–2000	2000–2005
Csehország	2,7	6,7
Magyarország	8,8	7,6
Lengyelország	9,0	8,0
Szlovákia	2,2	4,3
Szlovénia	5,0	4,0
Bulgária	2,9	8,3
Románia	2,6	6,7
Ausztria	nincs adat	3,7
EU–15	nincs adat	2,4

Forrás: Az Eurostat adatai alapján saját számítások

nemzetgazdasági beruházásokban 27,1-ről 22,6 százalékra csökkent. A vállalati szféra relatív súlya a 2000. évi 67,1-ről 2003–2004-ben 60-61 százalékra mérséklődött, 2005-ben 65 százalékot tett ki. A feldolgozóipar vállalatain végzett TFP-bebecslés is arra utal, hogy a vállalati hatékonyságjavulás egyre kisebb mértékben járul hozzá a növekedéshez. Az 1994 és 1997 közötti időszakban a vállalati szintű termelékenységnövekedés szerepe meghatározó volt. Az 1998 és 2002 közötti időszakban ez a szerep mérséklődött, majd 2002 és 2004 között tovább csökkent (Kátay–Wolf, 2006, idézi: Magyar Nemzeti Bank, 2006, 42–43. o.). Ebből a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy az intézményi környezet megváltozása és a fejlett technológiák átvétele lehetett a vállalati hatékonyságjavulás fő meghatározója. (E tanulmánynak is ez az egyik következtetése.)

Reál árfolyamindexek, munkabérek és bérköltségek

A termelékenység alakulása mellett az egyes országok relatív versenyképessége a nemzeti valuta árfolyamától is függ. A horgonyvalutával (ami a vizsgált országok esetében az euró) szembeni nominális és reálárfolyam felértékelődése, valamint a munkaerőköltségek növekedése ellensúlyozhatja, vagy akár teljes mértékben semlegesítheti az ipari munkatermelékenység javulását. A relatív nemzetközi versenyképesség vizsgálata tovább finomítható a nominális felértékelődés mellett a reálfelértékelődés elemzésével. A nominális árfolyamok alakulását ugyanis az inflációs ráták is befolyásolják. Nem közömbös, hogy a leértékelés vagy leértékelődés a magasabb hazai és a fő partnerországok alacsonyabb inflációs rátája közötti különbséget semlegesíti, vagy reálértékben, azaz az inflációs hatások

kiszűrése mellett is számottevő mértékű. A nemzetközi versenyképesség szempontjából nem a nominális, hanem a reálfelértékelődésnek van jelentősége.

A reálfelértékelődés mutatószámai figyelembe veszik az árak és a munkaerőköltségek változásait. **A fogyasztói árindexekkel kalkulált reálárfolyam-index** (a nominális árfolyam változását a fogyasztói árindexszel, pontosabban a hazai és a fő partnerországok indexeinek hányadosával korrigálják) használatát az indokolja, hogy a fogyasztói árak relatív szintje és alakulása befolyásolja a Magyarország és több más közép- és kelet-európai ország külgazdasági kapcsolataiban és bruttó hazai termékében jelentős súlyt képviselő és mind fontosabbá váló idegenforgalmat. A fogyasztói árak alapján számított reálárfolyam alakulásából tehát következtetéseket lehet levonni az idegenforgalom versenyképességére is.

A mutató használatának az a korlátja, hogy a fogyasztói árindex sok olyan hatást is tükrözhet, ami nem jelentkezik a partnerországokban, és nem hozható összefüggésbe a termelés versenyképességével. A fogyasztói árindexre hat többek között a nagy- és a kiskereskedelmi árrés módosulása, a fogyasztást terhelő adók, valamint a vámok emelése vagy csökkentése.

A termelői ár alapú reálárfolyam-index esetében a nominális árfolyam változását a termelői árindexszel, pontosabban a hazai és a főbb partnerországok indexeinek hányadosával korrigálják. E mutatószám legfőbb korlátja az, hogy a termelői árindex-statisztikák figyelmen kívül hagyják a helyettesítés és a minőségjavulás hatásait. A termelői árak ugyanis nemcsak a költségek emelkedése miatt nőhetnek, hanem azért is, mert egyes termékeket más, jobb minőségű termékekkel helyettesítenek, illetve javul a meglévő termékek minősége. Mindez egyáltalán nem rontja a versenyképességet, éppen ellenkezőleg (Podkaminer et al., 2005).

A fogyasztói és a termelői árak alapján számított reálárfolyam közötti különbség tükrözi a nemzetközi kereskedelembe potenciálisan bekerülő, azaz a nemzetközi versenynek kitett és a nemzetközi kereskedelembe be nem kerülő termékek és szolgáltatások közötti árarányváltozást is. Emellett azt is mutatja, hogy a külföldi versenynek kitett belföldi kínálat versenyképessége hogyan alakult a magyar exportőrök relatív versenyhelyzetéhez képest a külső piacokon. A fogyasztást terhelő adók, a kereskedelmi árrések és a fogyasztásra vonatkozó szubvenciók változásaiban is eltérhet a fogyasztói árak dinamikája a termelői áráktól.

A termelői ár alapú reálárfolyam-index a termelői árak változásain keresztül azt mutatja, hogy mely piacokra érdemes termelni. Arra a kérdésre nem válaszol egyértelműen, hogy hol érdemes megtermelni az adott árukat. Erre a kérdésre a költség alapú reálárfolyam-mutatók segítségével lehet válaszolni. Ilyen mutatószám a **termékegységre vagy az egységnyi ipari termelésre jutó munkaerőköltség**. Az ilyen típusú mutatószámokat használják a leggyakrabban a relatív nemzetközi versenyképesség meghatározására és elemzésére. A költség alapú relatív nemzetközi versenyképesség alakulását a termékegységre jutó reál árfolyamindexek érzékeltetik a legjobban. A nemzetgazdaságban ugyanis a bérek jelentik a legnagyobb költségtényezőt.

A nemzetközi és a hazai szakirodalom a munkaerőköltségek három összetevőjét különbözteti meg. Az első a bruttó bér, amelynek mértékét a munka-

erőpiacon kialakult kereslet és kínálat viszonya határozza meg. A második az állam által előírt adók és járulékok csoportja. Ennek nagysága nem csekély mértékben függ a mindenkor szabályozástól. Végül a harmadik összetevőt a kereseten kívüli juttatások alkotják. Ezek egy részét jogszabályban rögzített módon kell a munkavállalók számára biztosítani (például utazási költségtérítés), másik részének megadását pedig a munkaadók önként vállalják (például átképzés és biztosítás).

A relatív versenyhelyzetet a három összetevő együttes elemzése érzékeltetné. Nemzetközi összehasonlításra alkalmas statisztikai adatsorok a bruttó bérekre és a munkavállalói jövedelemre (compensation of employees) állnak rendelkezésre. A munkavállalói jövedelem a bruttó bérköltségen felül tartalmazza a munkáltató által fizetett társadalombiztosítási hozzájárulást is, így a teljes munkaerőköltséget mutatja.

Az 1996 és 2000 közötti időszakban a **termékegységre jutó munkaerőköltség** Lengyelországban és Magyarországon emelkedett a legdinamikusabban. A 2000 és 2005 közötti periódusban elsősorban a 2002. és 2003. évi nagyarányú béremelések miatt nőtt Magyarországon közép-európai összehasonlításban gyorsan a termékegységre jutó munkaerő-költség. A 2000 és 2005 közötti éves átlagban 7,3%-os dinamika kiugró volt, ennél magasabb értéket csak Romániában regisztráltak. A harmadik helyet elfoglaló Szlovéniában 6,6% volt a növekedés mértéke éves átlagban.

A **nominális effektív árfolyam**, azaz a vizsgált országoknak az összes (a jelen esetben egy 35 valutából álló kosár) valutával szembeni árfolyama csak Szlovénia és Lengyelország esetében értékelődött fel 2000 és 2005 között, a többi ország esetében enyhe leértékelődés vagy stagnálás volt tapasztalható. Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az egyes valuták euróval szembeni felértékelődését ellensúlyozta a dollár erősödése az euróval szemben. Ugyanakkor a magasabb inflációs ráták miatt a reál effektív árfolyam felértékelődött.

A **termékegységre jutó reál munkaerőköltség** 1996 és 2000 között csak Romániában és Csehországban nőtt. A 2000 és 2005 közötti időszakban az emelkedés Csehországban majd Magyarországon volt a legnagyobb mértékű, 1,8%, illetve 0,8%, miközben Lengyelországban, Szlovákiában és Szlovéniában csökkent, Romániáról és Bulgáriáról nem is beszélve. A relatív nemzetközi versenyképesség romlása Magyarországon volt a legnagyobb mértékű a fő versenytársakkal való összehasonlításban. Figyelmet érdemel, hogy Lengyelországban a zloty 2003-ban és 2004-ben gyengült az euróval szemben, aminek nyomán a munkaerőköltség alapú reál árfolyamindex 1%-kal volt magasabb 2005-ben, mint 2000-ben.

Más megközelítéssel, a **bérhányad** (azaz az összes bérköltség részesedése a GDP-ben) változásai alapján a fentiekhez hasonló következtetésekre jutottak az MNB munkatársai is (Kátay–Kovács–Pula, 2004). Számításaik szerint elsősorban a minimálbér emelése és az állami szektorban végrehajtott bérnövekedés nyomán 2002–2003 folyamán a bérhányad erőteljesen nőtt. Ebben az egyéb tényezők (cserearány és konjunktúra) hatása minimális volt. A vállalati bérhányad gyors emelkedése a fajlagos bérköltségek jelentős növekedését mutatta. Az MNB szakemberei szerint a makrogazdasági idősorok és a mikrokatatások tapasza-

11. táblázat. A termékegységre jutó munkaerőköltség éves átlagos változása, %

Ország	Nominális*		Reál**	
	1996–2000	2000–2005	1996–2000	2000–2005
Csehország	7,1	2,4	0,7	1,8
Magyarország	11,9	7,3	-1,9	0,8
Lengyelország	12,7	1,0	1,2	-0,7
Szlovákia	6,1	4,0	-0,1	-0,4
Szlovénia	6,2	6,6	-1,4	-0,6
Bulgária	-1,2	3,7	-2,7	-2,5
Románia	-6,8	17,6	3,8	-10,6
EU-15	1,4	2,1	-0,4	0,0

* Nominális termékegységre jutó munkaerő-költség = egy főre jutó munkaerő-költség/GDP/foglalkoztatottak száma

** Termékegységre jutó reál munkaerőköltség = nominális termékegységre jutó munkaerő-költség/GDP-deflátor

Forrás: European Commission, 2006

latai alapján a bérhányad 2002–2003. évi emelkedése meghaladta a versenyképesség szempontjából optimálisnak tekinthető szintet. A bérhányad-mutató egyensúlyi szintjére vonatkozó információk hiányában azonban nem tudták megítélni, hogy a bérhányadban történt elmozdulás milyen mértékben tekinthető egyensúlyinak.

Nemzetközi összehasonlításban a magyar bérhányad az OECD-átlag körül, illetve annál alacsonyabban helyezkedik el. A kelet-európai és az újonnan csatlakozott országok csoportját tekintve is az átlag körül van Magyarország, szemben Lengyelországgal, ahol a bérhányad értéke az egyik legmagasabb az országcsoportban (80% fölötti). A magyar elmozdulások nem jelentősek, a magyar bérhányad némileg közeledett az átlaghoz.

Bérek és munkaerőköltségek

A WIIW számításai szerint a 2002. és 2003. évi magyarországi béremelések az euróban kifejezett havi bruttó bérek tekintetében is átrendezték a regionális rangsort. Amíg 2001-ben Szlovénia mellett még Lengyelországban és Csehországban is magasabb volt a bruttó havi munkabér, addig 2005-ben Magyarország megelőzte Lengyelországot és befogta Csehországot. Magyarország korábbi bérelőnyei tehát lemorzsolódtak, Szlovénia után és Csehország mellett itt a legmagasabbak a bruttó havi munkabérek.

A különféle reálárfolyam-indexek mellett fontos még az **árfolyamparitás** (a nemzeti valuta éves átlagos nominális piaci árfolyama vagy a mindenkori piaci

árfolyam) és a **vásárlóerő-paritás** (PPP) megkülönböztetése is. A vásárlóerő-paritás a hazai árszínvonal és a nominális árfolyamon hazai valutában kifejezett külföldi árszínvonal hányadosa. Ha ez 1 alatt van, akkor a nemzeti valuta alulértékelt, ha 1 felett, akkor felülértékelt. A vásárlóerő-paritás alapú reálárfolyam kiszámítása úgy történik, hogy a nominális árfolyamot elosztják a vásárlóerő-paritás mutatóval. Ez utóbbit azonos módszerekkel készítik az egyes országokra.

A magyar munkabérek, illetve tágabb értelemben a munkaerőköltségek különösen versenyképesek az Európai Unióban kialakult szinthez képest. Piaci árfolyamokon és folyó árakon, azaz árfolyamparitáson számolva az euróban kifejezett magyar havi bruttó átlagbér az Európai Unió átlagának még mindig mindössze kb. 15%-át teszi ki. A különbség nagyobb a fejlettebb, magasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező EU-tagállamokkal, kisebb a közepes fejlettségi szintű dél-európai tagországokkal (Görögország, Portugália és Spanyolország) szemben. Ugyanakkor vásárlóerő-paritáson, azaz a forintban kifejezett magyar bérek nagyobb vásárlóerejét figyelembe véve a magyar havi bruttó átlagbér az európai uniós átlag 30-35%-a.

Az árfolyamparitás és a vásárlóerő-paritás megkülönböztetésének gyakorlati jelentősége az, hogy a kettő eltérése sajátos **nemzetközi versenyelőny forrása**. A valuta- és a vásárlóerő-paritáson számolt havi bruttó munkabér közötti nagy-

12. táblázat. Átlagos havi bruttó bérek (euró)

Ország	Paritás	1990	1995	2000	2004	2005*
Csehország	Árfolyamparitáson	144	238	382	565	639
	Vásárlóerő-paritáson	545	686	833	1059	1135
Magyarország	Árfolyamparitáson	167	239	337	578	638
	Vásárlóerő-paritáson	481	586	718	981	1044
Lengyelország	Árfolyamparitáson	85	259	472	501	591
	Vásárlóerő-paritáson	321	542	915	1041	1083
Szlovákia	Árfolyamparitáson	140	187	268	395	448
	Vásárlóerő-paritáson	459	556	626	755	816
Szlovénia	Árfolyamparitáson	707	731	935	1120	1157
	Vásárlóerő-paritáson	1044	1157	1299	1532	1584
Bulgária	Árfolyamparitáson	78	87	115	150	163
	Vásárlóerő-paritáson	353	361	365	412	444
Románia	Árfolyamparitáson	109	107	142	202	264
	Vásárlóerő-paritáson	488	507	397	525	587
Ausztria	Árfolyamparitáson	1493	2079	2390	2583	2645
	Vásárlóerő-paritáson	1448	1833	2299	2477	2551

* Előzetes adatok
Forrás: WIIW, 2006

arányú különbség – a fentiek alapján a folyóáras havi bér nagyságrendileg kisebb, mint a PPP-alapon kalkulált bér – a külföldi befektetők számára előny, mert költségeiket árfolyamparitáson számolják, miközben az egyébként szükségesnél alacsonyabb bérköltségek terhelik őket. A magyar munkavállalók a 30-35%-os vásárlóerő-paritásnak megfelelő értékű jövedelemhez jutnak, miközben a munkaadókat csak 15%-os költség terheli folyó áron és árfolyamon. Más szavakkal: a külföldi vállalatok által árfolyamparitáson fizetett bér euróban kifejezve kisebb, mint amekkora a kifizetett bér vásárlóereje (vásárlóerő-paritáson). Így például Magyarországon 2005-ben 638 euró volt az átlagos havibér, ennek vásárlóereje viszont 1044 euró volt. Ez a sajátos nemzetközi versenyelőny annál nagyobb egy országban, minél nagyobb az árfolyamparitás és a vásárlóerő-paritás közötti különbség. Más oldalról, az árfolyamparitás és a vásárlóerő-paritás közötti különbség mérséklődésével egy ország relatív nemzetközi versenyképessége gyengül. Az 1990-es évtized általános tapasztalata volt az, hogy minden vizsgált országban mérséklődött a különbség az árfolyam- és a vásárlóerő-paritás között. Ez többek között a magasabb inflációból is következik. A legnagyobb mértékű közeledés Lengyelországban és Csehországban volt regisztrálható.

Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a külföldi részesedésű vállalatok által fizetett bruttó munkabér 2001-ben 50%-kal haladta meg a nemzetgazdasági átlagot. Ez valamelyest torzíthatja az általános képet, mérsékelve a versenyképességi előnyt a bérköltségek tekintetében. Megalapozottan feltételezhető, hogy a többi vizsgált országban is magasabbak a bérek a külföldi részesedésű vállalatoknál, mint a hazaiaknál, de a különbség nem ismert. Magyarországon nemzetközi összehasonlításban még mindig nagy a munkaerő-érték nem bérben realizálódó része (egészségügyi és oktatási költségek stb.), ami további versenyelőny forrása, bár ez részben összefügg az árfolyam-paritás és a vásárlóerő-paritás eltéréseivel.

Ugyanakkor az utóbbi években végbement változások ellenére a közép- és kelet-európai országok munkaerőköltség-előnyei a fejlett piacgazdaságokkal szemben még mindig számottevőek. Vásárlóerő-paritáson (azaz az árrendszer és az árfolyam torzításai nélkül) számolva 2005-ben az egységnyi munkaerőköltség az osztrák 69%-a volt Szlovénia, 43%-a Lengyelország, 40%-a Magyarország és Csehország esetében. A jelek szerint az utóbbi évek béremelései vásárlóerő-paritáson nem erodálták Magyarország relatív nemzetközi munkaerőköltség-előnyeit túlságosan nagymértékben.

A vásárlóerő-paritás és a piaci árfolyam eltérése és a munkaerőérték nem bérben realizálódó magas hányada a jövőben is lényeges nemzetközi versenyképességi forrás marad. Ez az eltérés ösztönzi a működőtőke-beáramlást, mivel a külföldi befektetők mindenkor piaci árfolyamokon kalkulálják költségeiket, így munkaerőköltségeiket is, miközben a kapott munkabérért a foglalkoztatottak nagyobb értékű jövedelemhez jutnak.

A bért terhelő járulékok tekintetében Magyarország a közép-európai országok középmezőnyében helyezkedik el. A munkavállaló, valamint a munkáltató által fizetett (társadalombiztosítási és egészségügyi) járulékok nem mutatnak kiugró értéket a régióban. (Az összehasonlítás nem tartalmazza a fix összegű járulé-

13. táblázat. A munkabért terhelő járulékok (a bruttó bér százalékában)

Ország	Munkáltató	Munkavállaló	Összesen
Csehország	35	12,5	47,5
Magyarország	29	12,5	41,5
Lengyelország	21	18,7	39,7
Szlovákia	38	12,8	50,8
Szlovénia	15,9	22,1	38,0

Megjegyzés: Magyarországot illetően a táblázatban nem szerepel a munkáltatóra vonatkozó terhek között a munkabért terhelő 3%-os munkaadói járulék, az 1,5%-os szakképzési hozzájárulás, a munkavállalóra vonatkozó terhek között pedig az 1,5%-os munkavállalói járulék.

Forrás: KPMG, BBJ, portfolio.hu Idézi: Magasak-e az adók Magyarországon? Indul az „adóverseny”?

kokat, amilyen például a rehabilitációs hozzájárulás és a tételes egészségügyi hozzájárulás.)

Ha az euróban kifejezett bruttó bért a **munkáltatót terhelő járulékokkal** korigáljuk, akkor a munkaerőköltség havi szinten 2004-ben 1298 euró volt Szlovéniában, 764 euró Csehországban, 747 euró Magyarországon, 651 euró Lengyelországban és 495 euró Szlovákiában. Az átlagos havi bérekhez képest változott a sorrend, Magyarország helyet cserélt Csehországgal. A magasabb munkáltatói járulékok miatt a havi munkaerőköltség magasabb Csehországban, mint Magyarországon. Ahhoz, hogy a havi munkaerőköltségek tekintetében Magyarország versenyképes legyen Lengyelországgal, a munkáltatókat terhelő járulékokat 29-ről 12%-ra kellene csökkenteni. Ilyen mértékű csökkentésre nincsenek meg a feltételek. Mivel Szlovákiában jóval alacsonyabb a havi bruttó bér, mint Magyarországon, itt nem lehet a munkáltatókat terhelő járulékok csökkentésével ellensúlyozni a versenyképességi hátrányt. Ezek az adatok minden esetre jól illusztrálják, hogy milyen versenyképességi tartalékok rejlenek az üzleti szférára háruló, a bérekre vonatkozó adó- és járulékterhek csökkentésében.

Az alábbi, a bérré rakódó terheket a munkaerőköltségek százalékában kifejező táblázat szélesebb összehasonlítást tesz lehetővé. Az egyik legfontosabb következtetés az, hogy a munkaerőköltség százalékában kifejezett, a munkaadók által fizetendő TB-jarulék, amely a munkaerőköltségek terén a nemzetközi versenyképességet leginkább meghatározza, Magyarországon igen magas európai uniós összehasonlításban. Figyelmet érdemel, hogy a magyar hányadtól alig marad el a cseh és a szlovák érték, míg annál 10 százalékponttal alacsonyabb a lengyel. Ez nem csekély mértékben magyarázhatja a lengyel gazdaság nemzetközi versenyképességének az utóbbi években végbement javulását. Megalapozottan feltételezhető, hogy a közeljövőben Csehország és Szlovákia csökkenteni fogja a munkavállalókra háruló bérterheket.

Empirikus adatfelvételen alapuló kutatások tapasztalatai alapján a vállalatok a munkabérré rakódó költségek csökkenését akkor éreznék versenyképesség-

14. táblázat. Az SZJA, a munkavállalói és a munkaadói TB a munkaerőköltséghez viszonyítva, 2004, %*

Ország	SZJA	Munkavállalói TB	Munkaadói TB	Összesen
Belgium	20,5	1,07	23,0	54,2
Németország	16,2	17,3	17,3	50,8
Svédország	18,1	5,3	24,6	48,0
Franciaország	9,4	9,8	28,2	47,4
Magyarország	9,0	9,9	26,9	45,8
Olaszország	14,0	6,9	24,9	45,8
Ausztria	8,4	14,0	22,5	44,9
Finnország	19,5	4,9	19,4	43,8
Csehország	8,4	9,3	25,9	43,6
Hollandia	7,3	22,2	14,0	43,5
Lengyelország	5,1	21,1	17,0	43,2
Szlovákia	5,8	9,9	26,3	42,0
Dánia	30,4	10,5	0,5	41,4
Spanyolország	9,7	4,9	23,4	38,0
Görögország	0,5	12,5	21,9	34,9
Portugália	4,5	8,9	19,2	32,6
Luxemburg	7,9	12,1	11,9	31,9
Egyesült Királyság	14,5	7,8	9,0	31,3
Írország	9,6	4,5	9,7	23,8

* Egyedülálló, gyermektelen, átlagkeresetű személy esetében
 Forrás: OECD, idézi: Világ gazdaság, 2005. március 16., 20. oldal

javulásként, és a csökkenés akkor járulna hozzá a fekete gazdaság kifejlesztéséhez, ha azok a bruttó bérek jelenlegi 33,5%-áról 23%-ára esnének vissza. Ezek az adatok természetesen csak a munkatermelékenységgel együtt értelmezhetők. Mind a nemzetgazdasági, mind az ipari munkatermelékenység gyors ütemű növekedése nagymértékben ellensúlyozta a magyar bérelőnyök lemorzsolódását. Ezzel kapcsolatban célszerű röviden kitérni a fejlett országokhoz történő bérfelzárkózásra.

Bérfelzárkózás

A bérek nemzetközi konvergenciáját a közös valutában kifejezett nominális bérszintekre célszerű értelmezni, ami megegyezik a belföldi reálbérszint és a reálárfolyam szorzatával (Ferenczi, 2000). Ha a reálárfolyamot a fogyasztói árindexszel számolják, akkor a hazai és a külföldi **fogyasztói reálbérek** vethetők össze, a bérszintek konvergenciája jóléti megközelítés alapján. Ha a reálárfolyamot a termelői árindexszel képezik, akkor a nemzetközi versenyképességi összehasonlítást lehetővé tevő **termékar alapú reálbérek**et kapjuk. Bizonyos, a Balassa-Samuelsontételre is épülő leegyszerűsítő feltételezések mellett a termelői reálbér konvergenciáját az iparcikkek előállításának technológiája határozza meg. Konkrétan a teljes tényezőtermelékenységnek a külföldet meghaladó ütemű javulása mellett a hazai termelésben a tőke/munka arány emelkedése eredményezi a termelékenység, majd a bérek konvergenciáját.⁸

A bérek felzárkózása a piaci folyamatok hatására autonóm módon is végbemegy, nincs szükség állami beavatkozásra. Mivel Magyarországon az ipar legfontosabb ága a feldolgozóipar, és a feldolgozóipari termelésben és exportban kiemelkedő a külföldi részesedésű nagyvállalatok száma, ahol a termelékenység szintje is meghaladja a nemzetgazdasági átlagot, a termelői reálbér konvergenciája végső soron a külföldi részesedésű feldolgozóipari nagyvállalatok termelékenységének javulásától függ. A fogyasztói reálbérek konvergenciája a termelői reálbérek konvergenciájának és a reálárfolyam alakulásának függvénye. Ha a termelői reálbérek konvergálnak, és a reálárfolyam felértékelődik, akkor a fogyasztói reálbérek is konvergálni fognak. Ferenczi Barnabás elemzése szerint a gazdaság autonóm folyamatai közvetlen állami beavatkozás nélkül is biztosítják a magyar bérek és keresetek felzárkózását a fejlett országokhoz. Ráadásul empirikus tapasztalatok alapján az állami beavatkozás – nemcsak a bérszabályozásban, hanem máshol is – több kárt tud okozni, mint amennyi hasznot hajt.

Mindebből azonban nem következik az, hogy a gazdaságpolitikának ne lennének feladatai a munkabérek és a bérszabályozás terén. A gazdaságpolitikának azokat a tényezőket célszerű befolyásolnia, kedvező irányba terelnie, amelyek a magyar munkabérek fejlett országokhoz történő felzárkózását alakítják. Így a gazdaságpolitikai ösztönzőrendszernek célszerű figyelembe venni a teljes tényezőtermelékenység elemeit (méretgazdaságossági megtakarítások, technológiai szint, innováció, menedzsmentképességek, termelési externáliák és egyéb nem hagyományos növekedési tényezők), támogatni a termelés tőkeintenzitásának növekedését és mindezen keresztül a termelékenység javítását. Más oldalról ez a beruházási tevékenység, azon belül a külföldi működőtőke-befektetések, az innováció, a menedzsmentismeretek diffúziója stb. serkentését jelenti.

A bérszabályozás további feladata **a béremelések és a termelékenységjavulás közötti összhang biztosítása.** A nemzetközi szakirodalomban és a gazdasági gyakorlatban az a követelmény honosodott meg, amely szerint az egységnyi munkakerékpénységnek lassabban kell növekednie a termelékenység javulásánál. Ez kissé leegyszerűsítve megfeleltethető annak a követelménynek, hogy a reálbérek las-

sabban vagy legfeljebb ugyanolyan mértékben nőjenek, mint a termelékenység vagy a munkatermelékenység. (Ezért is van szükség megbízható termelékenységnövekedési prognózisokra.) Ha a reálbéremelés mércéje a nemzetgazdasági termelékenység, akkor a nemzetgazdasági szintű termelékenységjavulással azonos mértékű reálbéremelés javítja Magyarországot relatív nemzetközi versenyhelyzetét, mert a magyar feldolgozóiparban nemcsak a nemzetgazdaság átlagánál nagyobb a termelékenységnövekedés üteme, hanem a főbb versenytársak feldolgozóiparánál is, és a magyar kivitel döntő hányada feldolgozóipari termék.

Magyarországon a problémát az is árnyalja, hogy az országos bértárgyalásokon és bérmegállapodásokon nehéz vagy egyáltalán nem lehet figyelembe venni a termelékenységben fennálló regionális különbségeket.

Magyarország relatív nemzetközi bérelőnyének megtartása érdekében célszerű és kívánatos folyamatosan figyelemmel kísérni azt is, miként alakul a legfőbb versenytársaknál a termelékenység és az egységnyi munkaerőköltség, és múltbeli és várható jövőbeli trendjeiket figyelembe kell venni mind a vállalati béremelésekkel kapcsolatos döntéseknél (főleg, ha exportáló cégről van szó), mind a kormány munkavállalói és munkaadói érdekképviselletekkel folytatott tárgyalásai során. A relatív versenyképességi előny fenntartásának nyilvánvalóan az a követelménye, hogy az egységnyi (termékegységre jutó) munkaerőköltség ne növekedjen nagyobb mértékben, mint a versenytársaknál. E követelmény akkor érvényesíthető maradéktalanul, ha a versenytársak nemzeti valutái euróval szembeni árfolyamának az alakulását is tekintetbe veszik, ami viszont nehezíti az említett elvek gyakorlati alkalmazását. Megjegyzendő, hogy az utóbbi időszak tapasztalatai alapján Magyarország fő közép-európai versenytársai (Lengyelország, Csehország és Szlovákia) devizáinak euróval szembeni árfolyama hosszabb távon nagymértékben együtt mozog, ami ugyan háttérbe szorítja a nominális árfolyam-alakulás jelentőségét, de nem csökkenti a reálárfolyam változását.

A nemzetközi versenyképességet szem előtt tartó bérpolitika érvényesítésének további lényeges feltétele az, hogy annak alapelveiről és módszereiről konszenzus jöjjön létre egyrészt a parlamenti pártok között (a mindenkori ellenzék ne helyezze nyomás alá a kormányt megalapozatlan béremelési követelésekkel), másrészt a munkavállalók és a munkaadók, illetve azok érdekképviselői szervei között.

Eddig az EU-csatlakozás hatásait elemzők érdeklődésének középpontjában csak a bérek várható alakulása állt. Nem, vagy a megérdemelnél sokkal kevesebb figyelmet kapott a foglalkoztatás-növelés lehetőségeinek vizsgálata. **Hosszabb távon pedig olyan bérpolitikára van szükség, amely a bérek felzárkóztatása mellett a foglalkoztatást is növeli.** Ez közvetlenebbül hat, és hatékony beruházási politikával társítva (Írország, Spanyolország és Portugália példája alapján) nagyobb gazdasági többletet is eredményez, mint a bérfelzárkóztatás (Szabó László, 2002, 128. oldal). A foglalkoztatást is növelő bérfelzárkóztatási politika nehézségei számottevőek. Nem könnyű ugyanis olyan ösztönzőrendszert kidolgozni, amely eredményesen befolyásolja a béremelésekre és a foglalkoztatás növelésére vonatkozó vállalati döntéseket, pontosabban azokat, amelyek azt határozzák meg, hogy a vállalatok a rendelkezésükre álló források mekkora hányadát

fordítsák a meglévő munkaerő bérének az emelésére, és mekkora hányadát a létszám bővítésére. Az ilyen típusú döntések sok más tényezőtől (üzleti kilátások, makrogazdasági konjunktúra stb.) is függenek.

A bérek és a működőtőke-import

A munkaerőköltségek adatai nem tükrözik a munkaerő szakképzettségét és kreativitását, illetve megszerzésének, képzésének és továbbképzésének a költségeit, bár ezek a tényezők valószínűleg kifejezésre jutnak az ipari termelékenységi mutatószámokban. A külföldi vállalatok álláspontja e téren meglehetősen ellentmondásos. A Magyarországon zöldmezős vagy átvételes beruházást végrehajtó külföldi vállalatok vezetőinek véleménye és tapasztalatai szerint nem általában a munkaerő olcsó Magyarországon, nemzetközi összehasonlításban, hanem különösen a szakképzett és kreatív munkaerő.

A szakképzett munkaerővel kapcsolatban meg kell jegyezni: a külföldi nagyvállalatok saját bevallásuk szerint az utóbbi időben egyre inkább szembesülnek azzal a problémával, hogy nem találnak azonnal az elvárásaiknak megfelelő szakképzettségű munkaerőt, főleg szakmunkást Magyarországon. Ez egyrészt annak tulajdonítható, hogy a kilencvenes évtized elején-közepén Magyarországra érkezett vállalatok elsősorban az ország nyugati felében telepedtek le, ahol mára szinte teljes a foglalkoztatottság, vagy legalábbis az országos átlagnál sokkal alacsonyabb a munkanélküliség. Másrészt a magyar munkaerő nehezen változtatja megélhetési helyszínét, az ország keleti felében élők nem elég mobilak ahhoz, hogy a Dunántúlon keressenek munkát.

A külföldi részesedésű vállalatok munkaerőhiánnyal kapcsolatos álláspontja túlzottan tűnik. Az utóbbi években folyamatosan nőtt a felsőfokú képzésben részt vevők száma és aránya a 18 és 24 év közötti korosztályban. Ennek eredményeként igen nagy a kínálat megfelelő előképzettségű munkaerőből, amely megfelelő alapokkal rendelkezik ahhoz, hogy a külföldi vállalatok képzési és továbbképzési kurzusait sikerrel elvégezze. (A legtöbb külföldi cég az alkalmazás előtt kiképzti a foglalkoztatottait.) Jelenleg a külföldi vállalatok ugyanazt a munkabért kínálják ugyanazért a munkáért vagy hasonló beosztásért. Az általuk érzékelt munkaerőhiány azonnal megszűnne, ha megindulna köztük a verseny a szakképzett munkaerőért.

Az utóbbi évek nagyarányú béremelkedései nem csekély mértékben semlegesítették Magyarország nemzetközi versenyelőnyeit a munkaigényes összeszerelő jellegű ágazatokban, aminek nyomán több külföldi nagyvállalat is (IBM, Flextronics, Marc Shoe stb.) bezárta néhány magyarországi üzemét, amelynek termelését más országokba telepítette. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan új beruházásokra is sor került. Mindez sajátos technológiai váltást tükröz. Az emelkedő munkabérek arra késztetik a külföldi vállalatokat, hogy a munkaigényes termékek előállítását alacsonyabb költségű országokba vigyék, miközben más befektetők a magas hozzáadott érték-tartalmú, kevésbé munkaigényes termékek

előállítását telepítik Magyarországra, korántsem függetlenül a növekvő termelékenységétől és a javuló képzettségtől.

A transznacionális nagyvállalatok telephely-választási szempontjai között a munkaerő költsége azonban csak egy, és korántsem kizárólagos tényező, különösen a műszakilag igényesebb, szakképzett munkaerőt igénylő iparágakban, ahol összetettebb tevékenységeket kell végezni. Számukra az is lényeges, hogy az otthon vagy más országokban bevált termelési kultúrájukra mennyire fogékonnyak, az általuk támasztott minőségi és egyéb követelményeket mennyire képesek teljesíteni a külföldi telephelyeiket kiszolgáló helyi gazdasági szereplők. A külföldi telephelyek termelékenységét, ezáltal nemzetközi versenyképességét ugyanis nemcsak a gyáron belül alkalmazott technológia, illetve az általa nyújtott lehetőségek kiaknázása határozza meg, hanem a tágra értelmezett gazdasági környezet minősége is fontos szerepet játszik. Ilyen a különféle kiszolgáló tevékenységek (pénzügyi, biztosítási, telekommunikációs, adatfeldolgozási, logisztikai stb. szolgáltatások) és a beszállítók színvonala és megbízhatósága, az út- és vasúthálózat minősége. Emellett nem közömbös a gazdaságpolitika és a közigazgatás vállalkozóbarát jellege sem. A magasabb és folyamatosan javuló termelékenység tehát ellensúlyozhatja a magasabb munkaerőköltségeket. Mindezek fényében utólag nem egy külföldi vállalat tartotta elhamarkodottnak a Magyarországról történt kivonulást.

Korántsem véletlen ezért, hogy nemzetközi tapasztalatok alapján a műszaki szempontból igényesebb tevékenységek (így például a gépjármű-összeszerelés és alkatrészgyártás) a gazdasági fejlettség közepes szintjén álló országokba települnek. Többek között erre vezethető vissza a közepesen fejlett országok növekvő súlya a külföldi működőtőke-forgalomban. Hiába olcsó a betanított vagy a szakképzett munkaerő például Indiában, ha az ezzel kapcsolatos haszonnak legalább egyharmadát elviszi a rossz közlekedési infrastruktúrára, tágabb értelemben a fejletlen logisztikai rendszerre visszavezethető többletköltség. Egyelőre nincs jele annak, hogy a Magyarországra települt járműgyártók ki kívánának vonulni Magyarországról, a magyar versenyelőnyök tehát továbbra is megvannak a magasabb szakképzettséget igénylő területeken.

Korábban az volt az általános gyakorlat, hogy a külföldi nagyvállalatok az anyaországukban elért **kutatás-fejlesztési eredményeket** magyarországi gyártó vagy összeszerelő üzemekben alkalmazták. Újabban azonban a magasan képzett, kreatív és jól motiválható munkaerő nemzetközi összehasonlításban alacsony költségszintje miatt több külföldi nagyvállalat (General Electric, Nokia, Ericsson, Motorola, Compaq, Audi, Knorr-Bremse, Flextronics International, Astra Zeneca stb.) telepítette Magyarországra kutatás-fejlesztési bázisát vagy annak egy részét. Ez hosszú távú befektetésnek tekinthető, mert a kutatás-fejlesztési tevékenységet nem lehet, illetve nem érdemes kivonni egy adott országból esetleges rövid távú negatív konjunkturális vagy egyéb tényezők hatására. Ráadásul a kutatás-fejlesztés kevésbé költségérzékeny, mint például az összeszerelő tevékenység.

Mind több transznacionális nagyvállalat (OMV, General Electric, Diaego, ExxonMobil stb.) telepít Magyarországra bizonyos szolgáltató (adatfeldolgozás,

könyvelés, telefonos vevőszolgálat stb.) tevékenységeket, illetve akár egész szolgáltató központjukat teszik át ide.

Ugyancsak nő azoknak a vállalatoknak a száma, amelyek Magyarországról irányítják közép- és kelet-európai gazdasági műveleteiket (Compaq, EMC, Sony, HBO, Opel, Ford, Volvo, Saab, Electrolux, Scania, ABB stb.). A Közép- és Kelet-Európában tevékenykedő transznacionális nagyvállalatok közel felének Budapesten van a regionális központja.

Kétségtelen, hogy ezeknek a tevékenységeknek, különösen bizonyos szolgáltatási funkcióknak a Magyarországra telepítése kisebb volumenű működőtőke-bevonást jelent, mint ha valamilyen termelési tevékenység jelenne meg tőkeigényes iparágakban. Ezek hosszú távú foglalkoztatási és jövedelemtermelő képessége viszont az esetek többségében jobb, mint a termelésé.

Nyelvtudása, kreativitása alapján az ázsiai vagy a latin-amerikai, sőt – Lengyelország, Csehország és Szlovénia kivételével – a kelet-európai munkaerő nem vagy kevésbé versenyképes a kutatás-fejlesztés és a szolgáltatás-nyújtás terén Magyarországgal. A jelek szerint Magyarország a megnövekedett költségszintű Írországgal versenyez egyre sikeresebben az európai szolgáltató szerepkör ellátásáért.

Összefoglalás, következtetések

Hét közép- és kelet-európai ország tapasztalatai alapján empirikusan is igazolható az, hogy a termelékenység, a bérköltségek, az árfolyam, az infláció, a gazdasági környezet és a működőtőke-import között szoros kölcsönhatások vannak. Ezeknek a kölcsönhatásoknak az eredője alakítja a nemzetközi versenyképességet. Ha az egyes tényezők változása egy irányba mutat és egymást erősíti, akkor a szóban forgó ország versenyképessége is látványosan javul.

A versenyképesség javításának nincs egyetlen üdvöztető útja. A versenyképességet az azt meghatározó kulctényezők kombinációival lehet javítani. Az egyes kombinációk azonban nem ugyanolyan mértékű versenyképesség-javulást eredményeznek.

A termelékenységnövekedés, az egységnyi munkaerőköltség és a nemzeti valuta euróhoz viszonyított árfolyamának alakulása alapján a legnagyobb mértékű relatív versenyképesség-növekedést Bulgária, majd Románia érte el. Ennek a forrása azonban nem a termelékenység javulása, hanem az egységnyi munkaerőköltség csökkentése és a valutaleértékelés, illetve leértékelődés volt. (Ezen a fejlődési fázison korábban egyébként Magyarország, Lengyelország és Csehország is végigment.) Ezekben az esetekben a hangsúly nem annyira a reálgazdasági szféra szerves fejlődésén, hanem különféle belső és külső kényszerekkel is összefüggésben a szabályozáson (bér- és árfolyam-politika) volt. Egy ilyen gazdaságfejlődési pálya azonban a régi ágazati struktúra konzerválódását, a versenyképesség egyéb kritériumainak (minőség, innováció, korszerűség) háttérbe szorulását jelenti. Az egységnyi munkaerőköltség csökkentésére irányuló bolgár és román gyakorlatot

a kényszer szülte, hosszú távon nem tartható fenn, már csak azért sem, mert a külső feltételek oldaláról az EU-hoz való közeledéssel erősödik a béremelésre irányuló nyomás.

Ezután a rangsorban Szlovénia és Szlovákia következik, ahol a viszonylag gyors termelékenység-növekedés mellett a restriktív bérpolitika járult hozzá leginkább a relatív versenyképesség javulásához. Mind az egyébként sok szakértő és a nemzetközi közvélemény által sikertörténetként számon tartott Szlovénia, mind pedig a gazdaság hosszú időn keresztül (nemzetközi összehasonlításban) szűk körét liberalizáló Szlovákia jó példa arra, hogy piaci alapokon nyugvó, kiterjedt privatizáció, esetleg egyéb mélyreható piacgazdasági reformok és nemzetközi összehasonlításban figyelemre méltó működőtőke-import nélkül hogyan lehet a bérek mesterségesen alacsony szinten tartásával és nagyvonalú adókedvezményekkel a relatív nemzetközi versenyképességet fokozni. A helyzet azonban az EU-csatlakozás után különösen Szlovákiában van változóban.

Magyarország esetében a nemzetközi összehasonlításban kiemelkedő termelékenységemelkedés elfogadható bérdinamikával és felértékelődéssel párosult. Csehországban és különösen Lengyelországban a bér- és az árfolyam-politika nagymértékben erodálta a termelékenységemelkedés relatív nemzetközi versenyképességet javító hatását.

A nemzetközi versenyképességgel kapcsolatban az a legfőbb dilemma, hogy a termelékenységet csak anyagilag megfelelően motivált munkaerővel lehet javítani, miközben a béremelés a versenyképesség fontos tényezőjében meglévő előnyöket erodál. A nemzetközi szakirodalomban és a gazdasági gyakorlatban az a követelmény honosodott meg, hogy az egységnyi munkaerőköltség növekedésének lassúbbnak kell lennie a termelékenység növekedésénél. Ehhez azt a követelményt is hozzá lehet tenni, hogy célszerű és kívánatos a legfőbb versenytársak termelékenységjavulásának és egységnyi munkaerőköltségének alakulását is folyamatosan figyelemmel kísérni, és múltbeli és várható jövőbeli trendjeit figyelembe venni mind a vállalati béremeléseknél (főleg, ha exportáló cégről van szó), mind a kormány szakszervezetekkel és munkaadókkal való tárgyalásain. A relatív versenyképességi előny fenntartásának nyilvánvalóan az a követelménye, hogy az egységnyi munkaerőköltség ne nőjön nagyobb mértékben, mint a versenytársaknál. Igen jelentős versenyképességi tartalékok rejlenek a munkabérekre rakódó, az üzleti szférát terhelő adók és járulékok csökkentésében.

A termelékenység és az egységnyi bérköltség alakulása mellett az egyes országok relatív versenyképessége a nemzeti valuta árfolyamától is függ. Az árfolyamok alakulását természetesen az infláció is befolyásolja. Nem mindegy, hogy a leértékelés vagy leértékelődés a magasabb hazai és a fő partnerországok alacsonyabb inflációs rátája közötti különbséget semlegesíti, vagy reálértékben, azaz az inflációs hatások kiszűrése mellett is számottevő mértékű. Adott ország relatív nemzetközi versenyképessége – egyéb tényezőket változatlanak tekintve – akkor javul, ha a reálleértékelődés mértéke kisebb, mint a versenytársaké. A dolog természetéből adódóan azonban a magyar monetáris hatóság a forint reálleértékelődését nem tudja úgy alakítani, hogy mértéke kisebb legyen, mint a közép- és kelet-európai versenytársaké.

Az ebben az elemzésben szereplő országok tapasztalatai azt az empirikus megfigyelést is igazolták, amely szerint a működőtőke-import elősegíti a termelékenység javulását. Azokban a közép-európai országokban javult a legnagyobb mértékben a termelékenység, ahol az 1989 és 2005 között beáramlott külföldi működőtőke-állomány egy főre vetítve a legnagyobb volt. A magasabb termelékenység miatt a külföldi részesedésű vállalatok, illetve a külföldi működőtőke beáramlása nemcsak a nemzetközi versenyképesség javításában játszik kiemelkedő szerepet, hanem az európai uniós átlaghoz történő felzárkózásban a bérek és az egy főre jutó GDP tekintetében.

A külföldi működőtőke-beáramlás dinamikáját, nagyságrendjét, ágazat-alagazati szerkezetét sok tényező, így a földrajzi fekvés, a nemzetgazdasági dimenzió, a termelési tényezők költség szintje, az általános gazdasági és gazdaságpolitikai környezet stb. határozza meg. Nem tekinthető véletlennek, hogy az egy főre jutó működőtőke-befektetések állománya azokban az országokban a nagyobb, amelyek a legnagyobb mértékben ágyazódtak be a piacgazdaságba, ahol a legfejlettebbek a piaci mechanizmusok.

A transznacionális nagyvállalatok telephely-választási szempontjai között a munkaerő költsége csak egy a termelési tényezők sorában, különösen a műszaki szempontból igényesebb, szakképzett munkaerőt igénylő iparágakban, ahol összetettebb tevékenységeket kell végezni. Számukra az is lényeges, hogy a külföldi telephelyeiket kiszolgáló helyi gazdasági szereplők az otthon vagy más országokban bevált termelési kultúrájukra mennyire fogékonyak, az általuk támasztott minőségi és egyéb követelményeket mennyire képesek teljesíteni. A külföldi telephelyek termelékenységét, ezáltal nemzetközi versenyképességét ugyanis nemcsak a gyáron belül alkalmazott technológia, illetve az általa nyújtott lehetőségek kiaknázása határozza meg, hanem a tágon értelmezett gazdasági környezet minősége is. Ilyen a kiszolgáló tevékenységek (pénzügyi, biztosítási, telekommunikációs, adatfeldolgozási, logisztikai stb. szolgáltatások) és a beszállítók színvonala, megbízhatósága. A magyar gazdaságban a magasabb és folyamatosan javuló termelékenység, a piac- és vállalkozásbarát makrogazdasági környezet, a magasabb szintű termelési kultúra ellensúlyozhatja a versenytárs országok alacsonyabb munkaerőköltségeit a külföldi működőtőke-bevonás tekintetében.

A termelékenység növekedésével, általában a fejlett országokhoz történő felzárkózással lemorzsolódnak az elmaradott vagy közepesen fejlett országok nemzetközi bérelőnyei és az alulértékelt nemzeti valutával kapcsolatos árfolyamelőnyei. Ez a termelékenység döntő fontosságára hívja fel a figyelmet a nemzetközi versenyelőnyök forrásai vagy tényezői között. A magasabb termelékenység ellensúlyozhatja a valutafeléértékelődés és a bérelőnyök lemorzsolódásának versenyképesség-rontó hatását. A piacgazdaság követelményeivel összhangban lévő, a versenyen alapuló gazdasági környezetben a termelékenység alakulásával összhangolt nemzetgazdasági és vállalati szintű bérpolitika előbb-utóbb meghozza gyümölcsét, azaz hozzájárul a külső piaci pozíciók javulásához. A termelékenységjavulással összhangolt bérpolitika a munkaerő ösztönzése és a munkaerő mint költség közötti célkonfliktus feloldását is lehetővé teszi.

Az elemzett statisztikai adatokból azt az általánosítható következtetést is lehet vonni, hogy azoknak az országoknak a gazdasági teljesítménye volt a legkedvezőbb, ahol a gazdasági növekedést meghatározó tényezők többé-kevésbé harmonikusan, egymással összhangban fejlődtek, s a gazdaságpolitikai ösztönzőrendszer is többé-kevésbé kiegyensúlyozott volt, azaz kiszolgálta a harmonikus növekedést, összhangban volt annak követelményeivel, igyekezett az egyes növekedési tényezők közötti szinergikus hatásokat mozgósítani. A jelenlegi kül- és belgazdasági feltételek között kevésbé sikeres, illetve csak átmenetileg lehet eredményes az a gazdaságpolitika, amely úgy koncentrálná súlyképzésre egyes termelési tényezők esetén (restriktív bérpolitika, nagyarányú adókedvezmények a külföldi befektetőknek stb.), hogy a gazdaság széles tartományát elhanyagolja. Az általános gazdasági-gazdaságpolitikai környezet mint versenyképességi tényező hatása azért is egyre fontosabb, mert EU-tagként nincs mód a piacgazdaságba való átmenet idején eredményesnek bizonyult specifikus ösztönzők alkalmazására.

Ebből az összehasonlító elemzésből a versenyképesség jövőbeli alakulására is lehet következtetések levonni. Az EU-átlaggal való összehasonlításból kitűnik, hogy – egyébként azonos feltételek között – mindegyik vizsgált országban számottevő tartalékok vannak a munkatermelékenység javítása terén. Ezek a termelékenységi tartalékok részben a külföldi működőtőke-beáramláshoz, részben a szolgáltató szektor és a hazai tulajdonú vállalkozások, azokon belül is a kis- és közepes méretű vállalatok termelékenységének a felzárkózásához kapcsolódnak. További relatív versenyképességi tartaléknak tekinthető az árfolyam- és a vásárlóerő-paritás eltérése. Ez lehetővé teszi, hogy a munkaadók, azok közül is a külföldi részesedésű vállalatok az árfolyam-paritáson mért munkaerőköltséget fizessék meg a munkavállalóknak, miközben azok vásárlóerő-paritáson az áruk és szolgáltatások annál nagyobb értékéhez jutnak. Ez a tartalék az árfolyam- és a vásárlóerő-paritás egymáshoz való közeledésével, idővel mérséklődik majd eltűnik. Ezért már most el kell kezdeni új nemzetközi versenyelőnyök feltárását és kiépítését. Magyarország esetében a feldolgozóipar, illetve a vállalati szféra arányának 2000 után bekövetkezett mérséklődése a beruházásokban, valamint a vállalati becsléseken alapuló TFP romlása a trend változatlansága esetén kétségesse teszi az elért eredmények fenntarthatóságát, a nemzetközi versenyképesség romlását valószínűsíti.

Az 1999 és 2004 közötti időszakban Magyarország relatív nemzetközi versenyképességét ugyan számottevően erodálta a munkabérek emelkedése és a forint felértékelődése, de ezeket a negatív hatásokat az ipari munkatermelékenység javulása nem csekély mértékben semlegesítette. A szakmai közvéleményben elterjedt vélekedéstől eltérően Magyarország még mindig versenyképes a munkabérek és az egységnyi munkaerőköltségek terén közép- és kelet-európai összehasonlításban. A nettó működőtőke-importőri pozíció összehangolt vállalkozásbarát gazdaságpolitikai intézkedésekkel megőrizhető, illetve erősíthető.

A termelékenységnövekedés ütemének lassulása kiemelkedő mértékben hozható kapcsolatba intézményi korlátokkal. az üzleti környezetben, illetve tágabb értelemben a gazdaságpolitikában végrehajtandó reformok nélkül nemigen nő-

velhető a termelékenység dinamikája. Következésképpen kedvezően érintené Magyarország nemzetközi versenyképességét többek között a szabályozási környezet korszerűsítése, vállalkozó barát jellegének erősítése. Elsősorban a vállalkozásalapítás költség- és időszükségletének rövidítésére, a csődtörvény korszerűsítésére, a munkaerő-piac rugalmasságának fokozására és a jogérvényesítés erősítésére van szükség. A szabályozási feltételek javítása ráadásul nem igényel nagyobb ráfordítást, végrehajtható a közigazgatási reform keretében.

Felhasznált irodalom

- Balassa, B. (1964): The Purchasing-Power-Parity Doctrine: A Reappraisal. *Journal of Political Economy*, Vol. 72. December 1964, pp. 584–596.
- Bárdos, K. (2004): A tranzakciós költségek hatásának vizsgálata a hazai marhahús-szektorban. *Agrártudományi Közlemények*, 2004/13.
- Coase, R. H. (1937): The Nature of the Firm. *Economica* 4, pp. 386–405
- EBRD (1999): *Transition Report, 1999*, London, pp. 288.
- European Commission (2006): *Economic Forecasts, Spring 2006*, 162 oldal.
- European Council (2001): *Presidency Conclusions*. <http://europa.eu.int/eu/Info/eurocouncil/index.htm>. 2002. február 6-i állapot szerint
- Ferenczi Barnabás (2000): *Felzárkóznak-e a bérek is Európához?* Megjelent: Fazekas Károly (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 131–148. oldal.
- Havlik, P. et al. (2003): *Transition Countries in 2003: Reforms and Restructuring Keep the Global Economic Slowdown at Bay*. Research Report No. 297 of the Vienna Institute for International Economic Studies (WIIW), Vienna, July, pp. 94.
- Kalotay Kálmán (2003): *Működőtőke – válságban?* *Közgazdasági Szemle*, 2003. január, pp. 35–55.
- Kátay Gábor–Kovács Mihály András–Pula Gábor (2004): *A bérhányad hazai és nemzetközi összefüggései. Jelentés a pénzügyi stabilitásról*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- Kátay G.–Wolf Z. (2006): *Driving Factors of Growth in Hungary – a Decomposition Exercise*. MNB Working Paper, előkészületben.
- Kieser, A. (1995): *Szervezetelméletek*. Aula, Budapest
- Kovács Mihály András (2002): *On the Estimated Size of the Balassa-Samuelson Effect in Five Central and Eastern European Countries*. NBH Working Paper, No. 2002/5, The National Bank of Hungary, Budapest, pp. 46.
- Központi Statisztikai Hivatal (2003): *A külföldi működőtőke Magyarországon, 2000–2001*. Budapest
- Krugman, P. (1994): *Competitiveness – a Dangerous Obsession*. *Foreign Policy*, March/April 1994, Volume 73, No. 2.
- Majoros Pál (1996): *A nemzetközi versenyképesség fogalma és mérhetősége*. *Külkereskedelmi Főiskola Szakmai Füzetek*, jubileumi különszám, március, 17–30. oldal.
- McGuckin, R. H.–Ark Bart Van (2001): *Performance 2000: Productivity, Employment, and Income in the World's Economies*. The Conference Board Research Report, 1287–01–RR, 17 o.
- Magyar Nemzeti Bank (2006): *Elemzés a konvergenciafolyamatokról*. Budapest, 2006. december 12.
- Oblath Gábor–Pénzes Petra (2004): *A nemzetgazdaság nemzetközi versenyképessége: értelmezések, mutatók és néhány tanulság*. *Külgazdaság*, XLVIII. évf., 2. szám, február, 33–62. oldal.
- OECD (2001): *Economic Outlook, Volume 2001/1*, No. 70, December, pp. 254.

- OECD (2002): Economic Outlook, Volume 2002/2, No. 72, December, pp. 242.
- OECD (2003): Glossary of Statistical Terms. <http://www.oecd.org>, visited as of 1 August 2003.
- OECD (2006): Economic Outlook, Volume 2006/2, No. 80, December
- Podkaminer, L. et al. (2005): Back from the Peak, Growth in Transition Countries Returns to Standard Rate of Catching-up. Research Report No. 320 of the Vienna Institute for International Economic Studies (WIIW), Vienna, July, pp. 108.
- Samuelson, P. (1964): Theoretical Notes on Trade Problems. Review of Economics and Statistics, Vol. 46, March, 1964, pp. 145–154.
- Szabó László (2002): Uniós tagság és versenyképesség. Egy soktényezős statisztikai elemzés gazdaságpolitikai tanulságai. Kézirat. ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet. Budapest, 2002. december, 129 o.
- The Economist Intelligence Unit (2001): Worldwide Business Cost Comparisons. London, December, 2001
- Transition (2001): New Scoreboard of Economic Intelligence Unit Ranks Business Climates Across the World. Transition, July, August, September, 2001, pp. 47–48.
- UN ECE (2005): Economic Growth and Foreign Direct Investments in the Transition Economies. In: Economic Survey of Europe, No. 5.
- UNCTAD (2002): World Investment Report 2002. Transnational Corporations and Export Competitiveness. United Nations, New York and Geneva, pp. 354
- UNCTAD (2005): World Investment Report 2005. Transnational Corporations and the Internationalisation of R+D. United Nations, New York and Geneva, pp. 366.
- UNCTAD (2006). World Investment Report 2006. FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Economic Development. United Nations, New York and Geneva, pp. 338.
- WIIW (2005): Research Report, No. 314, Special Issue on Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe. Peter Havlik, Leon Podkaminer, Vladimir Gligorov et al.: Accelerating GDP Growth, Improved Prospects for European Integration. The Vienna Institute for International Economic Studies, March, 122 oldal
- WIIW (2006): Research Report, No. 328. Vladimir Gligorov, Leon Podkaminer et al.: Broad-based Growth Resilient to Global Uncertainties. The Vienna Institute for International Economic Studies, July, 117 oldal.

Jegyzetek

- 1 A magam részéről Krugman (1994) művétől eltérően értelmezhetőnek tartom a versenyképesség fogalmát makrogazdasági szinten is. Szerinte a vállalatok közötti piaci verseny rövid távon nullaösszegű játékként is felfogható (az egyik cég piaci részesedésének a nyeresége a másik vesztesége). Csak vállalatok mehetnek csődbe, nemzetgazdaságok nem, mert az országok közötti kereskedelem nem nullaösszegű játék, a nemzetközi kereskedelem bővüléséből mindegyik ország profitál. Ezért a versenyképesség makroökonómiai szinten nem releváns fogalom.
- 2 A külföldi működőtőkevonzó-képesség nem azonos a külföldi működőtőke beáramlásával. Ez utóbbit az előbbtől független véletlenszerű és külső tényezők is befolyásolhatják.
- 3 Ezt az összefüggést számszerűsítve részletesen vizsgálja: McGuckin–Ark, Bart van (2001).
- 4 A foglalkoztatási ráta a foglalkoztatottaknak a munkaképes korú népességhez viszonyított aránya.

- 5 Az angol szövegben a *governance* szó szerepel. Ez eredetileg vállalatirányítást jelent, de itt az állami szerepvállalásról, irányításról van szó abban az összefüggésben, hogy az állam milyen gazdasági környezetet alakít ki és tart fenn a vállalati szféra számára.
- 6 A felmérésben Magyarországon kívül a következő országok szerepeltek: Egyesült Államok, Japán, NSZK, Egyesült Királyság, Belgium, Svédország, Franciaország, Hollandia, Kanada, Olaszország, Spanyolország, Ausztrália, Argentína, Hongkong, Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr, Venezuela, Oroszország, Mexikó, Brazília, Dél-afrikai Köztársaság, Csehország, Lengyelország, Malajzia, Chile, India, Kína, Thaiföld és Indonézia.
- 7 A tíz kategória: politikai környezet, makrogazdasági környezet, piaci lehetőségek, vállalkozási és versenypolitika, a külföldi működőtőke-beruházásokkal kapcsolatos politika, külkereskedelmi és devizakorlátozások, adók, finanszírozás, munkaerőpiac, infrastruktúra. A modellben a felsorolt tényezők alapján 70 mutatószámot alkottak, részben múltbeli tendenciák jellemzésére, részben a jövőbeli lehetőségekre. A mutatószámok fele kvantitatív jellegű, az EIU 1995 és 2000 közötti időszakra vonatkozó adatbázisából, illetve a 2001 és 2005 közötti időszakra vonatkozó előrejelzéseiből származó adatokon alapul. A mutatószámok másik felének alapját az EIU üzleti felmérései képezik.
- 8 A termelés tőkeintenzitásának emelkedése együtt jár a gazdasági felzárkózással. Magyarország tőkeintenzitása nagymértékben marad el a fejlett országokétól.

Viszt Erzsébet

GLOBÁLIS KIHÍVÁSOK – REGIONÁLIS VÁLASZOK¹

A tanulmány célja, hogy megkísérelje áttekinteni a fenti témakör szempontjából valamelyest is relevánsnak tekinthető fogalmakat és elméleteket. A folyamat, mely a regionális innovációt napjainkra a közgazdasági gondolkodás vezérszavai közé emelte, nem más, mint annak felismerése, hogy a globális versenyképesség egyéb tényezőkhöz képest egyre inkább az innovációra épül. Ez olyan következtetéseket sugallhat, hogy bizonyos, meghatározható gazdaságpolitikai lépések megtételével létrehozhatók olyan, markánsan innovatív természetű régiók, mint pl. az Egyesült Államok-béli Szilikonvölgy. Ugyanakkor a ható tényezők zavarbaejtő sokasága, az egyes régiók jellegének és tradícióinak különbözőségei, valamint az összehasonlíthatóság szükségszerű korlátai rendkívül nehezítik annak megítélését, hogy külső eszközök egyáltalán alkalmasak lehetnek-e egy ilyen típusú fejlődés generálására és ösztönzésére, vagy az ilyen ambíciók eleve illuzórikusak. Az alábbi rövid történeti áttekintéssel érzékelhetővé szeretném tenni azokat az okokat és módokat, amiért és ahogyan az innováció – annak tényleges és potenciális regionális vonatkozásaival együtt – a közgazdasági gondolkodás és a gazdaságpolitika fókuszpontjába került. Ezt követően megkíséreltem levonni a gazdaságpolitika számára adódó főbb következtetéseket.

A regionális dimenzió térnyerése: hogyan és miért?

Napjainkban annak vagyunk tanúi, hogy a fejlett regionális gazdaságok versenyelőnye a tradicionális termelési tényezők költség-szintjével szemben egyre inkább a tudás által indukált innovációra épül. Ez azzal magyarázható, hogy az újonnan iparosodó országokban a föld és a munkaerő jóval olcsóbban állnak rendelkezésre mint az „első világ” gazdaságaiban, és így itt a szabványos termékek tömeges előállítására ma már jóval olcsóbb, mint az utóbbiakban. Ugyanakkor az „első világ” gazdaságai jelenleg olyan, fejlett, tudást előállító rendszerek birtokában vannak, melyek képesek arra, hogy az új elgondolások töretlen áramlását adott feltételek mellett piacositva új termékekkel, technológiákkal, szolgáltatásokkal és szervezeti formákkal lépjenek színre. Ilyen módon napjainkra a **tudás és annak piacositott formája, az innováció** a fejlett gazdaságok exportképességének pillérévé vált. A szakmai irodalom egyre erőteljesebben tükrözi azt a felis-

merést, hogy az externális – azaz a vállalati szférán kívüli – **tudás felgyülemlése és kiáramlása („spillover of knowledge”)** jelentős szerepet játszik az innováció és a gazdasági fejlődés alakulásában (Krugman, 1999). Az elméleti konklúziókat növekvő mértékben alátámasztó gyakorlati tapasztalatok azt látszanak igazolni, hogy a **knowledge spillover** a jelenség forrásának térbeli közelségében koncentráldódik, azaz regionális dimenzióval rendelkezik (Anselin–Varga–Ács, 1997). Kérdés, hogy a „spillover” jelensége milyen okok folytán és milyen úton fejt ki hatását.²

Bár a regionális innovációs rendszerek kérdésével a szakirodalom már a kilencvenes évek eleje óta foglalkozik (l. Cooke, 1992), a politika érdeklődése ez iránt viszonylag újkeletű. **Lundvall**, az ezirányú gondolkodás kezdeményezőinek egyike a regionalitás kérdéseit a globalizáció és a regionális hálózatok szemszögéből közelítette meg. Álláspontja szerint azonban az innováció regionális vonatkozásai hatékonyság szempontjából a nemzeti vonatkozásokhoz képest csak csekély jelentőséggel bírnak még az olyan, földrajzilag lehatárolt folyamatok tekintetében is, mint a **csendes, vagy gyakran használt kifejezéssel: rejtett tudás (tacit knowledge)** cseréje (Lundvall, 1992). Feltételezése szerint a transznacionális innovációs együttműködés jelentősége potenciálisan felülmúlja a nemzeti szintű interakcióban rejlő lehetőségeket, míg a regionális folyamatok erre nem képesek.

A tudás fogalmának összetett természete szükségessé teszi annak meghatározását, hogy a tudásnak mely típusai bírnak jelentőséggel az innováció szempontjából, valamint hogy ezek a tudás-típusok mennyiben rendelkeznek térbeli implikációkkal. A meghatározást és osztályozást célul tűzők közül a jelek szerint **Polányi** az, akinek a legáltalánosabb elfogadottságú meghatározást sikerült megadnia, és pedig az **explicit vagy kodifikált tudás (explicit or codified knowledge)**, és a **csendes (rejtett) tudás (tacit knowledge)** megkülönböztetésével. A tudásnak e két típusa közötti különbséget egyrészt a formalizáltság szintje határozza meg, másrészt pedig az, hogy a tudás keletkezése mennyiben követeli meg generálójának fizikai jelenlétét a folyamat során. A kétféle tudás között természetesen nincs éles válaszfal, – olyan összefüggő sávban helyezkednek el, melynek egyik végét a teljes mértékben explicit és rögzített tudás, míg másik végét a tudás teljes mértékben kodifikálatlan, lappangó formája zárja le (Simmie, 2003).

A csendes tudás egyik alap-pillére, a horizontális szociális hálók személyes kapcsolataira épülő **kölcsönös bizalom** szintén a csendes tudás térbeli korlátozottságára utal. A kapcsolódó fogalmak közül a legfontosabbak a beágyazottság (**embeddedness**), az **új ipari körzetek**, az **innovatív milió**, a **hálózat-építés (networking)**, a **tanuló régiók**.

Látnunk kell ugyanakkor, hogy a tudás olyan erőforrás, amelynek alkalmazására nem szükségszerűen, hanem esetlegesen, és időnként erősen különböző módon kerülhet sor. A **tudás és a gazdasági versenyképesség közötti kapcsolat egyik, és pedig kulcs-fonossággal bíró láncszeme az innováció**. **M. E. Porter** megfogalmazása szerint „a fejlett nemzetek jövőbeli prosperitása egyre inkább az innováción, azaz az új technológiák, új termékek és új eljárások **sikeres** kifejlesztésén és kommercializálásán múlik.” (Porter, 2001).

Lundvall álláspontját megcáfolva Porter rámutatott, hogy az **Egyesült Államok innovációs versenyelőnye a klaszterekre épülő regionális és lokális innovációs rendszerek létéből fakad**. Különösen érvényes ez az **újjgazdaság** olyan szektoraiban, mint pl. a biotechnológia és az információs és kommunikációs technológiák (ICT) Massachussetsben és Kaliforniában, vagy az „új média” vonatkozásában az olyan nagy, városi körzetekben, mint Hollywood, Los Angeles, vagy a New York-i Silicon Alley (l. Cook, 2001). Mára látható, hogy a globalizáció mind lehetőségeit, mind következményeit tekintve térbelileg egyenetlenül fejti ki hatását, és a közgazdasági gondolkodásnak erre reflektálnia kell. A kívánatos új megközelítési mód kialakításához az alábbiakat kell tekintetbe vennünk (Dobson, 2004):

- **napjainkban a globális versenyképesség a gazdasági régiók szintjén határozódik meg;**
- **a versenyképesség alapja a régiós erőforrások hatékony egyedi kombinációjának megtalálása;**
- **a régiós erőforrások globális versenyképességre váltásának kulcstényezői az innováció és a vállalkozás.**

Az innovációs alapú fejlődés megértéséhez az **ipari körzet** és a **klaszter** fogalma adják a kiindulás alapját. Mindkét esetben azt látjuk, hogy egymáshoz térbelileg is kapcsolódó, a feladatok meghatározott körére specializálódó vállalatok egymás közelében és kölcsönös függőségében működnek, és ez mind vevői, mind eladói minőségükben minimalizálja tranzakciós költségeiket. **A tudás (a formalizált és a csendes tudás) és a tapasztalatok cseréje a regionális munkaerőpiac és a munkaerő mobilitása révén valósul meg**, bővítve az innovációs potenciált. Míg a **hagyományos klaszterek** kifejezetten innováció-orientáltak, az **innovatív klaszterek** természetükből fakadóan eleve új termékeken és technológiákon alapulnak, és ez által magasabb fejlettségi szintről indulnak. Az idő múlásával azután az innovatív klaszterek tradicionális klaszterekké válhatnak, különösen, ha a rutin és a külső tényezők útját állják a folyamatos megújulásnak.

A Council on Competitiveness (USA) egy 2001 évi jelentésében (Porter, 2001) a regionális versenyképesség megítélésének jelentős megváltozásáról ad számot. A jelentés szerint számos régióban változatlanul a bérek alacsony szinten tartására, az adók csökkentésére, és az új cégek letelepedésének pénzügyi eszközökkel való ösztönzésére helyezik a hangsúlyt. A Council on Competitiveness álláspontja szerint ez a stratégia zsákutcába vezet, mivel a bérek alacsony szinten tartása az olcsó munkaerő és természeti erőforrások tág határok közötti (globális) elérhetősége folytán nem vezet a versenyképesség javulásához, ugyanakkor alacsony szinten konzerválja az életszínvonalat. A pénzügyi ösztönzőket a versenytársak könnyen semlegesíteni tudják, nem beszélve arról, hogy a zsugorodó adóbevételek korlátozzák a képzési, és az infrastruktúra fejlesztését szolgáló kiadásokat. Amennyiben a cél a régió prosperitásának növelése, úgy a Tanács álláspontja szerint a termelékenység-növekedés folyamatosságának fenntartását kell célul kitűzni, ami egyúttal a versenyképesség legfőbb tényezője. A terme-

lékenység folyamatos növelése az alábbi öt elv megértését és alkalmazását kívánja meg:

- a termelékenység alakulását nem a régió belüli vállalatok ágazati hovatartozása határozza meg, hanem a verseny mikéntje, – a feladat nem a győztesek kiválasztása, hanem az általános felfejlődés és a termelékenység növelése;
- a termelékenység legfontosabb forrásai nem öröklöttek, hanem azokat meg kell teremteni, – a megoldás nem a jó földrajzi elhelyezkedés, a természeti erőforrások vagy a rosszul fizetett munkaerő által nyújtott lehetőségek kiaknázása, hanem az, hogy ezt az eszköztárat intellektuális tőkére és hozzáadott értékre váltsuk át;
- a régió prosperitásában az összes ottani ágazatnak és erőforrásnak szerepe van, és a kizárólagosan a régió belüli keresletet ellátó szolgáltatások és infrastruktúra is jelentősen befolyásolhatják az exportáló ágazatok eredményességét;
- a termelékenység növekedésének alapja a folyamatos innováció, – az innováció nem csupán a tudományos eredményességet jelenti, hanem a tudásnak különböző piaci termékek, folyamatok és szolgáltatások formájában történő megtestesülését;
- „low-tech” ágazatok nem léteznek, csupán elmaradott technológiát alkalmazó vállalatok, – az innováció bármely iparágban képes előmozdítani a termelékenység növekedését, következésképpen a high-tech ágazatokra való kizárólagos koncentráció a regionális versenyképesség jelentős tartalékainak mellőzéséhez vezethet.

Michael Porter az, akinek fent idézett műve elméleti alapokat nyújtott a gazdasági fejlődés új megközelítésének kialakulásához és elterjedéséhez, különös tekintettel arra, hogy

- míg a központi fiskális és monetáris politika a gazdasági tevékenységet a gazdaság egészének szintjén igyekszik ösztönözni, addig a régiók szintjén végbemenő innováció az, ami a termelékenységnövelést elősegítő új elgondolásokat, termékeket, szolgáltatásokat és technológiákat a gazdaság véráramlásába juttatja;
- bármely régióban az egymáshoz kölcsönösen kapcsolódó iparágak erős és versenyképes klaszterei adják a regionális innováció és termelékenységnövekedés hajtóerejét, megteremtve ez által az alapot a régióban élők életszínvonalának emelkedéséhez.

Bár a klaszterek – ezek az egymáshoz kölcsönösen kapcsolódó és földrajzilag is egymás közelségében lévő vállalatok – specializációjukat, összetételüket, és együttműködésük intenzitását tekintve egyaránt nagymérvű eltéréseket mutatnak, Porter megállapítása szerint közös abban, hogy többféle módon is ösztönzik a versenyképességet és innovációt

Fel kell hívnunk mindezzel kapcsolatban a figyelmet egy másik, iskolateremtő amerikai közgazdász, **Richard Florida** munkásságára. Florida a **kreativitásnak a versenyképesség alakulásában játszott kulcsszerepe** hangsúlyozásával járult hozzá az újfajta gondolkodáshoz. Érvelésének főbb elemei a következők (Florida, 2002):

- elsősorban azok a regionális gazdaságok számíthatnak sikerre, amelyek az alkotóképességgel rendelkezőket a hely adottságaira építve magukhoz tudják vonzani;
- ilyen adottságokat jelent más kreatív emberek jelenléte, a fejlett technológia hozzáférhetősége és a közösségnek a különbözőségekkel és mássággal szembeni toleranciája. Számít természetesen maga a hely is, és elsősorban a kreatív emberek számára a városban és annak környezetében egyaránt minőségi életet kínáló helyszínek válhatnak a gazdasági versenyképesség új központjaivá;
- egyes, az „**újgazdaság**”-hoz kötődő hivatások és foglalkozások elismertsége vezetett annak a **kreatív osztálynak** a kialakulásához, amely ma a versenygazdaság mozzgatója. A számítástechnika és matematika, az építészet, a mérnöki tudományok, a társadalomtudományok, a képzés és művelődés, a művészetek, a design, a szórakoztatóipar, a sport és a média prominens művelői alkotják ennek az új osztálynak a gerincét.

Florida a versenyképességgel és innovációval foglalkozó összes munkájában megkülönböztetett figyelmet szentel a **vállalkozói rétegnek, mint egyrészt az innováció és kommercializálás, másrészt a régió adottságai és versenyképessége közötti kapocsnak**. Florida által kreativitási centrumként idézett városi régiók például Austin, San Francisco, Seattle, Raleigh Durham. Az ilyen sikeres régiók által jelentett kihívásra a globális piac bármely más régiója az alábbi két válasz egyikét adhatja:

- az első ezeknek a régióknak a lemásolása, többnyire a sikertényezők ismeretének szinte teljes hiányában;
- a másik lehetőség az adott régió gondos elemzése, azoknak a kritikus adottságoknak és kulcs-klasztereknek az azonosítása, amelyekre a versenystratégia alapozható.

Az első megközelítés könnyen valamilyen követendőnek ítélt gazdaságpolitika meghatározott eszközeire támaszkodó központi (politikai) beavatkozás iránti igény forrásává válhat. A következő fejezetben röviden áttekintjük az ilyen törekvésekben rejlő lehetőségeket és veszélyeket.

A gazdaságpolitika: indokok, korlátok, lehetőségek

Abból eredően, hogy – a klaszterekhez hasonlóan – **innovatív régiókat vagy ipari körzeteket nem lehet létrehozni**, mivel azok a helyi adottságok és piacon kívüli tényezők keretei között a piaci erők közjátéka eredményeként, spontán úton jönnek létre, az **evolucionista megközelítés** tűnik legalkalmasabbnak a regionális innovációban rejlő lehetőségek felmutatására (eltérően a neo-liberális vagy keyneziánus megközelítéstől).

A változásokat azoknak fokozatosságából, és az érvényesülésüket gátló tényezőknek a szempontjából kutatva az evolucionista közgazdászok előszeretettel alkalmaznak olyan fogalmakat, mint az intézményi merevség, a rutin, a korlátozott racionalitás, melyeknek oka zömmel nem más, mint **az intézmények letapadása, vagy hozzátapadása (institutional lock-in)** a létrehozásukat annak idején kiváltó feltételekhez. Logikus a kérdés, hogyan is küzdjön meg a politika ezekkel a tehetetlenségi erőkkal.

Az evolucionista közgazdaságtan hangsúlyozza továbbá a bizonytalan és váratlan fejleményeknek a gazdasági életben nemritkán játszott döntő szerepét, rámutatva a változások helyének és időpontjának bizonytalan előrejelezhetőségére. Egyes vélekedések szerint „**az evolucionista gondolkodás implicit módon a be nem avatkozás mellett rejtett érvelést képvisel**” (Dalum, 1992) – azaz a politika cselekvési tere erősen szűkre szabott. Nincsenek sablonok és másolható modellek, a „**fentről lefelé**” típusú modellezés (**top down models**) kerülendő. Az innováció előmozdítását a régió meglévő potenciáljára kell alapozni, és nem a hasonlóságok, hanem a különbözőségek azok, amire az innovációs politikának támaszkodnia kell. Ez olyan, „**lentől felfelé**” (**bottom-up**) stratégia követését jelenti, amely a **szubszidiaritás** elvét követve a **devolúció** eszközével – azaz a döntési hatalmat a lehetséges legnagyobb mértékben a helyi önkormányzatokra átruházva – az adott régió igényeihez és erőforrásaihoz igazodik.

A fentiek fényében a pusztán a K+F tevékenységre építő regionális innovációs politika túlságosan szűk spektrumúnak tűnik, és így az annak intenzitására alapozott becslések könnyen félrevezethetnek. Ha valamely régió innovativitását a K+F sűrűsége helyett egyéb mutatókra támaszkodva próbáljuk megbecsülni, – mint pl. a „high-tech tevékenységek fontossága” vagy a „kreatív munkaerő szerepe” – akkor könnyen teljesen eltérő rangsorhoz juthatunk (Boschma, 2004). Így például az a fejlesztéspolitika, melynek célja az, hogy a **lakókörnyezet feljavításával, kreatív élhetőséget kínálva** a régiót a kreatív munkaerő számára vonzóvá tegye, semmilyen esetben nem jár pénz-pocsékolással és meglehet, hogy jobb eredményeket produkál, mint a K+F erőfeszítések koncentrálása. Annál inkább is így van ez, mert a célpont mozgásban van, és mire a lövedék eléri a meghatározott pontot, a fejlődés már sokszor egészen más utakat jár.

Látni kell ugyanakkor, hogy a központi beavatkozás több esetben is indokoltnak tekinthető. A beavatkozás indokoltságának tipikus esete a piaci kommunikáció zavaraiából fakad. Fakadhat a megoldás ilyen esetben akár a piac működéséből, akár gazdaságpolitikai beavatkozásból, ha a jövőbeli tranzakciónak mind a tárgyát, mind az árát illetően kölcsönös megegyezés jön létre, úgy a piac

képes a kereslet és kínálat tökéletes összhangjának megteremtésére. Ha azonban a tranzakció tárgya a tudás vagy az innováció, a piac már nem feltétlenül működik tökéletesen. A tudáshoz és innovációhoz kapcsolódó bizonytalansági tényezők folytán a gazdasági és politikai szereplők az áron és hatalmi pozícióin túlmenő szempontok érvényesítésére is törekedhetnek, ugyanakkor egyrészt a piac, annak hagyományos értelmezésében, másrészt az állam, hierarchikus mivoltából adódó lineáris és formális kommunikációjával egyaránt alkalmatlannak bizonyulhatnak az ilyen törekvések integrálására. A piac nem feltétlenül képes az új termékek, technológiák, a kibontakozó vállalkozói potenciál, stb. gazdasági értékének megítélésére. A piacnak ez a fogyatékosága annak ellenére szolgálhat valamely központi beavatkozás, – mint pl. az **általánosan alkalmazott adócsökkentés** – igazolásául, hogy a jövőt – a piachoz hasonlóan – a politikusok sem képesek megmondani. Hasonlóan indokoltnak tűnhet a beavatkozás az új vállalkozási kezdeményezések védelmét illetően is (amíg azok piacképesé nem válnak).

Állami beavatkozást indukálhatnak továbbá a környezetvédelmi és szociális feladatok is, melyekkel kapcsolatban a piac általában érzéketlenséget mutat.

A fenti típusú problémák többnyire kezelhetők a spontán piaci erők és az állami beavatkozás közötti tág tartományban. A tudásnak azonban más a természete. Különösen így van ez a **csendes tudás (tacit knowledge)** vonatkozásában, amelynek átadásakor – az információtól és a kodifikált tudástól eltérően – a távolság korlátozó tényezőként jelenik meg. Ebből fakadóan a hagyományos piac és az állami hierarchia ellentétére épülő megközelítés nem képes ennek a problémának a kezelésére. A tudás csendes formájának általánosan tulajdonított fontosság mind a régiók, mind az azokban ténykedő **KKV (SME)** szektor vonatkozásában a **knowledge spillover (a tudás felgyülemlelése és intenzív kiáramlása)** jelenségének térbeli korlátozottságát húzza alá. A regionális innovációs rendszer a tudás elterjedését és az interaktív tanulást annak komplexitásában közelíti meg. Hangsúlyt kapnak a személyes kapcsolatok, a tevékenységek komplementaritása és a történelmi vonatkozások, azonosítva a régió specifikumát és az ott működő KKV-k profilját, biztosítva a régióknak az identitást. Az innováció által támasztott követelmények feltérképezése az érdekelték egymáshoz való közelségét és folyamatos interakcióját kívánja a tudás csendes, rejtőzködő potenciáljának kiaknázása érdekében. Helyi **beágyazottságukból (embeddedness)** eredően a régió KKV-i kitüntetett szerepet játszanak a tudás eme típusának elterjesztésében, gyarapításában, és kommercializálásában. A **kapcsolati hálóik építése (networking), az interaktív tanulás, és a munkaerő vándorlása** képezik az innováció folyamatának fő elemeit.

„A KKV szektornak az innováció szempontjából történő vizsgálata a következő jellegzetességeket tárja elénk: a KKV-k erőforrásai korlátozottak, és a környezetük megértéséhez és az ahhoz való aktív alkalmazkodáshoz külső orientálásra van szükségük, az innovációval pedig többnyire csupán informális keretek között foglalkoznak. Ezért a régió gazdasági erejének és a KKV-k innovativitásának növelését célként megfogalmazó innovációs politika fő lehetősége a vállalatokon, valamint a régióknak belüli interaktív tanulás előmozdítása. Ez a politika részéről is a beavatkozások interaktív módját követeli.” (Nauwalers–Wintjes, 2000).³

Az olaszországi Emilia Romagna jól példázza a régió társadalmi vagy civil tőkéjére épülő horizontális hálózatokban rejlő jelentős potenciált:

Az Emilia Romagna régió a dinamikus ipari körzeteknek egy erős civil társadalom keretei között létrejött olyan konglomerátuma, amelynek kereskedelmi tradíciói túlnyúlnak az országhatárokon. A körzetben számos, a középkorban alapított egyetem is található. Ezek az egyetemek a civil társadalomnak nyilvánvalóan fontos elemei, az iparral való együttműködésük azonban elhanyagolható. A régió számos, középméretű és kisebb városát mélyen gyökerező polgári függetlenség, erős ipari tradíciók, és hagyományos külkereskedelmi orientáció jellemzi. Az ipari struktúrát jól-megalapozott képzési központok támogatják. A régió vállalatainak több mint 90 százaléka a KKV szektorhoz tartozik. E cégek intenzív együttműködése igen erősen támaszkodik a hagyományos családi és közösségi kapcsolatokra, sikerrel piacositva ezt az egyébként áruba nem bocsátható tényezőt. Speciális paradoxonként Emilia Romagna ipari körzeteinek a regionális innovációs rendszerhez való kapcsolódása kifejezetten marginálisnak mondható: fogyasztási cikkekre és hagyományos beruházási javakra koncentrálódik, a kutatási eredményekre épülő tevékenység elhanyagolható mértékű. Meg kell itt említeni, hogy a kutatási ráfordítások országos viszonylatban sem érik el a GDP 1 százalékát. Ezeket a körülményeket a politika nem hagyhatta figyelmen kívül, és a regionális innováció előmozdítása érdekében az alábbi lépésekre került sor (Bianchi–Ramaciotti, 2003):

- az innováció, a technológiai transzfer és a kutatási támogatás regionális szintű törvényi szabályozása;*
- a regionális ügynökség innováció-orientált átszervezése a regionális testületek, az egyetemek, az állami kutatóhelyek és a különböző kompetens társulások konzorciumának formájában;*
- speciális program kidolgozása a kutatási **spin-off**, azaz a születő kutatási eredményeket új vállalkozások létrehozásával kommercializáló tevékenységgel kapcsolatban.*

Emilia Romagna esetében a fő kérdés úgy fogalmazható meg, hogy mennyiben lehetséges (ha egyáltalán) egy hagyományos ipari körzetnek új, kutatásokra épülő spin-off klaszterekkel történő kiegészítése.

Jelen dolgozat szempontjából a „**Harmadik Olaszország**” névvel is illetett Emilia Romagna azért is érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert itt közvetlenül azonosíthatók a régió sikerének **puha, nem mérhető tényezői**, valamint azok a **tehetetlenségi erő**k, amit egy régi, gazdag, és zárt társadalom szükségszerűen magában hord. Ezek a tényezők mindenütt kifejtik hatásukat, de többnyire jóval közvetettebb, nehezebben nyomon követhető módon.

Egy, Németország három, az innováció helyi feltételeit illetően egymástól erősen eltérő régióját vizsgáló komparatív elemzés (Fritsch–Franke, 2004) – egyéb célkitűzéseitől itt eltekintve – a regionális „knowledge spillover” jelenségének kutatása során az esetek zömében nem talált racionális magyarázatot azok ke-

letkezésére. A puha tényezők értékelésének problémáival szembesülve a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy amennyiben ezek a puha hatótényezők egyáltalán jelen vannak, úgy jelenlétük olyannyira „atmoszférikus”, hogy az adott kutatás módszere alkalmatlan az azonosításukra.

Más oldalról kérdőjelezi meg az általánosíthatóságot az, a németországi, svájci, és hollandiai tapasztalatokat összehasonlító tanulmány (Prange, 2002), amelynek következtetése szerint nem érvényes az a kutatói körökben általánosan elfogadott vélekedés, hogy a kisebb méretű és/vagy nagyobb mértékben decentralizált államok jellemzően aktívabbak az innovációs politika terén. A szerző rámutat arra, hogy a négy vizsgált feltétel (úgy mint a tudományos és kutatási rendszer koncentrációja, a politikai rendszer vertikális tagoltsága, az európai integrálódás mértéke, és a régió adottságai), ország-specifikus szerkezete ehhez a feltételezéshez képest egészen eltérő mederbe terelheti a regionális innovációs politikát. Ezeket a feltételeket vizsgálva érthetővé válnak azok a különbözőségek, ahogyan a három szóban forgó ország a növekvő globalizációs nyomásra reagált. **A fő konklúzió úgy összegezhető, hogy a hasonló külső nyomás a három vizsgált országban kifejezetten eltérő változásokat indukált.**

A fenti esetek egyrészt a puha faktorok fontosságát, másrészt a meghatározó erejű körülmények diverzitását hangsúlyozzák. Az előbbi nagyrészt kívül esik a politikai kezelhetőség körén, az utóbbi pedig az általánosíthatóság korlátaira utal, ami a politikától intelligenciát, annak szereplőitől pedig önkorlátozást követel. A műszaki fejlődés folyamatába történő állami beavatkozást többen is megkérdőjelezi (Dreher, 1997) és felmerül a kérdés, hogy az államnak mennyiben van autoritása ahhoz, hogy az innováció folyamatába beavatkozva részben vagy egészen helyettesítse vagy semlegesítse a piac szervező potenciálját. Az ilyen beavatkozások piaci torzulásokhoz és a közpénzek pocskolódásához vezethetnek. **Ideális esetben az állami szerepvállalásnak a megfelelő jogi és intézményi keretek létrehozására kell korlátozódnia, és a kormányzatnak – mind országos, mind regionális szinten – tartózkodnia kell az innováció támogatásától, amennyiben a piaci erők a szóban forgó feladat megoldására önmagukban is képesek.**

A prezentált esetekhez hasonlóan a nemzetközi szakirodalom egésze az **evolucionista megközelítés irányába történő elmozdulást** tükrözi, különösen, ami az Egyesült Államokat illeti. Véleményem szerint San Diego példája rászolgál a kissé részletesebb bemutatásra.

Az Egyesült Államok-beli San Diego (az USA és Mexico közös határának csendes-óceáni végpontjánál elhelyezkedő térség) mára az ország leginnovatívabb régiói közé emelkedett. Az elmúlt tizenöt év során a mindaddig a hadiipar, a turizmus, és az ingatlanszektor által dominált régió az akadémiai kutatások és high-tech iparágak jelentős központjává vált. Egy átfogó kutatás (Walshok–Furtek–Lee–Windham, 2002) három, kulcsfontosságúnak tekintett tényezőtől kiindulva vizsgálja ezt a folyamatot, és pedig:

- *a szellemi tőkének a régióban történő felhalmozódása;*
- *a katalizátor szerepét betöltő üzleti és pénzügyi struktúra jellege és kiterjedtsége;*
- *a munkaerő szakértelme és tudása.*

A szerzők bemutatják azt a folyamatot, amelynek során non-profit kutató-intézetek jelentős kutatási klasztereket hoztak létre, valamint azt, ahogyan ezek a klaszterek a műszaki orientációjú üzleti és professzionális réteg képviselőivel partneri viszonyban megteremtették ezt a hármas feltételrendszert. Míg a sikertörténet egyes elemei a régió specifikus adottságaiból és történelméből fakadnak, egyéb kulcs-tényezői vélhetően általános érvényűek.

A lokális jellegű, egyedi tényezők a következők:

- először is **a hely adottságai**, azaz az életnek a földrajzi elhelyezkedéshez kötődő minősége, ami a szellemi tőke „odacsábítása” szempontjából döntő jelentőségű. Az azonban, hogy San Diegot igen eltérő ízlésű emberek is vonzó helynek tartják, önmagában természetesen nem elégséges egy ugrásszerű fejlődés beindulásához;
- **az újítók és vállalkozók alap-csapatának kialakulása**. E tekintetben **Jonas Salk döntése** adta meg az indító lökést, mikor is idehelyezte kutatási központját. Döntését a hely természeti szépsége és a földterület elérhetősége motiválták. A döntés folytán nagy számban találtak itt alkalmazást magasan képzett kutató-biológusok, és a régió identitása eleve eszerint határozódott meg;
- az intellektuális tőke ideáramlását felgyorsító **„hólabda-effektus”** kialakulásához az jelentette a következő lépést, hogy a Kaliforniai Egyetem (University of California) kampuszt létesített a régióban. Az ígéretes újszerűség, az interdiszciplináris munka lehetősége és a függetlenség rendkívüli mozgósító erőnek bizonyult. A kutatóintézetek a legjobb tudósokat hozták ide, akik közül később sokan új cégeket alapítottak, vagy segítséget nyújtottak azok beindításához;
- San Diego kultúráján erősen érződik határváros mivolta, hagyományosan erős a vállalkozó szellem, a **régi, családi szálakra épülő üzleti berendezkedésnek pedig nyoma sincsen**. Mindez megkönnyítette, hogy az üzleti közösségen belül innováció-orientált, új kapcsolati hálózatok alakuljanak ki. A tartós siker feltétele, hogy a szervezetek folyamatosan újító „super team”-eket hozzanak létre. San Diegóban létrejöttek ezek a kutatókból, befektetőkből, ügyvédekből, könyvelőkből, managerekből, és marketingesekből álló csapatok. Így néz ki az a gépezet, ami a regionális innovációt nagy erővel mozgatja.

A régi, családi kapcsolatokra épülő üzleti berendezkedés hiányának itteni siker-tényezőként való idézését Emilia Romagna esetével összevetve – ahol is a siker éppen hogy e tényező erős jelenlétére épül – látnunk kell az **értékek relativitását, valamint a régiók egyediségét és másolhatatlanságát**.

A kutatás keretében a San Diego régióban készített interjúk az olyan, puha vagy véletlenszerű tényezők azonosításához is hozzájárultak, mint amit pl. az a vélemény fejez ki, hogy „egy iparág (történetesen a hadiipar) egy csapásra történő elvesztése kikényszerítette, hogy a versenyképességre és új iparágakra koncentráljunk”, vagy pl. a vállalkozások viszonylag **kompakt elhelyezkedése**, vagy egy igen értékes cikknek, a **bizalomnak, és egymás kölcsönös támogatásának** a ré-

giót jellemző kultúrája. Informatív a régió szolgáltatóinak **üzleti katalizátorként** való említése is, különös tekintettel arra, hogy azok jelenléte mostanára elérte a **kritikus tömeget**.

A fenti észrevételek aláhúzzák **azt a következtetést, hogy egyes tényezők tér- és időbeli egybeesése általában hosszabb távon fejt ki hatását, mint amire a központi tervezés képes** (Koschatzky, 2004). Ez természetesen nem azt jelent, hogy a gazdaságpolitikai beavatkozások teljességgel mellőzendők. San Diego esetében a **CONNECT szerepe** és tevékenysége képes érzékeltetni azt az adekvát és hatékony gazdaságpolitikát, amelyet a szolgáltatók (mint pl. a szabadalmi ügyvivők és üzleti tervezők) kritikus tömegének elérése az „**innováció társadalmásításával**” intézményesített formában is lehetővé tesz.

Bár a sikeresebb klaszterek lemásolásának kísérlete nyilvánvalóan kudarchoz vezetne, egyes, az azok létrejöttét ösztönző eszközök átvétele nagyon is ígéretes lehet. Ilyen modell-értékkel rendelkezik a **CONNECT**, aminek mintájára már két hasonló intézmény létesült magában Kaliforniában, és követték a példát Hawaii, New Yorkban, és hét másik államban is.

A **CONNECT**-et San Diego üzleti és egyetemi vezetői rétege hozta létre 1985-ben azzal a szándékkal, hogy elősegítsék az olyan típusú kapcsolatok, szociális hálók, és üzleti szolgáltatások ugrásszerű kialakulását, amelyek mindaddig nem álltak az induló vállalkozások rendelkezésére. A kezdeményezés eredete – és az emberek ilyen irányú erős elkötelezettsége – az 1980-as évek elején és derekán San Diegóban bekövetkezett zűrzavaros helyzetre vezethető vissza. Az UCSD (University of San Diego, California) törzsgárdája a régió gazdaságának felélénkítése céljából interjúkat és kerekasztal-találkozókat szervezett, melyek során számos, az egyetem és a közösség ez irányú együttműködését előmozdító kreatív ötlet látott napvilágot. A **CONNECT** létrehozására az egyetemi kutatók, a magánszektor vezető tisztviselői, és a professzionális üzleti szolgáltatók képviselőinek kimerítő konzultációit követően került sor. A **CONNECT** költségvetését teljes egészében a rendes éves tagok (több mint 1000 cég és vállalat) fedezik. Az évek során az alábbi esemény-sorozatokra került sor:

- **a vállalkozók és kutatók közös találkozási** egymás jobb megismerésének érdekében;
- a befektetők figyelmének felkeltését célzó **pénzügyi fórumok**;
- ún. „**ugródeszka programok**,” melyek keretei között évente kb. 50 új, ígéretes üzleti-technológiai tervvel induló vállalkozás felkészítése és fejlődésük figyelemmel kísérése történik;
- a **Leginnovatívabb Termék Díj** odaítélése az azt kiérdemlő helyi cégeknek. Ez egyúttal a régió sikerének megünneplését is jelenti.
- **továbbképző programok**.

A méltán egy hatalmas innovációs klaszternek tekinthető San Diego régió története segíti **Florida** már érintett nézeteinek mélyebb megértését az olyan fogalmakat illetően, mint a **kreatív osztály**, az **innovatív milió**, vagy az **újjgazdaság**. Közvetve rávilágíthat San Diego esete azokra a különbségekre is, ame-

lyek az USA (valamint a világ egyes más részei) és Európa között az innováció kezelésének prioritásai és az intézményi keretek tekintetében fennállnak. Számos jel utal arra, hogy az olyan gátló tényezők, mint az **intézmények merevsége és letapadása (institutional rigidity and lock-in)**, sokkal nagyobb erővel hatnak Európában, mint az Egyesült Államokban. Ennek a körülménynek több vonatkozását is érinti az a kutatás, amely a németországi Baden-Württemberg régióban vizsgálta módszeresen azokat a problémákat, amelyeket egy érett ipari klaszter átforgalmazásának parancsoló szükségszerűsége hozott a felszínre (Heidenreich–Strauss, 2004).

*A 10,4 milliós lakosságú, és 5 millió munkavállalóval rendelkező Baden-Württemberg, ez az igen magas fokon iparosított németországi állam Európa legvirágzóbb és leginnovatívabb régióinak egyike, ahol a GDP 3,9 százalékát fordítják kutatásra. A rugalmas minőségi gyártás évtizedeken keresztül lehetővé tette, hogy Délnyugat–Németországnak ez a tartománya elkerülje az árversenyt, amit aligha tudott volna megnyerni. Ez a gyártási stratégia azonban csak addig bizonyulhatott sikeresnek, amíg nem, mint radikális alternatíva, hanem mint a tömegtermelés kiegészítése jelent meg. Az egyedül jellegű, magas minőségi igényeket támaztó, tömegterméssel nem kiszolgálható piaci szegmensek rugalmas kielégítése, valamint a beruházási javak előállítása adták ezeknek a vállalatoknak az erős oldalát. A tudás-alapú gazdaság korszakának beköszöntével azonban a helyzet teljesen megváltozott. A háborút követő prosperitás időszakával szemben a vállalatoknak ma már nem az olcsó tömegtermelés, vagy a minőségi termékek előállítása között kell választaniuk. A **horizontális szerkezetű termelés („lean production”)**, a fejlesztés és marketing térnyerése fokozatosan aláássa a rugalmas specializáció és tömegtermelés közötti korábbi kiegészítő szerepet, és az erre épülő ipari körzetek és egyéb típusú regionális gazdaságok eddigi jó komparatív pozíciója meggyengül.*

*A háborút követő időszakban a Baden-Württemberg jellemző rendkívül sikeres gazdasági fejlődés egy mostanára már problematikusnak mondható gazdasági struktúra kialakulásához vezetett, tekintettel azokra a változásokra, amelyek a globális gazdaság feltételeinek terén időközben végbementek. A fejlett, döntően a kiérlelt technológiák igényeihez igazodó erős intézményesültség (kutatás-fejlesztési szervezetek, a szakképzési rendszer, az ipari kapcsolatok és pénzügyi szolgáltatások) saját **tehetetlenségi tényezője** révén az új, tudás-alapú szektorokban számos gyengeség előidézőjévé vált. Az országos és regionális szinten egyaránt megfigyelhető **letapadás (lock-in)** állandó intézmények formájában betonozza be a tegnapi sikerek feltételeit. A kommunikációs és kooperációs kapcsolatok bemelegednek; a rugalmasság, minőség, és innováció szempontjából nézve már nem képesek megfelelni rendeltetésüknek, azaz diszfunkcionálissá válnak.*

A tehetetlenségi tényező jelenléte döntően az alábbi három vonatkozásban nyilvánul meg:

- a régió vállalatai esetén a házon belüli termelés (részegységek előállítása, stb.) részaránya lényegesen meghaladja a németországi átlagot, nemzetközi mércével mérve pedig rendkívül magasnak mondható;*

- ezzel összefüggésben a régió vállalatai általában csak igen korlátozott mértékben támaszkodnak külső szolgáltatókra és beszállítókra;
- a szoros regionális integráció és a kölcsönkapcsolatok főleg vertikálisak és **az innováció előmozdításában döntő szerepet játszó, versenytársak közötti együttműködés** a régiót csak szerény mértékben jellemzi. Ilyen körülmények között a horizontális hálózatok által generált, a hatékonyságot potenciálisan javító **szinergikus hatások** a régióban nem jelentkeznek.

A fentiek következményeként nem tudnak érvényre jutni azok a kommunikációs és kooperációs lehetőségek, amelyek elszakadnak a történelmileg kialakult, és szervezetileg-intézményileg megalapozott pályagörbétől, és erős az a tendencia, amely a fejlődést a tehetetlenségi tényezők által kijelölt ösvény követésére kényszerítheti („**path-dependency tends to prevail**”). Nem a magas műszaki színvonal, hanem ez az a körülmény, ami a tanulás akadályozásával a vállalati innovativitás fejlődésének súlyos korlátjává válhat.

Míg számos szegény és „alul-intézményesült” régió a gazdag és sikeres régiók intézményeinek másolása felé hajlik, Baden-Württembergnek arra a kihívásra kell választ adnia, amit az intézményi tanulás stratégiájának kidolgozása támaszt a régióval szemben. Ez egy rendkívül fejlett, gazdag, és hagyományos értelemben jól működő institutionális keret átstrukturálását és átalakítását jelenti. A kommunikáció és a kooperáció intézményi kereteinek gyorsított feljavítása nélkül nehezen képzelhető el egy megújult, innováció-barát környezet kialakítása. Különösen nehéz az adott struktúrák intézményi reformokkal történő átalakítása, ha a régió szektorainak globális sikere fényében (amint az esetünket a gépgyártás és gépjárműgyártás eredményessége folytán jellemzi) a szervezeti-intézményi keretek új feladatokhoz történő igazítása – legalábbis egyelőre – szükségtelennek tűnik.

A bemutatott régiók különbözősége jól illusztrálja, hogy a regionális innováció előmozdítása során eleve nem állhat rendelkezésre valamiféle általános érvényű modell vagy standard politikai eszköztár. Az összehasonlíthatóság korlátozottsága egyúttal a benchmarking eszközéről való kényszerű lemondást is jelenti. Vannak azonban olyan aspektusok, amelyek a regionális innováció sikeressége szempontjából általános vélekedés szerint döntő fontossággal bírnak. Bár a sikeres innovatív régiók egyszerű lemásolása nyilvánvalóan lehetetlen, az egyes, ott alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök alkalmazásba vétele megfontolást érdemelhet. Az ipari körzeteknek a sikeres regionális innovációval kapcsolatos, általános elfogadottságú nézetekre reflektáló elmélete az alábbiak szerint összegzi a siker összetevőit (Cook, 2003):

- erős KKV-szektor;
- a vállalatok közötti intenzív horizontális kooperáció;
- magasan képzett munkaerő és rugalmas struktúra;
- a támogató intézmények és szervezetek sűrűsége, intenzív jelenléte;
- a régió kultúrájának innováció-orientáltsága;
- aktív regionális kormányzat.

A termelés új, poszt-fordista, a globális innovációs igényeket kielégíteni képes modelljének fő jellemzői a **rugalmas kooperáció** és a **horizontális-típusú termelés** („**lean production**”) (Hirst–Zetlin, 1991).

Mindezek közvetve kidomborítják a csendes tudás gyűjtőmedencéiként a „**knowledge spillover**” kialakulását lehetővé tévő **nagyvárosi agglomerációk szerepét**, valamint azt a megkülönböztetett fontosságot, amit a **munkaerő vándorlása, mint a tudás-transzfer eszköze** játszik. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az egyes régiók sikerességének tényezői szinte automatikusan kijelölik az innováció előmozdításának eszközeit. Ezek részletezése előtt azonban érintenünk kell a vonatkozó nemzeti, vagy szupra-nacionális szintű gazdaságpolitika főbb, a regionális innováció szempontjából releváns kérdéseit.

Az állami szerepvállalás egyes alapproblémái

A szakirodalom tanulmányozása és a személyes tapasztalatok egyaránt arra készítetik a szerzőt, hogy az állami szerepvállalás kérdését két, egymáshoz kapcsolódó alapszempontról kiindulva közelítse meg. Az egyik az **átfedések** természete, és előfordulásuk következményei, a másik pedig a **regionális egyenlőtlenségek** kérdése. Míg az előbbi a világos okfejtést nehezíti, az utóbbi az állam kompromisszumkészségét teszi próbára.

Az egyes, a kérdéskörhöz tartozó kategóriák közötti erős rokonság természetesen átfedéseket generál. A tudománypolitika, a műszaki fejlesztés, az iparpolitika, és az előbbieknél tágabb ölelésűnek tekinthető innovációs politika között szükségszerűen sok az átfedés. A prioritások meghatározása a vonatkozó befektetések és az általuk generált haszon összevetését kívánja, ezt azonban az időtényező rendkívül megnehezíti. A társadalom egészét tekintve, pl. a kvalifikált munkaerőt biztosító tudománypolitika hozhatja a legtöbb jót, a hatás e tekintetben azonban igen lassan, úgy 15–20 éves időhorizonton jelentkezik.

Az átfedések szervezeti-intézményi leképeződése a világos kompetenciák hiányához és csökkenő hatékonysághoz vezet, és könnyen kialakulhat egy, a döntések közös mivoltából fakadó csapdahelyzet (**joint decision trap**). Ennek jellemzői az elhúzódozó ügyintézés, a bürokratizmus, a személyes felelősségvállalás hiánya. A végső következmény a **közpénzek pazarlása**. Tovább súlyosbíthatja a helyzetet az intézmények esetenkénti rugalmatlansága, nem beszélve önigazolási hajlandóságukról, amely diszfunkcionalitásuk fokozódásával párhuzamosan erősödik. Mindez az intézmények folyamatos átformálásának szükségességét hangsúlyozza.

Gazdaságfilozófiai értelemben azt kell világossá tenni, hogy amennyiben a folyamatos tanulást az innováció elidegeníthetetlen komponensének tekintjük, úgy annak múlhatatlanul együtt kell járnia a **szakadatlan intézményi tanulás**sal, és a keretfeltételeknek az állam, vagy az erre képes egyéb szerepvállalók által történő folyamatos átstrukturálásával.

Az átfedések jelensége melletti másik kindulópontunk, a **regionális egyenlőtlenségek (regional disparities)** kérdése szempontjából a legfőbb gondot az jelenti, hogy ez a gazdaság szereplőin túl egyúttal a politikai erőknek is kitüntetett küzdőtere. Mindazonáltal egyértelműen megfigyelhető a regionális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos gondolkodás átalakulásának trendje. Ez azt tükrözi, hogy **bár a regionális különbségek csökkentése változatlanul központi kérdés, ez a források átcsoportosítása helyett egyre inkább strukturális, innováció-orientált intézkedések, valamint fejlesztési programok formájában valósul meg** (Downes–Raines, 2003).

A regionális különbségek kezelésével kapcsolatban a fő problémát az okozza, hogy a nemzeti erőforrások optimalását célzó politika szükségszerűen a különbségek erősödése irányában hat. Ez, a térbeli kiegyensúlyozás és az általános hatékonyság közötti konfliktus azt, a politikai szempontból sokszor kényes kérdést veti fel, hogy vajon az erős növekedési és innovációs potenciállal bíró térségeket kell-e előnyben részesíteni, vagy pedig egy olyan, széles átfogású innovációs politika követendő, amely nagyszámú régiót támogatva esetleg korlátozza a nemzetnek, mint egésznek a versenyképességét. A regionális megközelítés térnyerése a jelek szerint a neo-klasszikus egyensúlyi modellnek a győztesre voksoló, hatékonyság-orientált, régiókban gondolkodó stratégiája („**picking the winner strategy**”) felé történő elmozdulást hoz magával.

Meg kell jegyeznünk, hogy regionális szempontból nézve ez az „egyensúly vagy növekedés” probléma jöszerevével nem értelmezhető, mivel az egyes régiók döntően saját fejlődésükre koncentrálnak, és a nemzeti szint inkább csak az egységes keretfeltételek vonatkozásában fontos a számukra. A gazdasági tényezőknél túl bizonyos politikai trendek is erősíteni látszanak a nemzeti szint jelentőségének csökkenését. Az a körülmény ugyanis, hogy a regionális szint napjainkra mind a politika alakítását, mind a fejlődés puha tényezőit tekintve fokozott hangsúlyt kapott, azt is jelenti, hogy minél erősebb a politikai szereplők lokális kötődése, annál nagyobb valószínűséggel számíthatnak sikerre. Tovább differenciálja a képet, hogy a gazdaság globalizálódásával egyidejűleg a szükségszerűen homogenizációs irányultságot képviselő központi irányítás (azáltal, hogy a fiskális politika, a képzés, stb. uniformitását preferálja) regionális szempontból kedvezőtlennek bizonyulhat, amennyiben a régióknak éppenséggel arra van szükségük, hogy egyedi természetű komparatív versenyelőnyüket hangsúlyozva megkülönböztessék magukat. Ilyen esetekben a tanulásnak és az alkalmazkodásnak az adott régió belüli képessége kulcs-fontosságúvá válik, **a nemzeti szintű keretfeltételeknek pedig biztosítaniuk kell a mozgásteret ahhoz, hogy a régiók saját fejlődési útjukat járassák.** Ebben az összefüggésben a **szubszidiaritás** és a **devolúció** tekinthető a két, legnagyobb relevanciával bíró fogalomnak. Abban a speciális esetben, amikor a régiók – a problémákat mintegy megkettőzve – átmetszik a nemzeti határokat, a központi szabályozás természetéből fakadó merevség és behatároltság a politikától fokozott érzékenységet követel.

A regionális innovációhoz kapcsolódó fogalmak, elméletek, és esettanulmányok által felvázolt, alapvetően heterogén természetű összkép magyarázatul

szolgálhat a vonatkozó gazdaságpolitikai eszköztár kézikönyv–szerű taglalásának eddigi mellőzéséhez. Ugyanakkor a regionális innováció előmozdítását célzó politikai megoldások, eszközök és gyakorlati megoldások rendszerezett keretben történő, legalább vázlatos prezentálása nyilvánvalóan nem kerülhető meg. Annak ellenére igaz ez, hogy meglátásom szerint magának a problémának teljes mélységben történő megértése legalább ekkora – ha ugyan nem nagyobb – jelentőséggel bír. A lényeg maga a megállíthatatlan globalizálódás, a kérdés pedig, hogy hogyan fordítsuk javunkra ezt a nem feltétlenül rokonszenves folyamatot. Ehhez véleményem szerint a vonatkozó szakirodalom eredeti kulcsszavainak ismerete és pontos megértése már önmagában is jelentősen hozzájárulhat, segítséget nyújtva a döntéshozók számára, hogy kellő hajlékonysággal és érzékenységgel közelítsék meg az innováció divergáló vonatkozásait. Köszönettel tartozom ebben a vonatkozásban a pszichológus **Edward de Bono**-nak, aki az üzleti nyelv szakértőjeként és fejlesztőjeként rámutatott arra, hogy számos, nagy kifejezőerejű szó és kifejezés bölcsője az üzlet és management világa, amely ezeket a szavakat és kifejezéseket az ebben a világban zajló élő folyamatok megragadására használja (De Bono, 1988). A dolgok leírását szolgáló akadémiai nyelvvel szemben ezek a kifejezések a cselekvést tükrözik, és céljuk valamely összetett folyamat közvetlen leírása.

Fontos továbbá szem előtt tartani azt is, hogy a politikai eszközök valamiféle arzenáljának prezentálása könnyen illúziókat ébreszthet azok univerzális alkalmazhatóságát illetően, elterelve a figyelmet arról, hogy **az egyes régiók és klaszterek innovációs potenciálja az egyéb régióktól való különbözőségükből, nem pedig az azokhoz való hasonlóságukból ered.**

Gazdaságpolitika: keretek, eszközök és gyakorlat

Az innovációval kapcsolatos gazdaságpolitika következetes és sikeres alkalmazásának példáit kutatva számos érv szól amellett, hogy Finnország esete több, általános érvényűnek tekinthető alapelvet képes prezentálni Ezek a következők (Dahlman–Routti–Yla Antilla, 2006):

- a törvényesség biztosítása;
- erős szabályozás és elszámoltathatóság;
- erős pénzügyi szektor;
- nyitottság a kívülről jövő ötletek irányában;
- a kereskedelem szabadsága;
- a belföldi verseny intenzív támogatása.

Az állami innovációs politika alakulását legjobban talán a **pénzügyi források allokációjának** közvetett vagy közvetlen nyomon követése révén lehet jellemezni. Az adókedvezményeket illetően Finnország gyakorlata nem tér el az általánostól, amennyiben az **adókedvezményeket** kiterjedten alkalmazzák az

innováció támogatására. Problematikus azonban ez az eszköz az egyenlő elbánás elvének szemszögéből, különösen, ami a nagyon kisméretű cégeket, vagy az induló vállalkozásokat illeti. További hátrányt jelent, hogy a kedvezmény hatása értelemszerűen utólagos. Finnország kapcsán a **finanszírozás struktúrája** az, ami különös figyelmet érdemelhet (Kotilainen, 2005).

A juttatások és kölcsönök egyszerű eszközeit alkalmazó finn rendszer a felhasználás nagymértékű szabadságának biztosításával az elmúlt évek során komoly sikereket produkált. Az országok többségében a kormány és a felügyeleti szervek a célokat pontosan meghatározva szorosan szabályozzák a pénz áramlását. Egy szabadabb, a keresleti oldal igényeit a közvetlen kapcsolatok révén jobban tükröző rendszer ehhez képest fokozottan képes biztosítani a valós igényekhez történő igazodást. Ezt figyelembe véve alakították ki a finn rendszert, amelyben a kormányzat a fejlesztési pénzek egy részét juttatások és kölcsönök formájában egy olyan ügynökség rendelkezésére bocsátja, amely – az általános gyakorlattól eltérően – ezekkel a forrásokkal szabadon gazdálkodva reálisan megvalósítható, vonzó célkitűzések mentén fekteti be ezeket az összegeket. Más országokban a kormányzat az ügynökségek kompetenciáját a pusztá végrehajtásra korlátozva mind magukat a programokat, mind az azokhoz rendelt forrásokat meghatározza. A finn rendszer ehhez képest nagyfokú rugalmassággal és alkalmazkodó készséggel rendelkezik.

Az **innováció közvetlen állami támogatásának gyakorlata** azonban nem feltétlenül ítéltető meg pozitívan. Az evolucionista gazdasági filozófia szimpatizánsai hangsúllyal mutatnak rá azokra a veszélyekre, amelyeket az innovációs célkitűzések állami szervek által történő meghatározása hord magában. Tekintve ugyanis, hogy a globalizáció a már létező gazdasági körzetek komparatív előnyeit folyamatosan erodálja, a **célpont állandó mozgásban van**. Fokozott az ilyen veszélyek jelenléte, amennyiben a **küldetés-orientáltság a diffúzió-orientáltság** rovására nyer teret. Míg egy misszió-orientált program valamely specifikus technológiai területet (mint pl. az űrkutatás) fejlesztve törekszik egy pontosan meghatározott cél (mint pl. egy szuperszonikus polgári repülőgép) megvalósítására, addig a diffúzió-orientált rendszerek a potenciálisan több szektort is érintő, nem-specifikus innováció ösztönzését preferálják.

A releváns kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy **hogyan előzhető meg a cél-tévesztés**. A diffúzió-orientált **puha, vagy szórt célzás** olyan eszközt nyújthat a gazdaságpolitikának, amellyel a közpénzek pazarlása megelőzhető. Egyszerűen szólva az a lényeg, hogy a kiadások utóbb még akkor se bizonyulhassanak (részben, vagy teljesen) feleslegesnek, ha valamely küldetés-orientált erőfeszítés elvétené központi célját. A ténylegesen vagy potenciálisan vonzó **nagyvárosi agglomerációk életminőségét innováció-orientált módon javító befektetések** ilyen esélyt biztosítanak a politika számára. Utal ez a fajta megközelítés egyúttal a **puha tényezőknél az innovációban játszott, erősödő szerepére** is.

Az általános keretfeltételek kapcsán a képzés és oktatás struktúrájának vizsgálatakor megkülönböztetett figyelmet érdemel a Kaliforniai Egyetem, különös tekintettel annak már érintett San Diego-beli tevékenységére. Hasonlóképpen érdemes tanulmányozni egy másik nagy múltú amerikai oktatási intézmény, a

Massachusetts Institute of Technology felépítését, finanszírozását, és magát az ott folyó tevékenységet.

A Massachusetts Institute of Technology (MIT) a világ vezető műszaki egyetemének egyike, amely az élenjáró technológiák terén nyújt képzést és folytat kutatást. Bár az intézménynek az iparral való szoros együttműködése közismert, kutatási kiadásainak az ipari szektor közvetlenül csupán 11,5%-át fedezi, a többi állami és szövetségi forrásokból származik. A MIT tevékenységét egyfajta műszaki-vállalkozási ökoszisztémaként lehet jellemezni. A fakultások erősen iparorientáltak, ami ösztönzi a diákok üzleti mentalitásának kialakulását. Az ökoszisztéma főbb elemei maga a képzés, a vállalati fórum, ami a diákoknak az üzletemberekkel való találkozását szolgálja, a vállalkozások gondozása („venture mentoring”), a résztvevők közötti kapcsolati háló építése, az üzleti tervek versenye, és az interdiszciplináris kutatás. Számos, a diákok számára vonzó tevékenység párhuzamosan zajlik, ami az érdeklődés felkeltésével erős motiváltságot eredményez. Az ezek során kipattanó ötletek és a felmerülő elképzelések figyelemreméltó hányada jut el a szabadalmaztatásig.

A tradíciók és az egyetemi emberek erős ipari irányultsága együttesen teszik a MIT-et a technológiai innováció nagy erejű motorjává. Az egyetemek és a gazdaság közötti együttműködés olyan szervezeti eszközökkel is ösztönözhető, mint pl. a San Diego-i régió kapcsán taglalt CONNECT. A „Harmadik Olaszország” (ahol a kizárólag a horizontális kapcsolati hálókra építő tudás-diffúzió tartalmakai mára kimerülni látszanak) hasonló, az előzőekben érintett intézményi törekvései az ebben rejlő potenciálra utalnak.

Bár az oktatás és képzés országos feltételrendszereivel kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok fontos következtetésekre adhatnak lehetőséget, látnunk kell, hogy **a regionális innováció szempontjából a releváns ismeretek gyarapítása döntően a régiók erős KKV szektorán belüli munkaerő-vándorlás révén zajlik. Különösen érvényes ez a megállapítás, amennyiben nagy számban indulnak új cégek (start-ups), és gyakran kerül sor arra, hogy a már meglévő vállalkozások társtulajdonosai és/vagy alkalmazottai azokról leválva alapítsanak külön vállalatot valamilyen, az addigi munkájukhoz kapcsolódó új elképzelés megvalósítása érdekében (spin-offs).** Ennek fényében azt mondhatjuk, hogy a gazdaságpolitika – legyen az nemzeti, vagy regionális szintű – fő célja ideális esetben nem lehet más, mint **a regionális KKV szektor fejlődésének előmozdítása, és a munkaerő-mobilitás feltételrendszerének javítása.**

Megkülönböztetett figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban az, a Claire Nauwalers és René Wintjes által végzett kutatás, amely az innovációs politika 40 különböző eszközét rendszerezve hasonlította össze 11 európai régió ezekre – eltérő módon és mértékben – támaszkodó gyakorlatát, rámutatva a politika interaktivitásának szükségességére. A kutatók legfőbb konklúzióként azt hangsúlyozzák, hogy általános modell alkalmazását az innováció feltételeinek régióenkénti különbözőségei nem teszik lehetővé; minden egyes eset a politikai eszközkészlet egyedi kombinációját igényli, ami a politikától fokozott intelligenciát követel.

Álláspontjuk szerint a politikának egyrészt annak érdekében kell erőfeszítéseket tennie, hogy a KKV-k könnyebben jussanak külső erőforrásokhoz, másrészt hogy fejlesszék belső tanulási képességeiket. Döntő szerepe van e tekintetben a KKV-k szükségleteit formába öntő közvetítői közegnek, a személyes bizalomra építő kapcsolatok ösztönzésének, a versenytársak közötti, egymás értékelését lehetővé tévő kapcsolatoknak és a tanulási csatornáknak, valamint a kulcsszerepet játszó humán tőkének.

Maguk az eszközök az alábbi két alapvető sajátosság szerint csoportosíthatók:

- a támogatott célkitűzés szintje szerint: vállalati, vagy rendszer (regionális) szemléletű eszközök;
- a támogatás formája és irányultsága szerint, az erőforrásokat innovációs inputként kezelve, vagy pedig a magatartást fejlesztő tanulási folyamatra fókuszálva.

Az alkalmazható eszközök részben reaktív jellegűek, olyan típusú inputokat allokálva, mint pl. a „kemény” eszközökkel támogatott inkubátor házak vagy mobilitási programok, részben pedig pro-aktívak, mint pl. az innovációra specializálódott menedzseralkalmazásának támogatása, vagy a klaszteresedés előmozdítása – már amennyiben a vállalati szinttel szemben a rendszer-szemlélet élvez előnyt.

A KKV-khoz kapcsolódó gazdaságpolitika számos, a munkaerő mobilitását befolyásolni képes eszközzel rendelkezik, országos szinten azonban általában hiányzik az ehhez szükséges stratégiai keret. A munkaerő mobilitását akadályozó tényezők nem csupán a vállalatok közötti tudás-áramlás fékezésével hátráltatják a tanulás folyamatát, hanem a foglalkoztatottság szintjére is negatívan hatnak. Érdekes lehet ezzel kapcsolatban kiindulási pontként bevezetni a **munkaerő-áramlási infrastruktúra** fogalmát. Véleményem szerint a munkaerő áramlását befolyásoló kemény és puha tényezők összességének egységes rendszerként történő kezelése megfontolást érdemelhet. A tapasztalatok szerint a klaszteresedés a munkaerő fokozódó mobilitásával párosul, hozzájárulva ez által a tudás intenzívebb diffúziójához. Az erőteljesebb munkaerő-áramlás eredményeként a bérszínvonal is gyorsabban emelkedik, mivel az új munkáltató általában hajlandó többet fizetni az új alkalmazott által az előző munkahelyen szerzett tudás-többlet fejében (Dahl, 2002).

A klasztereket indirekt módon már érintettük az előzőekben, egyrészt annak az átfedésnek a vonatkozásában, ami a klaszterek, ipari körzetek, és innovatív régiók között fennáll, másrészt azzal a fontos szereppel kapcsolatban, amit a klaszterek a tudás és tanulás terén ténylegesen vagy potenciálisan betöltenek. Ebből fakad a klaszter-szemléletű gazdaságpolitikának a regionalizmust és az innovációt összekapcsoló, növekvő fontosságú szerepe.

A klaszterekre irányuló állami gazdaságpolitika kiterjedhet a már létező, vagy potenciálisan kialakuló klaszterek azonosítására, azok stratégiai információval történő ellátására (benchmarking és fejlődési trendek), alkalmaz állami befektetések a klasztert mint egészet jellemző technológiák vagy adottságok terén. Segítséget nyújthat az állam a klaszter esetleges hiányzó láncszemeinek közvetlen

külföldi tőke bevonásával történő pótlásához, előmozdíthatja a vállalatoknak a helyi egyetemek és képzési központok programjaihoz történő kapcsolódását, ösztönözheti a megfelelő szociális hálók kialakulását, stb.

Az innováció előmozdítását célul tűző gazdaságpolitika mozgásterének és eszköztárának eddigi áttekintése további elmélyülés hiányában is azt sugallja, hogy egy ilyen arzenál kellő politikai intelligencia birtokában egységes, komplex rendszerként alkalmazható, az egyes eszközök hatása előzetesen becsülhető, utólag pedig értékelhető. A **regionális innováció puha tényezői** hasonló megközelítéssel nem ragadhatók meg, ugyanakkor informális természetük és megfoghatatlanságuk ellenére aktív jelenlétük nem tagadható. A gazdaságnak, mint egésznek a szolgáltatások irányába történő eltolódása további hangsúlyt ad a puha tényezőknek.

A regionális innováció puha tényezői

Az általában a vidéki élet hagyományos értékének tekintett **kölcsönös bizalom** kétségkívül alapvető tényezője annak, ahogyan a csendes tudás a személyes érintkezések révén generálódik, és ahogyan azt a klaszterek és régiók KKV szektorán belüli munkaerőmozgás bővíti és tovaterjeszti. Szerepének mostani újrafelfedezése jól példázza azt, ahogyan egy egyébként nem áru-jellegű, adás-vétel tárgyát nem képező tényező piaci értékre tesz szert. Érvényesnek tekinthető egyébként ez az interpretáció a többi puha tényezőt illetően is. A teljesség igénye nélkül az alábbiakban igyekszem számbavenni ezeket:

- az adott környezetbe való **beágyazottság (embeddedness)** egyaránt komponense a bizalomnak, a szociális hálóknak, valamint a csendes tudásnak. Ugyanakkor szélsőséges esetekben a beágyazottság „beragadás”-ba csaphat át, és a mobilitást gátló tényezőként manifesztálódik. Így pl. a hagyományos mezőgazdasági munkaerő iránti igény rohamos csökkenése folytán az egyes közép- és kelet-európai országok vidéki körzeteire jellemző magas rejtett munkanélküliség részben ennek a jelenségnek tulajdonítható;
- **a vállalkozói szerep (entrepreneurship)**: benyomásom szerint ez a fogalom Európához képest az Egyesült Államokban jóval hangsúlyosabb szerepet játszik a közgazdasági gondolkodás terén. A már hivatkozott Richard Florida a vállalkozói szerepet egyrészt az innováció és a kommercializálás közötti, másrészt valamely adott régió erőforrásai és annak versenyképessége közötti vektor gyanánt határozza meg. A különböző vállalkozói típusok közül az ún. „**sorozatvállalkozók**” csoportja érdemli a legnagyobb figyelmet. Ezek az emberek a vállalkozások létrehozásában lelik örömüket, és életük során akár tucatnyi vállalkozást is alapítanak, gyakran el is adva azokat. Ez a ritka típus bármely közösség számára a csúcstípusot jelenti – ők rajzolják fel a reményeknek és ambícióknak azt a horizontját, amely a régiókat vállalkozásfejlesztésre képes sarkallni (Dabson–Malkin, 2003);

- **kreatív élıhetőség (creative livebility):** a „kreatív osztály” számára vonzó életkeret. Általában a jó adottságú nagyvárosi agglomerációk alkalmasak és képesek az ilyen életviszonyok kialakulására – kialakítására;
- **tolerancia és változatosság (tolerance and diversity):** a társadalmi tolerancia magasabb szintje növeli a diverzitást, ami az életstílusok, attitűdök és magatartásformák gazdagabb kínálatához vezet. Lehetővé teszi továbbá, hogy valamely adott régió saját, egyedi jellegét és azonosságát kibontva a maga módján különbözzön a többi régiótól;
- **innovatív milió:** meghatározott emberi magatartásformák és az intézményi-szervezeti rugalmasság komplexitása képes ennek megteremtésére. Az utóbbi, azaz a változások kezeléséhez szükséges intézményi kapacitás hiányában a regionális fejlődés nehezen képzelhető el;
- **társadalmi vagy polgári tőke (social or civic capital):** e tényező értelmezése és a régiók sikerességéhez való hozzájárulása két bemutatott esetben (Emilia Romagna és San Diego) is jól nyomon követhető;
- **„mágnes-hatású” infrastruktúra (magnet infrastructure) vagy „mágnes-városok”:** ezek a helyek a globális versenytársak önmagukat és a többieket kölcsönösen egymás viszonylatában értékelő elemzések (**peer review**) révén azonosíthatók. Egyes, nagy változatosságot felmutató, az ön-erősítő előnyök komplex tárával bíró városok mágnesként képesek vonzani a K+F befektetéseket. Az ilyen városok, agglomerációk és régiók meghatározó jellemzője az egyediségükből fakadóan fontos, globális jellegű intézményekben megtestesülő tudás- és innovációs struktúrák jelenléte, ami egy igényes, urbánus életstílust lehetővé tévő, minőségi lakókörnyezettel párosul;
- **kultúra, történelem, tradíciók:** az e tényezők által a gazdasági növekedésre, a fejlődésre és innovációra gyakorolt hatás önálló kutatást érdemel. Tanulmányunk szempontjából elsősorban arra kell keresni a választ, hogy mennyiben befolyásolják ezek a tényezők a munkaerő mobilitását, valamint hogy a gazdasági fejlődés követelményei mennyiben állnak összhangban az egyetemek döntően akadémiai típusú küldetésstudatával, tekintettel a két közeg eltérő kultúrájára és értékrendjére. Extrém esetekben ezek a különbségek akár „ideológiai összecsapások” formáját is ölthetik (Chabbal, 2000);
- **„életstílus-műhelyek” (lifestyle workshops):** ezennel bevezetném ezt, a témánk szempontjából kifejezetten releváns megközelítést képviselő fogalmat, amely arra utal, hogy egyes, térbelileg meghatározható körzetekben részben-egészben autonóm módon vagy a piac átgondolt befolyásolása révén modell-értékű „életstílus-csomagok” jönnek létre. A divatok, stílusok, és az ezekhez tartozó kellékek kínálata – többek között, de talán elsősorban – az „újjgazdaság” jól fizetett képviselőire fókuszál. Véleményem szerint például a Szilikonvölgy gazdasági teljesítménye szorosan kötődik Los Angeleshez, ill. Hollywoodhoz, mint **sikeres globális életstílus-műhelyhez**. Ide kívánkozik az észrevétel, hogy egy, némi történelmi ismerettel bíró magyar ember számára, ha az elnevezés új is, a jelenség semmiképpen. Bármennyire is eltérő korszakban és léptékben, mégis hasonló módon volt az Osztrák–Ma-

gyar Monarchia, és ezen belül a soknemzetiségű történelmi Magyarország az előző századfordulón Kelet-Közép-Európa meghatározó életstílus-műhelye. A magyar dzsentri vagy huszártiszt figurája, az operett és a cigányzene, vagy akár a farkasbőr kacagány divatba hozták a magyart: vágy és érdek (mármint a társadalmi integrálódás érdeke és előnyei) egy irányba mutatnak. Budapest, ez a sokszínű, expanzív és érdekes város mágnesként vonzotta a befektetőket és szakembereket. A gazdaság virágzott – és persze a kacagánykészítők sem jártak rosszul.

Néha kifejezetten erős hatásuk ellenére a mérhetőség hiánya a puha tényezők jelentőségének alulértékeléséhez vezethet, ami remélhetően ösztönzőleg fog hatni a kapcsolódó kutatási területekre. A fő kérdés az, hogy e tényezők a fejlesztés célkitűzéseivel összhangban, vagy azzal szemben fejtik ki hatásukat, továbbá hogy mi a teendő az egyik, vagy másik esetben.

Következtetések

Az innováció regionális vonatkozásainak tanulmányozása elsősorban azt húzza alá, hogy a fejlődés holisztikus folyamat, és különböző tényezői az adott régióban komplex rendszerként fejtik ki hatásukat. Ebből fakadóan az egyes tényezők elkülönített vizsgálatára tett kísérletek csak parciálisan képesek az innováció lényegi megragadására. Ebből az következik, hogy a régióknak – saját útjukat járva – fejlesztési stratégiájukat a helyi feltételekhez kell igazítaniuk. Ugyanakkor a különböző régiókat hasonló externális hatások érik, és ez az alkalmazandó gazdaságpolitikát illetően lehetőséget ad bizonyos fokú általánosításra.

Erős absztrakcióval élve állítható, hogy a **koncentráció és a specializáció mint a globalizáció pillérei a fokozott horizontalitás irányába mutatnak, szemben a hagyományos termelés viszonylagos vertikálisával**. Ez szervezeti-intézményi síkon is tükröződik, és érvényre jut a kapcsolati hálók és a termelés vonatkozásában is. Utóbbival kapcsolatban a **fokozott horizontalitású termelés és a horizontális vállalatok („lean production” és „lean enterprises”)** a vonatkozó kulcsfogalmak.

Általános érvényűnek kell tekintenünk, továbbá azt a megállapítást, hogy **amennyiben elfogadjuk, hogy a globális versenyképesség csak regionális megközelítéssel érhető el, annyiban a regionális egyenlőtlenségek mérséklésére törekvő országos szintű politikát felül kell vizsgálni, és az egymással szembenálló politikai erők közötti kompromisszum keretében mérsékelni kell annak ambícióit**.

További, általános érvénnyel bíró következtetés adódik a puha tényezőkkel kapcsolatban. A feladat itt a **puha tényezők beazonosítása és kritikus értékelése**, megállapítandó, hogy hatásuk mennyiben esik egybe az innováció és az **újgazdaság** fejlődése által támasztott követelményekkel. Nagyon nehéz az olyan, mélyen gyökerező, tartós természetű vélekedések és hagyományok átformálása,

mint amelyek pl. a vállalkozói szerepvállalást vagy a nemzeti, vagy régiós önképet illetik, – hosszabb távon azonban az ilyen irányú erőfeszítések nagyon is gyümölcsözőnek bizonyulhatnak.

A **KKV-szektor, vagy a klaszteresedés** előmozdítását középpontjába állító politika szintén általánosítható tapasztalatokat nyújthat, különös tekintettel annak gazdag gyakorlati eszköztárára.

Általános egyetértés látszik övezni a **jelentős városi agglomerációknak** a „knowledge spillover” generálódásában és az innovációban játszott szerepét, és ez indokoltá teheti a város- és regionális fejlesztési célkitűzések újragondolását. Amellett, hogy lehetővé teszi a szociális hálók kiépülését és a munkaerő fokozott mobilitását, ezek a tudás-forrás agglomerációk az innováció egyes fázisaiban input-oldalról megkönnyítik az **ismeretek és eszközök közötti válogatást, és azok újrakombinálását („pick and mix”)** is.

A sikerességet végül természetesen az határozza meg, hogy a politika mennyiben képes az általános és egyedi tényezők közti releváns különbségtételre, azaz annak eldöntésére, hogy hol van mód hatékony gazdaságpolitikai beavatkozásra, és hol van szükség politikai önkorlátozásra.

Irodalomjegyzék

- Anselin, L.–Varga, A.–Acs, Z. J. (1997): Local Geographic Spillovers between University Research and High Technology Innovation. *Journal of Urban Economics*, 42.
- Bianchi, P.–Ramaciotti, L. (2003): The Regional Innovation System of Emilia Romagna. *Università di Ferrara*.
- Boschma, R. (2004): Some Reflections on Regional Innovation Policy. *Utrecht University, Department of Economic Geography*
- Chabbal, R. (2000): Evolution and Recent Aspects of French and European Policies for Technology and Innovation. *Working Paper Series in European Studies. Volume 3., No.2. p. 6.*
- Cook, Ph. (2003): *Strategies for Regional Innovation Systems: Learning Transfer and Applications.* Centre for Advanced Studies, Cardiff University, UNIDO, Vienna
- Dabson, B.–Malkin, J. (2003): *Mapping Rural Entrepreneurship.* Battle Creek, MI: W.K. Kellogg Foundation and Washington DC
- Dahl, M. S. (2002): *Embedded Knowledge Flows through Labour Mobility in Regional Clusters in Denmark.* Eindhoven Centre for Innovation Studies, Eindhoven University of Technology
- Dahlman, C. J.–Routti, J.–Yla-Antilla, P. (2006): *Finland as a Knowledge Economy.* Knowledge for Development Program. World Bank Institute
- Dalum, B. (1992): *Export Specialization, Structural Competitiveness and National Systems of Innovation.* In: Lundvall, B.A. (1992): *National System of Innovation. Towards a Theory of Interactive Learning.* Pinter Publishers, London
- De Bono, E. (1988): *Wordpower.* Penguin Books
- Dobson, B. (2004): *Regional Competitiveness, Innovation and Entrepreneurship.* Rural Policy Research Institute & Truman School of Public Affairs
- Downes, R.–Raines, Ph. (2003): *Decentralization and New Approaches to Regional Policy – Lessons from Austria.* European Policies Research Centre. University of Strathclyd

- Dreher, C.(1997): Technologiepolitik und Technikdiffusion. Auswahl und Einsatz von Förderinstrumenten am Beispiel der Fertigungstechnik. Nomos Verlag. Baden-Baden
- Florida, R. (2002): The Rise of the Creative Class. Basic Books. New York
- Fritsch, M.–Franke, G. (2004): Innovation, Regional Knowledge Spillovers and R&D Cooperation. Technical University Bergakademie, Freiberg and Faculty of Economics and Business Administration and State Street Bank, Frankfurt am Main, Germany
- Heidenreich, M.–Ktrauss, G. (2004): The Baden-Württemberg Production and Innovation Regime. Past Successes and New Challenges. In: Cook, Ph.: Strategies for Regional Innovation Systems: Learning Transfer and Applications. Centre for Advanced Studies, Cardiff University, UNIDO, Vienna
- Hirst, P.–Zeitlin, J. (1991): Flexible Specialization versus Post-Fordism: Theory, Evidence and Policy Implications. *Economy and Society*, No. 20
- Koschatzky, K. (2004): The Regionalization of Innovation Policy in Germany – Theoretical Foundations and Recent Experience. Fraunhofer Institute, Systems and Innovation Research
- Kotilainen, H. (2005): Best Practices in Innovation Policies. *Technology Review*, No. 177. Helsinki
- Krugman, P. (1999): *Geography and Trade*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts
- Lundwall, B. A. (1992): *National System of Innovation. Towards a Theory of Interactive Learning*. Pinter Publishers, London
- Nauwelaers, C.–Wintjes, R. (2000): SME Policy and the Regional Dimension of Innovation: Towards a New Paradigm of Innovation Policy. MERIT Maastricht Economic Research Institute of Innovation and Technology
- Porter, M. E. et al (2001): *Clusters of Innovation: Regional Foundations of U.S. Competitiveness*. Council on Competitiveness, Washington DC
- Prange, H. (2002): Globalization and the Reconfiguration of Governance in Regional Innovation Policies: A Comparison of Germany, Switzerland and the Netherlands. Lehrstuhl für Politische Wissenschaft, Technische Universität, München
- Simmie, J. (2003): *Innovation and Urban Regions as National and International Nodes for the Transfer and Sharing of Knowledge*. Oxford Brooks University
- Walshok, M. L.–Furtek, E.–Lee, C. W. B.–Windham, P. H. (2002): *Building Regional Innovation Capacity. The San Diego Experience*. Industry and Higher Education. February 2002

Lábjegyzetek

- 1 A ProAct (Practical Regional Research and Innovation Policy in Action) című EU-program keretében készült angol nyelvű tanulmány szerkesztett, magyar nyelvű változata.
- 2 A tanulmányban azért nem hivatkozom a témában született számos értékes hazai publikációra, mert fő célom a nemzetközi szakirodalom bemutatása.
- 3 Megjegyezném, hogy a szerzők maguk is felhívják a figyelmet általánosításuk eltúlzottságára, amivel a politika markánsabb orientálását kívánják szolgálni. Hozzáteszik továbbá, hogy mindez nem jelenti azt, hogy a lineáris megközelítések és eszközök többé ne lehetnének relevánsak.

